

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Mehmet Akif Ersoy'a Göre
İnsan, Toplum
ve
İslam

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

25.06.1964 tarihinde Ordu ilinin Merkez Kökenli köyünde doğdu, ilk ve orta öğrenimini köyünde, lise öğrenimini il merkezinde tamamladı. 1983 yılında girdiği Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1987 yılında mezun oldu. Beş yıl İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenliği yaptıktan sonra KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi'ne Din Sosyolojisi araştırma görevlisi olarak atandı. Yüksek lisansını Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Hadis Dersi Programının Değerlendirilmesi" adlı çalışmasıyla (1994), doktorasını da yine aynı üniversitede "Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat (Rize İl Merkezi Örneği)" adlı çalışmasıyla (1999) tamamladı. 2005 yılında doçent, 2010 yılında profesör oldu.

Geleneksel Toplumdan Modern topluma Geçişte Dini Hayat (2002); *Sosyal Değişme ve Din* (2004); *Dini Hayatı Anlama ve Yorumlama* (2008); *Kur'an ve Sünnet'ten Örneklerle Sosyal Ahlak* (2011); *Ahlak, Medeniyet ve İslâm* (2011); *Din Sosyolojisi* (2013) adlı kitapları yanında çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri ve uluslararası ve ulusal sempozyumlarda sunulmuş bildirileri bulunmaktadır.

Hâlen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Din Sosyolojisi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İngilizce ve Arapça bilmektedir; evli ve dört çocuk babasıdır.

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, cilt, kapak baskısı: Ankamat Mat. San Tic. Ltd. Şti.
Birinci basım: Aralık 2014

ISBN: 978-605-4495-69-6

Araştırma Yayınları

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/81 İskitler/Ankara

Tel/faks: (0312) 341 06 90

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mehmet Akif Ersoy'a Göre İnsan, Toplum ve İslam

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Araştırma Yayınları

Ankara 2014

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

*Bu kitabımı rahmetli annem Yüksel'e
ve ben on aylıkken vefat eden babam Selahaddin'e ithaf ediyorum.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
------------	---

GİRİŞ.....	11
------------	----

I. BÖLÜM

M. AKİF ERSOY'UN İNSAN ANLAYIŞI.....	19
--------------------------------------	----

A. İNSAN	19
----------------	----

1. Çocuk ve Sevgi	26
2. Kadın ve Saygı.....	35
3. Yaşlı ve Merhamet	44

B. İNSANİ ÖZELLİKLER.....	49
---------------------------	----

1. Korku.....	49
2. Ümit.....	53
3. Cesaret.....	60
4. Çalışma	64
5. İlim	85
6. Adalet.....	103
7. Özgürlük.....	109

II. BÖLÜM

M. AKİF ERSOY'UN TOPLUM ANLAYIŞI	117
--	-----

A. TOPLUMUN ORTAK ÖZELLİKLERİ.....	117
------------------------------------	-----

1. Aile.....	118
2. İdeal Nesil	126
3. Vatan Sevgisi.....	134

B. TOPLUMSAL BİLİNÇ.....	139
--------------------------	-----

1. Toplumsal Uyanış.....	140
2. Ortak Vicdan	150
3. Toplumun Bekası	155

C. TOPLUMDAN MEDENİYETE.....	164
------------------------------	-----

1. Doğu Toplumlari	165
2. Batı Toplumlari	176
3. Doğu-Batı Mukayesesi.....	182

III. BÖLÜM

MEHMED AKİF ERSOY'UN İSLAM ANLAYIŞI	189
A. İSLAM İLE İLGİLİ KANAATLER	189
1. İslam-İman	190
2. Peygamber (s) Sevgisi	199
3. Camii-Ezan-İmam-Cemaat	208
B. İSLAM'IN HAYATLA İLİŞKİSİ	232
1. Ahlak	232
2. Kuvveti Hakka Verme	241
3. İşleri Allah'a Havale	249
4. Tevekkül	254
5. Dünya-Ahıret Dengesi	260
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	267
BİBLİYOGRAFYA	273
DİZİN	275

ÖNSÖZ

Mehmet Akif Ersoy, 1873 yılının Kasım veya Aralık ayında İstanbul'da doğmuş ve 27 Aralık 1936 Pazar günü, saat 19.45'te İstanbul Beyoğlu'ndaki Mısır apartmanında vefat etmiştir. O, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış, bilim, fikir, dil, edebiyat ve din alanlarında iyi yetişmiş bir vatan evladıdır. Çocukluğundan itibaren ömrü boyunca ilim ve düşünce hayatının içerisinde bulunmuş, hem dinî ilimler hem de pozitif bilimler alanında belli bir düzeye yükselmiştir. Onun en önemli özelliği vatanına, milletine ve değerlerine bağlı ve sevdalı olmasıdır. Bu sevdadır ki, ona İstiklal Marş'ımızı yazma şevki vermiştir. Zira İstiklal Marş'ı okunduğunda hem dil ve edebiyat yönünden hem de anlam bakımından Yüce Türk Milletini en güzel şekilde ifade etmektedir. Bu millete, bu vatana ve değerlere candan bağlı olmaksızın böyle bir şiiri kaleme alabilmek herhalde kolay olmaz.

Akif, yaptıkları ve yazdıklarıyla kendisini bu millete en güzel şekilde anlatmıştır. Onu tanıma, öğrenme ve anlama bakımından kendi yazılarını okumak ve hayatına bakmak aslında yeterlidir. Hatta onun yazıları üzerine, ona dair yeni bir yazı yazmak çok da anlamlı değildir. Zira dil hakimiyeti oldukça yüksek olan Akif'i, Akif'ten daha iyi anlatma imkanı da yoktur. Ancak onun hayatı ve yazılarından hareketle toplumumuzun aydınlatılması bağlamında yeni çalışmalar yapılabilir. Zaten bu konuda oldukça çok sayıda çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar hem onun daha iyi tanınması hem de onun düşüncelerinden hareketle toplumumuzun aydınlatılması için faydalı olmaktadır. İşte biz de bu düşüncelerden hareketle Akif'in insan, toplum ve İslam anlayışı çerçevesinde bir çalışma yapmaya gayret ettik. Amacımız, hem onu –onun buna ihtiyacı olmadığını bildiğimiz halde- gündemde tutmak

hem de onun düşüncelerinden hareketle insan, toplum ve İslam konusunu ele almaktır.

Bu çalışmayı yazmaya başlamadan önce Akif'in kendi eserlerini ve ona dair yazılıp-çizilenleri ulaşabildiğimiz kadarıyla okuyarak onu daha iyi tanımayı amaçladık. İkinci olarak Safahat'ı daha dikkatli ve özenli şekilde okuyarak hatta birkaç kez okuyarak hangi temaların işlendiğini tespit etmeye çalıştık. Bu hazırlıktan sonra alanımızla da ilişkili olarak onun insan, toplum ve İslam'a dair görüşlerini daha çok Safahat'taki şiirleri eksenli açıklamaya çabaladık.

Akife göre insan derken, onun çocuk, kadın ve yaşlılarla ilgili düşüncelerini ayrı başlıklar halinde derledik. Ayrıca insani özellikler bağlamında onun kullandığı ve açıkladığı korku, ümit, çalışma, ilim, adalet ve özgürlük kavramlarını ayrı ayrı ele aldık. Bunlarla beraber Safahat'ta başka konu ve kavramlar da vardır. Ancak biz kendimizce seçtiğimiz bu başlıkları çalışmamızda kullandık. Sözü edilen bu konularda Akif, gerçekten anlamlı ve düşündürücü düşüncelere sahiptir. Zira onun toplumda üç sınıf insana merhamet edilmesi ve onların insanlardan yüz bulması gerektiğini belirttiği, çocuklar, kadınlar ve yaşlılar anlatımı her şeye bedeldir.

Onun, bizim tespitlerimize göre topluma dair düşünceleri; toplumun ortak özellikleri ki bunlar aile, ideal nesil ve vatan sevgisi; toplumsal bilinç ki bunlar da toplumsal uyanış, ortak vicdan ve toplumun bekası; toplumdan medeniyete ki bunlar da Doğu toplumları, Batı toplumları ve Doğu-Batı mukayese si başlıkları altında incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm olarak da İslam'la ilgili kanaatleri değerlendirilmiştir. Burada da İslam ile ilgili kanaatler ki bunlar İslam-İman, Peygamber sevgisi ve camii-ezan-ı imam-cemaat; İslam'ın hayatla ilişkisi ki bunlar da ahlak, kuvveti Hakka verme, işleri Allah'a havale, tevekkül ve dünya-ahiret başlıkları altında incelenerek, yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bugün özelde ülkemizin genelde İslam dünyasının bazı sorunları vardır. Bu sorunların aşılmasında ve ideal bir insan,

toplum ve din anlayışının oluşmasında bilgiye ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla insan, hak ettiği değeri bulmalı, toplum daha yaşanabilir hale gelmeli ve İslam dünyasındaki gözyaşı ve akan kanın durması gerekir. Bunun için de her birimize vatanımız, milletimiz, değerlerimiz, İslam dünyası hatta tüm dünya insanlığı için olumlu ve faydalı katkılar sağlama konusunda görev ve sorumluluklar düşmektedir. İşte bu bağlamda çalışmamız da düşünce dünyamıza Akif'in Safahat'ında söyledikleri çerçevesinde küçük bir katkı mahiyetindedir. Şunu da unutmayalım ki Akife dair çalışmaların yapılması aynı zamanda bize vatanımıza, milletimize ve değerlerimize bağlı olma bilinci de verecektir.

Çalışmada emeği geçen tüm dostlara en derin şükranlarımı sunarım. Her zaman yanımda ve destekçim olan eşim Süheyla'ya burada sevgi ve şükranlarını ifade etmeden geçemem. Sevgili kızlarım Büşra, Yüksel Kübra ve Tuba'yı burada anmak isterim. Oğlum Muhammet Sefa'yı da unutamam. Çocuk yaşıta yetim kaldığımdan, bugüne gelmemde üzerimde emeği olan başta rahmetli annem Yüksel olmak üzere tüm yakınlarıma ve hocalarıma en kalbî duygularıyla minnettarlığımı ifade ederim. Ayrıca bu çalışmayı başından sonuna okuyarak tashihine ve düzenlenmesine yardımcı olan doktora öğrencim Öğr. Gör. Mesut İNAN'a en kalbî duygularıyla şükranlarımı sunarım. Son olarak çalışmanın yayın sürecinde emeği geçen yayınevi çalışanlarına teşekkür ederim. 18.12.2014

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN
Recep Tayyip ERDOĞAN Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi RİZE

GİRİŞ

Mehmet Akif Ersoy, 1873 yılının Kasım veya Aralık ayında İstanbul'un Fatih ilçesinin Sarıgözel semtinde doğmuş ve 27 Aralık 1936 Pazar günü, saat 19.45'te Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanında vefat etmiştir. Mehmet Akif Ersoy'un babası Mehmet Tahir Efendi (1826-1888) ve annesi Emine Şerife Hanım'dır (1836-1926). Babası Mehmet Tahir Efendi çocuk yaşta Arnavutluk'tan İstanbul'a gelerek tahsil görmüş ve Fatih Medresesi müderrisliğine (profesör) kadar yükselmiş âlim ve bilgili bir insandır. Annesi ise aslen Buharalı olup Tokat'a yerleşen bir aileye mensuptur. Görüldüğü üzere Akif iki farklı bölgeden gelerek Türkiye'ye yerleşen ailelerin çocuklarının evliliğinden olan birisidir.

Akif, bugünkü anlamda anaokulu diyebileceğimiz okula iki yıl devam etmiş, sonra üç yıl ilkokul, üç yıl ortaokul ve üç yıl lise tahsili görmüş sonra da iki yılı gündüzcü olarak, iki yılı da yatılı olmak üzere dört yıllık Baytar Mektebini (Veterinerlik Fakültesi) bitirmiştir. Tüm bunlarla beraber Akif, küçük yaşlardan itibaren babası başta olmak üzere pek çok âlimden devamlı olarak dersler almış ve kendisini yetiştirmeye çalışmıştır. Onun lisana karşı da özel bir ilgisinin olduğu görülmektedir. Bu anlamda Arapça, Farsça ve Fransızcaya da özel gayret göstermiş ve bu üç dili okuduğunda iyi derecede anlayabilecek ve tercüme edebilecek düzeye getirmiştir.

Mehmet Akif, çalışkan ve başarılı bir öğrenci olmasının yanında on dört yaşlarındayken Osmanlı toplumunda sevilen ve yaygın olan güreş sporuna ilgi duymuş ve bu uğurda çeşitli güreş etkinliklerine katılmıştır. Öyle ki o dönemlerde düğünlerde adet olan güreşlere katıldığı bilinmektedir. Onun uzun mesafeleri yorulmadan yürüdüğü hatta hafta sonları okula giderken, Fatih'ten Halkalı'ya ve kimi zaman da güreşmek

için Halkalı'dan Çatalca'nın köylerine yürüyerek gittiği söylenmektedir. Yine sportif faaliyetler bağlamında gülle attığı, ata bindiği ve çok iyi bir yüzücü olduğu görülmektedir. İstanbul Boğazı'nı yüzerek geçmiş olması iyi yüzücü olduğunun kanıtıdır.

Akif, tahsilini tamamladıktan sonra bugünkü adıyla Tahrir-i İslam Bakanlığı nezdinde Baytarlık şubesinde göreve başlamış ve görevinin ilk yıllarında Rumeli, Anadolu ve (o zamanlar Osmanlı'ya bağlı) Arabistan bölgelerinde dolaşarak baytarlık görevinde bulunmuştur. Yirmi yıllık görevinden, müdürüne yapılan bir haksızlığa tahammül edemeyerek istifa etmiştir.¹

Mehmet Akif, veteriner hekim olmasına rağmen öğrencilik yıllarından itibaren şiirle, edebiyatla yakından ilgilenmiş ve çok çeşitli şiirler yazmıştır. Bu şiirlerinden ilk dönemlere ait olanların safahatında yer almadığı, deneme mahiyetinde olduğu söylenebilir. Belki de Akif'i şiir ve söz üstadı yapan bu dönemlerde şiire ve edebiyata düşkünlüğüdür. Ancak burada hemen vurgulamalıyız ki o, öncelikli olarak şiir yazmak ve edebiyat yapmak için bu alanla ilgilenmemiş, bilakis toplumsal gerçeklikleri ve sorunları şiirsel bir üslupla dile getirme yolunu tercih etmiştir. Bu konuda kendi ifadeleri şöyledir:

Şiir için, edebiyat için 'süs', 'çerez' diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lakin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek, yiyecek lazım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıda vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç (bir şey) söylemez... Bir de, az çok bir fayda temin edecek. Şayet ahlâkî, içtimai hiçbir fayda temin etmezse, zararı barı olmayacaktır ki, bir nazara göre bu da fayda demektir.²

Kendi ifadelerinde de görüldüğü üzere Akif, toplumu, toplumun ihtiyaçlarını düşünmekte ve edebiyatın bu ihtiyaçlara

1 Hasan Basri Çantay, *Akifnâme Mehmed Âkif*, Erguvan Yay., İstanbul 2008, s. 31.

2 Mehmed Âkif, "Edebiyat", *Sebilürreşâd* 8 Mart 1912'den naklen; M. A. Ersoy, *Safahat*, Neşre Haz.: M. E. Düzdağ, TDV Yay., Ankara 2011, s. 53-54.

cevap verecek bir nitelikte olmasını, şayet ahlaki, toplumsal hiçbir fayda temin etmezse, hiç olmazsa zararı bari olmamalıdır ki bu da en azından ona göre fayda demektir.

Edebiyat ve şiir konusunda Akif'in vurguladığı ahlaki ve toplumsal fayda aslında onun tüm hayatı boyunca gerçekleştirmeye çalıştığı ideallerinin ve yaşamının bir özü mahiyetindedir. Öyle ki hayatını, yaşadıkları ve yazdıkları şeklinde düşünersek, gerek hayatının tüm zamanlarında ve gerekse şiir, düzyazı, vaaz ve ayet tefsirlerindeki yazılarında onun din, ahlak ve toplumsal sorunlara yöneldiği, bir başka ifadeyle din, ahlak ve toplum ekseninde bir çizgide bulunduğu açıkça görülmektedir. Bu anlamda da onun bir karakter ve şahsiyet abidesi olduğu söylenebilir.

Akif'in şiiri, vatan, millet ve din uğrunda kullandığını H. Basri Çantay şu ifadeleriyle dile getirmektedir:

... Kim Akif kadar 'bu cennet vatanın uğruna' bütün varlığını vakf ve feda etmiştir? ... Daha ileri gidiyorum: Dünyanın hangi kıtasındaki bir İslam veya Türk şairi Türkün yahut mensup olduğu İslam milletinin elemelerini -fasılasız- Akif kadar duydu ve bütün ömrünce onu cihanlara duyurdu? Akif, Türk ve İslam âleminde eşî pek nadir bulunan bir şahsiyetti... O, verdiği eserlerde -yukarıda işaret ettiğim gibi- 'sanatı' değil, yalnız 'cemiyet'i düşünmüştü. Bundan sonra ise cemiyetle beraber sanatı da ihmal etmeyecekti.³

Akif, hayatının son on-on beş yılı hariç daima aktif olarak hayatın içerisinde bulunmuştur. Zaten çocukluğundan gençliğine kadar eğitim-öğretim ve sportif bir hayat sürmüştür. Bu da onun, dolu dolu bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirdiğini göstermektedir. Onu farklı ve belirgin kılan, topluma, dine ve değerlere bağlı olmasıdır. Bu bağlılığını tüm hayatı boyunca gerek şiirleri ve gerekse ortaya koyduğu tutum ve davranışlarıyla özellikle de İstiklâl Marşı gibi milli marşımızı, engin bir coşku ve inançla adeta benliğinde hissederek yazmış, milletine armağan etmiş ve koyulan ödülü de almayarak Kızılây'ın

3 Çantay, *age.*, s. 59-60, 66.

bir şubesine bağışlamış olmasıyla göstermiştir. Akif'in hayatı bir bütün olarak incelendiğinde, vatanına, milletine, dinî ve ahlaki değerlerine ne kadar samimiyetle bağlı olduğu açıkça görülmektedir. Bu anlamda o, geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de bu milletin yeni nesillerine *Asum'ın Nesli* olarak ifade ettiği bağlamda örnek olma özelliğini koruyacaktır. Onunla ilgili yüzlerce çalışma yapılmasına rağmen, bu çalışmayı yapmamızdaki en önemli neden, onu bugünkü kuşaklara tekrar hatırlatmak ve onun duygu, düşünce, tutum ve davranışları bağlamında vatanımıza, milletimize, dinimize ve değerlerimize gereken önemin verilmesi gerektiğini belirtmek istememizdir. Ancak böylelikle toplumumuzun birlik, beraberlik ve kardeşlik duyguları çerçevesinde kenetlenebileceği ve geleceğe daha sağlıklı bir duygu ve düşünceyle yürüyebileceği kanaatindeyiz. Bu noktada Akif, önemli bir örnek olarak düşünülebilir.

Akif'in hayatına bakıldığında, daima toplumun aktif bir üyesi olarak yer almış ve önde gelenler içerisinde bulunmuştur. Mesela Balkan Harbi sırasında milli dayanışmayı sağlamak için partiler üstü bir anlayışla kurulan "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti"nin "İrşad Hey'eti Neşriyat Şubesi"nde (Hey'et-i Tenviriye) diğer yazarlarla birlikte çalışmış ve Hey'et'in katibi olarak gazete ilanları ile halkı yardıma ve yapılan toplantılara davet etmiştir. Ayrıca bu amaçla 1913 yılının Şubat ayı içerisinde İstanbul'un büyük camilerinden olan Beyazıt camii'nde bir ikinci sonrası, Fatih ve Süleymaniye camilerinde ise Cuma namazlarından sonra kalabalık cemaatlara vaazlar vererek toplumu, birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde mücadeleyle ve orduya yardıma çağırmıştır.⁴

Başlangıçta *Sırât-ı Müstakim* daha sonraları *Sebilürreşad* adıyla çıkan ve değişik zamanlarda yayın hayatı kesintiye uğrasa da yayınına farklı yerlerde devam eden dergide Akif, uzun süre yazılar yazmış ve toplumu bilgilendirmeye ve uyardırmaya çalışmıştır. Onun yazılarının ve şiirlerinin önemli bir

4 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Neşre Haz.: M. E. Düzdağ, TDV Yay., Ankara 2011, s. 23, 25.

kısmı da zaten peyder pey bu dergilerde yayınlanmıştır. O, bir yandan yazılarıyla diğer yandan da icraatlarıyla toplumu bilinçlendirme faaliyetlerine devam etmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz İstanbul camilerindeki vaazını bu sefer Milli Mücadele döneminde 1920 yılının Ocak ayında İstanbul'dan ilk kurşunun atıldığı Balıkesir'e giderek Zağnos Paşa Camii kürsüsünden halkı mücadeleye, vatani savunmaya çağırmıştır. Zaten birkaç ay sonra 24 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya ulaşarak Milli Mücadeleye fiilen katılmıştır. Milli Mücadele yıllarında da Konya, Kayseri ve Kastamonu gibi illere giderek Milli Mücadeleye destek vermiş ve halkı toplumsal direnişe ve vatani düşmanlardan kurtarmaya teşvik etmiştir. Onun Kastamonu Nasrullah camiiindeki vaazı, Eşref Edip Fergan tarafından metin haline getirilerek yayınlanmıştır. Bu vaaz daha sonra Diyarbakır gibi bazı illerin valilikleri tarafından çoğaltılarak halka duyurulmuş ve böylece milli bilinç ve şuurlu hale oluşturulmaya çalışılmıştır.

Onun Kastamonu Nasrullah Camii kürsüsünden yaptığı konuşma samimi ve meselenin ciddiyetini ortaya koyar niteliktedir. Eşref Edip bu tabloyu şu ifadesiyle dile getiriyor: "Cemaate hitaben üstad avazı çıktığı kadar bağırıyordu."⁵ diyor ve onun ağzından söylediklerini naklediyor. Bunlardan bazı pasajlar şöyledir:

Milletler topla, tüfekte, zırhlı ile ordularla, tayyarelerle yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki râbitalar çözülerek herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatine, kendi menfaatinin temin etmek kaygısına düştüğü zaman yıkılır...

Ey cemâat-ı müslimin! Düşmanlarımızın bugün bizden istedikleri, ne filân vilayet, ne filân sancaktır; doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır, devletimizdir...⁶

Ankara'da kurulan ilk Parlamento'da Burdur Milletvekili olarak görev yapan Akif, Parlamentoda sessiz bir tutum içeri-

5 Eşref Edip, *Mehmed Akif, Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharrırın Yazıları*, Hazırlayan: Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2010, s. 114.

6 *Sebilürreşâd*, S. 464, 25 Teşrinisani 1336, s. 135, 256'dan naklen, Edip, *age.*, s. 114.

sinde olsa da o sıralarda devam eden Milli Mücadelede farklı il ve camilerde yaptığı vaaz ve nasihatleri ile ve ayrıca yazılanıyla aktif bir rol oynamıştır. Bu anlamda hem milletimizin hem de kahraman ordumuzun vatanı canı pahasına savunması için duygu ve düşüncelerini dile getirerek onları vatan savunması konusunda yüreklendirmiştir. O günkü şartlarda yapılan bu çaba, bugünden bakıldığında anlamlı bir yere sahiptir. Onun bu ıstırabı ve çabası Milli Mücadeleye olumlu yansımış ve onun gibi vatanperverlerin mücadeleleriyle ülkemiz düşman işgalinden kurtarılmıştır. Akif'in bu mücadeledeki duygu ve düşünce yoğunluğu o derecededir ki bu durum kendisini İstiklâl Marşı'mızda göstermektedir.⁷

İstiklâl Marşı, Akif'in duygularını, düşüncelerini, vatan ve millet sevdasını anlama bakımından başlı başına ayrı ve yeterli hatta fazlasıyla manidar bir anlama sahiptir. Marş okunduğunda bu vatanın evlatlarına, vatan, millet, bayrak, din vb. değerleri candan sevmeleri ve onları korumaları için gerekirse canlarını seve seve feda etme bilinci aşılanmaktadır. Zaten Akif, İstiklâl Marşı'nın başına -Kahraman Ordumuza- diyerek onu bu millete ve onun şerefli ordusuna armağan etmiş ve bundan dolayıdır ki bu şiirini *Safahat* adlı eserine almamıştır.

İstiklâl Marşı, başlı başına milletimize ve onun evlatlarına bir mesaj vermektedir. Bu duygu ve düşüncelerle yetişen her vatan evladı, gerek içeride ve gerekse diğer dünya milletlerine karşı vatanımızın milli ve manevi değerlerini sevmek ve savunma düşüncesiyle hayatını sürdürür. Bu önemli bir duygu ve düşüncedir. Zaten bir milletin ayakta kalması, varlığını devam ettirmesi ve geleceğe umutla bakması, sahip olduğu değerleri koruması ve her geçen gün bunları geliştirerek yeni nesillere devretmesiyle mümkündür. Bu noktada vatanımı, milletimi ve değerlerimi seviyorum demekle vatan, millet ve değerler sevilmiş olmamaktadır. Sevginin gündelik hayatta bizzat görünür olması ve hayata yansımaları gerekmektedir. Ashında bu noktada söylenecek çok şey vardır. Öyle ki vata-

7 Bkz.: H. Akay, M. F. Andi, *İstiklâl Marşı-İstikbal Marşı 41 Dize 41 Yorum*, Hat yayınevi, İstanbul 2010.

nı, milleti ve değerleri sevmek, onlara bağlı olmak ve koruyarak geliştirme çabasında bulunmakla eşdeğerdir. Bunlara bağlı olduğunu söyleyerek, bunların aşınması doğrultusunda duygu, düşünce ya da tutum içerisinde bulunmak aslında söz konusu değerlere ihanet olarak değerlendirilebilir. Eğer bu noktada benden önce vatanım ve milletim gelmekte, eğer vatanım ve milletim varsa ben varlığımı daha güvenli bir şekilde sürdürebilirim diye düşünülebiliyor ve ona göre davranılıyorsa, o zaman bu sevginin gereği yapılıyor demektir. Aksi takdirde “Vatan, Millet, Sakarya” cümlesiyle ifade edilen bir açmazla karşı karşıya kalınır. İşte Akif’in söylemeye çalıştığı da değerlerimizin kıymetini bilmek, fedakârlık yapmak ve onları yaşatma idealinde olmaktır.

Mehmet Akif gibi toplum öncüleri, düşünceleriyle topluma ışık tutmakta ve toplumsal bilinç oluşmasına vesile olmaktadır. Toplumsal bilinç, bir duyarlılık ve bağlılık halidir. Bir insanın içerisinde bulunduğu topluma bağlı olması ve kendisini o toplumun bir ferdi olarak görmesi son derece önemlidir. Aksi takdirde insan, kendisini yalnız ve yabancı hisseder. Yalnızlık ve yabancılık hissi de toplumdan uzaklaşmaya götürür. Kendisini toplumdan uzak hisseden insanlar da toplumsal mutluluklara ve sorunlara yeterince ilgi duymazlar. Daha doğrusu böyle bir duygu ve his hali yaşamazlar. Toplum bireylerinin genelinin böyle olması, aynı ortamda yaşayıp aynı dünyaların insanı olarak hayata yansır. Hâlbuki ideal olan, toplumun ortak değerler etrafında -buna mana etrafında birlik de denilmektedir- bir birlik, beraberlik ve bütünlük oluşturmaları ve hayatın bu çerçevede devam etmesidir. Böyle olan toplumlar hayatın tüm alanlarında aynı değerler etrafında bir bütünlük ve kenetlenme özelliği göstermektedirler. Tabii bu bütünlüğü sağlayan ortak paydalar da son derece önemlidir.

Toplumu bir arada tutan dil, din, kültür, ortak tarih gibi manevi unsurların yanında coğrafya gibi maddi unsurlardır. Dolayısıyla maddi ve manevi unsurlarıyla toplum, bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnız şunu hemen belirtelim ki bir toplumu bir arada tutan maddi öğelerden önce özellikle

manevi değerlerdir. Zira unutulmamalıdır ki maddi unsurlar ne kadar da ortak olsa eğer insanları bir araya getiren sosyal, kültürel ve dinî değerler yoksa sosyal bağlar zayıf kalmakta ve sosyal bütünleşme yeterince sağlanamamaktadır. İşte Akif'in gerek nesir gerekse şiirlerinde vurgulamaya çalıştığı sosyal gerçeklik de budur. Onun içindir ki bugün ülkemizin birliği, bütünlüğü ve dirliği açısından Akif gibi insanların her geçen dönemde düşünceleri üzerinden güncellenmeleri ve vermek istedikleri mesajın hatırlatılması önem taşımaktadır. Böylelikle toplumsal bütünlük ve onun önemi yeniden hatırlanmış ve hayata olumlu anlamda yansımış olur. Toplumun sosyal bütünlük anlamında dinamik kalabilmesi açısından da bu ayrıca önem taşımaktadır.

Biz bu çalışmamızda Akif'in yazıları özellikle de Safahat'ında geçen şiirleri çerçevesinde insan, toplum ve İslam anlayışı konusundaki düşüncelerini ve bu bağlamda nasıl bir insan, toplum ve İslam anlayışının sosyal bütünlük ve dayanışmaya imkan sağlayacağını ele almaya çalışacağız. Bir başka ifadeyle Akif'in düşünceleri bağlamında insan, toplum ve İslam arasındaki ilişkiyi irdelemeye ve bu ilişkinin toplumumuz açısından ne anlama geldiğini göstermeye gayret edeceğiz.

I. BÖLÜM

M. AKİF ERSOY'UN İNSAN ANLAYIŞI

A. İNSAN

Mehmet Akif'in düşünce dünyasında insan önemli bir yere sahiptir. O, Yaratıcıdan sonra en önemli varlığın insan olduğunu vurgulamaktadır. İnsan öyle bir konumdadır ki, eğer Yaratıcısını tanır ve O'na bağlı olmaya çalışırsa meleklerden daha üst bir konuma yükselerek Allah'a yaklaşabilir. Bu da tamamen insanın kendi elinde olan bir durumdur.

Akif'in *Safahat*'ında insan adlı bir şiirinin olması onun insana verdiği değerin bir göstergesidir. Öyle ki şiirin baş tarafında da Hz. Ali'ye ait,

“Sen kendini küçük bir varlık sanırsın, Oysa en büyük âlem sende gizlidir.”¹ ifadesi yer almaktadır.

Hz. Ali'nin bu ifadesi Akif'in duygu ve düşüncelerine de rehberlik etmekte ve insana bakışını göstermektedir. Burada insanın anlamlı bir yere sahip olduğu, her ne kadar küçük gibi görünse de aslında büyük âlemin onda gizli olduğu vurgulanmaktadır. Zaten Akif, “İnsan” şiirinin ilk mısralarında bu büyüklüğü ve gizemi ifadeyle söze başlamaktadır:

Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
“Muhakkak bir vücûdum!” dersin ey insan, fakat bilsen...
Senin mâhiyyetin hatta meleklerden de ulvidir:
Avâlim sende pinhandır, cihanlar sende matvidir:
Zemînlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî
Olur kalbin tecellî-zâr-ı nûrâ-nûr-i Yezdânî.²

1 Akif, *Safahat*, Beyan yay., Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2009, s. 149.

2 Akif, *Safahat*, s. 148.

Akif, insana sen öyle ulvî bir varlıksın ki bunun hala farkında değilsin, demektedir. Sen hala öz varlığından haberdar olmamışsın. Kendini değersiz bir varlık sanıyorsun, hâlbuki sen âlemlerin en üstün konumunda bir yere sahipsin. Yaratıtan seni öyle bir konumda yaratmış ki eğer bunun farkına varsan, “Ben değersiz bir varlığım” demezsın, diyor. Yukarıda da vurguladığımız üzere o, insana meleklerden de üstün bir konumda olabileceğini, ancak bunun tamamen onun elinde olduğunu hatırlatıyor. Buradan da anlıyoruz ki Akif, Kur'an'da ifade edilen ayetlere gönderme yaparak, insanın nasıl bir yaratılışa sahip olduğunu hatırlatmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'de, “Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik.”;³ “Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”⁴ şeklinde buyurulmaktadır.

Ayetlerin de ifade ettiği üzere, insan, eşref-ı mahlûkat yani yaratılmışların en üstünü olarak yaratılmıştır. Ayrıca evrende var olan her şey de insanın emrine/hizmetine verilmiştir. Böyle bir konumda insana düşen, varlığının farkına varması ve anlamlı bir hayat yaşamasıdır. Varlıklar hiyerarşisinde Allah'la ilişkiler bakımından meleklerden sonra insan gelmektedir. Ancak insan çok değişken bir zeminde bulunmaktadır. Bu değişkenlik insanı daha üstün bir konuma yükseltebileceği gibi daha aşağı bir noktaya da düşürebilir. Bu noktada insana sorumluluklar düşmektedir. Zaten Yüce Kur'an bu hakikati de, “Biz emâneti , göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, on(un sorumluluğundan) korkular; onu insan yükledi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmede) çünkü o, çok zâlim, çok câhıldır.”⁵ ayetiyle dile getirmektedir.

Akif, aynı zamanda bir iman ve İslam şairi olduğundan insanın varlık sebebini ve mana iklimini ifade ederken onun

3 Tîn, 95/4-5.

4 İsrâ, 17/70.

5 Ahzâb, 33/72.

meleklerden daha üst bir konuma geçme imkanının olduğunu, bunu daima hatırında tutmasını ve kendisini küçük görmemesini şifrsel bir ifadeyle anlatmaktadır. O, Allah'ın feyzinin yerden gökten taşarken, bunun tecelli edecek yerinin insan kalbi olduğunu da vurgulamaktadır. Zaten insan denildiğinde, onun en temel boyutu akı ve kalbi olarak düşünülebilir. Zira insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliği de bu yönüdür. Onun içindir ki Yüce Allah'la ilgili, "Ben yere göğe sığmam, ancak kulumun kalbine sığarım." şeklinde ifade edilmiştir. Bu anlamda kalb, insanın nasıl bir varlık olduğunun, nereden gelip, nereye gittiğinin, dünya ve Yaratarla ilişkisinin nasıl olması gerektiğinin analiz edildiği bir merkez olarak düşünülebilir. Akif de bu gerçekliği şu dizeleriyle dile getirmektedir:

Musaggar cirmın amma gâye-i sun'-ı ilâhîsîn!

Bu haysiyyetle pâyanın bulunmaz, bitenâhûsîn!⁶

Ona göre, insanın vücudu, evrende bulunan diğer varlıklara göre küçük olsa da sahip olduğu yaratılış ve bu anlamda kendisine verilen akıl ve kalb dünyası itibarıyla anlamlı ve büyük bir imkana sahiptir. Burada asıl vurgulanmak ya da üzerinde durulmak istenen insanın emaneti yüklenmiş yani sorumluluk almış olmasıdır. Evrende bulunan her varlık yaratılış gayesi doğrultusunda görevlerini kusursuz yerine getirirken, insan, Yaratıcı tarafından muhatap alınmış ve sorumluluklarını düşünüp gereğini yapıp-yapmama konusunda özgür bırakılmıştır.

Akif, insanın bu alemde sorumlulukları olduğunu, boş durmamasını ve daima bir mücadelenin içerisinde bulunması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre tabiat insanın emrine verilmiştir. İnsan tabiatın sırlarını çözmek, onu anlamak ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanmakla mükelleftir. Eğer bunu başarabilirse aynı zamanda tabiatı da yeterince istifade etmiş olacaktır. Akif bunu şöyle ifade ediyor:

6 Akif, *Safahat*, s. 148.

Esirindir tabiat, dest-i teshirindedir eşya;

Senin ahkâmının münkadıdır, mahkûmudur dünya.⁷

Şiirde de belirtildiği üzere, insan, tabiata hükmetme konumundadır ve tabiatta bulunan varlıklar da onun hizmetindedir. Aslında bu gerçeklik açık-seçik bir şekilde görülmekte ve yaşanmaktadır. Öyle ki evrende bulunan hemen her şey insana hizmet etmekte ve onun ihtiyaçlarına doğrudan ya da dolaylı olarak karşılık vermektedir. Bu, aslında son derece manidar bir hayattır. İşte Akif, ey insan, bu gerçekliği görerek hayatta, durma; tıpkı hayatın üretimi gibi sen de dünyanın sırlarına vakıf ol ve onu kendi hizmetinde kullanmaya çalış. Zira sen dünyayı keşfetmeye ve ondan istifade etmeye yönelik çabaladıkça, dayanmaz çabalarının önünde engeller, sıkıntılar, demektedir. Tabii Akif, bu noktada insanın çalışmasına, durmamasına da vurgu yapmaktadır.

“İnsan” adlı şiirinin sonlarında, kendisini değersiz gören insanı eleştirmekte ve bunu şöyle ifade etmektedir:

Nasıl dersin ya “Pek mahdûd bir cırnım” tutarsın da?

Meleklerden büyük, hem çok büyük tebcile mazharsın:

Tekâlifin emânet-gâhısın, bir başka cevhersin!...

Tecelli et artık; dur, düşün öyleyse bir hükmet:

Nasıl olmak gerektir şimdi efâlin ki, hem-pâyen

Behâhim olmasın, kadrin melâikten muazzezken?⁸

O, insana, “Nasıl pek değersiz bir varlığım ben” dersin diye sitem ediyor ve adeta onu kamçılamaya/motive etmeye çalışıyor. Diyor ki, sen değerli bir varlık olarak meleklerden de üstün bir konuma yükselebileceğin halde, bunun kıymetini nasıl bilemezsin. Zira Allah emanetini dağlara, taşlara, evrende bulunan diğer varlıklara emanet etmiş, onlar bu emaneti yüklenmekten kaçınmışlar da bunu sen yüklenmişsin. Dolayısıyla sen, Allah'ın nazarında/katında yüce, saygıdeğer bir konuma sahipsin. Ayrıca evrende bulunan her şey de se-

7 Akif, *age.*, s. 148.

8 Akif, *age.*, s. 152.

nin emrine/hizmetine verilmişken kendini değersiz görmeni anlayamıyorum, diyor. Şiirin son mısrasında da meleklerden üstün olan bir varlık nasıl olur da hayvanlar konumunda bir düzeyde algılanabilir diye taaccübünü dile getiriyor. Aslında bu anlatımlarla insanın, İslam dinine göre evrendeki yerini şiirsel bir anlatımla, dinin/İslam'ın öğretilerini de hatıra getirir bir üslupla hayata/zihne taşımaktadır. Böylelikle zihni bir bilinç ve duyarlılık şuuru oluşturmaya çalışmaktadır. Zaten insan, öğrenme sürecinde olan bir varlıktır. Bu süreçte de insanın kim olduğu, nasıl bir anlam ve mahiyete sahip olduğu, hayatı nasıl ve hangi değerler üzerine yaşaması gerektiği öğretilmesi gereken bir durumdadır. Yani insan anlam arayışında olan bir varlıktır. Bu anlam da ona bir şekilde öğretilmeli ve kavratılmalıdır.

Akıf, insana geçmişin kıymetini bilmesini ve bunu yaşatmasını tavsiye etmektedir. Geçmişe değer vererek gelişmesini, geçmişle geleceğe yürümesini, bunun en sağlıklı yol olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda geçmişi eleştiren ve sırt dönenleri de eleştirmektedir. O, bunu şöyle anlatır:

Dün, beyinlerde kıyâmet koparan "hikmet"i al,
Bugünün zevkine sor: Beş para etmez ciğeri!...
Bilirim: "Hep de semermiş!" diyecek istikbâl,
Tekmelerken şu kabarmış sıra kümbetlileri.
O ne çok bilmiş adamdır ki: Gider sessisce,
Ne esermiş, ne semer, kimsenin olmaz haberi!⁹

Şiirde de görüldüğü üzere Akıf, dün ve bugün mukayesesi yapmaktadır. Bugünkü neslin, dünün kıymetlerinin farkında olmamasından yakınmaktadır. Burada dikkat çeken husus, yeni neslin, geçmişine, tarihine yabancılaşması ve geçmişe, ecdadına ait değerlere üstten bakması ve onları hakir görmesidir. Aslında o günkü şartlarda, yeni neslin beğenmediği eserler bir dönemde yapılmış ve o dönemin ihtiyaçlarına karşılık gelmiştir. O günkü şartlarda ecdad/babalar-dedeler bu

9 Akıf, *age.*, s. 990.

kadarını başarmışlar ve yeni neslin de oluşmasına ve bugüne gelmesine vesile olmuşlardır. İşte Akif, diyor ki:

Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey: Eseri;

Bir eşek göçtü mü, ondan da nihâyet: Semeri.¹⁰

Burada bir benzetme yapılarak insanın kendi şartlarında bir şeyler yapması ve eser bırakması gerekmektedir. Nasıl ki eşek öldüğünde miras olarak onun semeri kalıyorsa, insan öldüğünde de onun eseri kalmalı ve yeni kuşak, geçmişe bakarak hem örnek almalı hem de geçmişi hayırla hatırlamalıdır. Aslında toplumların devamlılığı ve gelişmeleri açısından da eser bırakmak tarihe damga vurmaktır.

Akif'in insan için vurguladığı temalardan birisi de hayatın her şeye rağmen devam ettiği ve hayatta kalabilmek için mücadele etmek gerektiğidir. Zira hayat, zaten başlı başına bir mücadeledir. Dolayısıyla onunla boğuşmak ve hayatta olunduğu sürece bu mücadeleyi kazanmaya çalışmak gerekmektedir. En azından yaşayabilmek için hayatın beraberinde getirdiği şartlarla mücadele insani bir durumdur. Pes etmek, yenilgiyi kabul etmek, hayatta kalmayla örtüşmemektir. Çünkü hayat acımasızdır. Gereği yapılmadığında insan muhtaç ve başkalarının acınacak durumuna düşer. Bunun için de mutlaka en azından kendi ihtiyaçları için hayatın gerektirdiği oranda bir mücadele kaçınılmazdır. Bunun için Akif;

“Yeter boğuştuğum artı...” derim... Hayır, duramam,

Taş olsa baş vururum, intihara baş vuramam!¹¹

Akif'in dikkat çektiği iki gerçeklikten birincisi, hayatla boğuşma/mücadeleden geri kalmama, diğeri ise taşa başvurma ama intihara başvurmama hatta bunu akla bile getirmemedir. Bu iki durum hakikaten insan için önemli bir olgudur. Öyle ki bazı insanlar hayatın zorlukları karşısında bıkarak, zorlanarak; mücadeleden, yola devam etmekten ve

10 Akif, *age.*, s. 990.

11 Akif, *age.*, s. 1034.

kendisi, ailesi, milleti için çalışmaktan geri dururlar. Bunun sonu olarak da mücadeleyi kaybederler ve hayatta başarıyı yakalayamazlar. Halbuki biraz gayret edildiğinde başarıma, yeni şeylere ulaşma, en azından kendi kendisine yeterli bir düzeye ulaşma imkanı vardır. Ancak insanın fitratında da kolayı tercih etme, azıcık zorlanma karşısında hemen yılma, pes etme duygu ve düşüncesi bulunmaktadır. Hâlbuki çoğu başarıların arkasında ciddi bir emek ve çalışma bulunmaktadır. Onun için biraz mücadelecı ve iddialı olmak insan açısından önemlidir.

Diğer husus, insanın canı kendisine emanettir. Bu emaneti en iyi şekilde korumak onun vazifesidir. Emanete hıyanetlik etmemesi gerekmektedir. İşte Akif diyor ki, “taşa baş vurmak ama intihara teşebbüs etmemek” gerekir. Zira bu yol asla müracaat edilmemesi gereken bir yoldur. Zaten intihar İslam dinine göre de yasaklanmış/haram kılınmıştır. Unutulmamalıdır ki insanı yaratan, rızkını veren ve ona hayat bahşeden Allah'tır. Bu inanç, insana aynı zamanda yaşama sevinci vermektedir. En zor, en sıkıntılı zamanlarda bile Allah, dayanılacak, sığınılacak ve güvenilecek yegâne yaratıcıdır. Zira Allah, zorluklar karşısında bir çıkış kapısı göstermekte ve insanı kurtuluşa ulaştırmaktadır. Hatta toplumumuzda “Kul bunalmayınca Hızır yetişmez.” diye bir ifade vardır ki bu gerçekliği en güzel şekilde açıklamaktadır.

Görüldüğü üzere Akif, insanın dünyada aktif bir konumda bulunmasını ve Allah'a bağlı bir hayat yaşamasını tavsiye etmektedir. İlahi iradenin dışına çıkmayı da hayattan ayrılma olarak nitelendirmektedir. Aslında insana, insanlarla, evrendeki diğer varlıklarla ve Allah'la olan ilişkileri konusunda şiirsel ifadelerle, bir düşünce aktarmaya çalışmaktadır. Bu düşüncenin de İslami değerler doğrultusunda olduğu görülmektedir. Şimdi onun çocuklara, kadınlara ve yaşlılara bakışını görmeye çalışalım.

1. Çocuk ve Sevgi

Çocuk, hayatın gülü, bülbülü, insanın neşe kaynağı, ailenin ve toplumun devamlılığını sağlayan bir varlıktır. Çocuk, çilesiyle ve mutluluğuyla insana haz ve zevk verir. Onun çilesi bile insana ayrı bir haz yaşatmaktadır. Çocuklar masum varlıklardır. İnsanı her halleriyle hayata bağlarlar. Bir insanın dolayısıyla bir ailenin çocuğunun olması o aileye ayrı bir mutluluk ve neşe katar. Anne-babanın tüm çaba ve gayretleri bir anlamda çocukların huzuru ve geleceği üzerine şekillenir.

Çocuklar, çocuk yaşlarında ayrı bir güzellik ve neşe saçarlar. Onların varlıkları başlı başına sevgiyi, mutluluğu akla getirir. Çocuklu bir aile, çocuklu bir mahalle, çocuklu bir toplum aynı zamanda huzura açılan bir penceredir. Çocuğun koştugu, coştugu, tebessüm ettiği, güldüğü bir aile ıstıraplarını unuttur, daha doğrusu çocuk unutturur. Bu bile ailenin huzuru ve neşesi açısından başlı başına bir kazançtır. Aynı şekilde çocukların cıvı cıvı oynadığı, zıpladığı, koştugu mahalleler renkli, zevkli ve seslidirler. Benzer şekilde çocukların bulunduğu toplum yaşamaya, zevk almaya ve hayata bağlanmaya daha müsaittir. Çocuklar toplum hayatının süsüdürler. Caddelerinde çocukların bulunduğu semtler ve kentler renkli sosyal ortamlardır. Aksi takdirde sokaklar bu süslerden mahrum, sönük, donuk ve neşesizdirler.

Geleceğin büyükleri olan çocukların sevgiyle büyümeleri son derece önemlidir. Nasıl ki sağlıklı gıdalar, çocukların beden sağlığı üzerinde etkili oluyorsa, benzer şekilde sevgi de onların ruh dünyaları ve kişilikleri üzerinde etkili olmaktadır. Onun içindir ki çocukluğunu aile sevgisi ortamında geçiren gençler ve yetişkinler ileriki yaşlarında daha tutarlı, dengeli ve sağlıklı kişiliklere sahip olurlar. Bu, aslında çocukluk yaşlarında çocuğun, çocukluğunu yaşamayı, bazı şeylerin eksik kalmaması anlamına gelmektedir. Zira çocukluğunu yaşayamayanların ileriki yaşlarda kişilik ve kimlikleri üzerinde bir eksiklik oluşmakta ve bu da patolojik olarak duygu, düşünce, tutum ve davranışlara yansımaktadır.

Çocuklar, ayrıca, bakıma muhtaç konumdadırlar. Onlara bakmalı, kol-kanat germeli ve merhamet edilmelidir. Akif bu gerçekliği şöyle dile getirir:

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa insanlığı bilinem nasıl anlar insan?¹²

Akif, yukarıdaki ifadelerinde çocuklara, kadınlara ve ihtiyarlara karşı nasıl davranmamız gerektiğini çok güzel özetlemiştir. Gerçekten de insan ve toplum söz konusu olduğunda çocuk, kadın ve yaşlılar özel ilgi, nezaket ve bakım beklemektedirler. Elbette diğer insanlara da insani değerler çerçevesinde yaklaşmak gerekmektedir. Ancak sözü edilen üç sınıf insan ayrı ve farklı bir konuma ve özelliğe sahiptirler. Aslında bir toplumun medeniyet boyutu bu üç sınıf insana bakmakla anlaşılabilir. Eğer bir toplumda çocuklar yeterli sevgi ve özeni; kadınlar yeterli ilgi ve alakayı; yaşlılar yeterli saygıyı ve bakımı görüyorlarsa o toplumda incelikten, nezaketten, sevgi ve saygıdan rahatlıkla bahsedilebilir. Zira bu konularda özenli olan insanlar, diğer insanlara ve varlıklara karşı da belli oranda saygılı davranmaktadırlar. Bu da toplum hayatına olumlu olarak yansımaktadır.

Çocuklar, aileye mutluluk, hayata neşe katan varlıklardır. Çocuğu olan bir anne ya da baba kısacası aile bir başka mutluluk ve huzur hisseder ve bunu yaşar. Zira çocuk, sıkıntılarıyla beraber, ailenin neşe kaynağıdır. Çocuklu aileler günlerini daha yoğun ama mutlu geçirirlerken, geleceklerini de umutla hedeflerler ve geleceğe dair planlar yaparlar. Bu da insanı, hayata ve geleceğe bağlar. Bu duygu ve düşünceler insana haz verir. İnsan için de haz almak ayrı bir mutluluktur. Örneğin bayramlarda ve özel günlerde ya da ihtiyaç olduğunda çocukların ihtiyaçlarını gidermek, onları eğlendirmek hem çocukları hem de ebeveyni mutlu kılar. Akif, bu gerçekliği

12 Akif, *age.*, s. 258.

“Bayram” adlı şiirinde ne güzel tasvir etmektedir. Aslında o, bir gerçekliği dile getirmektedir. Zaten o, nesir ve şiirleri hakkında “Ne yazdımsa gördüklerimi ve tecrübe ettiklerimi kaleme almaya çalıştım.” demektedir. Hem bu ifadesinden hem de yazı ve şiirlerindeki temalardan sosyal gerçekliği ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda onun yazıları tam anlamıyla sosyolojik bir boyut taşımaktadır, denilebilir. İşte “Bayram” adlı şiirinden kesitler:

Âfâk bütün hande, cihan başka cihandır;
 Bayram ne kadar hoş, ne şetâretli zamandır!
 Bayramda güler çehre-i ma'sûm-ı sabâvet,
 Ümmîd çocuk sûret-i safında tyandır...
 İydin bana dâim görünür levh-ı kerîmi:
 Mâzî-i tufûliyyetimin yâd-ı besîmî.¹³

Akif, bayramlardaki neşeyi, mutluluğu, huzuru dile getiriyor ve çocukların masum yüzlerinin güldüğünü ifade ediyor. Umut, diyor, masum yüzlerinde görünür onların. Bayramlarda yaşanan coşkunun, kendisine güzel çocukluk günlerinin güler yüzlü anısını hatırlattığını söylemektedir. Böylece bayram atmosferinin toplumsal bir neşeye dönüştüğü ve bu neşede çocukların ayrı bir yerinin olduğu görülmektedir. Zira hayat hep donuk, tek boyutlu ve soğuk ilişkiler üzerine devam etmemektedir. İnsan açısından neşeli olmak ve gündelik hayatı huzurlu geçirmek son derece önemlidir. Ancak bilinen bir gerçekliktir ki, hayat olumlu ve olumsuz; mutlu ve mutsuz yönleriyle bir bütün olarak sürüp gitmektedir. İşte bayramlar ve bu bayramlarda çocukların hali, hayatı yumuşatmakta, insana sevinç ve huzur vermekte ve böylece insan olumsuzluklardan kurtularak olumlu ve huzurlu bir zihin ve davranışa yönelmektedir. Dikkat edilirse Akif burada hem bayramları hem de bayramlarda insanların özellikle de çocukların hallerini bir neşe olarak dile getirmektedir. Yine onun kaleminden:

13 Akif, *age.*, s. 98.

Gelin de bayramı Fatih'te seyredin, zîra.
 Hayale, hâtıra sığmaz o herc ü merc-i safâ
 Kucakta gezdirilen bir karış çocuklardan...
 Adım başında kurulmuş beşik salıncaklar,¹⁴

Yukarıdaki ifadeler bayramlarda dolayısıyla insanların hayatlarında çocukların anlamını ve yerini ortaya koymaktadır. Hayatın neşe kaynağı olarak çocuklar, doğdukları andan itibaren hayatımızda bizimle beraberdir. Doğumla başlayan uzun çocukluk dönemi büyük oranda anne-babayla geçmektedir. Varlıklar içerisinde en uzun bakıma muhtaç olanlar çocuklardır. Dolayısıyla onların sevgiyle, ilgiyle yetiştirilmeleri ve çocukluklarını doya doya yaşamaları, gelecekleri ve geleceğimiz açısından önemlidir. Çocuk deyip geçmemek, onun sevgi, ilgi ve ihtiyaçlarının en ideal anlamda karşılanması, doyuma ulaşması anlamına gelmektedir. Doyuma ulaşarak büyüyen çocuklar hem çocukluk, hem ergenlik hem de yetişkinlik dönemlerinde olumlu tutum ve davranışlarda bulunurlar. Yine Akif, bayram atmosferini ifade ederken en çok eğlencenin ve coşkunun çocuklarda olduğunu şu ifadeleriyle dile getirmektedir:

Bu kâinât-ı sûrurun içinde gezdikçe,
 Çocukların tarafındaydı en çok eğlence.
 Güzelce süslenerek dest-i nâz-ı mâderle.
 Birer çiçek gibi nevvâr olan bebeklerle
 Gelirdi safha-i mevvâc-ı ıyde başka hayat...¹⁵

Akif, bu neşeli alemin içinde gezdikçe, en çok neşenin çocuklarda olduğunu, annelerinin nazlı elleriyle güzelce süslenerek bayram için hazırlanan çocukların parıldayan çiçekler gibi coşkulu bayram havasına ayrı bir güzellik ve neşe kattıklarını ifade ediyor. Şiirde annelerin nazlı elleriyle çocuklarını süsledikleri, onlara özen gösterdikleri ve onların da bu halleriyle coşkulu bayram havasına ayrı bir neşe kattıkları vurgu-

14 Akif, *age.*, s. 100.

15 Akif, *age.*, s. 102.

lanmaktadır. Bu tablo anne-baba, çocuk ve toplum açısından coşkuyu, huzuru ve mutluluğu ifade etmektedir. İdeal olan da çocukların sevimliliği, güler yüz görmeleri, sevindirilmeleri ve toplumda neşeyle yerlerini almalarıdır.

Anne-babası hayatta olanlar için bayramlar ve yaşananlar bir mutluluk olurken, öksüzler, yetimler için acaba aynı mutluluk mümkün müdür? Akif, buna dair de betimlemede bulunmaktadır:

Fakat bu levha-i handâna karşı, pek yaşlı
 Bir ihtiyar kadının koltuğunda, gür kaşlı,
 Uzunca saçlı güzel bir kız ağlayıp duruyor.
 Gelen geçen, bu niçin ağlıyor? diyor, soruyor.
 -Yetim ayol... Bana evlâd belâsıdır bu acı.
 Çocuk değil mi? "Salıncak!" diyor... -Salıncakçıl
 Kuzum, biraz bu da binsin Ne var sevâbına say
 Yetim sevindirenin ömrü çok olur... -Hay hay!
 Hemen o kız da salıncakçının mürüvvetine,
 Katıldı ağlamayan kızların şetâretine.¹⁶

Yukarıdaki beyitlerde yetim bir kız çocuğunun bayramda yaşlı büyük annesinin koltuğunda, diğer akranları gibi salıncığa binememesinden dolayı ağladığı tasvir edilmektedir. Gelen geçen de bu bayram/neşe gününde bu çocuğun niçin ağladığını sormaktadır. Yaşlı kadın salıncakçının sevabına to-rununu da bindirmesini istiyor. Yetim kız çocuğu salıncığa binince ağlaması geçiyor. Bu gerçekten yetim bir çocuğu sevindirmenin, ihtiyaçlarını karşılamanın, ona yetimliğini unutturmanın ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir. Bu satırları yazarken, -ben de on aylık yetim kalmış, yetimliğin ne olduğunu/babasızlığı az da olsa bilen birisi olarak- toplumda yetimlerin, öksüzlerin mutlaka bir şekilde ellerinden tutulmasının gerektiğini önemle ve özellikle vurguluyorum. Zira ben, her ne kadar bebek yaşıta yetim kalsam da annemin beni bırakmaması/evlenmeyerek beni büyütmesi ve yakınlı-

16 Akif, *age.*, s. 104.

rımın bana yetimliği/babasızlığı yaşatmamalarını da burada bir şükran borcu ve toplumumuza da yetimlere, öksüzlere, muhtaçlara özellikle sahip çıkılması ve onların da topluma bir şekilde katılmalarının sağlanması gerektiğini vurgulamak isterim. Kaldı ki bugün yetim, öksüz olanlar, yakınları, millet ve devlet tarafından sahip çıkıldığında gelecekte bu milletin, bu ülkenin yetişmiş donanımlı bir ferdi olarak toplumda yerini alacaktır. Bunun canlı örneği olarak (bir üniversitede öğretim üyesi/Prof. Dr.) kendi durumumu ifade ediyorum. Bunun ayrıca dini/İslami değerlerde de önemle vurgulanan ve tavsiye edilen karşılığı vardır. İşte Akif'in ağlayan yetim kız çocuğunun diğer çocuklar arasına katılarak sallanmasıyla ağlamanın geçmesi şeklindeki tasviri bu gerçekliği ortaya koymaktadır.

Akif, "Çocuklara" adlı şiirinde çocuklara öğüt de vermektir. Onun ifadeleriyle:

Ne odunmuş babanız: Olmadı bir baltaya sap!
Ona siz benzemeyin, sonra ateştir yolunuz.
Meşe halinde yaşanmaz, o zamanlar geçti;
Gelen incelmış adam devri, hemen yontulunuz.
Ama dikkatli olun: Bir kafanız yontulacak;
Sakın aldanmayın: İncelmeye gelmez kolunuz!¹⁷

Şiir okunduğunda, her ne kadar babanın bir baltaya sap olmadığı vurgulanarak, baba yerilmiş olsa da aslında Akif, çocuklara öğüt vermek istemektedir. Böyle bir teşvik/motivasyonla onları bilimsel anlamda çalışmaya yönlendirmektedir. Zira gelen zamanın incelmış adam devri olduğunu, bu incelmanın de kafanın incelmeye/yontulması şeklinde olması gerektiğini belirtmektedir. Yani zihinsel bir gelişmeden bahsedilmekte ve bu gelişmenin hayata olumlu anlamda yansıtacağı ifade edilmektedir. Bir benzetme yaparak, meşe halinde yaşanamayacağını, gelen devrin zihinsel anlamda incelme dönemi olduğunu, ama bu noktada yontulmanın kafada ola-

17 Akif, *age.*, s. 980.

cağını, yoksa kolun incelmeye gelmeyeceği anlatımıyla, düşünce, idrakte, tefekkürde dolayısıyla zihinsel bir gelişme sürecine girilmesi vurgulanmaktadır.

Evrenin zihinsel güce sahip olma anlamında tek yetenekli varlığı insandır. İnsan aklı ile dağları delmekte, denizleri aşmakta ve gökyüzünü keşfetmektedir. Bütün bunları da aklı ve onun düşünce boyutuyla gerçekleştirmektedir. İşte Akif'in söylemek istediği, çocukların bilimsel bir sürece katılmaları hem bir alanda uzman olmaları hem de topluma, millete fayda sağlamalarıdır. Bunu da akıl, bilim, ahlak ve çalışmayla gerçekleştirecekleri gerçekliğidir.

Akif şiirlerinde çocukların dünyasından da bahsetmektedir. Onların farklı dünyalarının, duygu ve düşüncelerinin olduğunu hatta bazen normal insani değerlerin dışında da toplumda "çocukça" denilerek ifadesini bulan davranışlarda da bulunduklarını ifade bağlamında şu örneği vermektedir: Bir sabah evden ayrılırken kızları Cemile ile Feride "Unutma beybaba, akşam birer hotozlu bebek, Getir kuzum... dediler."¹⁸ diyor. Tabii akşam bebeklerle oynarken küçük kızın bebeği haşın oynamasından dolayı kırılıyor. Daha sonraki akşam ve günlerde ablasının bebeğini oynamak için ödünç istiyor ve ablası da veriyor. Bu karşılıklı ödünç alıp oynama ve verme işi birkaç kez devam ediyor. Sonra küçük kız tekrar bebeği oynamak için isteyince büyüğü vermek istemiyor. Bakınız bunun üzerine küçük kız Akif'in anlatımıyla ablasına ne diyor: "Bebeğimi ver! demesin mi üçüncüsünde kıza? Meğer hukuk da bilirmiş bakın şu saygısızla..."¹⁹ Bu olayda da Akif, çocukların nasıl bir tutum ve davranışa sahip olduklarını canlı örnek üzerinden şiirleştiriyor.

Çocuklar denilince genelde sevinç ve mutluluk akla gelmekle beraber, onların da kaderlerinde acı, ıstırap, çile ve ölüm olmaktadır. Akif, şiirlerinde bu olguları da işlemekte-

18 Akif, *age.*, s. 292.

19 Akif, *age.*, s. 298.

dir. Çocukların ıstırapı, çilesi anlamında onun “Küfe” adlı şiiri dikkat çekicidir. Bu şiirde on üç yaşındaki bir çocuğun hayatı hikaye edilmektedir. Öyle ki babası hamallık yapmakta olan çocuk on üç yaşında yetim kalıyor. Babasından da ona hamal küfesi miras kalıyor. Çocuk, yol kenarında duran babasının küfesini tekmeliyor. Annesi yapma oğlum, baban onu sekiz sene kullandı. Hatta derdi ki, “Çok uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz...”²⁰ Annesi çocuğuna böyle tavsiyelerde bulunurken o da küfeyi tekmeleyerek itirazlarını dile getirmektedir. Bu duruma şahit olan Akif söze karışarak, “Onunla besleyeceksin ananla kardeşini. Bebek misin daha öğrenmedin mi sen işini? ...”²¹ dediğinde çocuk, “-Sakallı, yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan!”²² diye tepkilerine devam ediyor. Daha sonra Akif, şiire göre, bu çocuğu o küfenin altında bir yaşlının yükünü götürürken görüyor ve bu durumu şöyle tasvir ediyor:

Yanında koskocaman bir küfeyle bir çocukcağız,
Yavaş yavaş geliyorlar. Fakat tesadüfe bak:
Çocuk, benim o sabah gördüğüm zavallı yetim...
Şu var ki, yavrucağın hâli eskisinden elim:
Cılız bacaklarının dizden altı çırpıplak...
Bir ince mintanın altında titriyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümlü alınının üstünde sâde bir çember.²³

Yukarıda tasvir edilen öksüz, yetim, kimsesiz çocukların karşı karşıya kaldıkları acı tablodur. Bu tablo, insanlık tarihi boyunca farklı şekillerde hep olagelmıştır. Çocukların çalışmak zorunda kalmaları ya da zorla çalıştırılmaları, işlerde istismar edilmeleri hep sorun olmuştur. Aslında çocuklar çalıştırılmamalı, çocukluklarını yaşamalı ve doya doya çocukluk günlerini geçirmelidirler. Belki bu noktada çocukların yete-

20 Akif, *age.*, s. 54.

21 Akif, *age.*, s. 54.

22 Akif, *age.*, s. 54.

23 Akif, *age.*, s. 56

neklerinin gelişmesi ve genç yaşlarda belli bir sanat öğrenmeleri konusunda ufak-tefek alışkanlıklar kazandırılabilir. Ancak bunun da profesyonel/bilimsel bir şekilde yapılması önemlidir. Aksi takdirde çocuğun duyguları, düşünceleri ve bedensel özellikleri zarar görebilir. Öyle bir tutum takınılmalıdır ki çocuk herhangi bir alanda geliştirilmek isteniyorsa mutlaka çocukluk yönü göz önünde bulundurulmalı ve ona göre davranılmalıdır. Ancak ne var ki dün olduğu gibi bugün de gerek ülkemizde gerekse dünyada çocuk işçilerin olduğu bir gerçekliktir. Halbuki belli yaşa kadar çocukların çalıştırılmamaları büyük önem taşımaktadır. İşte Akif'in yukarıda tasvir ettiği yetim çocuğun hali ortadadır. Bugün dünyada bunun gibi hatta bundan daha beter durumda olan çocuklar bulunmaktadır. O nedenle duyarlı olmak ve bu duyarlılık hem toplum nazarında hem de bizzat devlet yetkilileri tarafından ortaya konulmak durumundadır. Bu konuda bazı yaptırımlar olsa da bunun yakinen takibi de gerekmektedir. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki, çocuklara "kader kurbanları" acısını yaşatmamak o toplumun sorumlulukları arasındadır.

Çocuklarla ilgili Akif'in *Safahat*'ına aldığı bir konu da kız kardeşinin dört yaşındaki kız çocuğu Selma'nın ölümüdür. O bunu "Selma" adlı şiirle işlemektedir. Selma dört yaşında hasta olmuştur. Her geçen gün solmakta ve benzi sararmaktadır. Akif'in annesi torununun yanında bulunmakta, kızına teselli vermekte ve hasta torununu yalnız bırakmamaktadır. Akife de haber yollayarak hasta yeğeninin yanına gelmesini söylemektedir. Akif gittiğinde yeğeninin durumunun daha da ağırlaştığını görür ve süreç böyle devam eder. Akif'in annesi, ona kızının bu göreceği/yaşayacağı beşinci ölüm olduğundan yakınmaktadır. Sonunda Selma hayata gözlerini yumar. Annesinin ise şu çığlığı duyulur: "Ne taş yüreklisiniz... Âh gitti evladım!..."²⁴ Burada annelerin çocuk sevgileri, onlara bağlılıkları, fedakârlıkları dikkat çekmektedir. Hani toplumda "Ağlarsa anam ağlar kalanı yalan ağlar." derler ya işte bu ifade

24 Akif, *age.*, s. 120.

bir gerçekliği dile getirmektedir. İnsan hayatında annelerin yeri bir başkadır. Yine toplumda “Ana gibi yar olmaz!” ifadesi annenin çocuğuna düşkünlüğünü, onu canından çok sevdiğini, onun için her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olduğunu göstermektedir. Ama ne yazık ki bazı çocuklar büyüdüklerinde annelerinin bu kıymetini aynı oranda takdir edip ona göre yeterince muamele etmemektedirler. Bunun İslami kaynaklarımızda da karşılığı bulunmaktadır. Öyle ki Yüce Allah, “anne-babaya itaati, saygıyı, onlara ilgi göstermeyi” defaatle öğütlemekte hatta emretmekte; Hz. Peygamber (s) de, “Cennetin anaların ayakları altında” olduğunu, ayrıca kime iyilik edeyim diye soran sahabeye üç defa annene, dördüncüde babana, diye karşılık verdiğini biliyoruz.

Genel olarak Akif'in çocuklarla ilgili tespit, tasvir ve değerlendirmelerine bakıldığında, gerçekten çocukların ebeveyn, aile, akrabalar, toplum ve millet için bir nimet olduğu görülmektedir. Bu anlamda onlar geleceğimizin teminatı, ailemizin devamlılığı, milletimizin istikbali ve insanlık ailesinin birer ferdi konumundadırlar. Böyle anlamlı bir konuma sahip olan çocukların daima sevgiyle beslenmeleri, itinayla yetiştirilmeleri ve tebessümle karşılanmaları, onların zihin ve gönül dünyalarının zenginleşmesine ve geleceğe umutla bakmalarına imkan sağlayacaktır. Öpülerek, sevilerek, okşanarak yetişen çocuklar yarın yetiştiklerinde merhametli olmayı, sevmeyi, değer vermeyi, insana insanca muamele etmeyi bir kişilik olarak kazanmış olacaklardır. Zaten böyle toplumlarda da sevgi, saygı, insana değer verme, hak ve hakikat duyguları toplumun ortak normu, kolektif bilinci olarak hayata yansır. Bu değerler de söz konusu topluma huzur getirir.

2. Kadın ve Saygı

Kadın her şeyden önce Allah'ın yarattığı saygıdeğer bir varlıktır. O, bir insandır. İnsanca muamele görmesi gerekmektedir. Bu anlamda kadın-erkek arasında bir fark bulunmamaktadır. Burada temel farklılık, birisinin erkek diğeri

kadın olmasıdır. Bu yaratılışla ilgili ontolojik bir gerçekliktir. Zira yaratan öyle takdir etmiştir. Dolayısıyla Allah açısından kadın ile erkek arasında insan olma bakımından bir fark, üstünlük ya da alçaklık bulunmamaktadır. Her ikisi de insan olma noktasında ortak özelliklere sahiptirler.

İnsan olma açısından kadın ile erkek arasında bir fark olmamakla beraber, yaratılış bakımından her iki insan türü aynı güç, kuvvet ve yeteneklerde değildirler. Bu da yaratılışla ilgili bir durumdur. Öyle ki bu farklılık hem bedensel hem de ruhsal açıdan farklılıklar gösterir. Zira kadın bedensel açıdan erkekten daha nazik ve zayıf yaratılışlıdır. Aynı şekilde zorluklara dayanma ve olaylar karşısındaki tutumları bakımından kadınlar genelde erkeklerden daha hassas ve ince/nazik karakterlidirler. Dolayısıyla incinme ve etkilenme açısından narindirler. Aslında kadınların böyle olması fitratlarıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca sanat, estetik, incelik vb. konularda onlar daha hassas davranabilmektedirler. Bu anlamda sosyal hayatta hemen her konuda kadının elinin/görüşünün olması önemlidir. Zaten kadınlar varlıklarıyla hayata anlam ve renk katmaktadırlar. Kadının olmadığı bir aile, mahalle, grup, toplum ve millet zaten zorunlu olarak olmayacak, olsa bile ciddi eksiklikleri bünyesinde taşıyacaktır. Zira hayat, kadınla var olmakta ve tamamlanmaktadır. Kadın olmadan hayatın devamlılığı olamayacağı gibi, anlamlılığı da kadınla tamamlanmaktadır.

Kadın konusu tarihin başlangıcından günümüze hep tartışıla gelmiştir. Farklı toplumlar kendi dünya görüşleri çerçevesinde kadına bakmışlar ve ona göre davranmışlardır. Buna bağlı olarak da çok farklı kadın algısı ortaya çıkmıştır. Bugün kadın konusu hâlâ gündemdeki yerini korumakta ve tartışılmaktadır. İşte tam bu noktada kadının bir insan olduğu, yaratılmışlar içerisinde en üst konumda bulunan bir insan olarak muamele görmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yine bu bağlamda tarih boyunca en çok istismar edilen konulardan ya da varlıklardan birisi kadın olmuştur. Halbuki kadın

istismar değil, itina gösterilmesi, saygı duyulması gereken bir varlıktır. İnsan yaratılmış tüm varlıklara saygı duymak ve göstermek durumundadır. Bunlar içerisinde bazı varlıklara daha özenle saygı gösterilmesi gerekmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, insan saygıya layık bir varlıktır. İnsanlar içerisinde de Akif'in de belirttiği üzere, üç sınıf insan, diğer insanlardan merhamet görmeli, yüz görmelidir.²⁵ Bunlar yetişkin insanlar tarafından korunmalı, gözetilmeli ve her türlü yardımı görmelidirler. Bir toplumun medeniyet özelliklerinin en önemli göstergelerinden birisi de bunlara gösterdiği özen ve ihtimamla belli olmaktadır.

Kadın, hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Hayat kadınla anlamlıdır. Hayatın akışı, şekillenışı ve devamlılığı onunla sürmektedir. İnsan açısından düzenli hayat, ideal olan ve yaşanmaya değer olandır. Bu da ancak kadınla sağlanmaktadır. Yine insan açısından aile ortamı son derece önemlidir. Ailede de eş ve anne olarak kadın ayrı ve farklı bir yere ve anlama sahiptir. Zira hem erkekler hem de çocuklar açısından bir evde kadının yeri tartışılmaz. Çünkü kadın evin temel direği konumundadır. Öyle ki erkek açısından evde kadın olmadığında o ev işleyiş bakımından ciddi eksiklikler yaşar. Aynı şekilde çocuklar açısından da annenin yeri doldurulamaz. Hatta başka kadınlar annenin yerini asla dolduramazlar. Bu anlamda anne olarak kadın, bambaşka bir değere sahiptir. Örneğin insanın (çocukluk döneminde) babası öldüğünde ciddi öksüzlük yaşamamaktadır. Ancak annesi ölen ya da farklı nedenlerden dolayı annesinden ayrılmak durumunda olan çocuklar öksüz kalmakta ve daha fazla acı çekmektedirler. Zira anne, babanın yerini tam olarak dolduramazsa da önemli ölçüde çocuklarına kol-kanat germekte ve onların hayatlarını sürdürebilmesi için ciddi fedakârlıklar yapmaktadır. Bu anlamda kadın erkeğe göre daha fedakâr ve cefakârdır.

25 Akif, *Safahat*, s. 258.

Akif, "Köse İmam" şiirinde kocasından dayak yiyen bir kadının durumunu, imama şikâyetini ve bunun üzerine imamın kocayı çağırarak bu yaptığının dine ve insanlığa sığmadığını tasvir ederek dile getirmektedir.

-Girsene, hemşire hanım!
 -Varmayın üstüme!
 -Nen var a kuzum; anlıyalım?
 -Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm, hep şişti;
 Karşı koysaydım eğer mutlak işim bitmişti.
 Ağladım, merhamet et, yapma dedim... Kim dinler.
 Boşamakmış beni dünden beri efkârı meğer.
 Üç çocuk annesi, emzikli kadın tek başına,
 Koca berhâneyi silsin de, süpürsün de sana,
 Yine sen bilmeyerek zâlim onun kıymetini,
 Dene biçârede kalkıp kolunun kuvvetini!
 -Dur kızım; ağlama sen, şimdi haber gönderirim;
 Karı dövmek ne kolaymış, ona ben gösteririm!
 Çağırın bekçiyi...²⁶

Akif, şiirin buraya kadar olan bölümünde kocasından dayak yiyen kadının şikâyetlerini tasvir etmektedir. Burada dikkat çeken husus, erkeğin, evine -hanım ve çocuklarına- bakmaması, onların sorunlarıyla ilgilenmemesi; tüm bu sorumlulukları kadının hatta dine göre de zorunlu olmadığı halde üstlenmesi ve çabalaması olarak görüyoruz. Bunun üzerine imam, kadının kocasına haber gönderir, ancak birinci davette gelmediğini ikinci davette geldiğini görüyoruz. Geldiğinde de imamla arasında şöyle bir konuşma geçmektedir:

-Hoca, bak, ben kızarım.
 Size haltetme düşer...
 Dövmüş isem, kendi karım.
 Keyfim ister döverim, sen diyemezsin. "Dövme."
 Bu tecâvüz sayılır doğrusu haysiyetime...
 -Hangi haysiyetin oğlum? O da varmış desene.

Beyimin şimdiki haysiyet-i mevhümesine
 Diyecek yok...Yalınız rahat ararlarsa eğer,
 Böyle külfetli kuyûd altına girmeseler!
 -Sen imam, saçmalıyorsun... Yetişir artık dur.
 Beni isrâr ile da'vetteki maksad bu mudur?
 -Haremin geldi demin ağlayarak, sızlayarak...
 -Gözü çıksın domuzun, patlasın isterse, bırak!
 -Döveceksin, ne boşarsın? Boşadın, dövmek ne?
 Hem günah, hem de ayıp...
 -Bakma onun sen sözüne,
 Ne domuzdur onu bilsen!
 -Nesi var, hırsız mı?
 Yoksa yüzsüz mü?
 -Değil hiçbirisi... Lakin canımı sıkıttı akşam
 "Edemem, üstüme evlenme!" diye...²⁷

Akif'in tasvirine göre, karısını döven adam ile imam arasındaki konuşma böyle devam eder. İmam, adama yaptığıнын İslam'a ve insanlığa sığmadığını, bunun dinde ve insanlıkta yeri olmadığını, yaptığıнын ayıp, günah ve suç olduğunu belirterek, onları barıştırma ve evliliklerine kaldıkları yerden güzel bir şekilde devam etmeleri nasihatinde bulunmaktadır. Görüldüğü üzere burada yine kadın mağdur olmaktadır. Bu satırları yazarken, dünyadaki kadına yapılan olaylar bir tarafa, Türkiye'de de kadına yönelik farklı illerden dövme, şiddet uygulama, haklarını gasp etme ve en önemlisi de öldürme olayları basına farklı şekillerde yansımaktadır. Kadına yönelik en önemli şiddet, özellikle boşanma olaylarında, kadınların sokak ortalarında dövülme, yaralanma ve öldürülme olaylarıdır. Bunlar gerçekten, kadın hakları konusunda tüm dünyanın olduğu gibi ülkemizin de ciddi sorunlarıdır. Bu sorunların çözümü ve dolayısıyla kadınların insanca yaşayabilmeleri için bazı sosyal, kültürel, ekonomik ve hukuki tedbirlerin alınması ve bu konuda bilimsel çabaların olması gerekmektedir. Aksi takdirde her geçen gün kadınlar daha

27 Akif, age., s. 252.

fazla mağduriyetler yaşayabilir ve hayatları sona erebilir. Ciddi tedbirler ise bu olayları bütünüyle ortadan kaldırırsa bile en azından azalmasına sebep olacak ve böylece kadınlar daha güvenli bir hayat yaşama hakkını elde etmiş olacaklardır. Kadına saygı duyuluyorsa onun korunması, kollanması, haklarının sonuna kadar muhafaza edilmesi tüm toplum bireylerinin sorumluluğunda bulunmaktadır. Zira bu kadınlar, kimimizin annesi, kimimizin bacası, kimimizin kız kardeşi, kimimizin kızı vb. durumdadırlar. Hiçbir şeyimiz olmasa bile kadına saygı duyulması, insanlığın ve İslam'ın insana yüklediği bir sorumluluktur.

Akif, çocuklara, kadınlara ve yaşlılara değer verilmesini farklı şekillerde de dile getirmektedir. Hatta kadına verdiği değerın bir göstergesi olarak M. F. Vecdi'nin kadınlarla ilgili yaptığı bir çalışmayı *Müslüman Kadını* başlığıyla tercüme etmiştir. Vecdi'nin kadına bakışı da şöyledir: "Kadın şerefli bir mahlûktur ki yaratıcı kuvvet onu insan neslinin çoğalmasına tahsis etmiştir. Bu yönden vazifesi gayet ulvîdir. Erkeğin bu hususta onunla yarışmaya gücü yetmez."²⁸ demektedir. Böyle ulvî bir konumu olan kadına saygı göstermek, insani ve İslami bir gerekliliktir. Kadının diğer bütün özelliklerini bir yere bırakıp, onun anne olması zaten saygıyı fazlasıyla hak etmektedir. Bu, aslında kıymet bilme ve ona değer vermedir. Zira kadın olmadan, insanın dünyaya gelme şansı yoktur. Mucize olarak dünyaya gelen Hz. İsa bile Meryem annemize vahy edilmiştir.²⁹ Bu bile kadının anlamını, önemini ve saygıya layık olduğunu açıkça göstermektedir.

Akif, "Kocakarı ile Ömer" şiirinde de kocakarının iki gündür aç kalan çocuklarını avutmak için tencereye su ve çakıl taşları koyarak kaynatmasını anlatmaktadır.

28 M. F. Vecdi, *Müslüman Kadını*, Tercüme: M. A. Ersoy, Sadeleştiren: M. Çamdibi, Huzur Yayın-Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul 1991, s.19.

29 Âl-i İmrân, 3/45-47; Meryem, 19/17-21.

Ocak başında oturmuş bir ihtiyarca kadın.
 "Açız! Açız!" diye feryad eden çocuklarının, ...
 Karıştırıp duruyorken pişen nevâlesini;
 Çıkardı yuttuğu yaşlarla çırpınan sesini: ...
 Selamı verdi Ömer, daldı âkıbet içeri. ...
 -O halde, neden biraz yemek koymuyorsun?
 -Yemek mi? Çömleği sen,
 Tırd mı zannediyorsun? İçinde sâde su var;
 Çakıl taşıyla beraber bütün zaman kaynar!
 Ne çâre! Belki susarlar, dedim. Ayıplamayın...³⁰

Akif burada Ömer'in hem halifelik sorumluluğunu hem çocuklara yardıma koşmasını hem de kadının ihtiyacını karşılamak için çabasını dile getirmektedir. Dolayısıyla bir kadın ve onun çilesi dillendirilmektedir. İşte bu olay üzerinden Hz. Ömer'in kadın ve çocuklar karşısındaki duyarlılığı anlatılmaktadır. Öyle ki aciz ve yoksul bir kadına yardım söz konusudur. Kadına saygı denilince, bunun çok boyutlu düşünülmesi gerekmektedir. Zira kadın, her şeyden önce bir insan, anne, eş, kardeş, dolayısıyla çok boyutlu bir özelliğe sahiptir.

Akif, kadınların fedakarlığını ve cefalarını farklı şekillerde dile getirmektedir. Bunlardan birisi de erkeklere mücadele etme ruhu aşılarken, çocukları, kadınları, ihtiyarları ve vatanı savunma konusunda onlara düşen sorumlulukları anlattığı "Vaiz Kürsüde" şiiridir. Bu şiirinin bir yerinde şöyle söylemektedir:

Sayılsa âh giden fidyeler necâtın için!
 Çoluk çocuk kesilirken; kadınlar inlerken;
 Zavallılar seni erkek sanır da beklerken;
 Hayâyı, ırzı ekip yol boyunca, çırpıplak,
 Kaçarsın, öyle mi, hey kalp adam sıkılmayarak!³¹

Yukarıdaki şiirde de betimlendiği üzere, çocuklar, kadınlar ve yaşlılar korunmaya muhtaçtırlar. Allah, evreni ve içeri-

30 Akif, *Safahat*, s. 186-198.

31 Akif, *Safahat*, s. 494.

sinde bulunan varlıkları belli bir fıtrata göre yaratmıştır. İşte kadınlar da bedenlen erkeklerle göre daha zayıf özelliktedir. Onun için her konumda kadının korunması önem taşımaktadır. Zira fitne ve savaş durumlarında erkeklerle daha büyük görevler düşmektedir. Zaten insanlık tarihi bunun örnekleriyle doludur. Bu anlamda bizim tarihimizde de savaşlar vardır. Akif, burada erkeklerle sorumlulukları bulunduğunu hatırlatmakta ve bunun için gereğini yapmalarını tavsiye etmektedir. Korunması gerekenlerden birisi ya da mağdur olanlardan bir grup da kadınlar olarak ifade edilmektedir. Bunu da "kadınlar inerken" ifadesiyle dile getirmektedir. Halbuki kadınlar yaratılışlarına uygun şekilde rahat bir hayat yaşamalıdır. Bunu sağlayacak olan da her şeyden önce erkeklerdir. Eğer erkekler kadın hakları, kadına saygı, onu koruma ve kollama konularında duyarlı ve özverili olurlarsa kadınlar daha rahat bir hayat yaşayabilirler. Aslında kadınların rahat hayat yaşamaları topluma olumlu olarak yansımakta ve bundan kadının çocukları, eşleri ve diğer yakınları istifade etmektedirler.

Bugün kadın haklarını koruma anlamında ortaya çıkan feminizm vb. arayışlar kadının sahip olduğu hakları kullanması mücadelesini vermektedirler. Bu noktada Akif'in de vurguladığı üzere, İslam dini, kadına önemli bir yer vermekte ve onun haklarını garantiye almaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'den önce cahiliye döneminde aşağılanan, hor ve hakir görülen hatta diri diri toprağa gömülen kız çocukları İslam dininin gelmesiyle özgürlüklerine kavuşmuşlar ve insan olmanın onurunu yaşamışlardır. İslam'ın kadına verdiği değere bakıldığında, insan olma, onurlu bir hayat yaşama ve kadın haklarına sahip olma anlamında geniş bir hak ve hukuka sahip olduğu açıkça görülmektedir. Her şeyden önce İslamî öğretiler kadını insan olma noktasında erkekle eşdeğer görmektedir. Bu anlamda Allah yanında kadın-erkek üstünlüğü bulunmamakta, üstünlük ancak Allah'a bağlılıkta aranmaktadır.³² Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere, kadın ile er-

32 Hucurât, 49/13.

keği mutlak anlamda her konuda eşit görmek ve buna bağlı olarak kadını da ağır işlerde çalıştırmak, yaratılışına uygun olmayan davranışlardır. Burada kadın ve erkeğin yaratılışına/fitratına uygun olarak görülmesi ve ona göre muamele edilmesi gerekmektedir.

Tarih boyunca en çok istismar edilen gruplardan birisi olarak kadınlar, gerek bedenleri üzerinden cinsellikleri gerek korunmaya muhtaç olmaları ve gerekse diğer açılardan daima mağduriyetler yaşamışlardır. Örneğin boşanma konularında bile en çok mağdur olanlar kadınlardır. Zira erkek boşandıktan sonra daha kolay bir şekilde yeniden bir hayat kurabilirken, boşanan kadın horlanmakta ve daha fazla mağduriyet yaşamaktadır. Hatta boşanmada çocuklar daha çok anneye verilmekte ve onların bakım ve diğer sorunları kadının üzerine kalmaktadır. Ayrıca kadınlar çalıştırılmakta ya da çalışmaktalar, fakat bazı hatta çoğu durumlarda haklarını yeterince alamamaktadırlar. Bunu küresel dünya olarak düşünmek gerekir. Yoksa belli bir ülkede belli bir toplumda kadın haklarının istenen düzeyde olması tüm dünyada kadınların aynı haklara sahip olduğu anlamına gelmez. Görünen ve bilinen odur ki gerek geçmişte ve gerekse günümüzde kadın istismarları farklı şekillerde görülebilmektedir. İşte bunun için hemen herkese Akif'in de belirttiği üzere, sorumluluklar düşmektedir. Yine bu bağlamda ülkemizden örnek vermek gerekirse, miras konusunda özellikle ülkemizin bazı bölge ve yerlerinde gerekli hassasiyetin gösterilmediği açıkça görülmektedir. Hatta bazı insanlara kaç çocuğunuz var denildiğinde kızları saymaksızın direkt olarak erkek çocuk sayısını söylemekte ve şu kadar da kızım var demektedir. Bütün bunlar kadına verilen değer ve önem açısından dikkat çeken sorunlardır. Ancak hemen şunu da belirtelim ki her geçen gün ülkemizde kız çocuklarına karşı belli bir farkındalığın oluştuğu söylenebilir. Yani kız çocuklarına da her geçen gün daha fazla önem verilmeye başlandığı görülmektedir.

Kadın ve saygı bağlamında Akif'in tasvirleri çerçevesinde bugün dikkat çeken diğer bir husus da "kadın istismarıdır". Şunu öncelikle yinelemek gerekir ki kadın her şeyden önce bir insandır ve insanca muameleye tabi tutulması gerekmektedir. Bu anlamda modern dünya, kadını, onun bedeni ve kişiliği üzerinden farklı şekillerde istismar edebilmektedir. Örneğin onu bir meta olarak, reklam malzemesi olarak acımaksızın kullanabilmektedir. Bu, kadının bedeni üzerinden metalaştırılması ve istismar edilmesi olarak hayata yansımaktadır. Burada sorun her hangi bir ürünün tanıtımında kadının kadınlığının kullanılmasıdır. Yoksa kadının bir ürünü tanıtması belki normal bir şeydir. Ancak bakıldığında hiç de öyle doğal bir süreç olduğu söylenemez. O halde modern dünya görüşü bir yandan feminizm ve benzeri düşüncelerle kadın haklarını savunduğunu iddia etmekte ama diğer yandan da savunduğu bu insanı bir reklam/para kazanma aracı olarak kullanmaktadır. Bu mantıksal açıdan da anlamlı görülmemektedir. Bu noktada önemli olan, kadına bir insan ve kadın gözüyle bakmak ve onu hangi şartlarda olursa olsun bir obje olarak görmemek ve kullanmaya çalışmamaktır. İşte Yüce İslam dini, daha önce de belirttiğimiz üzere, kadını bir insan, anne, eş, hayatın en kıymetli varlığı olarak görmekte ve o şekilde saygı duyulmasını öğütlemektedir. Bunun Kur'an ve Sünnette delilleri fazlasıyla bulunmaktadır.

3. Yaşlı ve Merhamet

Akif'in "Köse İmam" şiirinde "merhamet görmeli, yüz görmeli" insanlardan dediği üçüncü grup insanlar ihtiyarlardır.³³ İhtiyarlık, doğal bir süreçtir. İnsan, doğar, büyür belli bir hayat yaşar, yaşlanır ve en sonunda da ölür. İnsan hayatı böyle bir süreç takip eder. Hatta bazı insanlar çocuk yaşta, bazıları genç, bazıları orta, bazıları da ihtiyarlayınca ölürler. Aslında çocuk, doğduğunda belli bir süreye -20-25 yaş dolaylarına kadar- gelişim evresi geçirir. Bundan sonra yavaş yavaş orta

33 Akif, *Safahat*, s. 259.

yaşlara doğru ilerler. 50-60 yaşlardan sonra da ihtiyarlık sürecine girilir. Özellikle 70'li yaşlardan sonra ihtiyarlık süreci artık başlamış sayılır. Tasvir etmeye çalıştığımız yaş dilimleri insandan insana, bölgeden bölgeye farklılıklar gösterebilir. Bu kabaca bir tasvirdir. Ama insan hayatında ihtiyarlık denilen bir süre vardır. Bu süre insanın beden ve manevi dünyasının önemli ölçüde zayıfladığı dönemdir. İnsan, ruhen ihtiyarlamasa bile bedenlen gençlik yılları gibi aktif bir hayat yaşayamaz. Yaş ilerledikçe aktivitelerde belli bir azalma doğal olarak yaşanır. Bu da hayatın bir gerçeğidir. İşte tam bu noktada ihtiyarların gerek maddi ve gerekse manevi açıdan bakıma ve ilgiye ihtiyacı bulunmaktadır.

İnsan, nasıl ki çocuk olarak dünyaya geldiğinde ilgi ve bakıma muhtaçsa aynı şekilde ihtiyarlığında da aynı ilgi ve bakıma muhtaç olmaktadır. O halde bu ihtiyarlar ne olacak, bunlara gerekli ilgi ve alakayı kim gösterecek ve onların bakımını kim üstlenecektir? Zira çocuklara ilgi göstermek ve onları bakmak insana belli bir haz vermektedir. Çocuklar konusunda aileler, duyarlı olabilmekte ve onların yeme, içme, bedensel ve zihinsel gelişmelerine gerekli itinaı önemli ölçüde göstermektedirler. Ancak ihtiyarlar söz konusu olduğunda, onlar, bazı insanlara yük ve sıkıntı olarak görülmektedir. Çünkü artık onlar, her geçen gün daha da ilgi ve bakıma muhtaç hale gelmektedirler. Çocuklarda ise gelecekte onlardan istifade etme gibi bir umut da bulunmaktadır. Bu umut, yaşlılarda ise bulunmamaktadır. Dolayısıyla ihtiyarlar tarih boyunca genelde bir sıkıntı olarak algılanmışlardır. Tabii bu durum tüm insanlar ya da toplumlar için aynı değildir. Bu konuda kültürden kültüre, dinden dine, insandan insana farklı düşünce ve uygulamalar olabilir. Hatta aynı din içerisinde bile farklı algı ve davranışlar görülebilmektedir. Bu, biraz da insanların yani gençlerin insaf, vicdan ve kişilikleri ile ilgili bir durumdur. Ama ortada bakılması gereken bir insan var, o da ihtiyar anne ya da baba, eğer çocukları veya yakınları yoksa toplumun bir üyesi olan yaşlı insanlardır.

Akif, daha önce de belirttiğimiz üzere, şiirlerinde toplumsal gerçeklikleri tasvir etmeye çalışmıştır. Zaten “Ne yazdım-sa gördüm de yazdım.” derken buna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ihtiyarlar, toplumun sosyal bir gerçekliğidir. Bu noktada sorumluluk az ya da çok her toplum bireyine düşmektedir. Bilindiği üzere yaşlı insanı öncelikle en yakını olan oğlu ya da kızı bakmalıdır. Bu sorumluluk, en yakınından diğer yakınlarına doğru bir dalga gibi gitmektedir. Öncelikle oğul ya da kız çocuğu yaşlı anne ve babasını kimseye muhtaç etmeden bakmakla hem dinen hem ahlaken hem hukuken hem de insanlık olarak yükümlüdür. Bu aslında insanın sorumluluğuyla da yakından ilişkilidir. Ancak bu sorumluluğu her insan aynı duyarlılıkla yerine getirmemektedir.

Bugün modern toplumlarda huzur evleri bulunmaktadır. Huzur evleri ihtiyarların bakımı konusunda maddi ihtiyaçların karşılanmasında çok ideal yerler olabilir. Ancak insan özellikle de yaşlı söz konusu olduğunda maddi bakımın yanında manevi ilgi de gerekmektedir. Zira insanlar ihtiyarladıklarında duygu ve düşünceleri adeta çocuklar gibi artmakta ve ilgi beklemektedirler. Bu ilginin de her şeyden önce yakınları tarafından karşılanması onlara manevi doyum sağlamaktadır. Bu manevi doyum ihtiyarlar için en az maddi doyum kadar önemlidir. Zaten ihtiyarların yeme-içmeleri olabildiğince az olmaktadır. Ama paylaşma, birlikte olma, geçmişi yâd etme duygu ve istekleri büyük olmaktadır. İşte bu ihtiyaçları karşılama konusunda huzur evleri, yakınlarının gösterdiği ilgiye yeterince karşılık gelememektedir. Çünkü oralarda hizmet verenler her ne kadar fedakârca davransalar da oğlun, kızın ya da torunun yerini alamamaktadırlar.

Akifin merhamet görmeli diye adeta dert yandığı sosyal sorun, yukarıda bahsettiğimiz gerçeklik olsa gerektir. Zira o, “Merhum İbrahim Bey” adlı şiirinde dramatik bir şekilde buna vurgu yapmaktadır. Merhum İbrahim Bey, ona göre, “Yetkin veteriner hekimlerdendir. Doğu’nun temiz toprağının

yetiştirdiği eşine az rastlanır irfan ve erdem sahibi biridir. Merhumu yakından tanıyanlar dört sene evvelki feci ölümünü millet için ne acı bir kayıp, hükümet için de ne büyük bir utanç olduğunu tereddütsüz kabul ederler... yüzünden kimsesizlerin yattığı hastanelerde ölen böyle bilgisi derin bir düşünürü tanımak için değerli okurlar benim gibi bir acizin kılavuzluğuna ihtiyaç duymazlardı!"³⁴ demektedir. Akif'in burada ortaya koyduğu sorun, aslında sosyal bir sorundur. Öyle ki bir insanı ihtiyarlığında öncelikle yakınları bakmalıdır. Şayet yakınları yoksa sosyal devletin ona sahip çıkması ve çocukları kadar olmasa bile asgari düzeyde bakımının sağlanması gerekmektedir. Özellikle de bilgi birikimi ve donanımıyla milletine, devletine hizmeti geçmiş birisinin bu ilgiyi fazlasıyla hak ettiği bir gerçektir. Bununla beraber her toplum bireyinin ihtiyaç duyulduğunda bakımının toplum ve devlet tarafından sağlanması önemli bir gerekliliktir. Bu noktada gerek toplumu oluşturan insanların gerekse devleti temsil edenlerin hassasiyet göstermeleri ve gerekli adımları atmaları sosyal devlet olmanın bir gereğidir.

İhtiyarlarla ilgili İslami öğretiler de Müslümanlara önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu konuda Kur'an'ı Kerim'de pek çok ayet bulunmaktadır. Örneğin bunlardan bazıları, *"Rabbim, yalnız kendisine tapmanıza ve ana-babaya iyi davranmanıza hükmetmiştir. Eğer ikisinden biri veya her ikisi senin yanında kocayacak olursa, onlara 'öf!' bile deme ve onları azarlama; onlara güzel söz söyle. Onlara acıyarak alçak gönüllülük kanatlarını ger ve 'Rabbim! Küçükken beni büyüttükleri gibi, Sen de onlara acı' de"*³⁵ şeklindedir. Hz. Peygamber'in de anne babayı öğücü ve onları korumaya yönelik tavsiyeleri bulunmaktadır. Hatta Hz. Peygamber (s) öfkeli bir şekilde üç defa "Yazıklar olsun o kimseye!" der. Bunun üzerine Ashab-ı Kiram "Kime Ya Rasûlallah?" diye sorunca; "An-

34 Akif, *age.*, s. 123.

35 İsrâ 17 / 23-24; Ayrıca bkz.: Enfâl 6 / 151; Lokman 31 / 14-15; Ahkaf 46 / 15; İbrâhîm 14 / 41; Bakara 2 / 83.

ne-babası veya bunlardan birisi yanında ihtiyarladığı halde cennete giremeyip cehennemini boylayan kimseye.” der.³⁶ Ayet ve hadislerde de görüldüğü üzere, anne-babaya bakmak, onlarla ilgilenmek aynı zamanda dinî bir tavsiyedir. Bu anlamda Müslümanların anne-babalarına çok iyi bakmaları, her türlü ilgi ve yakınlığı göstermeleri manevi bir sorumluluktur. Onun içindir ki Müslüman toplumlarda huzur evleri olmamalıdır. Zira huzur evleri yaşlıların maddi sorunlarını giderir, ancak onların manevi ihtiyaçlarını yeterince karşılayamaz.

Bugün dünyada ihtiyarların çok farklı sorunları bulunmaktadır. Bazı evlatlar anne-babalarının bakım ve ilgilerini kimi zaman başkalarına havale etmektedirler. Halbuki anne-babaya en iyi kendi çocukları bakar. Bazı evlatlar ebeveynlerinin bakımını başkalarına havale etmektedirler ki, bu gibi durumlarda yaşanan sorunlara bir örnek olması için aşağıda basına yansıyan bir haberi burada ifade etmek istiyorum.

Birleşik Arap Emirlikleri'nden Fujeyre'de yaşlı bir adamın bakıcısı tarafından bastonla dövülüp tokatlandığını gösteren görüntüler ülkeyi ayağa kaldırdı. The National'ın haberine göre kendisine bakamayacak durumda olan yaşlı bir adamın kızları babalarına bakması için bir erkek bakıcı tuttu. Ancak bir süre sonra bakıcı yaşlı adamı dövmeye başladı. Kızları babalarından gelen şikayet üzerine evin odalarına gizli kamera yerleştirdi. Gizli kamera yaşlı babanın şikayetlerini doğru çıkardı ve Hint asıllı bakıcının yaşlı adamı çeşitli defalar dövdüğü kameralara yansıdı. Ülkede infial yaratan görüntülerden birinde, bakıcının yaşlı adamı bastonla döverek yüzüne tokat attığı görülüyor. Yaşlı adamın kızları görüntüleri polise teslim etmesinden sonra bakıcı tutuklandı.³⁷

36 Müslim, *Bür*, 9.

37 <http://www.haber7.com/dunya/haber/1151317-bu-goruntuler-ulkeyi-ayaaga-kaldirdi>. (25.04.2014)

Yukarıda ifade edilen ve resimde de açıkça görülen olay, anne-babanın bakımını başkalarına havale etmenin trajik bir sonucu olarak ortadadır. Ancak herkesin böyle olduğu ya da olacağı şeklinde değerlendirme yapmak da doğru olmayacaktır. Tüm bunlardan ortaya çıkan sonuç, ihtiyarların yakın ilgi, bakım ve merhamete ihtiyaç duydukları gerçeğidir.

B. İNSANİ ÖZELLİKLER

İnsan, maddi ve manevi yönüyle bir bütündür. Maddi yönü daha çok yeme, içme, dinlenme ve uyuma gibi özellikler gösterirken; manevi yönü ümit, korku, sevmek, sevilme, cesaret, ilim, çalışma, adalet vb. gibi duygu ve düşünceler taşımaktadır. Biz insani özellikler derken işte Mehmet Akif'in vurguladığı insani özellikleri onun tasvirleri çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız. Aslında söz konusu özellikler insanın temel özellikleridir. İnsan bu özellikler çerçevesinde bir hayat yaşayabilirse anlamlı bir hayat yaşamış olmaktadır. Aksi takdirde hayatını anlamlandıramamış ve insan olmanın gereklerini tam yerine getirememiş demektir.

1. Korku

Korku, insani bir durumdur. Aslında insan hayata dair hemen her şeyi çocukluk yaşlarından itibaren öğrenir. Eğer çocuğa korku öğretilmeseydi, belki de hiç korkmayacaktı. İnsan olmanın beraberinde getirdiği belli sınırlar vardır. İnsan bu sınırlar içerisinde hayatını sürdürür. Bu hayatın sınırları

zorlandığında insan, gücünü zorlamış ve tehlikelerle karşılaşmış olur. Zaten korku da insanı tehdit eden durumlarda söz konusu olur. Ancak insanın doğal yaşam sürecinde korkunun yerinin olmaması gerekmektedir. Fakat  ocukluk yaşlarından itibaren alınan kültür insana diğ r şeyleri öğrettiğ  gibi korku kültürünü de aşılamaktadır. Tam bu noktada aile,  evre ve okul faktörü önem taşımaktadır. Daha ilk yıllardan itibaren  ocuğ  aile ortamında bazı şeylerle yıldırma, korkutma onda korku psikolojisi oluşturmakta, korkulmaması gereken durumlarda korku yaşayabilmektedir. Bu noktada ailelerin bilinçli hareket etmeleri önem taşımaktadır. Zira  ocuğ  neye karşı nasıl davranışlarda bulunması gerektiğ  doğru bir şekilde öğretilmelidir. Çocukluk yaşlarında bu bilgi sağlıklı verilmediğ nde yanlış bir korku algısı oluşmakta ve  ocuğ n kişiliğinin korku kültürüyle gelişmesine neden olmaktadır. Daha sonraki yaşlarda bu korku kültürü doğal hallerde bile kendini göstermekte ve kişi çekingen, asosyal ve en tabii durumlarda bile korkuya düşebilmektedir.

 evre ve okulun da insan psikolojisi bir başka ifadeyle gelişim psikolojisi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Okullarda  ğretmenlerin  ocuk ya da gençler üzerinde baskıcı ve totaliter tavırları onlarda "istendik kişilik gelişimi"ni olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı şekilde çevresel faktörler de insanın psikolojik ve sosyal gelişimini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu noktada ideal bir kişilik gelişimi önem taşımaktadır. Burada bilinmesi gereken, insanın diğ r insanlarla ve varlıklarla nasıl bir ilişki kurması gerektiğidir. Zira evrende her varlığın ontolojik anlamda bir yeri ve anlamı vardır. Bu noktada çocuklara ve gençlere hayatın öğretilmesi gerekmektedir.  rneğ n denizdeki bir köpek balığının yapısı, insana karşı tavrı gençlere öğretilmelidir. Bu balığın insana nasıl zarar verip-veremeyeceğ  doğru bir şekilde öğretilmelidir. Bunun sonucu olarak da öğrenen kişi ona göre tutum ve davranışlarda bulunur. Yoksa yersiz endişe ve korku edinmesine gerek yoktur. O nedenle anlamsız korkular

insanın kişiliğini olumsuz yönde etkileyerek onun atılım ve açılım yönünü etkiler. Bunun sonucu olarak da hemen her şeyden çekinen, korkan bir ruh hali ortaya çıkar. İşte Mehmet Akif'in belirttiği ve tasvir ettiği insan tipi de anlamsız korkulara düşmeyen, korkmayan bir karakter olarak belirlemektedir. Hatta o, Kahraman Ordumuza ve Türk Milletine armağan ettiği ve bundan dolayı *Safaha'tına* almadığı "İstiklâl Marşı"na "Korkma!" diyerek başlamaktadır.

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.³⁸
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imânı boğar,
'Medeniyet'! dediğin tek dişi kalmış canavar?'³⁹

Mehmet Akif'in "İstiklâl Marşı"ndaki yukarıdaki satırları gerçekten insana cesaret ve azim vermektedir. Vatanımızın düşman işgaline düştüğü, ölüm-kalım, var olmak ya da yok olmakla karşı karşıya kaldığı bir zaman diliminde böyle manevi bir motivasyon insana/insanlara aşk ve heyecan vermektedir. Bu demektir ki vatani, milleti ve namusu savunma konusunda korkulacak, Allah'tan başka hiçbir güç yoktur. Zaten Yüce Allah da, iman ettiğinden dolayı seninledir. Zira Kurtuluş Savaşımız böyle bir çaba ve gayretle yapılmış ve Kahraman Ordumuzun üstün gayretleri ve milletimizin fedakârca savunmalarıyla ülkemiz düşmanlardan temizlenmiştir. İşte korkmadan bir işe yönelme ve o uğurda ne gerekiyor sa yerine getirme başarıyı beraberinde getirmektedir.

Korkmadan bir işe koyulmak, insana potansiyellerini en üst seviyede gerçekleştirme imkanı vermektedir. Korkan insan, sahip olduğu enerjiyi sinerjiye dönüştürememektedir. Halbuki korkusuz bir ruh haliyle yaklaşmak, bir anlamda potansiyelleri harekete geçirmek ve mevcut imkanları en güzel şekilde kullanmak demektir. Korkusuz olmak aynı zamanda sağlıklı düşünme ve rahat hareket etme imkanı da vermekte-

38 İstiklâl Marşı ilk iki satır.

39 İstiklâl Marşı dördüncü kıtanın son iki satırı.

dir. Zaten bir konuda başarılı olabilmek için insanın bütün boyutlarıyla duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını o işe yöneltmesi gerekmektedir. Halbuki korkan insan işi başarmayı değil, hep endişeler ve olumsuzluklar üzerinden konuya yaklaşmaktadır. Buna karşılık korkusuz tutum, olumsuzluklar konusunda, bir kolayını/çözümünü buluruz duygu ve düşüncesini vermektedir. Bu duygularla yaklaşıldığında da belli bir yol alınmaktadır. Zaten belli bir yol alınınca gerisi daha da kolaylaşmaktadır. Kolaylaşmasa bile korkusuzca yaklaşmak, insana belli bir güven vermektedir. Bu güven duygusu da manevi olarak cesarete dönüşmekte ve insanı azimli kılmaktadır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız hususları Mehmet Akif çok güzel şekilde tasvir etmektedir:

Memleket mahvoluyor, baksana bedbinlikle.
Ben ki ecdâda söven maskaralardan değilim,
Anarım hepsini rahmetle...
Fakat münfa'îlim. -Niye?
-Zerk etmediler kalbime bir damla ümid.
Hoca, dünyâda yaşanmaz, yaşamaktan nevmid.
Daha mektepte çocuktuk, bizi yıldırır hayat!
Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkütmeyeni;
'Yürü oğlum!' diye teşci' edecek yerde beni,
Diktiler karşıma bir kapkara müstakbel ki,
Öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki!
Bana dünyâyâ çıkarken 'batacaksın!' dediler...
Çıkmadan batmayı öğren, ne kadar saçma hüner!
Ye'si ezber bilirim, azmi yüzünden tanımam;
Okutan böyle okutmuştu, beğendin mi İmam?⁴⁰

Akif'in yukarıda vurgulamaya çalıştığı gerçeklik, aslında bizim hayat hikayemizdir. Zira daha önce de vurguladığım üzere, ailede, okulda ve çevrede bize korku kültürü aşılanmış, geleceğe dair hep endişeler dile getirilmiştir. Belki bütünyle böyle değildir. Ancak genel olarak içimizdeki enerjiyi

hayata geçirecek ve ümit aşılayarak, yeni şeyler yapabileceğimiz konusunda yeterli cesaretlendirildiğimiz söylene-
mez. Yoksa insan küçük yaşlarından itibaren her geçen gün kabiliyetlerini daha da geliştirebilir ve kendisine, ailesine, toplumuna ve insanlığa güzel şeyler bırakabilir. İşte Akif'in dertlendiği 'yürü oğlum!' deme yerine geleceğe dair önümü-
ze/karşıma kapkara bir gelecek koyulmaya çalışılması ve bunun da bizde geleceğe ümitle bakma yerine, karamsar bir düşünce oluşturmastır. Akif, "Bana dünyaya çıkarken batacaksın dediler." derken aslında ailelere, öğretmenlere ve topluma bir sitemde bulunmakta yeni kuşaklara da ümit aşılamaktadır. Halbuki yeni nesle önce çıkmayı, ayakta ve hayatta kalmayı öğretmek gerekmektedir. Bunu şöyle de izah edebiliriz. Çocuklara önce doğru bilgileri ve örnekleri vermek, bir konuda başarılı olmanın yollarını öğretmekle işe başlanmalıdır. Zira olumsuz yaklaşımlar, başarıyı ciddi anlamda engellemektedir.

Korkuyu hissetmek, duymak, düşünmek insanı mânen olumsuz duygu ve düşüncelere götürmekte ve o düşünceler insanın iş yapabilme gücünü sınırlandırmaktadır. Buna karşılık ümit, insanı motive etmekte ve iş yapabilme umudunu artırmaktadır. Bundan dolayıdır ki önde olanlar, diğerlerine ümit aşılamalı, cesaret vermeli ve geleceğe yönlendirmelidirler. Eğer bunu yapamazlarsa bile korkuya dair herhangi bir öğretilerinde bulunmamalıdır. Bu, korku diye bir şeyin olmadığı anlamına gelmez. Ancak her şey yerli yerinde ve kararında olmalıdır. O nedenle çocuklara, gençlere ve insanlara bir şeyi başarabilme konusunda aşk, heyecan ve ümit aşılamalı, onların geleceğe ümitle bakmaları sağlanmalı hiçbir şekilde moral bozucu ve korkutucu bir düşünce verilmemelidir.

2. Ümit

Ümit, insanı hayata bağlayan önemli bir duygudur. Hayata ümitle bakmak, insana aşk ve heyecan verir. Aşk ve heyecanın olduğu yerde insan, dinamik bir ruh hali yaşar. İnsanın

sahip olduğu bu manevi güç, onun bedensel organlarını harekete geçirir ve insan yapacağı işe daha bir hevesle bağlanır. Hayata ve olaylara hevesle bağlanmak, o konuda daha başarılı olmayı sağlar. Toplumda "Bir insan her şeyini kaybedebilir, bunları daha sonra bir şekilde kazanabilir ancak ümidini yitirdiğinde hiçbir şey elde edemez." şeklindeki düşünce bir gerçekliği ifade etmektedir.

Mehmet Akif, aslında bütün yazı ve şiirlerinde ümitli olmayı vurgulamaktadır. Bu anlamda, korkma, çalış, azmi elden bırakma vb. söylemleri de ümide yapılan bir vurgudur. Bazı şiirlerinde de bizzat ümitli olmayı açıkça ifade etmektedir:

Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.

Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar;

Me'yûs olanın rûhunu, vicdânını bağlar,

Lâ'netleme bir ukde-i hatır ki: Çözülmez...

En korkulu cânî gibi ye'sin yüzü gülmez!

Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile şirkin;

Mâdâm ki ondan daha mel'un, daha çirkin

Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-i îman,

Nevmîd olarak rahmet-i mev'ûd-i Hudâ'dan,

Hüsrâna rıza verme... çalış Azmi bırakma;

Kendin yanacaksın bile, evlâdını yakma!⁴¹

Akif, *Safahat*'ın üçüncü kitabı *Hakkın Sesleri*'nde azmi, ümitli olmayı bir gaye olarak göstermektedir. Ümitsizliği ise bir bataklık olarak tasvir etmekte, ona düşerse, insanın boğulacağını belirtmektedir. Ümitsizliğe sarılmayı batmak ve boğulmak olarak, ümide sarılmayı da başarıya ve kurtuluşa ulaşma olarak idealize etmektedir. İnsanın, hep azimle, ümitle yaşadığını, bu anlamda ümitsizliğin, insanı manen çöküntüye uğrattığı dile getirilmektedir. Hakikaten, herhangi bir konuda insanın ümitsiz olması, onun en küçük bir adım atmasının önünde ciddi bir engeldir. Ümitsizlik, insanı ruhen

41 Akif, *Safahat*, s. 406.

ve bedenlen bağlar, düşünmesini ve hareket etmesini engeller. İnsan bir olay ya da durum karşısında olumlu düşündüğünde küçük küçük işaretlerden hareketle kendisine bir yol bulabilir. Olumlu düşünce bu anlamda en önemli motivasyon unsurudur.

Akife göre ümitsizlik, gönle atılmış lanetli bir düğümdür ki, çözülmez, diyor. İnsan duyguları ve düşünceleriyle harekete başlar. Duygular ve düşünceler insanı nasıl yönlendirirse, insanın tutum ve davranışları da o doğrultuda olur. Burada ikili bir yol ayrımı bulunmaktadır. Ya ümitle bakmak ve arayışlara koyulmak ya da ümitsiz olmak ve davranmamak/davranamamak durumu söz konusudur. Akif, ümitsizliğin yüzünün gülmeyeceğini, zira olaylar karşısında karamsar, her şeyin bittiği bir nokta olarak görülmektedir. Buna karşılık ümit ise, yeni şeylerin yapılabileceği, bir umut, bir çıkış kapısının bulunabileceği hissini aşılarmaktadır. O, ümitsizlik ile şirki aynı alçaklık seviyesinde hatta ondan daha lanetli, daha çirkin görmektedir. Zira Akif, aynı zamanda bir Kur'an şairi'dir. Allah, Kur'an'da, "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!"⁴² şeklinde buyurmaktadır. Akif, bu gerçekliği çok iyi bildiğinden dolayıdır ki, inanan bir mü'min, en sıkıntılı, çıkmaz durumlarda bile Allah'a sığınarak bir çıkış kapısı bulabilir. Zira Allah'ın yardımı, daima kendisine inanan kullarıyla beraberdir. Ancak bu bir iman ve inanç meselesidir. Tabii ki insan elinden gelen her şeyi yapmakla mükelleftir. Bununla beraber, Allah'ın yardımını da her halükarda istemek, beklemek ve ümit etmek durumundadır. Bu ümit, varlık ya da yokluk anında devamlı olmalıdır. Çünkü Allah'ın gücü ve kudreti, var olanı yok etme, yok olanı yaratmaya yeterlidir. Müslüman da bu bilinçle devamlı Allah'ın rahmetini ümit etmekle sorumludur. Dolayısıyla Müslüman Allah'ın rahmetinden ümit kesmez. Akif, bu temaları farklı dizeleriyle de dile getirmektedir:

Bir ışık gösteren olsaydı eğer, tek bir ışık,
 Biz o zulmetleri bin parça edip çıkmıştık...
 Ye'si tekfir eden imânıma olsun ki yemin,
 Bize telkîn-i ümîd etmediler, yoksa bu din...
 Hani, tevfik-i İlâhî'ye kanan var mı? Hayır.
 Ya senin âlem-i İslâm'ın inanmış ye'se;
 Din-i resmisi odur, vazgeçemez kim ne de!...⁴³

Yukarıdaki satırlara bakıldığında Akif, insanlara özellikle de gençlere ümit aşılınması, bir ışık gösterilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. İnsan ümitle yaşadığı için açılması, gelişmesi, zorlukları aşması ve geleceğe ümitle bakması hep motivasyonla olmaktadır. Bu konuda Akif'in bir siteminin olduğu görülmektedir. O, "Bize ümitli olmayı öğretmediler, yoksa bu din ümit dinidir." demektedir. Burada Akif, İslam âleminin de ümitsizliğe düştüğünü, halbuki inandıkları dinin öğretisinin bu olmadığını, bilakis ümit, azim ve inanç dini olduğunu ifade etmektedir. Hatta önce "Dört kıtayı alt üst eden bu sağlam iman, nasıl oldu da sonra dört yüz bu kadar milyon korkak insan." diye de sormaktadır. Onun bu düşüncesi gerçekten üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken bir gerçekliktir. Öyle ki Müslümanlar tarih boyunca çok büyük başarılar elde etmişler ancak son yüzyıllarda ümitlerini, heyecanlarını kaybetmişler ve bunun sonucu olarak mağduriyetlere uğramışlardır.

Akif, "Nasıl olmuş da uyuşmuş bütün ümmetteki kan?" derken devam ediyor ve "Niye tutmuş da bu şevket, bu şehâmet dîni, benden imsâk ediyor ceddime bezl ettiğini"⁴⁴ diye soruyor. Yani bu din cesaret, kahramanlık ve ümit dini olduğu ve bunu ecdadına bahşettiği halde neden benden esirgiliyor derken, acaba bizde bir sorun mu var demeye getirmektedir. Halbuki din aynı olduğu halde, neden atalara nasip olan başarılar torunlarına nasip olmuyor. İşte bu noktada, o, "çalış-

43 Akif, *Safahat*, s. 790.

44 Akif, *age.*, s. 790.

mak görevim"⁴⁵ diyerek bir anlamda ümit ve çözüm yolunu da göstermiş olmaktadır.

Akif, "Yeis Yok" adlı şiiriyle aslında ümide kapı açmakta ve ümitsizliğe düşmenin bir anlamı bulunmadığını belirtmektedir. O, Yüce Kur'an'da, "*Sapıklardan başka kim Rabb'inin rahmetinden ümit keser?*"⁴⁶ ayetini de şiirinin başına baş tacı yapmıştır. Şiirine ise, "Lâkin, hani bir nefhası yok sende ümidin! 'ölmüş' mü dedin? Âh onu öldürmeli miydin? Hakkın ezeli fecri boğulmazdı, a zâlim, Ferdâların artık göreceksin ki ne muzlim!"⁴⁷ Görüldüğü üzere o, motive edici, vurucu bir ifadeyle ümidi anlatmaya başlamaktadır. Burada Akif, hem edebiyat/sanat yapmakta hem de psikolojik olarak dikkat çekmektedir. Hani "Sende bir nefesi bile yok ümidin." derken, diğer taraftan da "ölmüş mü dedin" diyerek dikkatleri çekerek hem şiirini dillendirmekte hem de önemli bir konuyu işlemektedir. Aslında o, bütün şiirlerinde, bakıldığında, konuları işlerken bir bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Burada da "ölmüş dediğin rûhu alevlendiriver de, Bir parça açılsın şu mûhitindeki perde. Bir parça açılsın, diyorum, çünkü bunaldın; Nevmîd olarak nûr-i ezel-den donakaldın!"⁴⁸ Burada dikkat çeken nokta, ezeli aydınlığın bulunması ancak insanın çevresindeki perdeyi bir parça kaldırarak aydınlığı fark edememesidir. İnsanın küçük bir hamlesi, onu başarıya, geleceğe, sıkıntıları aşmaya yöeltebilir. Zira küçük bir umut doğması büyük umuda yolculuğa çıkılmasına sebep olabilir. Akifin ümit aşılması, bu toplumun yüreklenmesi, silkinmesi ve ayağa kalkmasında manevi bir motivasyon gücü olmuştur. Toplumlar için en az maddi değerler kadar manevi değerler de önem taşımaktadır. Çünkü manevi kuvvet, insana, duygu, düşünce ve geleceğe ümitle bakmayı sağlar.

45 Akif, *age.*, s. 790.

46 Hicr, 15/56.

47 Akif, *age.*, s. 898.

48 Akif, *age.*, s. 898.

Mehmet Akif'in en önemli özelliklerinden ve bizlere vermek istediği mesajlardan birisi "iman"a yüklediği anlamdır. O, her işe imanla, inançla başlanmasını önemli bir kuvvet olarak görmektedir. Ümit konusunda da, "Birleşmesi kabil mi ya tevhid ile ye'sin? Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin. Öyleyse neden boynunu bükmüş, duruyorsun? Hiç merhametin yok mudur evlâdına olsun?"⁴⁹ Akif'in de vurguladığı üzere, iman ile ümitsizlik bir arada bulunmamaktadır. Zira iman etmek, ümide kapı aralamak, yeni bir başlangıç yapmak ve kara bulutları bütününüyle dağıtmak anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda inanan insanın zihin, gönül ve ruh dünyasında ümitsizlik yer almamaktadır. İman ona, bir ferahlık, bir açılım ve geleceğe dair beklentiler vermektedir. Bu beklenti hem dünya hem de ahiret boyutludur. Akif, inanan bir insan olduğu için, inancın insanın zihin ve ruh dünyasına, dünya ve ahirete karşı olumlu bakma ümidi verdiğini bilmektedir. Dolayısıyla inançlı insan, bu dünyada kaybetse de aslında ahiret boyutlu düşündüğü için kendisini kazananlardan saymaktadır. Yeter ki yapıp-etmeleri Allah rızasına uygun işler olsun. Bu bilinçle hareket etme ümide sarılma olarak düşünülebilir.

Ümide sarılma konusunda Akif, "davransın ümidin, bu ne haybet, bu ne hirman? Mâzideki hicranları susturmaya başla; evlâdına sağlam bir emel mâyesi aşla"⁵⁰ derken büyüklere seslenmekte ve onların karamsarlık ve yoksunluk duygularından arınarak ve geçmişteki hicranları unutarak geleceğe yönelmeleri ve çocuklarına ve gençlere istikbale dair olumlu beklentiler ve idealler aşılamlarını öğütlemelerini söylemektedir. Bu düşünce çok boyutlu kazanımları akla getirmektedir. Her şeyden önce yeni yetişecek nesle bir hedef göstermekte ve onları motive etmektedir. Diğer taraftan yetişkinlerin karamsarlık ve olumsuz duygu, düşünce ve tutumlardan kurtulmalarını ve geleceğe ümitle bakmalarını sağlamakta-

49 Akif, *age.*, s. 900.

50 Akif, *age.*, s. 900.

dır. Aynı zamanda bir toplumun kısa, orta ve uzun vadede geleceğe dair plan ve projeler yapmalarına imkan vermektedir. Böyle bir yaklaşım toplumda yediden yetmişe hemen herkeste olumlu ve ümitli bir beklentiyi çağrıştırmaktadır. Zira olumlu düşünme ve geleceğe dair hedef belirleme, motivasyonu artırmakta ve yeni arayışları ve çıkış noktalarını bulmaya yöneltmektedir. Kendini yenileyen, geliştiren ve ilerleyen toplumlara bakıldığında gelecek hayallerinin olduğu ve yeni tasarımların/projelerin tartışıldığı görülmektedir. Aksi takdirde gerek bireysel ve gerekse toplumsal bazda kısır döngüler içerisinde ve dar alanda içe bükülen ve açılıma imkan vermeyen bir anlayış ve uygulama ile karşı karşıya kalınır. Bu da ilerleyen zaman sürecinde çekingen, özgüven yoksunu, sosyal değişme ve gelişmeler –ki bunlar maddi ya da manevi alanda olabilir– karşısında bocalayan bir ortam sunar. Böyle bir ortamda da sağlıklı nesillerin gelişmesini beklemek en azından sosyolojinin verilerine yani tarihi ve toplumsal gerçeklere aykırı gözükmektedir.

Mehmet Akif'in ümide dair yaptığı tasvirler ve ümitler, okuyanlara ayrı bir heyecan ve yaşama ümidi de vermektedir. Öyle ki bu tasvir ve ümitler, insanın bu hayatta çektiği sıkıntılar, çileler ve ıstıraplar karşısında yılmaması, yıkılmaması ve varlığına son vermemesi noktasında önemli öğütler ve benzetmelerdir. Diyor ki, “kazâ sürekeleyedursun hayâl olan gemiyi... -Hayır, hayâli de yok gör ki şimdi meydanda- Şu ben ne uğraşırım kaldığım meydanda? Tutunduğum iki biçâre tahta parçasıdır, nasıl bu dağ kesilen dalgalarla çarpışılır?...”⁵¹ Bu dizeleriyle bir benzetme yapmakta ve insanın batmakta olan bir gemideki halini, dünya karşısındaki durumu ile dile getirmektedir. Nasıl ki insan batmakta olan gemiden sağ-salim kurtulabilmek için çırpınması ve canını kurtarmaya çalışması gerekiyorsa, benzer şekilde hayatta da kalabilmek ve bir ömür yaşayabilmek için karşımıza çıkan zorluklarla işin ya da olayların durumlarına göre mücadele etmemiz gerekmektedir.

51 Akif, *Safahat*, s. 1034.

tedir. Başarabilmek ve hayatta kalabilmek için bir şekilde hayata sarılmak ve yaşamak için gerekeni yapmak gerekmektedir. Bu anlamda hayat kendisiyle boğuşmayı gerektiren bir yaşam alanıdır. Tabii burada hemen ahlaki/insani çerçevede bir yaşantı ve bu uğurda bir mücadele akla gelmektedir. Hayat karşısında pes etmek, batmakta olan gemide hiçbir şey yapmamak anlamına gelmektedir. Batan gemiden kurtulabilmek için ya yüzerek ya da bir tahta parçasına tutunarak bir şekilde karaya çıkmak gerekiyorsa, hayatımızı kazanabilmek için de hayatın şartlarına göre rol almak gerekmektedir.

Akif, batan gemi benzetmesini şu mısralarla bitirmektedir: "Kaderle pençeleşilmez, ecelse beklediğim, Şu tahta parçalarından tecerrüd etmeliyim... Yeter boğuştuğum artık... derim... Hayır, duramam, Taş olsa baş vururum, intihâra baş vuramam!"⁵² Burada müthiş bir benzetme dikkat çekmektedir. O, diyor ki, eğer kaderle pençeleşilmez, yeter boğuştuğum artık diyerek eceli bekliyorsan, tahta parçalarına tutunmaktan vazgeçmelisin, ancak hayır, bunu yapmaya hakkın yoktur. Zira taş olsa başvurmamak ama intihara başvurmamak gerekmektedir. Zira son nefesimiz çıkıncaya, her şey bitinceye, son damla kanımız akıncaya kadar yaşama ümidimizi yitirmemeliyiz. Hayatı bahşeden Yüce Allah, insana belli bir ömür vermiştir. Bizim görevimiz her halükarda bu hayatı devam ettirebilmek için mücadele etmek, hayatta ve ayakta kalmaya çalışmaktır. Bu duygu ve düşüncelerle gemi batıyor olsa da biz tutunduğumuz tahta parçasına daha sıkı sarılarak ve çırpınarak yaşama tutunmak ve yaşama ümidimizi bir an olsun elden bırakmamakla yükümlüyüz.

3. Cesaret

Lügatte, "güç ya da tehlikeli bir işe girişirken kişinin kendisinde bulunduğu güven, yüreklilik, göz pekliliği, çekinmezlik, atılganlık"⁵³ gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin anlamın-

52 Akif, *age.*, s. 1034.

53 *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1982, s. 155.

dan da anlaşıldığı üzere, cesur olmak farklı bir kişilik halidir. Her insanın olaylar karşısında duygu, düşünce ve tutumları farklı farklıdır. Olaylar karşısında yılmadan güvenli kalabilmek ya da atılğan olabilmek zihin ve ruh haliyle yakından ilişkilidir.

Hayatta başarılı olabilmenin yollarından birisi de atılğan olmak, cesaret göstermek ve işe koyulmaktır. Bir işe başlarken her şeyden önce zihnin ona hazır olması ve onu yapabileceğine inanması gerekmektedir. Zihin hazır olmadan beden harekete geçmemektedir. O nedenle hareket önce düşüncede başlamakta, sonra hareket gerçekleşmektedir. Bir insan bir iş konusunda tüm faktörleri yerine getirirse ancak düşünce olarak hazır olmasa o işi gerçekleştirme ihtimali oldukça zayıftır. Örneğin savaş halinde ordunun tüm ekipmanı ve teçhizatı yerinde ancak karar verecek komutanın emri verme konusunda cesareti yoksa zafer kazanmak kolay gözükmemektedir. Bu noktada cesaretle vatani savunmak ve düşmana karşı atılğan bir zihin haline sahip olmak karar vermede cesareti gösterir.

Akif, "Berlin Hatıraları" şiirinde, "–Korkma! Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz; Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!"⁵⁴ mısralarıyla cesaret vermekte ve Hak dava uğrunda geri dönmeksizin yürüneceğini belirtmektedir. Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz ifadeleri yaşanacak dehşetin boyutlarını göstermekte ve bu sıkıntı ne kadar büyük olsa da ona karşı yılmadan direneceğini dile getirmektedir. Akif, öyle benzetmeler yapmaktadır ki, başlangıçta her şeyden önce korkma diyerek bir cesaret vermekte, peşinden de cehennemde yaşanacak sıkıntıyı eşdeğer görmektedir. Herhalde cehennemden daha dehşetli bir sıkıntı düşünülemez. İşte gelecek sıkıntı cehennem bile olsa onu göğsümüzdeki iman, Hakka olan bağlılıkla söndürürüz diyerek gösterilecek direncin boyutunu karşılaştırmaktadır. Zira cehennem ateşini ancak Hakka olan iman söndürebilir

ve onun dehşetini inanç engelleyebilir. Burada aynı zamanda her olgu ya da olay kendi cinsinden bir karşılaştırmaya tabi tutulmaktadır.

Cesaret konusunda Akif, insanları yüreklendirirken aynı zamanda onlara bu cesareti verecek dayanakları da göstermekte ve böylece onlara bağlı kalınmasını vurgulamaktadır. Yukarıdaki temada Hak yolunda mücadeleye vurgu yapılırken devamında “değil mi cebhemizin sînesinde iman bir; Sevinme bir, acı bir, gâye aynı, vicdan bir; Değil mi sînede birdir vuran yürek... Yılmaz! Cihan yıkılsa, emîn ol bu cebhe sarsılmaz!”⁵⁵ demektedir. Görüldüğü üzere birlik ruhu insanların yüreklerinde vatani savunma aşkı uyandırmakta ve cesaret vermektedir. İnsan cesaret gösterirken bazı dayanaklarının olması doğaldır. İşte Hakka inanma, onun yolunda olma ve toplumla bütünleşme ve kalplerin aynı değerler doğrultusunda atması belli bir gücü ve kuvveti ifade etmektedir. Birlik ve beraberlik duygusu da ortak bilinci oluşturmaktadır. Ortak bilinçle hareket eden toplum bireyleri de hangi konuda olursa olsun güç birliği yaparak gayelerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla “birlikten güç doğmakta” ve bu da insanlarda cesaret duygusunu harekete geçirmektedir.

Akif, gündelik hayatında cesur birisi olarak bilinmektedir. Onun boğazı yüzerek geçmesi, güreş yapması, Necid çöllerinde diğer insanlara göre yol biliyormuşçasına öne koyularak yol alması, Kurtuluş savaşında Balıkesir'e gidip Zağnos Paşa Camiinde, Kastamonu'ya gidip Nasrullah Camiinde ve ilçelerinde vaazlar vererek halkı vatan savunması konusunda yüreklendirmesi gibi faaliyetleri cesaretli olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda *Sırâtılmüstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinde yazmış olduğu yazılar birer cesaret göstergeleri olarak düşünülebilir. Bu anlamda o, hayatın ve olayların içerisinde bir insandır. Halbuki korkak bir insan, özellikle onun yaşadığı dönemde bu derece aktif bir kişilik özelliği gösteremez.

Ancak onun yılmadığı, pasif, duyarsız kalmadığı, hayata ve olaylara karşı duyarlı olduğu hatta gereğini yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Zaten yaptıkları, yazdıkları ve hayatı bunun bir göstergesi olarak ortadadır.

Yeni nesli cesaretlendirme konusunda Akif'in ecdada bir sitemi vardır. "Neslim ürkekmiş, evet, yoktu ki ürkütmeyeni; 'Yürü oğlum!' diye teşci' edecek yerde beni, diktiler karşıma bir kapkara müstakbel ki, öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki!"⁵⁶ Bu yaklaşım ve tutum, bir ailenin, toplumun ve okulun insan üzerindeki etkileridir. Öyle ki ailede anne-baba, okulda öğretmenler ve toplumdaki insanlar yeni nesle rehberlik etme ve onları geleceğe hazırlama hatta toplumu kendilerinden sonraya taşıma konusunda cesaret vermekle sorumludurlar. Bu cesaretlendirme her insanın yapabileceği bir şey değildir. Zira cesur olmayan bir insan başkalarına cesaret veremez. Belli şeyleri yapamamış ve toplumda belli aşamaları geçememiş insan ya da insanlar diğer insanlara bir şey yapma konusunda yeterli rehberlik edemeyecekleri gibi cesaretlendirme konusunda da başarılı olamazlar. Hatta "cesaret kırıcı" bir konumda kalabilirler. Zaten toplumda bu anlamda insanlar vardır. Bu insanlar değişen ve gelişen neslin yolunu açmak ve onlara özgüven verme konusunda engel durumunda da olabilirler. Bu tutumu değiştirmek sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü bu bir değişim meselesidir. İnsanlar değişime genelde kapalıdırlar. Değişime açık olmak her şeyden önce bir yürek/cesaret meselesidir. Belli bir kültürle ve tutumla yetişen insanların yeni ve farklı şeylere cesaretle yönelmeleri kolay olmamakta ve koruyucu bir tutum sergilemektedirler. İnsan ya da insanların ufuklarının açılması, büyük düşüncelerin oluşması ve geleceğe yürümelerinde "cesaret", motive edici bir ivme konumundadır. Bu ivme de ancak "yürü oğlum" demekle gerçekleşebilir.

Cesaret, aslında sahip olduklarımızın farkına vararak onları “doğru zamanda, doğru yerde ve doğru şekilde” yılmadan kullanabilmek olarak düşünülebilir. Bu anlamda özgüvenle cesaret arasında yakın bir ilişki vardır. Özgüveni yüksek insan ya da insanlar mevcut potansiyellerini daha iyi hayata yansıtabilirler. Özgüveni eksik insanlar ise mevcut bilgi ve birikimlerini hayata taşıma noktasında karamsardırlar. Bu konuda hemen her şey tamam olsa da onlar yine de bir eksik bulurlar. Halbuki bazı şeyler işe başladıktan sonra tamamlanır. Belki iş hayata geçirilirken başlangıçta eksik olarak görülen şeylere hiç gerek kalmayacaktır. O nedenle atılım ruhu mevcut imkanları hareketlendirmeyi ve onları en üst düzeyde kullanmayı beraberinde getirmektedir. Bunun açık göstergelerini toplumsal hayatta görebiliriz. Öyle ki çok akıllı, başarılı ve donanımlı olmayan bazı insanlar sırf cesaretleri ve atılganlıklarından dolayı bir işe koyulmakta ve o iş için gerekli ekipmanları tamamlamaya çalışmakta ve daha sonra belli bir noktaya yükselebilmektedirler. Zira bir insanın her şeyi biliyor ve başarabiliyor olması beklenemez. Her insanın belli bir birikimi ve kabiliyeti bulunmaktadır. Önemli olan kişinin hangi işi başarıp-başaramayacağını tespit edebilmektir. İşte bu noktada cesur olanlar, işe koyulduktan sonra nereye ne lazım onu hayata geçirmenin derdine düşmekte ve o konuda başarılı olmanın yollarını aramaktadırlar. Bir de bunu yaparken korkmadan, çekinmeden ve gereğini yaparak başarıyı yakalayabilmektedirler. Bu noktada meşhur bir deyim, “akıllı düşünürken deli köprüyü geçmiş” derler. Bu aslında bir hakikati yani *cesarete* ve *atılganlığa* yapılan bir vurguyu dile getirmektedir.

4. Çalışma

M. Akif, çalışmaya büyük önem vermekte ve hayatın çalışmayla kazanılacağını ve gelişeceğini vurgulamaktadır. Bunun için de insanın daima çalışması, çaba sarf etmesi ve üretmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak bunun sağlanabilmesi öncelikle istemekten geçmektedir. Bir şeyi istemek, o şeyi başar-

mada son derece önemlidir. Bu aslında bir şeye inanmak anlamına da gelmektedir. Zira bir şeyi başarmayı isteyen insan, bunu gönülden bir arzuyla istedi mi, ona dair ne gerekiyorsa ortaya koymaya çalışır. Böylece arzu ettiği şey de önemli ölçüde başarılmış olur. Ne var ki isteksiz yapılan işlerde aynı başarı elde edilemez. Akif'in vurguladığı bu düşünce, hayatın hemen hemen bütün alanlarında geçerli olan bir düşüncedir. Öyle ki hayatta başarılı olanlar her şeyden önce başardıkları alanın gereklerini yerine getirmiş ve o konuda özverili bir çalışma ortaya koymuşlardır. Özverili çalışmanın olabilmesi için de insanın çalıştığı alanı sevmesi ve o alanda bir hedefinin bulunması gerekmektedir. İşte bu hedef, insanı ve toplumları aşka getirmekte ve ona ulaşabilmek için var güçle çalışmaya yöneltmektedir. Bu yola girildiğinde de belli bir başarı kendiliğinden elde edilmektedir. Akif bunu şu dizeleriyle dile getirmektedir:

Zavallı milletin idrâkı, târûmâr olalı:
 Muhîr-i ilme giren yok, diyâr-ı fen kapalı;
 Sanâyi'in adı batmış, ticâret öylesine,
 Zirâ'at olsa da... Âdem nebi usûlû yine!
 Hülâsa, hepsi çalışmak, yorulmak istiyecek.
 Fakat çalışmak için önce şart olan: İstek.
 O yoksa, hangi vesileyle biz ilerliyelim?
 Sıkıntısız mütefennin, üzüntüsüz âlim,
 Ne tatlı şey! Buna bir çâre yok mu?⁵⁷

Görüldüğü üzere Akif, ilerlemeyi çalışmaya bağlamaktadır. Eğer çalışma yoksa ilerlemek de mümkün gözükmemektedir. Zira çalışmaksızın ilerleme adına ortaya konulacak yeni bir şey yoktur. Halbuki ilerlemek ve toplumu geleceğe taşımak yeni şeyler üretmekle ya da var olanları geliştirmekle mümkün olabilmektedir. O, toplumun ilim, fen, sanayi ve tarım konularında eksik ve geri olduğunu söylemektedir. Tarım alanında belli bir üretim olsa da bunun da eski usulle

yapıldığını dolayısıyla yeni teknik ve gelişmelerden uzak olduğunu belirtmektedir. Akif, "İlme giren yok, fen diyarı kapalı, sanayinin adı batmış!" derken ciddi bir noksanlık ve eksiklikten söz etmektedir. Bir toplumda sözü edilen alanlarda bir çalışmanın ve gayretin olmaması toplumun durması hatta gerilemesi anlamına gelmektedir. Bu çağrı ya da serzeniş aslında bir uyanış ve diriliş çağrısı olarak düşünülebilir. Zira ilimsiz, fensiz ve sanaysiz bir toplum bırakınız dünyadaki gelişmeleri takip etmeyi zamana bağlı olarak kendi ihtiyaçlarını karşılama konusunda bile ciddi sorunlarla karşı karşıya kalır. Zaten tarih boyunca genelde böyle olmuş, zaman, mekan ve şartlara uyum sağlayamayan insan ve toplumlar geri kalmış ve çağa uyum sağlayamamışlardır. Burada çağa uyum sağlayamama ifadesi, yaşanan dönemin hayat şartlarına uygun bir hayatın kurulamaması anlamındadır. Çağa uyum sağlama kavramını doğru anlamak ve onun gereklerini yerine getirmek, aslında hayatta kalmak ve diri olmak şeklinde düşünülebilir. Bunun için de yaşanan zaman dilimi hangi şartları öngörüyorsa ona göre bir gayretin ortaya konulması gerekmektedir. Bu başkalarının kurguladığı ve uyguladığı bir hayatı yaşamak yerine, o hayat şartlarına uygun bir çaba göstermeyi gerekli kılmaktadır. Bunun için de devamlı çalışmak ve hem güne hem de geleceğe dair projeler üretme gereği vardır.

Akif, yaratılış kanununda ayrımcılık olmadığını, herkesin hak ettiğini aldığını buna karşılık çalışmayanların da kötü sonuçlarla karşı karşıya kaldıklarını, yaşamayı amaç edinenlerin koşup ilerleme yoluna girdiklerini ve zahmetleri rahmete dönüştürdüklerini belirtmektedir. Ona göre tarihe yön veren ve hayatın gündemini belirleyenler, çalışanlar ve gayret gösterenlerdir. O bu gerçekliği şu dizeleriyle ifadeye çalışmaktadır:

Hayır! Adâlet-i fitratta yoktur istisnâ.

Hayâta hakkı olan kimdir anlıyor, görüyor;

Çalışmıyanları bir bir eliyle öldürüyor!

Bekayı gâye sayanlar koşup ilerlemede;

Yolunda zahmeti rahmet edip müzâhamede.

Terakkiyâtını milletlerin gören, heyhât,

Zaman içinde zaman etse, haklıdır, isbât.⁵⁸

İnsan ve toplumların zahmeti rahmete dönüştürmesi gerçekten gelişme ve ilerleme yolunda anlamlı bir çabadır. Hangi toplum olursa olsun, gelişme ve ilerleme yolunda ortaya koyacağı çaba, bir kazanç olarak kendilerine dönmektedir. Bu, Allah'ın Yüce adaletinin de bir göstergesidir. Akif'in de belirttiği üzere, Allah, hak edene hakkını tam olarak vermekte ve hiç eksik bırakmamaktadır. Zira O'nun adaleti bunu gerektirmektedir. İşte bu noktada hangi ırktan, dilden, dinden olursa olsun çalışan insan ve toplumlar çalışmalarının karşılığını elde etmektedirler. Dünyanın yapısı ve işleyişi böyledir. Bu noktada herhangi bir ayırım ya da farklılık bulunmamaktadır. Bundan dolayıdır ki yaşamayı amaç edinenler diyor Akif, ilerleme yolunda çalışmak ve çaba göstermek durumundadırlar. Bu yolda zahmetler rahmete dönüşebilir, zorluklara karşılık mükâfatlar elde edilebilir. Zira insan bir işe koyuldu mu, o yolda pek çok kazanım elde etmektedir. Belki ilk başta hedeflediğini elde edemese de bu yolda ilerlerken pek çok kazanıma sahip olmaktadır. Bu kazanımlar onun ilerlemesi ve gelişmesi anlamına gelmektedir. Zaten hayat böyle gelişmekte ve şekillenmektedir. Ancak bu çabayı göstermeyenler Akif'in de belirttiği üzere, yok olmakla ya da sürünmekle karşı karşıya kalmaktadırlar. Sürünmek ve yok olmaktan kurtulmanın yolu da çalışmaktan geçmektedir. Çalışmak, gelişmeye, ilerlemeye ve kazanım elde etmeye başlamak ve bu uğurda yola koyulmak demektir. Tarih boyunca çalışanlar hep kazanmışlardır. Zaten kazanmanın yolu çalışmaya bağlıdır.

Akif, çalışmaya o kadar vurgu yapıyor ki, uyanışın çalışmayla olacağını ve toplumun ancak çalışmayla kurtulabileceğini belirtiyor. Hatta o, çalışmadan başka yolun olmadığını vurgulayarak ifade ediyor:

58 Ersoy, *age.*, s. 488.

Cemâ'at intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!
 Çalışmak!... Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla.
 Alınlar terlesin, derhal iner mev'ud olan rahmet,
 Nasıl hâsir kalır "tevfiki hakkettim" diyen millet?
 İlâhî! Bir müeyyed, bir kerîm el yok mu, tutsun da,
 Çıkarsın Şark'ı zulmetten, götürsün fecr-i maksûda?⁵⁹

Şiirde geçen, çalışmadan başka yolun olmadığı ve bunun için de canlarla ve başlarla cânı gönülden çalışmak gerektiği çıkar bir yol olarak ifade ediliyor. Görüldüğü üzere toplumu sıkıntılı ve dar boğazdan geniş bir alana taşıyacak, motive edici bir düşünce ortaya konulmaktadır. Bu aynı zamanda toplumsal bir motivasyon olarak bilinç oluşturmakta ve toplum bireylerini ellerinden geleni yapmaya yöneltmektedir. Akif'in "alınlar terlesin" ifadesi, başarmanın ve kurtuluşun ancak ciddi bir çabayla olabileceğini düşündürüyor. Bu anlamda çalışan ve ter döken bir millet karanlıklardan aydınlığa ulaşabilir ve Allah'ın yardımı da sağlanabilir. Böylece toplum karanlıklardan aydınlığa ulaşabilir. Akif, burada bir yakınma içerisindedir. Bu yakınma Doğu'nun içerisinde bulunduğu sıkıntılar ve zorluklardır. Bu sıkıntı ve zorlukları aşabilmek için toplumun bütün olarak ruhen ve bedenen potansiyellerini ortaya koymaya ve varoluşunu gerçekleştirmeye ihtiyacı bulunmaktadır. O, bunun farkında olduğu için canla başla çalışmayı, alın teri dökmeyi ancak böylelikle Allah'ın da yardımına ulaşılabilceğini ve böylece Doğu'nun aydınlanabileceğini düşünmektedir. Sözü edilen bu gerçeklik, bütün toplumlar için söz konusu bir durumdur. Hangi dönemde olursa olsun, insan ve toplumlar çalışmakla hayatlarını belli bir seviyeye çıkarabilirler. Belki bu seviye gelişmiş ülkeler düzeyinde olmayabilir. Ancak ayakta kalabilmek ve varlığı devam ettirebilmek için belli oranda çalışmak gerekmektedir. Bu gerçeklik Akif'in dizelerinde şöyle dile getirilmektedir:

Fakat, o nûsha-i tekvîn-i hayret engîzin
 Başında pek ırı bir hatla parlıyor, yalnız
 Şu cümleler ki, eğer görmemişseniz, alınız:
 "Bekayı hak tanıyan sa'yı bir vazife bilir;
 Çalış çalış ki beka sa'y olursa hakkedilir."
 Kamer çalışmadadır, gökle yer çalışmadadır;
 Güneş çalışmada, seyyâreler çalışmadadır.
 Didinmeden geri durmaz nücûm-i gîsû-dar;
 Bütün alın teridir durmayıp yağan envâr!⁶⁰

Akif, yukarıdaki şiirde ebedi hayatın bile çalışmayla kazanılacağını, bu hayatı kazanmak isteyenlerin çalışmak durumunda olduklarını aksi takdirde ebedi hayatı kazanamayacaklarını belirtmektedir. Şiirin devamında da gökyüzünde bulunan varlıkların devamlı çalıştıklarını ve ışıklarını bu âleme yansıttıklarını vurgulamaktadır. Hatta gökyüzündeki güneşin, ayın ve yıldızların didinmekten geri durmaksızın çalıştıklarını ve ışıklarını saçtıklarını ifade ederken bunun bir alın teri olduğunu ifade etmektedir. Bunu söylerken insana özgü olan alın teri ifadesini kullanmakta ve insana çalışması gerektiği mesajını vermektedir. Gerçekten de gökyüzündeki varlıklar devamlı olarak doğal mecrasında görevlerini yapmakta, evreni aydınlatmakta ve ısıtmaktadırlar. Evrenin bu yapısı, işleyen bir mekanizma olarak insanlığın hizmetine sunulmuştur. İnsanın da varlığını devam ettirebilmek için elinden geldiği ölçüde alın teri dökmesi ve hayatı için çalışması gerekmektedir.

Akif, ahiretin çalışmayla kazanılacağını, yerdeki ve gökteki varlıkların çalışma halinde bulunduklarını ifade ederken, insan dışındaki varlıkların kendi yaratılış gayesi çerçevesinde bir görev yaptıklarını ifade etmekte ve böylece yaratılan her varlığın yaratılışı doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır. İnsan da yaratılan bir varlık olduğuna, onun da evrende belli bir yeri ve görevi bulunduğuna

göre çalışmak ve görevini ifa etmek onun da sorumluluğudur. O nedenle insan, evrendeki konumunun ve misyonunun gereklerine göre hareket etmek durumundadır. Bu tema, İslam düşüncesinde de önemli bir sorumluluk olarak işlenmektedir. Öyle ki insan başkalarının sırtından geçinen, çalışmadan, kazanmadan başkalarına yük olarak yaşayan bir varlık olarak değil, bilakis çalışan, kazanan ve böylece hem kendisi, hem ailesi, hem toplumu, hem dünya insanlığı hatta evrende bulunan bütün varlıklar açısından üretken ve verimli birisi olmak durumundadır. Bu, insan olmanın, insanlığa faydalı olmanın her şeyden önemlisi de Allah'a kul olmanın bir gereğidir.

İnsanın alın teriyle kazandığını yemesi, evrensel değerler açısından son derece anlamlı ve takdire şayan bir durumdur. İnsanlığın büyük çoğunluğu ya da ortak akıl açısından değerlendirildiğinde, bir insanın alın teriyle geçinmesi, kendi aşını kendisinin kazanması İslam inancı açısından helal lokma olarak görülürken, ortak akıl açısından da adil ve erdemli bir davranış olarak tanımlanır ve böyle bir kişi takdir edilir. Bu gerçeklik ya da olgu, aslında temel bir hayat felsefesi olarak da algılanmaktadır. Ancak ne var ki insanlık tarihi boyunca bu çizginin dışında tutum ve davranışlarda bulunan insanlar olmuştur ve bu insanlar yaşadıkları dönemin sorunlu insanları olmakla beraber, toplumlarına da y k olmuşlar ve onların haklarını ihlal etmişlerdir. Bu durum, aslında sosyal dengenin bozulması ve doğal yaşamın dışında bir hak ihlali olarak hayata yansımıştır. Bu sorun, d n n olduğu gibi günümüzün de en önemli sorunlarından birisi olarak düşünülebilir. Bu sorun aynı zamanda hayatın bütün alanlarında kendisini gösteren bir sorundur. Çünkü burada bir hak ihlali yani adaletli olmayan bir durum söz konusudur. Toplumda bir insanın hak etmediği, yani alın teri d kmeksizin bir şeyi elde etmesi diğer toplum bireylerinin haklarından alınması anlamına gelmektedir. Bu anlamda onurlu, vakarlı ve belli insani değerlere sahip olan bir insan, başkalarının hak ve

hukuklarına azami derecede saygı gösterir ve kendi hakları çerçevesinde bir hayat yaşamaya çalışır. Bu düşünce, onun aynı zamanda bir hayat felsefesi olarak da devam eder. Ancak böyle olabilmesi için insanın hak, hukuk, adalet gibi insani değerleri bilmesi ve onlara inanması gerekir. Bu değerlere inanmayan bir insan açısından alın teri çok da önemli değildir. Ona göre ne kadar imkan elde edebilirse onun için o derece iyidir. Fakat değerleri olan açısından bu düşünce, sorunlu bir düşünce ve buna dayalı hayat da erdemsiz bir hayat olarak görülür.

Bir toplumun, bir devletin varlığı ve hayatını devam ettirmesi orada yaşayan insanların iradesi ve azmiyle çok yakından ilişkilidir. Zira toplum bireyleri, sahip oldukları değerlere, yani toprağa, kültüre, kısacası maddi ve manevi unsurlara sahip çıktıkça o toplum, o devlet varlığını devam ettirir. Bunun için de devletin bekasına inanmak ve onun devamlılığı için mücadele etmek gerekmektedir. Ancak bu inanmakla, azimle ve çalışmakla sağlanabilir. M. Akif bu gerçekliği şu dileriyle dile getirmektedir:

Batmazdı bu devlet, "batacaktır!" demiyeydik.
 Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktır;
 Tek sen uluyan ye'si gebert, azmi uyandır.
 Kâfi ona can vermeye bir nefha-i iman;
 Davransın ümidin, bu ne haybet, bu ne hirman?
 Mâzideki hicranları susturmaya başla;
 Evlâdına sağlam bir emel mâyesi aşla.
 Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol...
 Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.⁶¹

Yukarıdaki şiirde ifade edilmeye çalışılan düşünce, bir insanın, bir toplumun, bir milletin, bir ülkenin ümitsizlikten kurtulması, ümide sarılması, dinamizmi yakalaması ve çalışmaya koyulması ve böylece ayağa kalkması ve dirilmesi açısından mana dolu bir anlama sahiptir. İnsan ve top-

61 Ersoy, *age.*, s. 900.

lumların sahip oldukları en önemli dinamizm kaynağı, maddi öğelerden ziyade manevi dinamiklerdir. Bir insan, bir toplum maddi unsurlarından çoğunu kaybedebilir. Ancak onları hayata bağlayan manevi dinamikleri canlı olduğunda onların var olma ve hayatta kalma imkanları daha fazladır. Zira bizim toplumumuz da böyle kritik bir zamanda milli ve manevi dinamiklerinden aldığı enerjiyle hayatta kalmayı ve tarihteki yerini almayı başarmıştır. İşte Akif, “batacaktır demeyeydik, batmazdı bu devlet” devamında “hayır batmadı” demekle, toplumumuzun bunu başardığını ve dimdik ayakta olduğunu ifade etmektedir. Akif’in bu noktada vurguladığı önemli bir nokta da manevi güç açısından “iman dolu bir soluk” ifadesidir. Gerçekten de yukarıda da vurgulamaya çalıştığımız üzere bir şeye inanmak, o şeyi başarmada büyük önem taşımaktadır. Bu inanç, Allah’a olan iman duygusuyla da bütünleşince çok daha güçlü bir dinamizm sağlamaktadır. Zaten o, “Davransın ümidin, bu ne karamsarlık, bu ne yoksunluk.” derken, ümide, var olmaya, hayatta kalmaya ve bunun için bir şeyler yapmaya davet etmektedir. Ona göre karamsarlık, çok kötü bir duygu ve düşünce halidir. Ümitle beslenmek ve ümide sarılmak ve bunu Allah’a dayanarak, çalışmaya sarılarak ve hikmete teslim olarak yapmak, var olma ya da başarıma anlamlarına gelmektedir. O, bunu çıkar yol olarak görmekte, bunun dışında da bir yol bilmediğini belirtmektedir.

Akif, gelecek nesillere “emel mayası” aşılmasını tavsiye etmektedir. Bu aynı zamanda bir ideal verme ve geleceğe hazırlama, motive etme duygu ve düşüncesidir. Zira insan ve toplumlar emellerle, ideallerle geleceğe yönelik plan ve projeler yaparak çalışırlar. İşte bu noktada ideallerin sağlam bir temele oturması ve insanı daha iyi bir geleceğe götürmesi beklenir. Bunun için de anne-babaların evlatlarına, toplumun önde gelenlerinin topluma, devleti yönetenlerin de devletin geleceğine dair idealler vermeleri gerekmektedir. Bu emel, insanları geleceğe hazırlar. İnsanlar bu emelleri doğrultusunda çalışmalar yaparlar. Bu çaba onları geliştirir ve bir takım im-

kanlara sahip olmalarını sağlar. Bu, aynı zamanda bir ümit olarak onların daima gönüllerinde yerini korur. Bu anlamda insan ve toplumlar daima geleceğe yönelik düşünmek ve o çerçevede çalışmalar yapmak durumundadırlar. Zira sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer alanlardaki gelişmeler böylelikle sağlanır. O nedenle idealler belli bir zaman, mekan ve şartla sınırlı olmamalı, bilakis daima yeni yeni idealler belirlemek ve onlara ulaşabilmek için canla başla çalışmak gerekmektedir. Bu, sosyal gelişmenin de bir yolu ve yöntemi olarak bilinmektedir. Aksi takdirde insan, "ben artık elimden geleni yaptım, bundan sonra yatma zamanı" diye düşünebilir. Hâlbuki hayat devam ettiği sürece insanın yapabileceği daha çok şey vardır. İşte bu bilincin zihinlerde daima canlı tutulması gerekmektedir. Hatta bu bilinç, "kolektif bir bilinç" olarak ortak hafızada yerini almalı ve toplumu geleceğe taşıyan en önemli bir motivasyon unsuru olarak görülmelidir.

Akif, insanın bu dünyada bir eser bırakmasını, ondan sonra bu eserle anılmasını bir ideal olarak göstermektedir. Zira insanlar bu dünyada yapıp-ettikleriyle anılmakta ve hatırlanmaktadır. Bu, aynı zamanda onları hayırla anmaya da vesile olmaktadır. Ancak kötü bir iş bırakanlar da kötü olarak akla gelmektedirler. Akif'in bu konudaki sözleri şöyledir:

Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey: Eseri;

Bir eşek göçtü mü, ondan da nihâyet: Semeri.⁶²

Bu mısırada insan ile hayvan benzer bir temada kullanılmıştır. İnsan öldü mü ondan kalan şey, eseri olurken; eşek öldüğünde ondan da kalan şey semeri olmaktadır. Yani Akif, diyor ki, insan öldü mü, onun hatırlanabilmesi için bu dünyada bir eserinin bulunması gerekir. Öyle ki bu eser, onun hatırlanmasına vesile olur. Eserin insanın hatırlanmasına vesile olmasının yanında geride kalanlar açısından da belli bir fonksiyonu vardır. Bu eser insandan sonra diğer insanlara hizmet vermektedir. Dolayısıyla eser hem inşa edenin

hatırlanması hem de toplumun bir ihtiyacına karşılık gelmesi açısından anlam taşımaktadır. Akifin, “eşek öldü mü ondan kalan semeri” ifadesi, eşiğin bile ölünce hatırlanmasına sebep olacak bir şeyi kalmaktadır, anlamınadır. Söz konusu insan olduğunda onun da bu evrende bir eserinin olması beklenmektedir. Aksi takdirde bu hayatta yaşamış, evrenin imkânlarından yemiş-içmiş ve kullanmış, ancak geriye kalıcı bir eser bırakamamış, bu sosyal hayatın devamlılığı açısından manidar gözükmemektedir. Aslında bunun İslam dini açısından da bir temeli vardır. Zira “Hz. Peygamber, insan öldüğünde bütün amelleri kesilir, ancak şu üç şey müstesna demektedir: Bunlardan birincisi, yapmış olduğu hayır ve hasenatlar; ikincisi, ölümünden sonra kendisine fayda verecek olan bıraktığı ilim; üçüncüsü ise, ölümünden sonra arkasında dua edecek hayırlı evlat”⁶³ olarak ifade edilmektedir. Akif, İslam düşüncesi konusunda derin bilgi birikimine sahip olduğu için, insanın bu dünyada çalışmasını ve insanlığa hayırlı işler yapmasını bir ideal olarak göstermektedir. Öyle ki bu dünyada hayırlı bir eser bırakmak, insanlığa yapılmış çok önemli bir hizmet olarak düşünülmektedir. Zaten dinî açıdan da bu güzel bir davranış ve hayırlı bir iştir. Yine bu konuda Hz. Peygamber’in çok önemli bir hadisi de bulunmaktadır. “Öyle ki kim bu dünyada hayırlı bir iş başlatır da, ölümünden sonra bile insanlar o yol üzerine devam ederlerse, o yol devam ettiği yani insanlar o çerçevede hareketlerde bulunduğu sürece Allah o kula sevap verir. Aynı şekilde kim de kötü bir adet başlatırsa ve bu adet insanın ölümünden sonra da devam ederse, bu kötü adet devam ettiği sürece Allah, o kişiye günah yazdırır.”⁶⁴ Bütün bunlar, insanın, insanlığa hayırlı işler konusunda bir çığır açmasını ve bu anlamda bir eser ortaya koymasını öğütlemektedir. Bu, aynı zamanda Müslümanların hayata bakışlarını da ifade etmektedir. Dolayısıyla Müslüman bir kişi, zihninde, daima, insanlığa hayırlı olacak bir düşünce, tutum ve davranış içerisinde olmak durumun-

63 Müslim, *Vasiyyet*, 14; Tirmizî, *Ahkâm*, 36.

64 Müslim, *İlim* 15; *Zekat*, 69; Nesâî, *Zekat*, 64.

dadır. Hayırlı bir iş yapamasa bile insanlığa zarar verecek bir düşünce, tutum ve davranış içerisinde bulunamaz. Zira İslam ahlak öğretileri bunu yasaklamaktadır. Zaten İslam ahlak öğretilerinin en temel özelliği, iyiliği hayır ve sevaplarla; kötülüğü de günah ve ceza kavramlarıyla tanımlamasıdır.

Akif, insanın görevinin çalışmak olduğunu, başarının ise Allah'ın takdirinde bulunduğunu, onun için insanın sonucu düşünmeksizin çalışmaya yoğunlaşmasını tavsiye etmektedir. Bu konudaki düşünceleri şöyledir (günümüz Türkçesi):

Allah'ın yardımını hesaba katmadan, onсуz ne çıkar?

-Ama kul neyle mükellefti ki, başarmak ile mi?

Hiç değil, çalışmakla; başarı, o: Allah'ın keremi.

Sarıl sebeplere de çık, işte yol, işte yol arkadaşı;

Artık vazifen değil sonucun alınıp alınmaması?

Oturup dil dökecek yerde gidip döksene ter!

Bin çalış amacın için, bir kazan ömründe yeter.⁶⁵

M. Akif'in düşünce dünyasına bakıldığında, onun düşüncesinin İslamî öğretilerden esinlendiği açıkça görülmektedir. O, insanın görevinin bir işe koyulmak ve o yolda çalışmak olduğunu, sonucun ise nasıl olacağının Allah'a ait bulunduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda insan bir işe koyuldu mu ona dair elinden geleni yapmakla mükelleftir. Sonuç olarak ideale ulaşabilir de, ulaşamayabilir de. Bu tamamen Allah'ın ihsanı ile ilgili bir durumdur. Yani insanı aşan bir boyuta sahiptir. Ancak insana düşen görev, bir işi başarmak için elinden gelen bütün gayreti ortaya koymak ve onu gerçekleştirmeye yönelik olmalıdır. Akif'in, "artık vazifen değil sonucun alınıp alınmaması" derken de söylemek istediği bu gerçekliktir. Zira takdir ya da nasip denilen bir gerçeklik vardır ki bu tamamen Allah'ın kudretinde olan bir şeydir. Öyle ki bir işin nereye varacağı ve sonucun nasıl olacağı O'na aittir. Bu noktada insan, sonucu belirleme gücüne sahip değildir. Eğer öyle olsaydı bütün hayatı belirlemek ve sonucu takdir

etmek en başından belli olurdu ki, bu insanlık açısından çok da anlamlı olmazdı. Hatta hayatın durmasına bile neden olabildi. Çünkü bir işin sonucunun baştan belli olması başarı durumlarında olmasa bile, başarısızlık durumlarında hayatı olumsuz yönde etkiler ve insanları çekingen ve kötümser bir tutuma yöneltir.

Yukarıdaki şiir bağlamında Akif'in "Oturup dil dökecek yerde gidip döksene ter!" ifadesi oturup ağlamanın, dil dökmeyenin anlamsız olduğunu, zira yapılacak işlerin bitmediğini, bir çıkış kapısının olabileceğini, ümitlerin kesilmediğini hatırlatmaktadır. Ayrıca onun, "Bin çalış amacın için, bir kazan ömründe yeter!" sözü başarıya götüren bir motivasyon düşüncesidir. Görüldüğü üzere o, insanlara daima ümidi, çalışmayı, geleceğe yatırım yapmayı, dinamizmi tavsiye etmekte ve insanları geleceğe taşımaktadır. Bu, insan ve toplumlar için olumlu bir yöneliş ve gelişme olarak anlaşılabilir. Zira bazı düşünceler, insan ve toplumların ufkunu daraltmakta ve geleceğe olumsuz bakmalarına neden olmaktadır. Halbuki Akif, geleceğin görülmemesi ve bilinmemesi durumlarında bile, geleceğe dair olumlu ve umutlu öngörülerde bulunmakta ve insanları gelecek aydınlık ufuklara doğru yürümeye hatta koşmaya davet etmektedir. Bu çağırışı şiir diliyle de yapmış olması bu daveti daha anlamlı kılmaktadır. Bu bağlamda bu tür kanaat önderlerinin ve manevi motivasyon sağlayan insanların düşünceleri toplum açısından bir lokomotif görevi görmektedir.

Akif, çalışmaya öyle önem veriyor ki, hayatın ancak çalışmayla imar olacağına inanıyor. O bu konuda sorumluluğun insanda olduğunu, insanın bir şeyler yapması için elinden geleni yapması gerektiğini vurguluyor. Bu konuda o, din ile çalışma arasında da yakın bir ilişki olduğunu belirtiyor. Öyle ki din, insana çalışmayı, gayret göstermeyi tavsiye ediyor. Akif, bunun doğru anlaşılması gerektiğini, yoksa dinin "kör kaderciliği" ve çalışmaksızın tevekkül etmeyi öğütlediğini ifadeye çalışıyor. O dizeleriyle bunu şöyle açıklıyor:

Ah o din nerde, o azmin, o sebâtın dini;
 O yerin gökten inen dini, hayâtın dini? ...
 Yatıyor koskoca bir âlem-i îman, bitâb.
 Pıhtı hâlinde yürekler, cevelânsız kanlar;
 Çevirip yastığı tekrar uyuyor kalkanlar!
 Gözünün gördüğü yok beynine çarpan güneş!...⁶⁶

Yukarıdaki şiirde işlenen çalışmaya dair anlam, gerçekten dinin çalışmaya verdiği önemi ve bunun için insanın yapması gerekenleri çok manidar bir şekilde ortaya koyuyor. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Akif'in burada dinle kastettiği, İslam dinidir. O İslam dininin insan, toplum, evren ve Allah hakkında nasıl bir anlam ifade ettiğini iyi bilmektedir. Zaten şiirlerine bakıldığında bu açıkça görülmektedir. İşte yukarıda o, "azmin, sebâtın dini" derken, İslam dininin çalışmaya, azmetmeye ve sebatlı olmaya dair derin anlamına vurgu yapmaktadır. Zira bir Müslüman azimli olmak ve bir işe koyuldu mu, elinden geleni ortaya koymak durumundadır. Bunun için aynı zamanda sabırlı olması ve sebat göstermesi gerekmektedir. Bu, Allah'ın Müslüman'a yüklediği bir sorumluluk ve hareket tarzıdır. Bu anlamda bir Müslüman bir iş yapmaya çalışırken, bütün benliğiyle maddi ve manevi unsurlarını o işe yöneltmek ve sonuca ulaşabilmek için çaba sarf etmek durumundadır. Ancak sonucun başarılı ya da başarısız olması insanın elinde olan bir durum değildir. Bu tamamen Allah'ın takdirinde olan bir konudur.

Akif'in çalışma konusunda vurguladığı çok önemli bir husus da, "o yerin gökten inen dini, hayatın dini?" temasıdır. Zira İslam dini, vahiy kaynaklı bir dindir. Bu dinin Kitab'ı olan Kur'an, Allah tarafından Hz. Peygamber'e vahyedilmiştir. Akif, bunu, "yerin gökten inen dini" şeklinde ifade etmektedir. Bununla o, gökten inmekle beraber aynı zamanda hayatın dini olarak tanımlamaktadır ki zaten bu gerçeklik bizzat Kur'an tarafından da açıkça ortaya konulmaktadır. Burada

onun yaptığı, İslamî temaları şiirsel bir anlatımla dile getirmek ve insanları çalışmaya ve hayata bağlanmaya çağırmaktır. Zira toplum, zaten ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. İşte tam da bu noktada dinin temel öğretileri, şiirsel bir ifadeyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Akif'in "hayatın dini" demesi, İslam'ın bu dünyaya ait ifade boyutunu göstermektedir. Bu gerçeklik Kur'an'a bakıldığında da açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kur'an, her ne kadar vahiy kaynaklı bir öğreti boyutuna sahip olsa da içerisinde bulunan ayetler, insana, evrene ve Allah'a dair anlamlar taşımaktadır. Dolayısıyla bu ayetleri doğru okumak, algılamak, anlamak ve hayata yansıtmak aynı zamanda iyi Müslüman olmanın da bir göstergesidir. Zira Allah, hak olanı söylemekte ve Kur'an ve Hz. Peygamber'in şahsıyla insanlığı, "kötülüklerden iyiliklere, ahlaksızlıklardan ahlaklılığa, tembellikten çalışkanlığa" vb. davet etmektedir.

M. Akif, İslam âlemini, "Yatıyor koskoca bir âlem-i iman, bitâb" ifadeleriyle tasvir etmekte ve tembelliklerini vurgulamaktadır. Şiirin devamında, "yürekler pıhtı halinde, dolaşmıyor kanlar, yastığı çevirip tekrar uyuyor kalkanlar, gözünün gördüğü yok beynine çarpan güneşi" derken burada tembel, miskin ve durgun bir insan ve toplum halini tasvir etmektedir. Halbuki, çalışkan, azimli ve bir işe koyulan insanlar ve toplumlar cevval, aktif, dinamik ve hareketli bir halde olurlar. Bu da söz konusu toplumları daha ileri noktalara taşır. Akif, İslam dünyasını koskoca kavramıyla ifade ederken, aslında potansiyelin olduğunu, ancak bu potansiyelin atıl ve boş bir şekilde yattığını söylüyor. Ona göre böyle olmamalı, bilakis Müslümanlar daha cevval ve çalışkan olmak durumundadırlar. O, bu durumdan aynı zamanda şikâyet etmekte ve bunun İslam dünyasına yakışmadığını, olması gerekenin bu olmadığını belirtmektedir.

Akif, tevekkülün de yanlış anlaşıldığını ve sosyal hayata olumsuz yansıdığını ifade etmektedir. O bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

Bırak çalışmayı, emr et oturduğün yerden,
 Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecir-i hâsın iken!
 Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
 Birer birer oku tekmil edince defterini;
 Bütün o işleri Rabbim görür: Vazifesidir...
 Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye git!
 Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak.
 Hudâ vekil-i umûrun değil mi? Keyfine bak!⁶⁷

Allah-insan ilişkisini ve insanın çalışması konusunu Akif, biraz da alaycı bir dille dile getirmektedir. O, "bırak çalışmayı" derken, aslında niçin çalışmıyorsun, demek istemektedir. İnsanın işlerini Allah'a havale etmesini ve bu konuda hiçbir gayret içerisinde olmamasını yermektedir. Bunu öyle bir tasvir etmektedir ki, sen hiç uğraşma, yaz deftere ve oku yapılacakları Mevla onları birer birer yapar, sen kahveye git, keyfine bak ve hiç endişe etme, çoluk çocuk açmış, sefilmiş, onların hepsi hallolur. Yeter ki sen onları Allah'a havale et demekle, bunun doğru bir yol olmadığını, insana, özellikle de Müslüman'a düşenin çalışması, çabalaması ve elinden gelen gayreti göstermesi, ondan sonra Allah'a tevekkül etmesi gerektiğini söylemektedir. Burada Akif, bize bir yöntem de öğretmektedir. O da sabahleyin işleri planlamak ve ondan sonra onları tek tek hayata geçirmek şeklindedir. Bu önemli bir yöntemdir. Zira başarılı insanlar işlerini sıraya koyarak, teker teker hayata geçirmeye çalışırlar. Bu beraberinde başarıyı da getirmektedir. Başarısız insanlar ise ne yol ve yöntem bilirler ne de işlerini yapma konusunda bir gayret içerisinde bulunurlar.

Yine Akif'in şiirinde "Allah ile ilgili olarak vazifesidir." demesi Müslümanların Allah inancı ve tasavvurlarının yanlış olduğunu, O'nun gücü ve takdirini yanlış anladıklarını söylemeye çalışmaktadır. Zira insanların yapması gereken işleri yapmak Allah'ın vazifesi değildir. Bu anlamda herkes kendi işini yapmak durumundadır. Bu süreçte Allah'tan yardım denebilir ve O'na tevekkül edilebilir. Öyle ki insanın Allah'a

görev verme gibi ne bir durumu vardır ne buna imkan vardır ve ne de böyle bir inanç vardır. Dolayısıyla insan yaratılmış bir varlıktır, Allah ise yaratandır. İnsanın yapması gereken, Allah'a inanarak, dünya hayatını en ideal anlamda yaşamaya çalışmak ve bunun için kendi işlerine yoğunlaşmak ve dünyayı kendince planlamaktır. Ancak hemen belirtilmelidir ki insanın planlamaları ve bunları hayata geçirme çabaları. insanın gücü ve kuvveti nispetindedir. Bunların gerçekleşmesi de Allah'ın takdirinde olan bir gerçekliktir. Fakat insan, son tahlilde, "Bunlar Allah'ın takdiridir." diyerek işten geri durmamakla mükelleftir. Yine bu bağlamda insan, Allah'ın Kur'an'da ortaya koyduğu ve Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri çerçevesinde bir tutum takınmakla yükümlüdür. Burada İslam dininin insanlığa tavsiye ettiği öğretilerin gerçekçi olduğunu, evrenin ontolojik yapısına uygun bir anlam boyutu taşıdığının belirtilmesi gerekir. Yani İslam dini, insanın ve evrenin ontolojik yapısına uygun olmayan bir öğretiyi tavsiye etmemekte ya da emretmemektedir. Bu anlamda onun emir ve yasakları ya da tavsiyeleri bütünüyle sosyal gerçeklikle uyumlu bir anlam dünyasına sahiptir. Bundan dolayıdır ki dünyada inanmış-inanmamış ayrımı olmaksızın herkes çalıştığının karşılığını bulmakta ya da almaktadır. Onun içindir ki bugün Avrupa ve Amerika, pozitif bilimler alanında önemli ölçüde önde bulunmaktadır. Zira Allah, çalışana ve gayret gösterene bunun karşılığını vermektedir. Akif'in de altını çizdiği, Müslümanların işlerini Allah'a havale etmeleri ve kendilerinin de yatmaları sorunudur. Bu düşünce bağlamında bugün de İslam dünyası potansiyel olarak önemli imkanlara sahip olmakla beraber, bunları hayata geçirecek azim, gayret ve iradeden yoksun görülmektedir. Akif'in şiirlerinde geçen "Kımıldasana!" ifadesi bu anlamda son derece manidardır. Öyle ki İslam dünyasının kımıldaması onlara önemli bir atılım ve gelişme sağlayacaktır. Ancak bunun için iradenin gösterilmesi ve bir atılım ruhunun olması gerekmektedir. Zira unutulmamalıdır ki toplumumuzda da kullanılan ifadesiyle dünya çalışanlarıdır.

Akif, tevekkül konusunun yanlış anlaşıldığını, bu anlayışın İslam inancına bütünüyle aykırı olduğunu belirtmektedir. İslam inancına göre çalışma, temel bir ilke olurken, çalışmaksızın tevekkül, eksik ve bütünüyle yanlış bir kanaattir. Bu gerçekliği o şu dizeleriyle ifade etmeye çalışmaktadır:

Allah'a dayandım! diye sen çıkma yataktan
Ma'nâyı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu:
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?⁶⁸ ...

Şiirde de görüldüğü üzere, Allah'a dayanma ile yataktan çıkmama arasında bir çelişki bulunmaktadır. Halbuki İslam inançları açısından tevekkül, yataktan çıkmak, gerekenleri yapmak ve ondan sonra tevekkül etmektir. Bir insan herhangi bir işi yapmak istediğinde öncelikle o işe dair belli bir düşünceye sahip olur, sonra onu nasıl hayata geçireceğini planlar ve uygulamaya koyar. Bütün bu süreçler insanın yapması gerekenlerdir. İnsan bu işi yapma esnasında ve sonunda bir yandan da Allah'a dua eder. O işinin hayırlı bir şekilde neticelenmesi için Allah'tan yardım diler. Bu yardım dileme, işin en başından sonuna kadar kesintisiz devam eden bir eylemdir. Ancak işe dair insanın yapması gerekenler en küçük ayrıntısına kadar yerine getirilmek durumundadır. Bu şöyle de anlaşılabilir. Bir iş konusunda yapılması gereken her şey yapılır, sonucun hayırlı olması konusunda ya da işin olması konusunda Allah'a dua edilir. Bu insan olmanın, aciz ve muhtaç olmanın daha doğrusu kul olmanın da bir göstergesidir. Son tahlilde insan, külli iradenin denetim ve kontrolünde olan muhtaç bir varlıktır. Onun için Allah'ın yardımına her zaman muhtaçtır.

Akif, diyor ki, ecdadın zannetme asırlarca uyudu, eğer öyle olsaydı sen bugünkü vatanını nereden bulacaktın. Bu vatanı sana bırakan deden, canla-başla mücadele etmiş, çalışmış ve sana bu vatanı miras bırakmıştır. Sana düşen de gelecek nesillere daha iyi bir vatan bırakmaktır. Ancak bu yatmakla,

uyumakla gerçekleşmez. Bilakis çalışmakla, üretmekle ve geleceğe yatırım yapmakla hayata geçer, demek istemektedir. Ayrıca o, "Dünya koşuyorken sen niçin duruyorsun?" diyerek de sitemde bulunmaktadır. Onun ifadeleriyle bu durum şöyle dile getirilmiştir:

Dünyâ koşuyor söz mü? Berâber koşacaktın;
Heyhât, bütûn azmı sen arkanda bıraktın!
Mâdem ki uyandın o medîd uykularından,
Bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa kımıldan.⁶⁹

Yukarıda da değindiğimiz üzere Akif, topluma dünyayı takip etme bilinci aşılamaktadır. Diyor ki dünya koşuyor, sen de onlarla beraber koşacaktın. Ancak sen bunu yapacak azmı arkanda bıraktın ve uzun bir uykuya daldın. Mademki uyandın o uzun uykularından o halde hadi durma koşmuyorsan bile hiç yoksa bir parçacık kımıldan diyerek, bir çaba gösterilmesini tavsiye etmektedir. Kımıldamak, harekete geçmede bir başlangıçtır. Bir insanın, bir toplumun kımıldaması belli bir hareketin olduğunu ve dolayısıyla gelişme yoluna girildiğini göstermektedir. Akif, toplumu pasif gördüğü için ne olur hiç olmazsa bir parçacık kımıldama hareketi göster, bir çaba içerisine gir, demeye getirmektedir. Toplumumuzda "Sanki üzerinde ölü toprağı var." gibi bir deyim bulunmaktadır. Bu, hareketsizliği ifade eden bir deyimdir. Onun için insan ve toplumlar açısından "hareket berekete götüren bir tavidir". Bu tavrın az da olsa gösterilmesi canlanma, dirilme, uyanma ve kendine gelme olarak düşünülür. İnsan söz konusu olduğunda bu hareket mutlaka hayata yansımalıdır. Evren ve evrende bulunan hayvan ve bitkilerde bile belli bir canlılık vardır. Bu canlılık kendisini göstermektedir. Evrenin en kâmil varlığı olduğuna ve hayatın akışında aktif bir role sahip bulunduğuna göre insanın hareket etmesi ve dinamik bir özellik göstermesi sosyal gelişme ve ilerleme için gereklidir. Akif bunu Hz. Peygamber'i örnek vererek dile getirmektedir:

Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdî de;
 Yanında bir de tevekkül o azmi te'yîde.
 Hülâsa, azın ile me'mûr olursa peygamber;
 Senin hesabına artık düşün de bul ne düşer!⁷⁰

İnsan için öncelikle azmetmek, ondan sonra tevekküle sarılmak İslami bir ilkedir. Bu noktada tevekkül azmi teyit eder, onu güçlendirir, onun gerçekleşmesi için önemli bir anlam ifade eder, demektedir. Bu konuda Hz. Peygamber bile azmetmekle görevli iken sen artık kendi durumunu bir düşün, yani Peygamber, Peygamber olduğu halde çalışmak, azmetmek, kendisine verilen görevi yerine getirmek için çalışmak durumundaysa, sen de bu gerçeklikten hareketle üzerine düşen görevleri yerine getirmekle mükellefsin. Hakikaten Allah, Peygamber'ini göndermiş ve ona dinini tebliğ etme görevi vermiştir. Bu konuda Hz. Peygamber, büyük bir sorumluluk altına girmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için de bütün gayretiyle çalışmak ve görevlerini yerine getirmekle sorumludur. İnsan ise bu dünyaya gönderilmiş, dolayısıyla yapması gereken sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları yerine, zamanına ve şartlarına göre en güzel şekilde yerine getirmekle mükelleftir. Sözgelimi bir insan, baba ya da anne ise babalık ya da annelik görevlerini en güzel şekilde yerine getirmek, çocuklarını en güzel şekilde yedirmek, içirmek, barındırmak ve onları en güzel şekilde terbiye etmekle sorumludur. Bu, onun asli bir görevidir. Bunu yapabilmek için de çalışmak, çabalamak ve gayret göstermek durumundadır. Yine bu bağlamda Akif, Hz. Ömer'in tutumunu örnek vererek tevekkülü yanlış anlayanların dikkatini çekmektedir. Şiirlerine bakıldığında bunu görüyoruz:

Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi...
 Ne yaptı, 'Biz mütevekkilleriz' diyen kümeyi?
 Dağıttı, kamçıya kuvvet, 'Gidin, ekin!' diyerek.
 Demek: Tevekkül eden, önce mutlaka ekecek;

Demek: Tevekküle pek sığmıyormuş, anladın a,
 Sinek düşer gibi düşmek şunun bunun kabına.
 Bakın ne hâle getirmiş ki cehlimiz dini:
 Hurâfeler bürümüş en temiz menâbî'ini.⁷¹

Yukarıdaki düşünce İslam dininde tevekkülün nasıl anlaşılması gerektiği konusunda önemli bir bilgi vermektedir. Bu konuda Hz. Ömer'in tutumu önemli bir göstergedir. Kendilerini tevekkül edenler olarak tanımlayanları o, çalışmaya yönlendirmiş, içerisinde bulundukları bu tutumun tevekkülle bir ilgisi olmadığını vurgulamıştır. Halbuki önce ekmek, sonra tevekkül etmek gerekmektedir. Bu gerçeklik, bugün de önemli ölçüde Müslümanların hayatında vardır. Zaten din doğru anlaşılmış olsaydı durum çok daha iyi olabilirdi. Bütün bunlar toplum açısından mesajlar taşımaktadır. Daha önce de belirtmeye çalıştığımız üzere, İslam dini dinamik bir inanç, ibadet ve ahlak esaslarına sahiptir. Bu esaslar hayatla bütünleşen ve insana dinamizm veren öğütlerdir. Önemli olan dinin öğütlerinin doğru anlaşılacak hayata yansıtılmasıdır. Hz. Ömer'in örneğinde olduğu üzere, tarlayı ekip-dikmeksizine tevekkül etmek "kör kadercilik" olarak tanımlanmaktadır. Zira İslam dini, kör kaderciliği uygun görmemekte, bilakis akli kullanmayı ve makul olanı tavsiye etmektedir. Bunun nasıl olacağını da insan, vahyin öncülüğünde aklını kullanarak hayatına yansıtabilir. Ancak bunun için de akli doğru kullanmak ve olayları doğru yönlendirmek gerekmektedir. Akif, çalışma, hurafe ve tevekkül arasındaki ilişkiyi şu dizeleleriyle ortaya koymuştur:

Çalış! dedikçe İslam, çalışmadın, durdun,
 Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
 Sonunda bir de 'tevekkül' sokuşturup araya
 Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!⁷²

71 Ersoy, *age.*, s. 512.

72 Ersoy, *age.*, s. 496.

Çalışma İslam dininin temel bir öğüdüdür. Çalışmamak ise onun öğütlerine aykırı bir durumdur. Çalışmaksızın onun hesabına bir düşünce uydurmak, onu çarpıtmak anlamlarına gelmektedir. Çalışmaksızın tevekküle kalkışmak, insan, evren ve Allah arasındaki ilişkiyi doğru anlamamak demektir. Böyle bir tutumda bulunmak da dinî doğal mecrasından ve onun kendini ifade ettiği düşünce boyutundan farklı bir mecraya sokmak, Akif'in deyişiyle, "maskaraya çevirmek" demektir. Böyle bir tutum da İslam'ın temel değerleriyle örtüşmemektedir.

İslam dini çalışmayı, üretmeyi tavsiye etmekte hatta insanın kendi kazancı ile geçinmesinin çok anlamlı olduğunu ifade etmektedir. "Alın teri" kavramı İslami düşünce açısından manidar bir ifadedir. Zira bir Müslüman başkalarına yük olmaksızın kendi kazancı ile geçinmeyi önemli bir ilke olarak görür, daha doğrusu görmek durumundadır. Bu, sahip olduğu değerler sisteminin ona yüklediği bir sorumluluktur. Zaten Müslüman'ı diğerlerinden ayıran en önemli kıstaslardan birisi de helaller çerçevesinde bir hayat yaşamasıdır. Bu anlamda helal kavramı, İslam dininin en temel öğretilerindendir. Zira helal ve haram, İslam dininde temel iki kavramdır. Sosyal hayatta gerçekleşen olgu ve olaylar genelde bu iki kavram çerçevesinde değerlendirilmektedir. Onun içindir ki İslam dini, helallere göre bir hayat yaşamayı bir ideal olarak göstermekte ve Müslümanları mutlak helallere yönlendirmektedir. Bu anlamda insanın helaller doğrultusunda bir hayat yaşayabilmesi için çalışması ve kendi hayatını kazanması gerekmektedir. Bunun dışındaki bir hayat onun açısından çok manidar değildir.

5. İlim

Akif, ilme büyük önem vermekte ve milletlerin geleceğinin ilimde olduğunu vurgulamaktadır. O, toplumların gelişmesini ve ilerlemesini ilim şartına bağlamakta ve bunun için herkesin ilim tahsil etmesini özellikle de gençlerin öncelikle bu

yolda yürümelerini tavsiye etmektedir. Öyle ki gençlerin diğer işleri bırakarak eğitim ve öğretimle uğraşmalarını ve bunu büyük bir titizlikle devam ettirmelerini öğütlemektedir. Ancak Akif, bilim ve eğitimle beraber bir de erdemliliği şart koşturmaktadır. Ona göre salt bilim ya da salt erdemlilik bir insan ya da toplumların ilerlemeleri için yeterli bir düzey değildir. Bilakis her iki unsurun birlikte kazanılmasıyla ancak gerçek anlamda ilerleme ve gelişme sağlanmış olmaktadır. Bu konuda onun ifadeleri şöyledir:

Ma'rifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.

Ma'rifet, ilkin, ahâliye sa'âdet verecek

Bütün esbâbı taşır; sonra fâzilet gelerek,

O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin

Hayr-ı i'lâsına tahsis ile sarf etmek için.

Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,

Tek faziletle teâli edemez, za'fa düşer.

İbtidâiliğe mahsûs olan âvâre sükûn,

Çöker a'sâbına. Artık o da bundan memnûn!

Ma'rifet, farz edelim, var da, fazilet mefkud...

Bir felâket ki cemâ'atler için, nâ-mahdûd.

Beşerin rûhunu tesmim edecek karha budur;

Ne musibettir o: Tâunlara rahmet okutur!⁷³

Şiirde de görüldüğü üzere Akif, bilimle erdem arasında çok yakın bir ilişki kurmakta ve bunların birlikte olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Ona göre bilim/eğitim gücü olmazsa eğer bir toplumda, toplum zayıf düşer, ilkelliğe özgü o başıboş miskinlik hali etkili olur. Erdemin olmadığı durumlarda felaketler kaçınılmaz olmaktadır. O halde toplumların kurtuluşu, huzuru ve gelişmesi için bilim ve erdem unsurlarının paralel bir şekilde gelişmesi gerekmektedir. Böyle olduğunda çift kanatlı kuş misali, toplumlar huzur ve mutluluğu yakalayabilirler. Bugünden bakıldığında da bu yaklaşımın doğru bir tespit olduğu açıkça görülmektedir. Zira salt bilim kuvvetine

73 Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Beyan Yay., (Yeni Şafak Kültür Armağanı), İstanbul 2009, s. 862.

sahip olmak insan ve toplumlar için yegâne kurtuluş olarak düşünülemez. Çünkü bilim nötr bir kavramdır. Onu kullanacak olan bir başka ifadeyle ona yön verecek olan insandır. Bu anlamda insanın hayata bakışı aynı zamanda bilimin de yolunu ve kullanılmasını etkilemektedir. Öyle ki bilim her ne kadar salt gerçeklikler olarak ortaya çıksa da bu gerçeklikleri hayata geçiren insan faktörüdür. İnsan işin içine girdi mi, doğal olarak onun duygu, düşünce, tutum ve davranışları da bir şekilde işe karışmaktadır. Bu karışma kişiden kişiye az ya da çok, doğrudan ya da dolaylı da olsa kaçınılmaz bir gerçekliktir. İşte bu noktada önemli olan bilimsel gerçeklikleri çarpıtmadan olduğu gibi ortaya koymak ve insanlığın hizmetine sunmaktır. Onun içindir ki Akif, bilimle beraber erdemi de vurgulamakta ve erdemsiz bilimin toplumlar için felaket olma ihtimalini dile getirmektedir. Burada erdem kavramının anlam ve önemi üzerinde durmak gerekmektedir.

Erdem kavramı, insanlar için anlamlı ve önemli bir kavramdır. Kelime toplumlarda farklı kavramlarla ifade ediliyor olsa da onunla söylenmek ve anlatılmak istenen, insanların doğru, dürüst, hak ve adalet değerleri çerçevesinde tutum ve davranışlarda bulunmasıdır. Bu anlamda erdem kavramının evrensel bir anlam ifade ettiği söylenebilir. Her ne kadar erdemle ifade edilmeye çalışılan anlam toplumlara göre farklılıklar gösterse de dünya insanlık ailesinin büyük çoğunluğunun yaratılış itibarıyla üzerinde ittifak ettikleri en genel değerler bulunmaktadır. Bunlar yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, insani ve ahlaki değerlerdir. Öyle ki hangi dinden, hangi ırktan ve hangi toplumdan olursa olsun, doğruluk denildiğinde ya da bir iş yapılırken ona dair katıksız bir doğruluk hemen herkesin kabul edebileceği bir özelliktir. Bu özellik aslında temel bir ilke olarak insanlığın başlangıcından günümüze değişmeyen bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Bu, aynı zamanda istikrar üzere bir hayat olarak da belirlemektedir. Dolayısıyla bir insanın farklı kültürlerde olması çok da önemli değildir. Önemli olan onun insani değerlere bağlı olup-olma-

diğidir. Zaten bir insan için iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış kavramları bunun için kullanılmaktadır. Tutum ve davranışları doğru olanlar için, "iyi"; yanlış olanlar için ise "kötü" kavramları kullanılmaktadır. Bu da söz konusu insanların iyilik ya da kötülüklerini veya doğruluk ya da yanlışlıklarını ifade etmektedir. Onun için iyi insanlara "erdemli", kötü insanlara da "erdemsiz" denilmektedir. Bu kavram, toplumlar için de kullanılmaktadır. İyi toplumlar için erdemli, kötüler için de erdemsiz toplum tanımlamaları yapılmaktadır. İşte Akif'in dizelerinde dile getirilen ve anlatılmak istenen, ilim ve erdem kavramlarının bir insan ya da bir toplumda birlikte bulunması ve ancak böylece huzur ve mutluluğun yakalanacağı gerçeğidir. Zaten ilerleme ve gelişme de böylelikle sağlanmaktadır. Bugün dünyaya bakıldığında bilim alanında ilerlemiş toplumların her alanda ilerlediği ve mutlu oldukları söylenemez. Eğer öyle olsaydı bugün dünyanın en gelişmiş ülkeleri ve toplumları aynı zamanda en huzurlu ve mutlu toplum ve ülkeleri olurdu. Ancak incelendiğinde, bunun hiç de öyle olmadığı görülmektedir. Öyle ki maddi imkanlar bakımından dünyanın en üst düzeyinde bulunan insan ve toplumların her yönden mutlu oldukları şeklinde bir durum ortaya çıkmamaktadır. Hatta maddi anlamda küçük bir sarsıntı, söz konusu toplumları ciddi anlamda etkilemekte ve huzurlarını kaçırmaktadır. Bununla beraber maddi gelişme, insan ve toplumları doyuma da bütünüyle ulaştırmamaktadır. Bu noktada önemli olan, insan ve toplumların ruhsal dünyalarının da doyuma ulaşmalarıdır. Aslında en temel doyum alanı, insanın ruh ve zihin dünyasının tatmin olmasıdır. Her ne kadar insan ve toplumların dış dünyalarını olabildiğince dünyevî araç ve gereçlerle doldursak da insan yine de tatmin olmamakta ve psikolojik anlamda bir tatmin aramaktadır. Bunu sağlayacak olan da sosyal, kültürel, dini, ahlaki vb. değerlerdir. İşte bu değerlerden arındırılmış ve soyutlanmış bir insan ve toplum aynı zamanda manevi dinamiklerinden de arındırılmış ve soyutlandırılmış demektir.

Erdem anlamında manevi dinamiklerinden soyutlanmak ve bu süreçte bir yola girmek, insan ve toplumlar açısından aynı zamanda dağılmaya doğru yol almak olarak düşünülebilir. Unutulmamalıdır ki, bir insanı dinamik tutan onun biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve kültürel dünyasıdır. Sözü edilen bu alanlarda eksikliğin olması insanın ruhsal dünyası üzerinde ciddi kırılmalar meydana getirmektedir. Yani insan yemediği, içmediği, giyinmediği, hava teneffüs etmediği zaman fizyolojik ve biyolojik dünyası zarar görmektedir. Aynı şekilde konuşmadığı, sohbet etmediği, topluma karışmadığı ve toplumunun değerleriyle ve kültürüyle buluşmadığı zaman da ruhsal ve zihinsel açıdan bir açlığı yaşamaktadır. Dolayısıyla insan, bu ihtiyaçlarını doğal süreçle karşıladığında normal bir hayat yaşamakta ve sosyalleşmektedir. Toplumlar da benzer şekilde maddi ve manevi unsurlar bakımından belli oranda bir tatmin yaşadıklarında huzurlu ve mutlu olmaktadır. Toplumları huzursuz ve sorunlu kılan daha çok maddi ve manevi unsurlar arasında yaşanan uçurumlar ya da her iki alanda görülen tatminsizliklerdir. O nedenledir ki toplumların huzur ve mutluluğu, maddi ve manevi alanda ihtiyaç duyulan ihtiyaçların karşılanmasıyla doğru orantılıdır. Akif, bu gerçekliği bildiğinden dolayı olmalıdır ki “ilimsiz erdemin; erdemsiz ilmin” kendi başlarına yeterli olmadığını belirtmekte ve bunun için de her iki alanın birlikteliğine işaret etmektedir.

Akif, “cehalet” savaş açmakta ve “cahilliği felaketin başı” olarak göstermektedir. Hakikaten cehalet, insan ve toplumlar için hem geri kalma sebebi hem de kötülüklerin temeli olarak düşünülebilir. Çünkü cahil insan ve cahil insanlardan oluşan toplum, bilgisiz toplumdur. Bir toplumun bilgisiz olması, o toplumun kendi hayatını yeterince kurgulayamaması, planlayamaması ve hayata geçirememesi olarak düşünülebilir. Böyle bir toplum kaçınılmaz olarak başkalarının kurduğu, planladığı ve uyguladığı hayatı yaşamak durumunda kalabilir. Nitekim dünya insanlık tarihine bakıldığında bunun açık örneklerini görmek mümkündür. Öyle ki kendi hayatlarını ve

geleceklerini kurgulayan toplumlar dinamik bir hale gelmekte ve yaşadıkları dönemlerin aktörleri oldukları gibi geleceğe de yön vermektedirler. Bu anlamda bilgisiz toplumlar da edilgen bir konumda kalmakta ve başkalarının yönlendirmelerine göre belli bir hayat yaşamaktadırlar. Onun içindir ki bilgisiz toplumların geleceği karanlıktır. Zira ellerinde hem gündelik hayatlarını hem de geleceklerini aydınlatacak belli bir ışıkları yoktur. Bundan dolayıdır ki ilim, insanlık için bir aydınlık ve nurdur. Önemli olan bu ışığı ve aydınlığı yakalayabilmek ve ona sahip olmaktır. Ancak bu ışığa sahip olduktan sonra bununla hangi yola gidileceğini ve bunun hangi amaç doğrultusunda kullanılacağına karar verme de herhalde erdemin yardımıyla olsa gerektir. Bu anlamda insani değerlerden yoksun bir yol arayışı, insanlığı çok farklı alanlara götürebilir. Bu noktada insanın aklının ve insanlığın sahip olması gereken erdemin hayata yansımaları beklenir. Aslında ilim ile erdem kavramları arasında çok yakın bir ilişki vardır. Erdem ilimle öğrenilirken, aynı zamanda ilme de yön vermekte yani ilimle ulaşılan hakikatler aynı zamanda onun yolunu belirlemektedir. Bu noktada ilim yapmak bir araç olarak düşünülebilir. Zaten ilim, insanlık için olmak durumundadır. İnsanlığa fayda vermeyen ve onun yolunu aydınlatmayan bir ilmi çaba çok da anlamlı kabul edilmemektedir. Akif, cehaleti ortadan kaldıracı bir unsur olarak ilmin önemini şöyle vurgulamaktadır:

Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
 Bu derde çâre bulunmaz –ne olsa– mektepsiz. ...
 Hülâsa, milletin efrâdı bilgiden mahrûm.
 Unutmayın şunu lâkin: Zaman: Zamân-ı ulûm!
 Zaman zamân-ı ulûm olmasaydı böyle, yine,
 -Kemâl-i şevk ile mâdem atılmışız dine-
 Okur-yazar olacaktık sıyâneten dinî:
 Onun ma'ârif ve vâbeste, çünkü te'minî.
 Zavallının yüzü yok cehle, anlaşılmadı mı?
 Demek ki: Atmalıyız ilme doğru ilk adımı.⁷⁴

Akif, eğitimle her şeyin başarılabilceğini düşünmektedir. Bunun için de milletin her yönden güçlenmesi gerekmektedir. Bu güçlenme de eğitimle sağlanmaktadır. Dolayısıyla eğitim beşikten mezara, hemen herkesi kuşatmalı ve toplum eğitimli insanlardan oluşmalıdır. İnsanlar eğitimli olduklarında başarı ve ilerleme kendiliğinden gelmektedir. Eğitimli insan ve eğitimli toplum, düşünen, kendi kararlarını veren, gelişme ve ilerlemelere açık, sorunlar karşısında çözüm yolları arayan, mevcut hali daha ileriye götürebilen, kendi gündemini ve sosyal yapısını kendisi düzenleyen, başka toplumların hegemonyasına girmeyen, kısacası kendisi olmaya çalışan ve kendi dinamiklerinin farkında olan bir toplum demektir. Bunun için de eğitim, okul ve öğretmen gerekmektedir. İşte Akif, diyor ki, ya mevcut okullar geliştirilsin yoksa yenileri açılsın dolayısıyla ilim yoluna girilsin bunun için ne gerekiyorsa yapılsın. O, ayağa kalkmanın ve dirilmenin yolunun eğitimden geçtiğini, diğer bütün unsurların ilimle ve irfanla hallolabileceğini söylemektedir. Bu konudaki düşünceleri şöyledir:

Sonunda: Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;
 Fakat her şeyde önceden düşünmeli temeli.
 Teammüm etmesi lazım ma'arîfîn mutlak:
 Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?
 Şu cehlimizle musibet mi kaldı uğramadık?
 Mahalle mektebi lâzım, düşünmeyin artık!⁷⁵

Eğitim, milletleri millet yapan ve onları harekete geçiren önemli bir dinamizm kaynağıdır. Toplumlar eğitimle güçlenirler ve dinamik bir karaktere sahip olurlar. Bir toplumda maddi ve manevi unsurların harekete geçirilmesi eğitimle gerçekleşir. Toplum bireyleri eğitimli oldu mu, mevcut potansiyeller üzerinde düşünmeye ve dolayısıyla onları kinetik enerjiye dönüştürmeye başlarlar. Ancak bunun için her şeyden önce insanda potansiyel olarak var olan akıl imkânının işler hale getirilmesi gerekir. Bunu sağlayacak olan da eğitim

faaliyetidir. Onun için Akif, işe temelden başlamakta ve bunun için de "mahalle mektebi lazım" demektedir. Zira mahalle mektebinde çocukluktan itibaren eğitim yoluna girilmiş olmaktadır. Aslında burada kast edilen, mahallede oturan ya da bulunan herkesin topyekûn eğitimle iştigal etmesi yani eğitilmiş hale gelmesidir. Bunun yeri de okuldur. Okul, bilimin yapıldığı mekânlardır. Bu mekânlarda insan zihni bilgilendirilmeye ve geliştirilmeye çalışılmaktadır. Aslında okullar birer bilim yuvalarıdır. Asıl kalkınma ve gelişme okullardan hareketle olmaktadır. Bunun farkına varan toplumlar, doğru bir başlangıç yapmış ve geleceklerini ilim üzerine kurmaya çalışmışlardır. Zaten bakıldığında bilimsel faaliyetlere yeterli yatırımı yapan toplumlar daima kazançlı çıkmışlar ve daha iyi imkânlarla kavuşmuşlardır.

Akif, toplumun yaşadığı sorunlar karşısında duyarlı bir kişilik ve kimlik ortaya koymaktadır. O, toplumunun sorunlarının aşılması ve daha güzel günlere kavuşabilmesi için toplumu bilinçlendirme anlamında düşüncelerini sergilemektedir. Bunun için de neler yapılması gerektiğine dair "kolektif bir bilincin" oluşması için çabalamaktadır. Bu kolektif bilincin oluşmasının ana yolunun da ilim ve faziletten geçtiğini söylemektedir. Zira toplumun kurtuluşu için pek çok düşüncenin ve buna bağlı yöntemlerin dile getirildiğini ancak çıkar yolun eğitim olduğunu ifade etmektedir. Bu konudaki düşünceleri şöyledir:

Nasılsa gâib edip kâmilen muhârebeyi,
 Esâret altına girmişti bir büyük millet.
 Zevî'l ukûl arasından seçilme bir hey'et,
 Düşündü: Milleti i'lâya çâre hangisidir?
 Döküldü ortaya ârâ-yı encümen bir bir:
 Siyâseten kimi kurtarmak istemiş kalanı;
 Demiş ki diğeri: "Asker halâs eder vatânı;"
 O der: "Donanmaya vardır bugün eşedd-i lüzüm;"
 Bu der: "Hayır, daha elzemdir iktisâb-ı ulûm;"
 Kiminde san'ate râğbet, kiminde nakde heves;

Hülâsa, her kafadan başka başka çıkmış ses.
 Bir ihtiyar yalnız dinleyip bîdâyette;
 "Mahalle mektebi lazım!" demiş, nihâyette.
 Zavallının sözü pek anlaşılmamış ilkin:
 "Bunak!" diyen bile olmuş düşünmeden; lâkin,
 Herif, bu söz ne demektir, güzelce şerh etmiş;
 Deminki lâfları pek vâkıfâne cerh etmiş.⁷⁶

Şiirde de görüldüğü üzere Akif, toplumun farklı kesimlerinin düşüncelerini dile getirerek, asıl söylemek istediğini bir başkasının ağzından ifade etmektedir. Aslında o, kendi düşündüğünü bir başkası kanalıyla söylemiş olmaktadır. Böylelikle gerçek kurtuluşun eğitimde, bunun için de mektebin asıl başlangıç yeri olduğunu belirtmektedir. Tabii bunu söylerken başlangıçta kâle alınmadığını ve açıkladıkça gerçek kurtuluş yolunun bu olabileceğinin akıllara yattığını ifade etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki sosyal sorunlar karşısında pek çok düşünce ve öneri olabilmektedir. Bu, toplumda yaşayan insanların kendilerince ürettiği çözüme dair önerilerdir. Aslında bu düşünceler bir bakıma zenginlik olarak düşünülebilir. Bir toplumda hiçbir düşüncenin olmaması kötü bir durumdur. Toplum bireylerinin kendilerince sorunlara çözüm bağlamında uygun arayışlara girmeleri, söz konusu toplumun çıkar bir yol aradığının göstergesidir. Zaten sosyal sorunlar ancak böylelikle belli bir çözüme kavuşabilir. Hiç kimsenin bir düşünce üretmediği ve sorunların dağ gibi yığıldığı bir ortamda çözümsüzlük artmakta ve sorunlar her geçen gün çoğalmaktadır. Akif, aynı zamanda bizlere bunu da göstermiş olmaktadır. Ancak o, sosyal, kültürel vb. tüm alanlarda başlangıç noktasının eğitimden geçtiğini öncelikli bir yol olarak görmektedir. O günkü şartlar çerçevesinde düşünüldüğünde Akif, içerisinde bulunduğu toplumun şanlı bir geçmişi olduğunu, ne oldu da bu hâle düşüldüğünü ve neden toplumun bu hâle geldiğini sorgulamaktadır. Bununla beraber bu toplumun bir çıkar yol bulacağını, buna imkanının

olduğunu belirtmektedir. Akif, ilme o kadar önem verir ki, "Asım'ın nesli" dediği ifadelerinde ona hitap ederek durmasını hemen ilme koyulmasını, zira ne kadar acele ederse kurtuluşun da o derece erken olacağını söylemektedir:

-Nâfile Âsım, seni hiç dinlemeyiz...

Çünkü sen bir kişisin, biz bakalım öyle miyiz?

Ben... baban... sonra Melek...

Tutturamazsın ne desen...

Hadi tahsilini ikmâle tez elden, hadi sen!

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

Ma'rifet, bir de fazilet... iki kudret lâzım.⁷⁷

Akif'in düşünce dünyasına bakıldığında, milletlerin geleceği için ilim ve fazilet zorunlu iki kudret olarak görülmektedir. Bunun için de ilim tahsili gerekmektedir. O, Asım'ın şahsında topluma bir mesaj vermeye çalışmaktadır. Bu mesaj da toplumu geleceğe taşıyacak olan ilim ve fazilet yolu olarak gösterilmektedir. Bu anlamda Akif, önemli bir görevi de yerine getirmiş olmaktadır. Zira insan ve toplumları uyaracak ve onlara yol gösterecek entelektüel birilerinin olması gerekmektedir. Akif, bunu ortaya koymaya çalışmakta ve toplumu bu yönde uyarmaktadır. Bu bağlamda toplumların uyarılmaları, bilgilendirilmeleri ve bilinçlendirilmesi aynı zamanda sosyal bir gereksinimdir. Söz konusu bilgi boyutundan mahrum kalan bir toplum, yerinde saymaya ve sosyal sorunlarla daha yoğun boğuşmaya mecbur kalmaktadır. Bununla beraber bilgi, beceri ve bilinçlenme süreci yaşayan toplumlar ise bir yandan sosyal sorunlarına çözümler arama sürecine girerken diğer yandan da gelişme sürecine girmiş olmaktadır. Ancak bu noktada düşünce, toplumun temel bir ihtiyacı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunu üretecek olanlar da söz konusu toplum içerisinde çıkmış, o toplumun değerleriyle bezenmiş, entelektüel bir bilgi ve düşünce boyutuna sahip insanlar olmalıdırlar. Zaten toplum da bu tür insanlar sayesinde bir gelişme

77 Ersoy, *age.*, s. 862.

gösterebilir. Zira toplumda her insanın aynı bilgi ve düşünce düzeyine sahip olması beklenemez. Buna imkan da bulunmamaktadır. O nedenle bazı insanların toplum öncüsü olarak, toplumlarını içerisinde bulundukları dar boğazdan kurtarmaları ve daha geniş bir alana taşımaları gerekmektedir. Bu konumda bulunanlar, eğitimci, düşünür ve kanaat önderleridirler. Çünkü toplum bireyleri onları dinleyecek, izleyecek ve takip edecektir. Böylelikle toplum bireyleri de bilgilenmiş ve bilinçlenmiş olmaktadırlar. Hiçbir şeyin öğretilmediği, topluma sunulmadığı ve anlatılmadığı durumlarda zihinler boş, potansiyeller atıl ve toplum durgun bir konumdadır. İşte Akif'in kastettiği, toplum bireylerini eğitim ve öğretim sürecine sokmak ve bilgilenmenin yolunu açmaktadır. Tabii bu bilgi aynı zamanda faziletle buluşmak durumundadır.

Akif'in faziletle kastettiği, insani ve İslami değerler olarak anlaşılmaktadır. Ona göre insan, hem bilgili hem de faziletli olmalıdır. Bu noktada onun tasavvur ettiği insan modeli aynı zamanda dinî ve ahlaki değerlerine bağlı insandır. Bunu şu dizelerinde dile getirdiğini görüyoruz:

Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.
Kuru da'vâ ile olmaz bu, fakat ilm ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?⁷⁸

Görüldüğü üzere Akif, fazilet kavramı ile dinî ve ahlaki değerleri kastetmektedir. Ona göre Kur'an'dan ilham almak ve bunu çağa en güzel şekilde sunmak bir idealdir. Ancak bu idealin gerçekleşmesi kuru bir söylemle ve savunmayla mümkün gözükmemektedir. Bunun için ilme sarılmak ve ilim yolunu takip etmek gerekmektedir. Akif, dine bağlılığın ve dinden yararlanmanın ilimsiz olamayacağını, bunun ancak ilimle hayata yansıtacağını vurgulamaktadır. Bu sorun, aslında günümüzün de ciddi bir sorunudur. Kulaktan dolma, yarım ve eksik bilgilerle algılanmaya, anlaşılmaya ve

78 Ersoy, *age.*, s. 810.

uygulanmaya çalışılan bir dinî hayat, eksiklikleri ve zaafları kendi içerisinde barındırmaktadır. Bu anlamda olmalıdır ki "Yarım hoca dinden, yarım doktor candan eder." derler. O nedenle hem din üzerine ilim tahsil edenler hem de dinî hayatı yaşamaya çalışanlar, orijinal ve sağlıklı dinî bilgileri öğrenmek ve o çerçevede bir tutum içerisinde bulunmak durumundadırlar. Bu, kolay olmamakla beraber imkansız da değildir. Özellikle günümüz bilgi çağında bunun imkanı vardır. Ancak sorun, insan kaynaklıdır. İnsanın her şeyden önce hangi alanda olursa olsun doğru bilgiler üzerine bir hayat kurması arzu edilen bir durumdur. Özellikle sağlık ve din gibi alanlarda bu daha hayati bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla bu sorun, Akif'in yaşadığı toplumun ya da dönemin bir sorunu olduğu gibi günümüzün de ciddi bir sorunu olarak karşımızda durmaktadır. Hatta Akif, "Ben o kudrette bir adam görmüyorum, sen göster!" derken de dinî alanda gerçekten bilgili ve bu alanda söz sahibi insanların azlığı ya da yokluğuna işaret etmektedir. Bu şöyle de anlaşılabilir: O, bunu bir hedef olarak koymakta ve toplumun bu hedef doğrultusunda bir yürüyüşe geçmesini istemektedir. Aslında bu hedef, doğru ve anlamlı bir gerçekliğe de işaret etmektedir. Zira toplumların dinlerini ilmi gerçekler çerçevesinde öğrenmeye çalışmaları anlamlı bir süreçtir. Dinin ilmi çerçevede anlaşılması önemli ve anlamlı bir durumdur. Zira ilmi gerçekler insanları hakikate ve işin doğru olan boyutuna götürür. İnsan ve toplumun da en önemli hedefi, ilmi hakikatler doğrultusunda bir dünya ve hayat yaşama olmalıdır. Bunun yolu ve yöntemi de ilimden geçmektedir. Bu anlamda "İlimsiz din kör, dinsiz ilim topaldır." şeklinde bir özdeyişin bulunduğunu da hatırlayalım.

Akif, dinî ilmin tahsil edilmesini, bunun insanlara fayda sağlayacağını, ilmi çalışmalar olmaksızın sadece inanıyorum demekle dinin anlaşılmasının yeterli olamayacağını ifadeye çalışmaktadır. Ona göre din bir potansiyeldir. Bu potansiyel doğru kullanıldığında insan ve toplumlara fayda sağlamakta

ve bir medeniyetle buluşmaktadır. Bir başka ifadeyle din, medeniyetin oluşması, hayata yansması ve gelişmesinde etkili faktörlerden birisidir. Ancak söz konusu bu potansiyelin kuvveden fiile çıkarılması gerekmektedir. Bu da ancak ilimle sağlanabilmektedir. Bunu yapacak olan da insandır. O nedenle Akif, toplum bireylerine bir sorumluluk da yüklemektedir. Bu konuda şöyle söylemektedir:

Çıkarmış olsak eğer, şimdi, kuvveden fi'le,
Kucaklaşır medeniyetle din tamamıyla.⁷⁹

Burada Akif'in sözünü ettiği dinin İslam olduğunu belirtmek gerekir. Ona göre İslam dini, aynı zamanda bir medeniyet kurucu özelliğe sahiptir. Önemli olan İslam'ın bu potansiyel gücünden istifade etmek ve onu medeniyet kurma sürecinde işler hale getirmektir. Bunun için de dini doğru anlayan ve bu alanda ön plana çıkan âlimlere ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi takdirde bu, ona göre, mümkün değildir. O, dinin medeniyetlerin oluşmasında anlamlı ve önemli bir fonksiyonu olduğunu belirtiyor. Daha önce de vurgulandığı üzere Akif, dinî bilgiler alanında temayüz etmiş insanları örnek vererek, her çağda bu tür âlimlerin yetiştirilmesini gerekli görmektedir. Bu yapılmadığında ancak kendimizi aldatmış olacağımızı ve herhangi üstün bir başarı da sağlanamayacağını düşünmektedir. Bu konuda onun düşünceleri şöyledir:

Öyle hiç kendini aldatmaya kalkışmamalı,
Hangimiz, başka metarız? Hepimiz Tırhallı!⁸⁰
Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?
İbn-i Sînâ niye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız: Bunların âsârından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma'na çıkaran.

79 Ersoy, *age.*, s. 518.

80 Bkz.: Ersoy, *age.*, s. 811'den naklen: "Tırhallı (Yunanistan'daki Tırhala şehir adından): Aynı şartlar altında bulunanların aynı durumda olduklarını anlatmak için söylenen "Tırhallı, hep bir halli" deyiminde geçer."

Yedi yüz yıllık eserlerle bu dinin hâlâ,
İhtiyâcâtını kabil mi telâfi? Asla.⁸¹

Görüldüğü üzere Akif, bir durum tespiti yapıyor ve toplumun dinî bilgi ve donanım anlamında yeterli düzeyde olmadığını, bunun göstergelerinden birisinin de yetişmiş âlimlerin bulunmamasıyla izah ediyor. Bunun için de hiç kendimizi aldatmayalım, halimiz, içerisinde bulunduğumuz durum bu diyor ve geçmişteki âlimleri örnek vererek, toplumun yeni âlimler yetiştirilmesi gerektiğini söylemeye çalışıyor. O, yaşadığı dönemdeki âlimlerin sadece şerhler yapmakla ve geçmiş dönemdeki kitaplar üzerine çalışmakla yetindiklerini, çağın sorunları karşısında yeterli entelektüel bir üretime sahip olmadıklarından yakınmaktadır. Bu yaklaşım tarzı aslında her dönem geçerliliğini koruyan bir tutum olarak görülebilir. Bu, aynı zamanda bilimsel çalışmaların kesintisiz sürdürülmesini ifade etmektedir. Ayrıca dinin zamanla buluşturulması, yeni sorunlar karşısında dinin temel esaslarına bağlı kalarak “yeni dinî düşüncelerin üretilmesi” anlamına gelmektedir.

Bu, ayrıca dinî anlamda “yenilenme” olarak düşünülebilir. İslam dinî bağlamında düşünüldüğünde onun böyle bir yapısının olduğu açık bir gerçekliktir. Çünkü İslam dininde “ictehad” denilen bir yöntem vardır ki bu, zaman, mekan ve şartlara göre dinin uygulamasının değişebileceğini göstermektedir. Bu alan, dinin dinamik boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Zira İslam'ın zaman, mekan ve şartlara göre değişmeyen temel unsurlarının yanında yukarıda sözü edilen bu alanı aynı zamanda çağa uygun bir özellik göstermektedir. Zaten İslam dinini zaman, mekan ve çağlar üstü kılan da bu enginliği, zenginliği ve hayatı kuşatmış olmasıdır.

Akif, İslam dininin öğretilerinin “medeniyet kurucu” bir anlam boyutu bulunduğunu söylemektedir. Ona göre medeniyetle din, kucaklaşan bir özelliğe sahiptir. Ancak bunu sağlayabilecek insanlara ihtiyaç bulunmaktadır. Akif bu noktada

81 Ersoy, *age.*, s. 810.

bir eksiklikten de söz etmekte ve bunu başarmamız gerektiği-ne vurgu yapmaktadır. Bu durumu o şöyle dile getirmektedir:

Çıkarmış olsak eğer, şimdi, kuvveden fi'le,
Kucaklaşır medeniyetle din tamamıyla.⁸²

İslam dinine göre, insan, evren ve Allah arasında ontolojik bir ilişki vardır. Bu ilişki aslında bir medeniyetin de temel yapısı ya da İslam medeniyetinin temel özelliği olarak düşünülebilir. Eğer medeniyet, evrende insanlığın maddi ve manevi değerleriyle uyumlu ve evrensele hitap eden bir boyut taşıyorsa, İslam dini zaten bunu öğütlemekte hatta bir ideal olarak göstermektedir. Bu bağlamda Müslümanlara düşen, bir medeniyet kurmaktır. Bu medeniyetin temel dinamiklerini de İslam ahlak öğretileri oluşturmak durumundadır. İslam ahlak öğretileri tüm insanlığı kuşatıcı bir anlam dünyasına sahiptir. Zira bugün sözü edilen "insan hakları" ve "hukukun üstünlüğü" gibi evrensel normlar, İslam dininin olmazsa olmaz temel ahlak öğretileri olarak ortadadır. Zaten medeniyet denildiğinde belli bir kültür çerçevesinde tüm insanlığa hitap edebilecek bir yapı akla gelmektedir. Belki medeniyet doğuş itibarıyla belli bir kültür ya da ortamdan çıkmaktadır, ancak medeniyetin yönü tüm insanlığa dönük bir mana taşımaktadır. Bu anlamda İslam dini, insanlığa hitap eden bir öğreti boyutuna sahiptir. Fakat bunu ortaya çıkaracak ve insanlığın gündemine taşıyacak olan insan faktörüdür. İşte Akif'in söylemek ya da anlatmak istediği bu gerçekliktir. O, bu konuda, Müslümanların büyük sorumluluğu bulunduğunu, yarın bilgilerle bunun sağlanamayacağını, "icthad" gibi temel konularda söz sahibi olabilmek için ciddi bilgi birikiminin bulunması gerektiğini belirtmekte ve bu konuda şöyle söylemektedir:

Bakın ne günlere kaldık: Ya beş ya altı kopuk,
Yamaklarıyla beraber ki hepsi kılkuyruk,
Utanmadan çıkıyor, icthâda kalkışıyor!

Düşünmüyor bu kopuklar ki: Müctehid geçinen,
 Zamânının olacak muktedâsı ırfânen.
 Kitâb'ı, Sünnet'i, İcmâ'ı sağlam anlıyacak;
 Hilâfı yoklayacak, ihtiyâcı kollıyacak.⁸³

Akif'in işaret ettiği ve vurguladığı gerçeklik, son derece hayati bir konudur. İnsanların herhangi bir konuda yeterli bilgileri olmadan konuşmaları ve yorum yapmaları sağlıklı bir yöntem değildir. Hangi alanda olursa olsun, o konuda derinlemesine bilgi birikimine sahip olmak bilimsel bir gerekliliktir. Ancak insanlar kimi zaman hatta çoğunlukla yeterli birikime sahip olmadan meseleler hakkında aceleci ve genellemeci hükümler verebilmektedirler. Her ne kadar bu tür yaklaşımların toplumun ya da olayların anlaşılması konusunda kısmi faydaları bulunsa da bu yaklaşım tarzı, bilimsel yöntem ve gerçekliklerden uzak bir tutumdur. Doğru olan, Akif'in de belirttiği üzere, uzmanlarının konuşmaları ve bilimsel bir çerçevede meseleleri aydınlığa kavuşturmalarıdır. Yeterli bilgiye sahip olmayanları ve onların yanında yer alanları Akif, "Yamaklarıyla beraber ki hepsi kılkuyruk" şeklinde eleştirmekte ve yöntemlerinin yanlış olduğunu belirtmektedir. Bu aynı zamanda bugün bizlere de önemli bir sorunu hatırlatmakta ve doğru olanı yapma konusunda bir ışık vermektedir. Zira toplumlar bilime ve bilimsel gerçekliklere bağlı olduklarında, sorunlarına daha doğru çözümler üretebilirler ve daha anlamlı işler başarabilirler. Bu tutum, toplumları aynı zamanda gelişme ve bir medeniyet kurma yoluna da yöneltmiş olur. Ne var ki bunun için bilim yoluna yönelmek ve onun için elden geleni yapmak gerekmektedir. Dolayısıyla bilim yoluna yönelmek, konular üzerinde çalışacak insanlar istihdam etmek ve uzmanlaşmaya önem vermek bir çare olarak görülmektedir. Bu gerçekliği Akif, şu dizelerle dile getirmektedir:

83 Ersoy, *age.*, s. 520.

Sokarsa burnunu herkes düşünmeden her işe;
 Kalır selâmet'i milliyemiz öbür gelişel
 Neden vezâfî taksime hiç yanaşmıyoruz?
 Olursa bir kişinin koltuğunda on karpuz,
 Öbür gelişte de mümkün değil selâmetimiz!
 Yazık, yazık ki, bu yüzden bütün felâketimiz.
 İşin reculleri kımılerse çıksın orta yere;
 Ne var, ne yok, bilelim, hiç değilse, bir kere.
 Sabahleyin mütefelsif, ıktındı üstü fakih;
 Sular karardı mı pek yosma bir edib-i nezih;
 Yarın müverrih; öbür gün siyâsetin kurdu;
 Bakarsın: Ertesi gün ictihâda pey vurdu!...
 Hülâsa, bükelamun fitratinde züppelerin
 Elinde maskara olduk... deyin de hüküm verin!⁸⁴

Şiirde de vurgulandığı üzere insan ve toplumların bilerek, farkında olarak, meselelere vakıf olarak konular üzerinde söz söylemeleri ortak aklın kabul ettiği bir gerçekliktir. Ne var ki insanlar kimi zaman sanki o konuda uzmanlarmış gibi bir tutum takınabilmektedirler. Bu yaklaşım ve tutum, insanları yanılttığı gibi, söz konusu meselenin aydınlanmasına da olumlu bir katkı sağlamamaktadır. Halbuki Müslüman bir birey, herhangi bir konuda bilgi sahibi ise bir değerlendirme yapmalı, aksi takdirde, bilen insanlara meseleyi bırakmalıdır. Bu, İslam dininin de bir tavsiyesidir. Bu gerçeklik Kur'an'ı Kerim'de açıkça ifade edilmektedir: *"Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun"*;⁸⁵ *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar."*⁸⁶ Aslında bu yöntem, insanlığın temel bir yaklaşımı olmak durumundadır. Zira her işin bir ehli vardır. Herhangi bir konuda ehliyetli ve uzman olan ile diğerleri aynı değildir. Bu, hayat hakkında hiç kimse konuşmamalı, bir yorum yapmamalı demek değildir. Ancak verilerle konuşulması, konuşulan ya da yapılan yorumların

84 Ersoy, *age.*, s. 520.

85 Nahl Sûresi 16 / 43; Enbiya Sûresi 21 / 7.

86 Zümer Sûresi 39 / 9.

ve değerlendirmelerin bilimsel bir temele dayanması demektir. Aksi takdirde bilgi kirliliği denilen kaos ortamı meydana gelir ki bu da toplumu yanıltır. Toplumun yanıltılması ya da yanıltılması ise bilimsel gerçekliklerle örtüşmeyen bir sonuç doğurabilir. Bu durum, Akif'in yaşadığı dönemin bir sorunu olabileceği gibi toplumların daima karşılaşabilecekleri bir husustur. İşte bu noktada, bilimsel gerçeklikler ve onlara dayalı çözüm önerileri toplumların sorunlarının aşılmasında bir yöntem olarak görülmektedir.

Toplumun bilimsel gerçeklikler çerçevesinde hareket etmesi, işlerin daha doğru yapılması anlamına gelmektedir. İnsanlık tarihi boyunca ilmi verilerle hareket eden toplumlar, hep bir adım önde olmuşlar ve yaşadıkları dönemlerde daha iyi imkanları elde etmişlerdir. Bu gerçeklik, diğer toplumlar için geçerli olduğu gibi bizim toplumumuz için de bir gerçekliktir. Bu anlamda toplumumuzun şanlı bir geçmişinin olduğu inkar edilemez bir durumdur. Her ne kadar eksiklikler olsa da onlar, yaşadıkları dönemlere göre genel anlamda tarihe yön veren bir konumda bulunmuşlardır. Bir başka ifadeyle ecdadımız kendi dönemlerine uygun olarak sosyal bir hayat yaşamışlar ve bunu sağlarken de ilmi gerçekliklerden hareket etmişlerdir. Zaten ilmi gerçekliklerden uzak kalındığı dönemlerde sosyal sorunlar da artmıştır. Buradan hareketle bir toplum ilme sarıldığında hem yaşadığı dönemi hem de geleceğini daha sağlam bir yöne çevirmiş olmaktadır. Bu anlamda Akif, yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, ekonomik, dini, askeri vb. sorunlarından hareketle topluma bir fikir ve düşünce vermeye çalışmakta ve toplumu daha iyi bir geleceğe hazırlamaktadır. Onun yaptığı, kültürel düzeyde, E. Durkheim'in belirttiği çerçevede, "kolektif bir bilinç" oluşturmak ve toplumun dar boğazdan kurtulmasını sağlamak yönündedir. Bu düşünceler aynı zamanda günümüze de önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Buradan hareketle bugün de bilim alanına ve bilimsel alandaki gelişmelere yönelmek ve oradan elde edilecek bilgi ve deneyimlerle toplumun sorunlarına çözümler

aramak sağlıklı bir yol olarak görülmektedir. Akif'in yapmaya çalıştığı da insanları bilinçlendirmek ve bu bilinçle ilme sarılmak dolayısıyla hem kendilerine hem de topluma faydalı hale gelmelerini sağlamaktır.

6. Adalet

Adalet kavramı insanlığın başlangıcından beri bilinen ve üzerinde ittifak edilen ortak bir terimdir. Adalet, aslında hakkı hak edene vermek, bir kimsenin hakkını yememek ya da gasp etmemek olarak anlaşılır. Bu anlamda adalet, toplumların ortak paydası olarak tanımlanabilir. Akliselim düşünen hemen herkes herhangi bir konuda adaletin nasıl olması gerektiği hususunda az çok bir kanaate ulaşabilir. Bu noktada insanların adalet duygularının güçlü olması önem taşımaktadır. Ancak tarih boyunca adalet konusunda çok ciddi sorunların yaşandığı ve halen de adaletsizliklerin olduğu bir dünyada yaşıyoruz.

Akif bazı şiirlerine bir ayet ve onun mealini vererek başlamaktadır. Bu anlamda şu ayeti *Safahat*'ına aldığını görüyoruz: "*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.*"⁸⁷ Bu ayet Müslümanlara iyilik yapma, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma konularında nasıl davranmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. İyilik yapma ve kötülükten sakındırma ve bunun için gönderilmiş olma başlı başına bir sorumluluktur. Bu bilinç Müslümanlara her konuda adaletli ve hakkaniyetli olma duygu ve düşüncesi vermektedir. İşte Akif de bu duygu ve düşünceler çerçevesinde mısralarını döşemekte ve bizlere adalet duygusu aşılamaktadır.

Bir taraftan dinimiz, ahlakımız, irfânımız;
Bir taraftan Seyfe makrûn adlimiz, ihsânımız;
Yükselip akvâmı almış fevc fevc âgûşuna;
Hepsi dalmış vahdetin âheng-i cûşâcûşuna.
Emr-i bi'l-ma'rûf imiş ihvân-ı İslâm'ın işi;

Nehy edermiş, bir fenâlık görse, kardeş kardeşi.

Kımse haksızlıktan etmezmiş tegâfûl ihtiyar;

Ferderâci' sadmeden efrâd olurmuş lerzedâr.⁸⁸

Akifin yukarıdaki mısraları, naklettığımız ayetin tefsiri mahiyetinde düşünülebilir. Görüldüğü üzere o, öncelikle din, ahlak ve irfana vurgu yapmakta ve diğer taraftan da adaletin gerçekleştirilmesini kılıca bağlı görmektedir. Burada dikkat çeken nokta, din, ahlak, irfan ve bunlarla adaleti gerçekleştirme idealize edilmekte ancak adaletin sağlanabilmesi için kılıç bir gereklilik olarak gösterilmektedir. Gerçekten de hak ve adaletin sağlanması konusunda kuvvet, gerekli bir unsurdur. Zira eğer insanlar hak ve adaletle göre davranırlar zaten haksızlık ve adaletsizlik olmazdı. Adaletsizlik olduğuna göre ortada bir hak ihlali var demektir. O halde bu hak ne ile yerine getirilecek, adaletle. Adaleti sağlayabilmek için de belli bir gücün olması doğal bir durumdur. Aksi takdirde adaletsiz davrananlar, bir başka ifadeyle gücü kendinde görenler hak ve adaletle dikkat etmeksizin hayatı kendi istekleri doğrultusunda yönlendireceklerdir. Adaletin bunu engelleyebilmesi için de kuvvet bir denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Burada Akifin amacı, gücü öne çıkarmak değil, adaletin sağlanabilmesinde onun kuvvetinden yararlanmaktır.

Şiirlerinde İslami temaları işleyen Akif, adalet konusunda da benzer tutumu göstermektedir. "İyiliği bildirmekmiş Müslüman kardeşlerin işi" derken iyiliğe, doğruluğa vurgu yapmakta, Müslümanların kötülük ve haksızlıkla işlerinin olmayacağını belirtmektedir. Hatta "engel olmakmış bir kötülük görse kardeş kardeşi" derken, Müslümanların birbirlerini kontrol eden insanlar olduğunu ifade etmektedir. Zira İslam dinine göre, Müslümanlar birbirlerini kardeşler olarak görmek durumundadırlar. Yüce Allah, Kur'an'da, "*mü'minler ancak kardeşlerdir. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size rahmet edilsin*"⁸⁹ buyurmaktadır. Bu ayet çer-

88 Akif, *age.*, s. 416, 418.

89 Hucurât 49 / 10.

çevesinde düşünen bir Müslüman, diğer Müslümanlara karşı her konuda adaletle davranmak gibi bir sorumlulukla karşı karşıyadır. Aynı zamanda iki Müslüman arasındaki sorunları da yine adaletle çözme gayreti göstermelidir. Benzer şekilde Müslümanların diğer insanlara karşı da adalet temelli bir tutumlarının olması inançlarının bir gereğidir. Bu gerçekliği yani Müslüman'ın diğer Müslüman'ın kötülüğüne engel olmaya çalışması Akif'in de belirttiği üzere, İslam kardeşliğinin bir gereğidir. Aynı şekilde birisine bir zulüm yapıldığında toplumun diğer üyeleri o zulmün karşısında, mazlumun da yanında yer almaktadırlar. Onlar sosyal hayatta, insanlar arası ilişkilerde din, ahlak ve irfan değerlerinin hayata yansımalarını ve adaletin temel unsur olmasını arzulamaktadırlar.

Akif, zulme uğrama, ezilme ve çiğnenme konularında da dert yanmakta ve bunun kendilerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır:

Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkakımız;
Çünkü izzet nerde, bir bak, neredir ahlakımız...
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak;
Kendi âsûdeyse, dünya yansa, baş kaldırmamak;
Ahdi nakzetmek, yalan sözden tehâşi etmemek;
Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;...
Şaklabanlıklar, riyâlar, muttasıl aldatmalar;....
Enseden arslan kesilmek, cebheden yaltak kedi⁹⁰

Yukarıdaki mısralarda ahlaki çözümlenin ve çöküntünün sonuçları olarak insanların tutum ve davranışlarında erdem, onur, vakar gibi davranışların yok olduğu, bunların yerine onursuzluğun, ahlaksızlığın ve adaletsizliğin geldiği söylenmektedir. Ahlaki duyguların körelmesi sonucu insanlarda vurdumduymazlık meydana gelmekte ve insanlar eğer kendileri rahatsa diğerlerinin durumlarına duyarsız kalabilmektedir. İşte adalet duygusu da böyledir. Zira ahlak güçlü olduğunda insanda maneviyat güçlenmekte ve adalet

duygusu da buna bağlı olarak gelişmektedir. Aslında adalet duygusu ahlaki değerlerle yakın ilişkilidir. Bir insanın hak ve adalet duygusunun güçlü olması aynı zamanda onun ahlaklı bir kişi olduğunun da bir göstergesidir. Akif'in dertlendiği, "zulme tapmak, adaleti tepmek, güçlüye dalkavukluk etmek, zayıfa söz söyletmemek" gibi tutum ve davranışlar ikiyüzlülüğün ve adaletsizliğin göstergeleridir. Yine ona göre "enseden aslan kesilmek, yüz yüze gelince yaltak kedi" benzetmeleri tam bir onursuzluk ve ahlaksızlık işaretleri olarak gösterilmektedir.

Bir insanın ahlaki değerleri yoksa onun adalet ve hak duygularının da olabildiğince zayıf olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira hakkı savunmak her şeyden önce ona inanmakla eşdeğerdir. Eğer bir insanın değer verdiği değerleri yoksa onun için herhangi bir davranışı değerli ya da değersiz olarak görmek boşuna bir çabadır. Ancak değerleri olan bir insan için değer, varlık sebebidir. Bu anlamda adalet kavramı da değer yüklü bir içeriğe sahiptir. O halde onu ancak ona inananlar savunabilirler.

Akif, mazlumların haklı da olsa mağdur olduklarını, zulme uğradıklarını ve bu duruma insanlığın seyirci kaldığını ifade etmektedir:

Beşer ki kuvveti bahşetmiyor henüz hakka;
Ne çâre var onu kuvvetle almadan başka?
Zebun musun? Yalnız ağlamak senin hakkın!...⁹¹

İnsanlığın hakkın, adaletin yanında yer almaması ciddi bir sorundur. Tarih boyunca bazı insanlar bu konuda çok farklı sebeplerden dolayı adaletin yanında yer alma konusunda iyi bir sınav verememişlerdir. Zira "Kuvvetli olan haklıdır." düşüncesi çoğu zaman egemen olmuş ve insanlar bundan ciddi zararlar görmüş ve mağdur olmuşlardır. Halbuki insanlığın mazlumun yanında yer alması, mazlumun hakkını alması, güçlünün adalet çizgisine çekilmesi ve hakkın hak sahibi-

91 Akif, *age.*, s. 606.

ne teslim edilmesi için mücadele etmesi gerekmektedir. Bu tavrı göstermek kolay olmamakla beraber, gelecek nesillerin selameti açısından bu, büyük anlam taşımaktadır. Bugün bile dünya insanlık ailesinde güçsüz olan bazı insanlar haklı oldukları halde ciddi mağduriyetler yaşamakta ve hakları haksız yere ellerinden alınmakta bununla da yetinilmemekte haksız yere can vermektedirler. Bu durum hatta dünya insanlığının gözleri önünde cereyan etmektedir. İşte tam bu noktada İslam ahlak öğretileri ve adalet anlayışı evrensel bir değer olarak insanlığın önünde durmaktadır. Bu konuda Hz. Ebu Bekir'in halife seçildiğinde söylediği şu söz çok manidardır:

Ey Müslümanlar! Sizin en hayırlınız olmadığım halde sizi idare etmek üzere seçildim. İyilik yaparsam, bana yardım ediniz; kötülük yaparsam, beni doğrultunuz. Doğruluk, emanet; yalancılık da hıyanettir. Sizin yanınızda zayıf olanlar, haklarını alıp kendilerine verene kadar benim yanımda güçlüdürler. Yanınızda güçlü olanlar da, Allah'ın izniyle onlar üzerindeki haklar alınıncaya kadar, yanımda güçsüzdürler.⁹²

Hz. Ebu Bekir'in bu yaklaşımı, aslında Kur'an ve Sünnet'in onun zihin dünyasında oluşturduğu hak ve adalet duygusunun bir yansımasıdır. Buradan bakıldığında adalet, hayatın en temel değeri olarak merkezi bir anlama sahiptir. İşte bir toplumda adalet merkeze oturduğunda güçlü ya da zayıf şeklinde bir algı, yerini haklı ya da haksız duygusuna bırakmaktadır.

Hak ve adalet duygusu Akif'te oldukça güçlüdür. O, daima hakkı üstün tutmuş ve mazlumun yanında yer almıştır. Bu tutumunu şiirlerine de yoğun bir şekilde yansıtmıştır. Onun hakkaniyet duygusunun güçlü olduğunu şiirlerindeki vurgularından da anlıyoruz:

92 İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, C. 2, Beyrut 1987, s. 194-195.

Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;
 Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
 Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ boğarım...
 -Boğamazsın kil -Hiç olmazsa yanımdan koğarım.
 Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
 Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam...
 Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,
 Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
 Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
 Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım.
 Zâlimin hasmıyım amma severim mazlûmu...⁹³

Hak ve adalete inanma, onu hayata taşıma ve savunma anlamında Akif'in ortaya koyduğu düşünce, onun ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Onu "Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem!" ifadeleri başlı başına zulme ve zalime başkaldırma ve isyan etme olarak düşünülebilir. Yine "Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam!" ifadesi bir duruşu, kişiliği ve hak konusundaki kararlılığını ifade etmektedir. Aynı şekilde mazlumun yanında tavır alması ve "Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim" ifadesi ona ne derece önem verdiğini göstermektedir. O, hak ve adalet konusunda kanayan bir yarayı dindirmek için kamçı ve çifte yemeye hazır olduğunu da peşinen kabul etmektedir. Ayrıca hakkı tutup, hakkı hak sahibine verme konusunda çiğnenip, çiğneyebileceğini de defaatle vurgulamaktadır. Bu ifadeler, adaleti gerçekleştirme konusunda aslında her Müslüman'ın sahip olması gereken bir ruh hali olmalıdır.

Bu noktada Akif'in mısralarından hareketle bazı mesajlar ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce adalet evrensel bir olgudur. Dolayısıyla tüm insanlığın buna sahip çıkması, insan olmanın bir gereğidir. İkincisi Yüce Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in (s) sünnetinde adalet, en temel insan hakkı olarak ifade edilmektedir. O nedenle Müslümanların hem insan olma

hem de Müslüman olmaları sebebiyle adaletin gerçekleşmesi konusunda duyarlı olmaları gerekmektedir. Bunun için de öncelikle adaletle inanmaları, ikincisi gündelik hayatlarında ona bağlı olmaları, üçüncüsü de Müslim-gayrimüslim ayrımını yapmaksızın adaletin bıkmaz savunucusu olmaları gibi önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Ne var ki bu konularda yeterli duyarlılığın ve hassasiyetin gösterildiği söylenemez. Hâlbuki değerlerimizden aldığımız inanç, düşünce ve kanaatle adaletin yılmaz uygulayıcıları ve savunucuları olmak durumundayız.

Bugün dünya insanlık ailesi gelinen noktada adalet ve hak konularında acaba yeterli düzeyde midir? diye sormak ve dünyaya buradan bakmak önemli bir yaklaşımdır. Bu konuda insanlığın zihin dünyasının rahat olduğu acaba söylenebilir mi? Tüm bunlar ciddi sorular ve sorunlar olarak dünya insanlığının önünde durmaktadır. Yaşadığımız çağda en büyük sorunlar da her nedense Müslümanların yaşadığı bölgelerde görülmektedir. Acaba Müslümanlar hak ve adalet konularında başkalarının haklarına saygılı olmamakta mıdır? Yoksa bir başka sorundan kaynaklanan bir durum mu vardır? Bütün bunlar adalet kavramı çerçevesinde incelenmesi, irdelenmesi ve analiz edilmesi gereken bilimsel konular olarak önümüzde durmaktadır. Bu noktada, dünyada evrensel anlamda bir adalet arayışının ve haksızlıkların ciddiyetle üzerine gidilmesi gereği vardır. Ne zaman ki insanlık adalet konusunda duyarlılık/farkındalık sürecine girer, kanaatim odur ki dünyada az da olsa huzurlu bir yaşam yavaş yavaş görülmeye başlar. Aksi takdirde güçlü olanlar, güçlerinden aldıkları zihnin haliyle güçsüzlerin haklarına hücum edebilirler. Bunu önlemenin en kestirme yolu, Akif'in deyiimiyle, "Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırmı" düşüncesinden geçmektedir.

7. Özgürlük

Kavram duyulduğunda hemen her insanın mutluluk hormonlarının harekete geçeceği söylenebilir. Zira insan, dünya-

ya hür olarak gelmiş bir varlıktır. Hür olan bu varlığın ölünceye kadar hürriyet içerisinde bir hayat yaşamasından daha doğal bir şey olamaz. Özgürlük, varlıkların ontolojik bir özelliğidir. İnsan, dünyaya nasıl özgür geldiyse aynı şekilde özgür olmayı ister. Bu onun en doğal hakkıdır. Aslında diğer varlıklar için de yaratılış gayelerine uygun bir şekilde yaşamaları fitratin bir gereğidir. Zaten evrende varlıkların hiyerarşik bir yapısı vardır. Bu yapıya uygun hayat sürüldüğünde dünya daha anlamlı ve yaşanabilir. Ne zaman ki evrene olumsuz müdahale edilir işte o zaman evrenin ontolojik yapısında farklılaşmalar başlar. Bu anlamda insan hayatı da böyledir.

İnsanlık tarihi boyunca özgürlük konusunda çok sorunlar yaşanmıştır. Tarih, bunun acı gerçekleriyle doludur. Ne zaman insanların insan olmalarına, insanca yaşamalarına ve özgürlük haklarına saygı duyulmuş, işte o zaman insanlar, insanca yaşama imkanı bulmuşlardır. Özgürlük, bir zenginlik, var olma, hiçbir boyunduruk altında bulunmama, duygu, düşünce ve davranışlarında kendin olmaktır. Elbette insan olmanın beraberinde getirdiği bir takım özellikler ve etkilenmeler olabilir. Ama buradaki özgürlük, kendin olma, baskı görmeme, ruhen ve zihnen kendini rahat hissedebilmendir. Bunun için de insanın yaşadığı bireysel ve sosyal ortamın ona bu güveni sağlaması gerekmektedir. İnsan, kendini güvende hissettiğinde özgürdür. Aslında insanın özgürlüğü, satın alınan, verilen/lütfedilen bir şey değil, özünde olan bir şeydir. Bu noktada ona yapılan baskılar, özgürlüğünü engelleyen faktörlerdir. Zaten sorun da bu noktada yaşanmaktadır.

Mehmet Akif, özgürlük konusunda tam bir özgürlük aşığı, özgürlükçü ve özgürlük savunucusudur. Onun özgürlük tutkusunu ve aşkını görebilmek için Kahraman Ordumuza İthaf ve milletimize armağan ettiği İstiklâl Marşı'nı okumak yeterlidir. Bu anlamda İstiklâl Marşı tam bir özgürlük manifestosudur. Okunduğunda insanın ruh dünyasında özgürlüğü engelleyen bütün zincirleri kırma duygu ve düşüncesi

perçinlenmekte ve adeta özgürlük için seve seve ölüme gitme bir ideal halini almaktadır. Bu bağlamda İstiklâl Marşı'nın üçüncü kıtası şöyledir:

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
 Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım.
 Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner aşarım;
 Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

İstiklâl Marşı'nın tüm dizeleri başlı başına bir özgürlük niteliği taşımakla birlikte bazı dizeleri doğrudan doğruya bu anlamdadır. Örneğin "Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım!" ifadesi bunun kanıtıdır. Görüldüğü üzere Akif, aynı zamanda geçmişe de göndermede bulunmakta ve hürriyetin bu millet için geçmişten bu yana devam eden bir yaşam biçimi olduğunu belirtmektedir. Bunu söylerken hem yaşayan nesle geçmişini hatırlatmakta ve hürriyetin bu milletin olmazsa olmazı olduğunu bildirmekte hem de gelecek nesillere hürriyetin önemini vurgulamaktadır. Akif, "Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!" derken, "Hür yaşadım, hür yaşarım" mısrasında olduğu gibi ben dilini kullanmakta ve özgürlüğüne olan tutkusunu dile getirmektedir. Aslında ben derken de bu milletin özgürlüğe olan tutkusu vurgulanmaktadır.⁹⁴ Akif'in "Hangi çılgın bana zincir vuracakmış sorusu, arkasından bir yanıt gelmese de 'Hiçbir çılgın bana zincir vuramaz' anlamını taşır zaten; 'şaşarım' sözü, bu anlamı pekiştir. 'Hani, hala yanıt isteyen varsa bir kez daha söyleyeyim ki, hiç kimse bunu yapamaz' der gibi."⁹⁵

Akif'in *Safahat*'taki şiirlerinde de hürriyete/özgürlüğe vurgu yaptığı görülmektedir. O, özgürlüğü farklı yer ve şekillerde dile getirmektedir. Ancak ana vurgusu özgürlüğüdür. Aslında onun düz yazı, şiir ve vaazlarına bakıldığında özgürlük ön

94 İstiklâl Marşı'nın yorumu ile ilgili bkz: *İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum*, ed: H. Akay, M. F. Andı, Hat Yay., İstanbul 2010.

95 Sezai Coşkun, "Ben ezelden beridir hür yaşadım hür yaşarım", *İstiklâl Marşı İstikbâl Marşı 41 Dize 41 Yorum*, ed: H. Akay, M. F. Andı, Hat Yay., İstanbul 2010, s. 218-219.

plana çıkmaktadır. O, köleliği şiddetle yermekte hatta köle olanlar için ölümün saadet olduğunu belirtmektedir:

Gebermek istiyorsan, başkal Lâkın, korkarım, yandın;
 Ya sen mahkûm iken, sağlık, ölüm hakkın mıdır sandın?
 Zımâmın hangi ellerdeyse, artık, onlarınsın sen;...
 Ölüm dünyâda mahkûmine en son bir sa'âdettir.
 Desen bin kerre 'İnsânıml' kanan kim? Hem niçin kansın?
 Hayır, hürriyetin, hakkın masûn oldukça insansın.
 Bu hürriyet, bu hak bizden bugün âheng-i sa'y ister:
 Nedir üç dört alın? Bir yurdun alnından boşansın ter.⁹⁶

Yukarıdaki mısralarda Akif, bir insanın mahkum olduğunda sağlık ve ölüm haklarının, yuları kimin elindeyse ona ait olduğunu söylemektedir. Tabii o, bu dizeleriyle mahkûm olmanın köle gibi yaşamamanın zorluklarını belirtmekte ve insan onuruna vurgu yapmaktadır. Hayatta insanın özgürlüğü kadar anlamlı bir değer bulunmamaktadır. İnsan, hayatın anlamını kendi iradesine göre yaşadığında bulmaktadır. İnsan, kendi iradesinden hareketle, hayatını sürdürürse bu ona büyük bir mutluluk verir. Dolayısıyla hayat, o insana açılır ve anlamlı hale gelir. Aksi takdirde bir insanın mahkum ya da köle olması ise özgürlüğünün alınması ve bir eşya gibi kullanılması demektir. Böyle bir durumda da insan, kimin kölesiyse onun iradelerine göre hareket etmek durumundadır. İşte Akif'in başkaldırdığı ve isyan ettiği, insanın köle olarak kullanılmasıdır. O, böyle bir yaşantıya isyan etmekte ve zincirleri kırmak gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta ona göre, tutsak olarak yaşamaktansa ölmek daha evladır. Zira ölüm, tutsaklar için bir saadettir. O, tutsak olanlar için, "Bin kerre insanım desen, kanan kim?" diye sormakta ve hemen de "Hem niçin kansın?" diye cevap vermektedir. Yani tutsak olanın insan olarak yaşamasının anlamı nedir, demeye getirmektedir. Hakikaten de tutsak bir insan, insani değerleri nasıl, ne ölçüde ve nerede yaşama imkanı bulacaktır ya da ona bu im-

kan ne oranda verilecektir. Tarıh boyunca tutsakların nasıl yaşadıkları apaçık ortadadır. Bu noktada Yüce İslam dininin köleliğe karşı olduğunu aslolanın insanın hürriyeti olduğunu belirttiğini hemen söylemeliyiz.

Mehmet Akif, hür olmayı adam olmaya bağlamaktadır. Bu konuda şu mısraları manidardır:

Adam mısın: Ebediyen cihanda hürsün, gez;
Yular **ta**lap seni bir kimsecik sürükleyemez.
Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
Küfür savırma boyun kestiğin semercilere.⁹⁷

Demek ki Akif'e göre, aslında hemen herkese göre adam olmak, insani ve ahlaki değerlere bağlı olmakla eşdeğer görülmektedir. Adam olmak ifadesi toplumumuzda bilinen ve sıkça kullanılan bir ifadedir. Bununla kast olunan, özüne/sözüne bağlı olmak, tutum ve davranışlarında tutarlı olmak ve özgür iradesini ortaya koymak şeklinde anlaşılabilir. İşte o zaman insan, yaşadığı toplumda hür bir şekilde davranabilir. Bu, aslında ciddi bir insan sorunudur. Bazı insanlar adam olma konusunda son derece duyarlı ve hassas bir kişiliğe sahiptirler. Bunlar aynı zamanda örnek insanlardır. Bunların en başında Peygamberler, onları takiben âlimler, kanaat önderleri ve diğer insanlar gelmektedir. Buna karşılık bazı insanlar ise söz konusu değerlerden uzak, kişilik ve kimlik bakımından kaypak denilen bir tutuma sahiptirler. Zaten toplum, böyle insanları bilir, tanır ve onlara ona göre muamelede bulunur. Bunların toplumda güvenilirlikleri de oldukça azdır. Ancak adam olanların toplumda sosyal statüleri/kredileri her zaman en üst seviyededir. Çünkü onlar her konuda güvenilir şahsiyetlerdir. Hatta bu anlamda toplumda bilinen bir ifade, bir insan her şeyini kaybetse bile güvenini kaybetmemelidir. Zira her şey yeniden temin edilebilir ancak onur kaybedildiğinde yeniden elde edilmesi oldukça zordur.

97 Akif, *Safahat*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2009, s. 776.

Özgürlüğün ve bağımsızlığın yılmaz savunucusu olan Akif, vatanın ve milletin özgürlük ve bağımsızlığı konusunda toplumu uyanmaya davet etmektedir:

Ey cemâat, uyanın, elverir artık uyku!
 Yok mu sizlerde vatan nâmına hiçbir duygu?
 Düşmeden pençesinin altına istikbâlin,
 Biliniz kadrini hürriyetin, istiklâlin.
 Söyletip başka memâlikteki mahkûmini...
 Hâkîmiyyet ne imiş, öğreniniz kıymetini.
 Yoksa, onsuz ne şu dünya kalır İslam'a, ne din.
 Kuşatır millet-i mahkûmeyi hüsrân-ı mübin.⁹⁸

Toplumsal sorunlara duyarlı bir karakter olan Akif, toplumun dikkatini çekici bir dil kullanmakta ve "Ey cemaat!" diye söze başlamakta, böylece söyleyeceğini dile getirmektedir. Yukarıdaki dizelerde de artık yeterince uyunduğu, vatan namına bir duygu varsa uyanmak ve vatanın bağımsızlığı, milletin özgürlüğü için çabalamak gerektiği, aksi takdirde bu kıymetlerden yoksun kalınacağı ifade edilmektedir. Bu konuda başka milletlerin içerisine düştüğü acı durumlardan örnek alınması gerektiği, onların tutsak hayatı yaşadıkları, eğer gerekli çaba gösterilmezse benzer duruma düşüleceği vurgulanmaktadır.

Bir toplum için özgürlük, vatan ve millet özgürlüğüdür. Bunun için de her şeyden önce vatan toprağının milletin egemenliğinde olması gerekmektedir. Toprakları işgal edilen bir millet ne kadar özgürlük şarkıları söylerse söylesinler, onlar, başka bir milletin boyunduruğu altına girmek durumunda/zorundadırlar. Hal böyle olunca söz konusu millete ait ne din, ne kültür ne de başka bir değer yaşama imkânı bulur. Onun için özgürlük, toprağıyla ve milletin bağımsızlığıyla eşdeğerdir. Bir toplumda tek tek özgürlükler, o toplumun özgür ve bağımsız olduğu anlamına gelmez. Zaten tek tek özgürlüğü yaşama imkanı da bulunmaz. Onun içindir ki milletlerini ba-

ğımsızlık ve özgürlükleri topyekûn bir anlam taşımaktadır. Bunun için de milletlerin dinlerini, dillerini, topraklarını ve onlara ait her ne varsa birlikte savunmaları gerekmektedir.

Bağımsızlık ve özgürlük milletin ortak paydası olduğuna göre onu savunmak da ortak payda şeklinde olmalıdır. Bu konuda her toplum ferdinin özverili bir şekilde vatanını ve milletini savunması ve onun ilelebet devam edebilmesi için gerekirse kendi varlığını seve seve ortaya koyması gerekir. İşte tam bu noktada Akif, diyor ki, "Hâkimiyet ne imiş, öğreniniz kıymetini!" eğer bunun kıymetini bilmezseniz, İslam'ınız, dininiz tehlikeye uğrar ve milletinizi bir yıkım tehlikesi sarar. Bunun için varlıklarınızın kıymetini, milli ve manevi değerlerinize bağlı kalarak, birlik ve beraberlik içerisinde ayrılık ve gayrılığa düşmeden bilmek gerekmektedir. Bu gerçekliği Akif, öyle güzel ifade ediyor ki:

"Vatan!" deyip öleceksin semâda olsa yerin.

Nasıl tahammül eder hür olan esâretine?

Kör olsun ağlamayan, ey vatan, felâketinel⁹⁹

Vatanla hürriyet arasındaki ilişkiyi iyi kavramak gerekmektedir. Vatanı bağımsız olmayanlar, bireysel anlamda da hür değildirler. Bireysel ve toplumsal hürriyetin/özgürlüğün yolu vatanın bağımsızlığından geçmektedir. Bu anlamda vatani yaşatmak, bağımsızlık ve özgürlüğe açılan bir pencere-dir. İşte o zaman insan, kendi vatanında, bağımsız, özgür ve insanca bir hayat yaşama imkanı bulabilir. Ancak o vatanda da özgürlüğün en temel insan hakkı olduğu bilincinin güçlü olması ve milletin buna can-ı gönülden inanması gerekmektedir. Buna hem içeride hem dışarıda özgürlük denebilir.

II. BÖLÜM

M. AKİF ERSOY'UN TOPLUM ANLAYIŞI

A. TOPLUMUN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Bir toplumu toplum yapan maddi ve manevi ortak özellikleridir. Bu özellikler toplum bireyleri tarafından benimsenen, hayata yansıtılan ve korunmaya çalışılan unsurlardır. Bu unsurlar maddi ve manevi şeklinde iki boyutludur. Maddi unsurlar, toprak ve üzerinde bulunan diğer öğelerden oluşmaktadır. En az maddi unsurlar kadar hatta onlardan daha önemli olanlar ise bir toplumu toplum yapan ve insanların bir arada bulunmalarını, ortak duygu, düşünce ve kanaatlerinin oluşmasını sağlayan manevi unsurlardır. Bunlar da dil, ortak geçmiş (tarih), kültür, din vb. gibi faktörlerdir. Bu anlamda bir millet toprağını kaybedebilir ancak manevi değerlerini korumayı başarabilirse uzun süre tarih sahnesinde kalabilir hatta kaybettiği toprağını bir gün geri alabilir. İşte bunun için toplumda kolektif bilinç denilen ortak değerlere bağlı kalma şuurunun oluşması gerekmektedir.

Kolektif şuur, buna "ortak bilinç" de diyebiliriz. Bu ifade bir milletin geçmişten getirdiği ve hâlihazırda sahip oldukları birikimin milletçe sahiplenilmesi ve onları koruyarak geliştirme bilincine ulaşmaları anlamında düşünülebilir. Bu, yukarıda da belirttiğimiz üzere, bir millete ait, din, dil, kültür, gelenek gibi sosyal içerikli muhtevalarla sahip olunan toprak bütünlüğü ve o toprağın üzerinde oluşturulan mirastır. Bunlar bir milletin temel değerleridir. Her toplum ferdinin bu değerlerin farkında olması, kolektif bilincin güçlü olduğu anlamına gelmektedir. İşte o zaman toplumda sosyal bütünleşmeden ve dayanışmadan söz edilebilir. Bir toplumda da sosyal bütünleşme ve dayanışma güçlüyse o toplumun dinamik, değerlerine bağlı ve geleceğe dair umutları var demektir.

Ortak değerlerin yaşandığı toplumlarda birlik, beraberlik ve dayanışma üst düzeyde gerçekleşir. Bunun aksine bu değerlerin heterojen olduğu toplumlarda sosyal bütünlük zayıf hatta sosyal çözülme davranışları daha fazla demektir. İşte tam bu noktada insanların birbirlerine saygı duymaları, insanca yaşama ortak paydası etrafında bütünlüşmeye çalışmaları gerekmektedir. Böyle bir düşünce ve anlayış, ötekine saygı duymayı, paylaşmayı, beraber yaşamayı da beraberinde getirmektedir. Eğer bir toplumda bu anlamda farklılıklar varsa yapılması gereken diğerinin hak ve hukukuna sonuna kadar saygılı olmak hatta bu hakların koruyucusu olmaktır. Ancak hemen belirtelim ki toplumsal bütünlükte kolektif bilinç hali, sosyal bütünlüşmede son derece önem taşımaktadır. Bu anlamda ailenin korunması, toprak bütünlüğü, aidiyet duygusu vb. kavramlar etrafında kenetlenmek ortak toplumsal değerlerdir. Dolayısıyla ortak değerler üzerinden hareketle hayatı kurgulamak ve ona göre yaşamak sosyal bütünlüşmeye ve dayanışmaya götüren bir yoldur.

1. Aile

Bir toplumun en küçük birimi olarak aile, insan için bir sığınma, barınma, varlığını devam ettirme, sevmek, sevilme, güvenme, kendini bulma ve gerçekleştirme, topluma açılma yeridir. Aile insan için aynı zamanda sıcak bir yuva, paylaşma ve sorumluluklarını bilme mekânıdır. Toplum için ise varlık sebebi ve insan ile toplum arasındaki en önemli aracı kurumdur. Bir toplumun oluşumu, gelişimi ve geleceği aile temeli üzerine devam etmektedir. Her şey aileden başlamakta ve devam etmektedir. Hatta bir devletin oluşması bile bir aile temelli olmaktadır. Bu anlamda "Sağlam aile sağlam toplum!" demektir. Aileler ne kadar sağlıklı olursa, orada yaşayan insanlar o kadar sağlıklı olmakta ve o insanlardan oluşan toplum da o oranda sağlam bir özellik göstermektedir.

Bir insanı yetiştirme ve geliştirmenin en önemli mekanı ailedir. Aynı şekilde toplumun oluşumu ve gelişimi de ailelerin sağlıklı olmaları ile yakın ilişkilidir. Burada mesele iyi insan yetiştirmektir. İyi insanlar da ancak iyi ailelerde yetişmektedir. Toplumsal yozlaşma ve bozulma ailelerden başlamaktadır. Bir toplumda aileler sağlam temeller üzerine kurulup, gelişirlerse oralarda yetişen nesiller de sağlıklı bir kişilik ve kimliğe sahip olurlar. Dolayısıyla aileleri sağlam olan toplumlar kolay kolay bozulma ve yozlaşma yaşamazlar. O nedenle ailenin anlam ve öneminin kavranması gerekmektedir. Bu bağlamda insanlar aile kurmanın son derece gerekli bir şey olduğuna inanmalıdırlar. Bu bir bilinç halidir. Aile kurmayı ise insana öğütleyen bazı değerler vardır. Bu noktada her şeyden önce insan için aile, temel bir gereksinimdir. Diğer, değerler insana aile kurmayı öğütlemeaktadır. Buna benzer başka faktörler de sayılabilir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın aile insan için en temel bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki insan için hangi yaş düzeyinde olursa olsun aile hem ihtiyaçların karşılanması hem de mutluluk ve üzüntülerin giderilmesinde anlamlı ve önemli bir yere sahiptir. Akif, ailenin anlam ve önemini çok güzel bir şekilde ortaya koymuştur:

“Hayât-ı aile” isminde bir ma’îşet var;
 Sa’âdet ancak odur... Dense hangimiz anlar?
 Hayât-ı âile dünyâda en safâlı hayat,
 Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhat!
 Sabahleyin dolaşp bir kazanca hizmetle;
 Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle;
 Karın, çocukların, annen, baban, kimin varsa,
 Dolaşsalar, seni kat kat bu hâleler sarsa;
 Sarây-ı cenneti yurdunda görsen olmaz mı?
 İçinde his taşıyan kalb için bu zevk az mı?
 Karın nedîme-i rûhun; çocukların rûhun;
 Anan, baban birer âgûş-i ilticâ-yı masûn.
 Sıkıldın öyle mi! Lâkin, biraz alışsan eğer,
 Fezâ kadar sana vâsi’ gelir bu dar çember.

Ne var şu kahvede bilmem ki sığmıyorsun eve?

Gelin de bir bakalım.. Buyrun işte bir kahve:¹

İnsanın mutluluğunun zirve yaptığı mekan olarak aile, her açıdan insana geniş bir alan sunmaktadır. Zira insan, aile ortamında kendisini rahat ve güvende hisseder. Bu hissiyat ve güven duygusu onun duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını da olumlu yönde etkiler. Zaten insan bu duyguları taşıdığı anda coşar, konuşur, güler ve söyler. Her insanın az ya da çok farklı şekillerde sorunları olabilir. İşte bu sorunların en güvenli konuşulduğu yer aile ortamıdır. Çünkü insanın başına bir hâl geldiğinde onun acısını en çok en yakınları olan aile bireyleri yaşamaktadırlar. Onun için bu acının paylaşıldığı mekan da ailedir. İşte aile ortamında insan sorunlarını paylaşma imkanı bulur ve her aile ferdi bu sorumluluğu gücü oranında paylaşır. Böylece insan sorunlarının belli bir bölümünü diğer aile fertlerine aktarmış olur ve belli bir rahatlık yaşar. Bu durum küçümsenecek bir durum değil, bilakis insanın psiko-sosyal, kültürel, ekonomik vb. açılardan rahatlamasına imkan sağlamaktadır. Günümüzde psikolojik ve diğer sorunların arka planında paylaşılmama duygusu önemli bir boşluk oluşturmakta ve hatta bunun ilerisi intiharlara kadar gidebilmektedir. Bu anlamda insanın sorunlarının çözümü ve rahatlaması açısından aile ortamının sağladığı huzur ve güven çok önemlidir.

Gerek erkek, gerek kadın ve gerekse çocuklar hatta dede ve babaanne/anneanne açısından da aile ortamı bir gül bahçesi konumundadır. Burada bir coşku, neşe ve sevgi vardır. Sevginin, saygının olduğu mekanlar huzur ortamlarıdır. Her şeyden önce ailede resmiyet yoktur. Sevgi, saygı, paylaşma, fedakarlık ve diğeri için elinden gelen her şeyi yapma özverisi bulunmaktadır. Örneğin anne çocuklarını bir karşılık için bakmaz. Onları kendi canından bir parça olarak görür. Hatta anne çocuğu için canını vermeye hazırdır. Böyle bir ortamda

1 Akif, *age.*, s. 232

çocuk nasıl mutlu olmaz ki? Çocuğa bu mutluluğu anneden başka kim sağlayabilir? Zira anne, babadan da önde bir konumda çocuğa sevgi, güven ve yakınlık hissi vermektedir.

Merhum Akifin dizelerinde dile gelen aile ortamı, insanı mutluluğa götüren bir mekan olarak tasvir edilmektedir. Aslında o, mevcut gerçekliği ifade etmektedir. Mutlu ailelerde bulunanlar bu havayı teneffüs etmekte ve ailelerine bağlı yaşamayı bir ideal ve gerçeklik olarak hayatlarına uygulamaktadırlar. Böyle bir aile ortamında yaşayan insanlar -ki bunlar gerek erkek, gerek kadın gerek çocuklar ya da diğer aile fertleri- bu coşkuyu ve olumlu havayı gündelik hayatlarına da taşımaktadırlar. Zira aile ortamındaki sevgi bağı sosyal hayatta da açığa çıkmakta ve sokakta, işyerinde karşımıza tebessüm eden ve bize olumlu yaklaşan insan modeliyle karşılaşmaktayız. Aksi takdir sert, katı, hoşgörüsü olmayan insanlarla karşılaşmaktayız ki en küçük bir olumsuzlukta hemen feveran edilmekte ve patlamaya hazır bomba misali ilişkiler anlam-sızlaşmaktadır. Bundan dolayıdır ki sosyal hayatın huzur ve güveni öncelikle aileden başlamaktadır. Akifin de altını çizdiği gerçeklik bu olsa gerektir. Evinde mutluluğu bulamayan insanlar ona göre bunu kahvehane ya da ev dışında farklı ortamlarda aramaya çalışmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da ailelerde huzursuzluk başlamakta, parçalanmalar, bölünmeler ya da boşanmalar görülebilmektedir.

Aile, mekan olarak dar olsa da anlam ve hayat olarak insana geniş bir manevi dünya sunmaktadır. İnsanın özlediği ve aradığı da budur. Zira fitraten de insan mekandan ziyade huzur ve mutluluk aramaktadır. Kimi zaman mekanlar ve imkanlar çok fazla olmakla beraber insanların mutlu olmadıkları görülmektedir. Bunun nedeni insanın gönül ve ruh dünyasının tatmin olmamasıdır. İnsan ancak zihnen, ruhen, kalben tatmin olduğunda mutlu olur. Bunu insana sağlayacak olan en önemli faktör dini/ahlaki değerler ile aile ortamındaki candan ilişkilerdir. Bugünkü insanlığın maddi imkanları belli düzeyde olmasına rağmen istendik düzeyde mutlu oldukları

söylenemez. Bunun arka planında ciddi maneviyat boşluğu olduğu söylenebilir. Bunu dolduracak ve insanı mutlu kılacak faktörler ise yukarıda değindiğimiz üzere dini/ahlaki ve ailevi değerlerdir.

Akif, toplumsal yıkımdan, dağınıklıktan ve amaçsızlıktan söz etmektedir. Bunun da toplumlar için felaket olduğunu belirtmektedir:

Biz ki her mevcûdu yıktık, gâyesiz bir fıkır ile;
Yıkmadık bir şey bıraktık... Sâde bir şey: Âile.
Hangi bir bûnyânı mahvettik de ıslâh eyledik?...
İşte viran memleket! Her yer delik, her yer deşik!
Bunların ta'miri kabil... Olsa ciddiyet, sebât;
Lakin, Allah etmesin, bir düşse şâyet âilât,
En kavî kollarla hatta kalkamaz imkânı yok.
Kim ki, kalkar der, onun hayvan kadar iz'ânı yok!
"Âili bir inkılâb olsun!" diyen me'yûs olur;
Başka bir şey kazanmaz, sâde bir ... olur!²

Yukarıdaki ifadelerle Akif, amaçsız düşüncelerle aile harîç ne varsa yıkıldığını, tahrip edildiğini dile getirmekte ve bu durumdan şikâyetçi olmaktadır. Ancak ona göre diğer şeyleri tamir etmek, yıkılanların yerine yenilerini yapmak zor da olsa mümkündür. Yani onlar bir şekilde yerine getirilebilir. Fakat ailede meydana gelen tahribat ya da yıkımı düzeltmek sanıldığı kadar kolay değildir. Ayrıca bir toplumda ailelerde meydana gelen yıkımın neden olduğu tahribat, maddi unsurlarda meydana gelen tahribatlardan çok farklı ve yıkıcıdır. İşte Akif, ailenin ayakta kalmasına sevinmekte ve dirilişin mümkün olduğunun altını çizmektedir.

Akif, ailedeki yıkımdan toplum adına çok korkmaktadır. Hatta bu konuda "Allah esirgesin!" diyerek endişesini dile getirmektedir. Devamında da "Ailede devrim olsun diyen pişman olur!" diye eklemektedir. Zira ona göre bu yıkımı en güçlü kollar bile tamir etmekte zorlanır. Tüm bu anlatımlarla o,

ailenin insan ve toplum açısından ne derece anlamlı ve önemli bir yere sahip olduğunu, bir toplumun varlığı ve devamlılığı hatta güçlülüğü açısından yerini vurgulamaktadır. "Düşme ey âvâre millet, bunların hızlânına" diyerek de insanı, aileyi ve toplumu korumanın yolunu göstermektedir. Aslında o, bir toplumun, milletin bozulmasının ve yıkılmasının aileden başlayacağını, bu anlamda ailenin son kale olduğunu, onun da kuşatılmasının artık yok olmaya doğru bir gidişat olduğu üzerinde durmaktadır.

Akife göre aile duygusu diğer duygu ve değerler gibi kutsallık ihtiva etmektedir. Bu konuda o şöyle söylemektedir:

Vatan muhabbeti, millet yolunda bezl-i hayât;
Hülâsa, âile hissiyle cümle hissiyyât;
Mukaddesâtı için çırpınan yürekte olur.
İçinde leş taşıyan sîneden ne hayr umulur?³

Görüldüğü üzere Akif, vatan sevgisinden, hayatını millettine adamaya varıncaya kadar ve aile duygusu ile diğer tüm duyguları kutsal değerler olarak nitelemektedir. Bu duyguları taşıyan insanlar ancak bu değerler uğrunda fedakarlık yapabilir ve yürekleri bu değerler doğrultusunda atar, demektedir. Bu çok önemli bir inanç, yaklaşım ve bakış açısıdır. Zaten toplumların ve milletlerin varlığı ancak bu değerlere bağlılık ve onları koruma uğrunda yapılan mücadelelerle hayatta kalabilir. Ülkemiz açısından da baktığımızda eğer ecdadımız kanlarını bu vatan uğrunda akıtıp, canlarını ortaya koymasalardı, bugün hangi durumda olurduk, Allah bilir. O nedenle ki, din, aile, vatan gibi değerler, uğrunda fedakârlık yapmayı gerektiren olgulardır. Ancak bunların kıymetini bu değerlere inanan ve bağlı olanlar daha iyi anlarlar.

Aile denilince, bazı insanlar ailelerine bağlı, onlarla yakın ilişki içerisinde ve onların dertleriyle her konuda ilgilenmektedir. Bu anlamda bir aile reisi baba, eşinin, çocuklarının kısacası aile fertlerinin yeme-içme, barınma vb. tüm ihtiyaç-

3 Akif, *age.*, s. 530.

larıyla yakından ilgilenmektedir. Hatta çoğu baba eşinin ve çocuklarının daha iyi imkanlarda yaşaması için elinden gelen fedakarlığı yapmaya çalışmaktadır. Bu aynı zamanda ideal bir babalık ve aile reisliği örneğidir. Ancak bunun tam zıddı durumda olanlar, aileleri, aç mı, tok mu, ne yerler, ne içerler vb. konularda duyarsızdırlar. Aslında bu durumlar sosyal hayatta karşılaşılan gerçekliklerdir. İşte Akif bu gerçekliklerden esinlenerek bir tasvir yapmakta ve ailesinden habersiz, meyhaneye tutkun bir baba portresi çizmektedir. Böylece de bir mesaj vermekte ve toplumu bilgilendirmeye çalışmaktadır. İşte o tablo şöyledir:

Yavaş yavaş kafalar, kelleler kızıışmıştı,
 Ağız, burun, hele sesler bütün karışmıştı;
 Dikildi ağzına, baktım, açık duran kapının,
 Fener elinde bir erkek, yanında bir de kadın.
 Beş on dakika süren bir düşünceden sonra,
 Kadın da girdi o zulmet-serâ-yı menfûra,
 Gözünde ebr-i te'essür, yüzünde hûn-i hicâb,
 Vücûdu ra'se-i nâcâr-ı ye's içinde harâb,
 -Demek taşınmalı artık çoluk çocuk burayal
 Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
 Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık!
 Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sâde;
 Sakın düşünme çocuklar acep ne yer evde?
 Evet, sen el kapısında sürün işin yoksa;
 Getir bu sarhoşa yutsun, getir paran çoksal
 Zavallı ben... Çamaşır, tahta, her gün uğraş da,
 Sonunda bir paralar yok, el elde baş başta!
 O tahtalar, çamaşırlar da geçti: Yok hâlîm...
 Ayakta sallanışım zorladır Hudâ âlim! ...
 Bilir mahalleli kim aldığın zamanda beni,
 Çeyiz çimenle donatınıştı beybabam evini.
 Ne oldu şimdi o eşya? Satıp kumarda yedin.
 Evet, kumarda yedin, hem de Karşılar'da yedin!
 Kızın yetiştî, alan yok, nasıl olur kı? Soran

“Şu sarhoşun kızı İffet değil mi? Vazgeç aman!”
 Diyen kadınlara; “Pek doğru, pek” deyip gidiyor
 Bu söz zavallıyı bilsen ne türlü incitiyor!
 Benim güzel meleğim, hiç de tâlî’in yokmuş:
 Anan benim gibi sersem; babansa bir sarhoş!
 Necip de minderî koltukta geldi mektepten...
 Demiş ki kalfa: “Sekiz aydır almadım hele ben
 Ne haftalık, ne de aylık... Senin baban olacak
 Kumarcı, oğlu için az yesin de tutsun uşak!”
 Kovuldum anne! Deyip ağlıyor zavallı çocuk...⁴

Akifin yukarıdaki satırlarda dramatize ettiği baba tasviri, eşinden ve çocuklarından haberdar olmayan, onların perişan olmasına, aç, sefil ve muhtaç kalmalarına neden olan bir baba tasviridir. Bu baba, evinden, eşinden ve çocuklarından habersiz, vurdumduymaz, kumarhane, meyhane düşkünü, elindeki imkanlarını buralarda harcayan hatta çalışmayan, üretmeyen çalıp-üretse bile bunları ailesine harcamayan bir baba tipidir. Toplumda az da olsa böyle insanlar bulunabilir. Akifin dizelerinde de geçtiği üzere, evlenirken kadının baba tarafı ona eşyalar yapmış, koca ilerleyen süreçte bu eşyaları satıp-savarak meyhane ve kumarda ya da farklı yerlerde boşa harcamıştır. İkinci olarak koca çalışmamakta, çalışsa bile evine bakmamakta, buna karşın anne evin ve çocukların bakımı için çalışmakta, didinmektedir. Öyle ki kadın, hem dışarı işinde hem de kendi evinin işleriyle adeta boğuşmaktadır. Bu, kadın için bir çile olarak hayata yansımaktadır. Buna karşılık koca ise meyhane ya da farklı mekanlarda har vurup harman savurma olarak ifade edilen bir hayat yaşamaktadır. Kaldı ki buna da ne derece bir hayat denilir bu da ayrı bir konudur. Diğer taraftan evin kızı büyümüştür, ancak bu koca babasından dolayı talip olunmamaktadır. Çünkü babası kötü bir örnektir. Dolayısıyla insanlar bir çekince ve endişe hali yaşamaktadırlar. Ayrıca evin oğlu okula gitmekte fakat masrafları ödenmediğinden dolayı okulu bırakmak durumunda

kalmaktadır. Tüm bunlar söz konusu ailenin yaşadığı dramlardır. Böyle bir aile hayatı, anneye, çocuklara ve diğer aile fertlerine adeta çilehaneye dönüşmektedir. İşte canına tak diyen anne, soluğu meyhanenin kapısında almakta ve kocasına tüm bu yaptıklarını ve yaşananları döktürmekte ve si-temlerini dile getirmektedir. Sözü edilen bu hayat, anlamdan, konfordan, huzurdan ve insanca yaşama ortamından yoksun kalmaktadır.

Yukarıda tasvir edilen aile ortamının tek sebebi babanın ailesine bağlı olmaması ve onlarla maddi ve manevi açıdan ilgilenmemesidir. İlgilenmeme bir yana mevcut imkanları da kendi sefa ve zevkine harcama yoluna gitmektedir. Aslında babanın yaşadığı hayat da anlamdan yoksundur. Akif'in de tasvir ettiği üzere, sarhoş olan babanın müsait olmayan meyhane ortamında sızıp kalması ve orada geceleme- si de ayrı bir dramdır. Bu tasvir bize bir gerçekliği hatırlatmakta ve babanın ailedeki konumunu ve rolünü hatırlatmaktadır. Zira ailede herkesin kendi konumuna göre rolleri bulunmakla beraber en önemli rol babanın- kudur. Zira ailenin varlığı, ihtiyaçlarının karşılanması ve devamlılığı açısından babaya büyük sorumluluklar düşmektedir. Sorumluluklarının farkında olan bir baba ile bu sorumluluklardan habersiz baba arasında dağlar kadar fark vardır. Sorumluluklarının farkında olan babanın aile ortamı ile diğeri arasındaki fark huzur, güven ve mutluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Anne ve babanın sorumluluklarını bildiği aileler ideal aile modeli ve orada yetişen çocuklar mutlu ve geleceğe ümitle bakanlar olurken; mutsuz, huzursuz ve muhtaç ailelerde ise sorumluluk duyguları olabildiğince körelmiş hatta yok olmuş dolayısıyla o aile bireyleri mağduriyetleri yaşamakla karşı karşıya kalmışlardır.

2. İdeal Nesil

Bir insan ve toplum için nesil yetiştirmek tarih boyunca hep ideal olmuştur. Her insanın ve her toplumun hedefi, kendilerinden sonra varlıklarını devam ettirecek bir nesle sahip

olmaktır. Zira hayatın anlamı ve devamlılığı insanla sağlanmaktadır. Aslında hayat, devamlılık üzerine kurulmuştur. Her alanda devir-daim süreci devam etmektedir. Bu, evrenin ontolojik yapısıyla da ilgilidir. Onun için insanlar da çocuklarının olmalarını, hayatı onlarla paylaşmayı ve o çocukların kendilerinden sonra soylarını devam ettirmelerini arzularlar. Aynı şekilde her toplum var olmak, çoğalmak, büyümek, gelişmek ve daima hayatta kalmak için planlar ve projeler yapmaktadır.

Akif'in *Safaha't*'inin altıncı kitabı *Âsım* başlığını taşımaktadır. Zira o, burada *Âsım*'ı babasının talebelerinden Ali Şevki Efendi'nin oğlu olarak tasvir etmektedir. Dolayısıyla onun üzerinden nasıl bir nesil yetiştirmek gerektiğini teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre *Âsım*, yiğit, bedenlen güçlü, gözü pek, delikanlı bir kişiliğe sahiptir. Ancak bu kişiliğini kimi zaman hatta başlangıçta çoğu zaman haksızlıkları önlemek ve topluma düzen vermek için kullanmaktadır. Tabii bunu yaparken başına bir sürü de belalar gelmektedir. Akif, onun bu halini anlatırken kimi zaman övmekte, övünmekte, kimi zaman da eleştirmektedir. Akife göre bu enerji, ilim, irfan, fazilet ve kendini yetiştirerek toplum hizmetine verme şeklinde kullanılmalıdır. Ancak böylelikle ecdadın gerçekleştirdiği düzeye ulaşılabilir ve toplumsal sorunlara çözümler bulunabilir. Aksi takdirde gidilen bu yol çıkar bir yol değildir.

Âsım'ın yaptıkları konusunda Akif, uyarılarda bulunmakta ve onu bu yoldan döndürmeye çalışmaktadır:

... Çileden çıkmışım akşam, dedim:

"Âsım, bana bak!

Yol yakırken geri dön, nâfile çıkmaz bu sokak.

Koşuyorsun, be çocuk, çarpacak alnın duvara;

Dağılır sonra kafan, etine, çekil bir kenara.

Ne demir leblebi meslek bu, Ebû Zer-Vâri?

Ömer'in zâbita me'mûru geleydin bârî!

Sen o meyhaneyi basmakla mükellef miydin?

Ya kumarbazları ma'nâsı nedir tehdidin?
 Toplanıp cûnbûş ederken elin evlâdı, gece,
 Hangi bir hakla gıdip hepsini dövdün delice?
 Na'ra atmış diye sarhoşları, tut sen kovala...
 Bâri git bekçi yazıl, aylık alırsın budala!
 Niye cebren ayırırsın kocasından kadını?
 Komşular, baksana, "kel kâhya" komuşlar adını!⁵

Akif, Âsım'ı uyarmaktadır. Zira Âsım hemen her konuya duyarlı, sosyal hayatı kendince düzenlemeye çalışmaktadır. Halbuki bazı işler onu aşmakta ve doğrudan doğruya ilgilendirmemektedir. Tabii burada Âsım'ın dünya görüşü, hayata bakışı etkili olmakta ve bu dünya görüşüne aykırı davranışlar topluma zarar vermektedir. Akif, Âsım'a nasihat etmekte ve bu davranışlardan vazgeçmesini, kendi işine bakmasını, kuvvetini ve enerjisini farklı şekilde kullanmasını tavsiye etmektedir. Ancak Âsım da tüm bu yaptıklarının boş yere olmadığını, bir sebebinin bulunduğunu düşünerek şöyle söylemektedir:

Babacığım, öyle değil, dinlemeyin rast geleni;
 Dinleyin suçlu muyum, haklı muyım, bir de beni.
 Herkes aç bekliyor kaldırımın sırtında...
 Siz gidin, perdelerin hepsini kaldırtın da,
 Aleni işret edin âleme göstermek için!
 Be adamlar! Azıcık saygı sayın: Gizli için.
 Meze tûfânına dalmış, kulaç atmaktasınız;
 Yutkunan halka bakın, pencerelerden, sayısız...
 Gelelim şimdi kumarbazları tehdide. Evet,
 Bütün evlerde ışıksız bunalırken millet,
 O kulüpten sırttan şenliğe insan duramaz:
 Yanıyormuş, dediler, haftada bir sandık gaz!
 Ben bu isrâfı tabî'i çekemezdim artık;
 Taşydım söylenilen petrolü sandık sandık.
 Bir ufak ölçü, dedim... Buldu nihâyet bakkal;

Aldı herkes gazı, gülyâğ gibi, miskal miskal!
 Ne donanmıştı sokak, doğrusu şehriyindil!
 Sormayın parçalanan zulmeti: Üç gün sindi!
 Babacığım, işte kumarbazlara zulmüm bu kadar,
 Bir de öksüzler için bin lira aldım zor zar.⁶

Âsım, yukarıdaki mısralarda kendince haklı nedenlerden dolayı girişimlerde bulunduğunu, böylelikle insanların hem kötü davranışlarını dizginlediğini belirtmekte hem de topluma hizmette bulunduğuna inanmaktadır. Bakıldığında yaptıkları sonuçları itibariyle doğru davranışlarmış gibi gözükabilir. Nihayetinde mahalleyi aydınlatacak gaz yağı bulunmazken, meyhanede gaz yağı tüketilmekte ve Âsım bunu alarak mahalleliye dağıtmakta ve ayrıca onlardan öksüzler için de para almaktadır. Burada Âsım, yaptığının meşruluğunu savunmaktadır. Ancak Akif, bu yapılanların hukuki bir yol olmadığını ifadeyle Âsım'ı uyarmakta ve yanlış yolda olduğunu belirtmektedir:

-Dur oğlum, yetişir! -Lutfedin, bitmedi...
 -Bir dinle de, olmazsa, bitir.
 Bana anlat bakayım şimdi: Şu biçâre ocak,
 Zorbalar saltanatından ne zaman kurtulacak?
 Hiç bu mantıkla, a divâne, hükümet mi yürür?
 Bir cemâ'at ki erenler işi yumrukla görür,
 Kafa bitmiş demek artık, çekiver kuyruğunu!
 Kuvvetin hakkı mıdır enselemek bulduğunu?
 Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;
 Birinin pençesi ister yalnız: Kanunun.
 Ver bütün kudreti kanuna ki vahdet yürüsün...
 Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...
 Memleket zâten ayol baksana: Allak bullak,
 Sen de hissinle yürürsen batırırsın mutlak.
 Ya kuzum, zabtiye rûhuyle hükümet sürenin,
 Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin!

-Babacığım, öyle değil...

-Dinlemem artık, hadi git!'

Âsım'a yapılan yukarıdaki öğütlere bugünden bakıldığında her zaman anlamını ve önemini koruyacak düşüncelerdir. Toplumunu kaba kuvvetle ve bireysel çıkışlarla düzeltmeye çalışmak, hukukî bir yol değildir. Bu, sosyal yapının dağınlığının bir göstergesidir. Sosyal yapısı düzenli ve hukukî normların geçerli olduğu toplumlarda belli bir düzen ve yapı bulunmaktadır. Herhangi bir olumsuzluk durumunda sosyal yapının kuralları işlemektedir. Sosyal düzenin bozuk olduğu toplumlarda ise insanlar kendilerince topluma yön vermeye çalışmaktadırlar. Herkesin kendince bir yön vermeye çalıştığı ortamlarda da kimin kimi dize getirmeye çalıştığı belli değildir. Bu, gelişmemiş, sosyal kurum ve kurallarını oluşturamamış, ilkel toplumların, İbn Haldun'un deyiimiyle bedevî toplumların özelliklerindendir. Hatta Bedevî toplumlarda bile belli bir sosyal yapının olduğu ve onun işlediği görülmektedir. Sözü edilen Âsım'ın bu tutumu ise başıboş, kuvvetlinin baskın olduğu ve sözünün geçtiği dayatmacı bir haldir. Her ne kadar Âsım, hak ve hakikat duygularıyla donanımlı ve ideal bir toplum özlemi duyuyor olsa da bunun yolu hukukî bir düzenden geçmektedir. İşte Akif, Âsım üzerinden bir durum tespiti yapmakta ve gençliği doğru olan düşünce ve davranışa yöneltmektedir. Akif, öğütlerine devam ediyor:

...Babiâli'leri basmak, adam asmakla değil.

Çek bu işten bütün ihvânını, kendin de çekil.

Gezmeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,

Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya.

-Amca bey! - Nâfile Âsım, seni hiç dinlemeyiz...

Hadi tahsilini ikmâle tez elden, hadi seni!

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

Ma'rîfet, bir de fazilet... İki kudret lazım....

Bizler edvâr-ı fâziletleri cidden parlak,

Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak, ...
 Göreceksin ki: Bu millette fazilet en uzun,
 En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
 Bir mübarek suyu var, hiç kurumaz: Dîn-i mübin.⁸

Âsım, hareketli, cevval, adaletten yana, sosyal bütünlüğü ve paylaşmayı arzulayan bir kişilik ve kimliğe sahiptir. Tüm bunları savunurken, topluma nizam vermeye çalışmakta dolayısıyla enerjisi heba olmaktadır. Tabii Âsım, bu düşüncelere inanmak ve onları savunmak adına önüne gelen her olumsuzluğa da atlamakta ve saldırmaktadır. İşte tam bu noktada Akif, ona bu enerjisini ilim, irfan ve fazilet yolunda harcamasını öğütlemektedir. Hatta söz dinlemeyecek olsa bile, babasının, kardeşinin ve kendisinin aynı düşüncede olduğunu, Âsım'ın yanıldığını ve yanlış yolda olduğunu hatırlatarak, onu dinlemeyeceğini, aklını başına alması gerektiğini söylemektedir.

Akif'in Âsım'a nasihatlerine bakıldığında, söyledikleri, bir insanı, bir toplumu/milleti, insanlık, ahlak ve medeniyet yolunda geleceğe taşıyacak temel değerlerdir. Bu değerler de eğitim-öğretim ve fazilet/ahlak değerleridir. Zaten bu iki değer hayatı kuşatmakta ve insanlığı geleceğe taşımaktadır. Akif, tavsiyelerinde "bizler erdemli çağları gerçekten parlak, bir büyük milletin evladınız, oğlum, ancak," diyerek geçmişe vurgu yapmakta ve ecdadımızın tarihte büyük medeniyetler kurduğunu belirtmektedir. Bu geçmişin de en önemli erdem kaynağı İslam dinidir. Dolayısıyla eğitime gereken önem verilmeli ve dinî değerlerin gereklerine göre bir hayat yaşanmalıdır. İşte o zaman sen/sizler de şanlı bir medeniyet kurabilir ve geçmişten geleceğe uzanan bir ilerleyişle hayat devam eder. Burada verilmek istenen mesaj, gençliğin doğru yönlendirilmesi, enerjisinin boş, anlamsız ve faydasız bir şekilde harcanmaması üzerinedir. Gerçekten de gençlik çağı, enerjinin ve duyguların yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde

gençlerin bu enerjilerinin, vatan, millet, değer, insanlık gibi unsurlar doğrultusunda kullanılması bir yandan o gençleri geliştirirken diğer yandan da toplumuna ve insanlığa faydalı kazanımlar sağlamaktadır. Aksi takdirde başıboş, ne yaptığını bilmeyen, duygularının esiri, vuran-kıran, anlamsız düşünce ve davranışlarda bulunmayı marifet sayan bir gençlik tipiyle karşı karşıya kalınır ki bu hem ailesi hem toplumu hem de insanlık için ciddi bir sorundur.

Akif, Fen Bilimleri alanında Batı'yı gidilecek bir yer olarak göstermekte ve gençliğe bir gün evvel gidip oradan ilmi almayı ve bir saat evvel dönmeyi öğütlemektedir. Kendi ifadeleriyle şöyle söylemektedir:

...- İnkılâbın yolu mâdem ki bu yoldur yalınız,
 Nerdesin hey gidi Berlin?" diyerek yollanınız.
 Altı ay, bir sene gayret size eğlence demek...
 Siz ki yıllarca neler çekmediniz, hem gülerek!
 Hanı, bir ömre bedeldir şu geçen her gününüz;
 Bir gün evvel gidiniz, bir saat evvel dönünüz.
 Şark'ın âgûşu açıktır o zaman işte size;
 O zaman varmanın imkânı olur gâyenize;
 O zaman dinlerim artık seni, Âsım, bol bol...
 -Yarın akşam gideriz.- Öyle mi? Berhurdâr ol.⁹

Akif'in yaşadığı dönemlerde Avrupa ve bu bağlamda Almanya/Berlin müspet bilimlerde önde bir konumdadır. Bu gerçeklik bugün de böyledir. İşte Akif, Avrupa'ya gidip oradaki müspet bilimi almayı bunun için de "bir gün evvelden/ aceleyle gitmeyi tez elden de bir saat evvel dönmeyi" bir hedef olarak göstermektedir. Burada söylemek istediği, Avrupalıların bilim, teknik ve fen alanında belli bir gelişme düzeyine yükseldiği, bizim gelişmemiz için de bu ilme ihtiyacımız bulunduğu gerçeğidir. Hakikaten insanların ve toplumların sosyal gelişmelerinde bilim, yadsınamayacak bir gereksinimdir. Bilime gereken önemi vermek insan ve toplumların

gelişmeleri demektir. Bilim yolundan geri kalmak, evrensel gelişmelerden geri kalmak anlamına gelmektedir. Dün olduğu gibi bugün de Batı bilimsel gelişmeler anlamında göz ardı edilemeyecek bir gelişme trendi yakalamış ve hala da devam ettirmektedir. Ancak fazilet, erdem ve değerler anlamında bizim sahip olduğumuz toplumsal unsurlar anlamlı ve önemli bir boyuta sahiptir.

Akif, İslam dinini, "bir mübarek suyu var, hiç kurumaz: İslam dini" şeklinde tasvir etmektedir. Dolayısıyla bu gençlik bilim ve teknik anlamında Batı'dan yararlanırken, fazilet ve erdem anlamında kendi dinî değerlerine yönelmelidir. Böyle yaptığına hem toplumsal gerçeklerine yabancılaşmamış hem de dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmiş ve sosyal gelişmesini devam ettirmiş olmaktadır. Zira Akif'e göre ecda-dımız geçmişte bunu başarmış ve dünyanın önde gelen milletleri arasında yerini almıştır. Ona göre ecdat bize şanlı bir geçmiş ve miras bırakmıştır. Buna sahip olma, onu temsil etme ve sürdürme Âsım'ın nesli olarak tanımladığı gençliğe kalmaktadır. Bu konuda da Âsım'ın neslini, "Âsım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek" diyerek onu övmekte ve yüceltmektedir. Böylece de ona bir misyon ve vizyon belirlemek-te ve sorumluluk yüklemektedir.

Asım'ın nesli tasviri toplumumuz açısından çok önemli duygu ve düşünceleri akla getirmektedir. Bugün ilk, orta, lise ve üniversite yaşlarında yaklaşık yirmi milyon dolaylarında genç nesil bu misyon ve vizyon doğrultusunda yani bir yandan bilim, teknik ve fen alanında diğer yandan da ahlaki/dinî değerler anlamında donanımlı bir düzeye yükselme idealinde olursa, gelecekte toplumumuz çok farklı bir düzeye yükselebilir. Bu, küresel dünyada toplumumuzun gelişmesi, yeniden bir medeniyet kurması, hem kendisi hem de dünya insanlığının yönünün belirlenmesi açısından son derece önem taşımaktadır.

3. Vatan Sevgisi

Vatan sevgisi, kutsal ve fitrî bir duygudur. Her insan doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı toprakları sever ve o topraklar uğruna fedakârlıklarda bulunur. İnsanın belli bir vatanının olması onda aidiyet duygusu meydana getirir. Bu duygu yaşamak için de büyük önem taşır. İnsan, vatan olarak gördüğü yerlerle kendisini özdeşleştirir. Bu özdeşleşme, etle tırmak gibi bir bütünlük oluşturur ve insan kendisini oradan bir parça olarak görür. Bu noktada insanın çocukluğunun geçtiği yerler daha büyük önem taşımaktadır. İnsan, farklı yerlere gitse, oralarda mekan tutsa, belli imkanlar elde etse de çocukluğuna ait hatıralar ve baba ocağı olarak bildiği yerler onun için vazgeçilmez mekanlardır.

İnsan ya da insanların belli bir mekanı vatan edinmeleri ve orayı sahiplenmeleri aynı zamanda oraları sevdikleri anlamına gelmektedir. İnsanda sahiplenme duygusu bulunmaktadır. Bu duygu sahiplenilen ve vatan olarak görülen yerleri hem sevmeyi hem de korumayı beraberinde getirmektedir. Aslında bir yeri vatan edinmek insanın o yerle bütünleşmesi demektir. İnsanın bütünleştiği yeri sevmesi, sahiplenmesi ve koruması da doğal bir duygudur. Zaten hayatın varlığı açısından da belli bir mekanın olması gerekmektedir. İnsanlar belli bir mekana sahip oldu mu hayatlarını daha bağımsız yaşarlar. Zira vatana sahip olmak aynı zamanda özgür olmak demektir. Bu anlamda vatan, özgürlük demektir. Belli bir vatani olmayanlar başkalarının vatanında yaşamak durumundadırlar. Başkalarının vatanında da insan onların istek, arzu ve kurallarına göre bir hayat sürmek zorundadır. Onun için insanın kendi vatani aynı zamanda onun özgürlüğü demektir. Bunun için de insanın kendi vatanının kıymetini bilmesi, onu sevmesi ve koruması gerekmektedir.

Vatan, aynı zamanda bir milletin varlık sebebidir. Zira bir millete ait olan hemen her şey o vatanda yaşanmakta ve hayata yansımaktadır. Bu bağlamda dil, kültür, din vb. mane-

vi unsurlar ile maddi varlık unsurları vatan toprağında hayat bulmakta ve bir milleti ifade etmektedir. Vatanlı olmak, bir mekana, bir eve, eşyalara, mala-mülke sahip olmak ve en önemlisi de yerleşik olmak demektir. Vatani olmayanlar mekansız, evsiz, barksız konar-göçer bir halde yaşamak durumundadırlar. Vatan aynı zamanda bir millet olma ve medeniyet kurmaya da imkan sağlamaktadır. Onun için vatani sevmek, hem günü en ideal anlamda yaşamak hem de gelecek nesillere toprak bırakmak, yerleşik bir hayat sunmak demektir.

Bir ülke düşünelim ki toprağıyla ve üzerindikileriyle bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu, bir millet, bir ülke ve bir nesil demektir. Bu ülkenin kıymetini bilmek, onu sevmek ve geliştirmeye çalışmak geleceğe daha güçlü adımlarla ilerlemek anlamına gelmektedir. Tarih boyunca vatanının kıymetini bilen ve onu korumaya çalışan milletler medeniyetler kurmuşlar ve nesilden nesile varlıklarını devam ettirmişlerdir. Vatanının ve milletin kıymetini bilmeyen milletler ise tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir. Bu anlamda şanlı bir ecdadın torunları olduğumuzu burada hemen belirtmeliyiz. Bu şanlı geçmişimizle övünmekle beraber, vatanımızın birlik, beraberlik, bütünlük ve kıymetlerinin farkında olarak gelecek nesillere daha iyi bir ülke bırakma sevdasında olmalıyız. Aslında vatan sevgisi fedakarlık yapmayı gerektirmektedir. Vatani sevmek, geleceği düşünmek ve ona göre yaşamak demektir.

Akif'in yazdığı ve milletimize armağan ettiği "İstiklâl Marşı", aslında, başından sonuna vatani sevmek, onu koruma ve değerlerini yüceltme teması üzerine kurulmuştur. Hakikaten Marş başından sonuna okunduğunda insana vatan aşkı ve şevki vermekte, vatan için her türlü fedakarlığı yapma bilinci aşılamaktadır. İstiklâl Marşı, bu milletin ölüm-kalım, varlık ve yokluk mücadelesinin bir sonucu olarak düşünülebilir. Şanlı ecdadımız canlarını ve kanlarını ortaya koyarak bu güzel vatani koruma pahasına şehit olmuşlar ve vatani bize miras bırakmışlardır. Eğer vatan sevgisi olmasaydı, her halde

bu mücadele kolay verilemezdi. Ama sevgi olduğunda canı vermek ve kanı akıtmak da olsa yapılamayacak fedakarlık bulunmamaktadır. İşte ülkemiz böyle bir badireden geçerek bize miras kalmıştır. Akif, bu gerçekliği dizelerinde şöyle dile getirmektedir:

Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!
 Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
 Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
 Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.

Akif, burada yeni nesle bir bilinç aşılamaya çalışmaktadır. "Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı!" derken bu vatanın zorluklarla korunduğu ve bizlere miras bırakıldığına vurgu yapmaktadır. "Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı." derken de zaten bu gerçekliğe işaret etmektedir. "Toprakta kefensiz yatmak" bir deyimdir. Yani kişi öldüğünde herhangi bir sebepten dolayı kefenlenemeden toprağa girmiş demektir. Savaş söz konusu olduğunda da ne kefenlemeye zaman, ne de kefen bulmaya imkan vardır. Savaş esnasında ölen orada kalabilir ve toprak olabilir. İşte Akif'in dile getirmeye çalıştığı da basılan yerlerin toprak olarak geçilmemesi, altında kefensiz yatanların düşünülmesi bilincidir. Aslında o, bununla bize bu ülkenin kolaylıkla elde edilmediğini, bunun korunması konusunda binlerce insanın şehit düştüğünü söylemeye çalışmaktadır. Zira Marş'ın devamında "Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır, atanı!" derken bu topraklar uğruna şehit düşen ecdadı hatırlatmaktadır. Yine devamında, "Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı!" diyerek ülkemizin ne zorluklarla bu günlere miras bırakıldığını hatırlatmaktadır.

Ülkemizin Çanakkale ve İstiklal Savaşları düşünüldüğünde, geçirdiği ya da atlattığı badireler küçümsenecek düzeyde değildir. Bilakis yüz binlere vatan evladı hayatlarının baharlarında canlarını bu vatan uğruna seve seve feda etmişlerdir. Eğer onlar bu fedakârlığı göstermemiş olsalardı, bugün bu millet bu topraklara sahip olamaz ve bu hayatı

yaşayamazdı. O nedenle vatani, canı gönülden sevmek, onu korumaya çalışmak hem vatan borcu, hem ecdada sadakat hem de geleceğimizi garantiye almak demektir. Zira ecdadımız bu fedakarlığı yaptıkları için bizler bugün çok rahat bir şekilde hayat sürüyoruz. Bu azımsanacak ya da küçük görülecek bir durum değildir. Akif, o dönemleri bizzat yaşamış birisi olarak vatanın ne hale düştüğünü, meselenin bir ölüm-kalım savaşı olduğunu çok iyi bilmektedir. Ondan dolayıdır ki, bu duygularla İstiklâl Marşı'nı yazmıştır. Yine İstiklâl Marşı'ndan alıntılara bakıldığında hep aynı temaların işlendiği görülmektedir:

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
 Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şühedâ!
 Canı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ,
 Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ.

Yukarıdaki ifadelere bakıldığında vatanın varlığı ve devamlılığı için her şeyi feda etme bilinci dikkat çekmektedir. Burada bireysel bir kazanç değil, toplumun/milletin varlığı söz konusudur. Milletın varlığı da vatan toprağında olacağına göre önce vatanın kurtarılması gerekmekte ve bunun için de canı vermek gerekiyorsa o fedakarlık da yapılmalıdır. Zaten, diyor Akif, toprağı sıksan şehitler fışkıracak. Şehit kanlarıyla yoğrulmuş bu topraklar uğruna ne gerekiyorsa yapılmalıdır, teması işlenmektedir. Onun söyledikleri aslında bir durum tespitinden ibarettir. Gerçekten de bu millet vatani uğruna en kıymetli varlıkları olan canlarını ortaya koymuş ve şehit olmuşlardır.

Vatan sevgisi, ayrı ve farklı bir duygu ve bilinç halidir. Bu, sözle olmakla beraber uygulama olarak da hayata yansımalıdır. Zira insanlar her ne kadar sözleriyle vatanlarını sevdiklerini söyleseler de eğer bu söz, uygulama alanında görülüyorsa işte orada ciddi bir sorun var demektir. Hâlbuki seven, sevdiğini söyleyen, sevdiği uğrunda fedakarlık yapan demektir. Eğer insan sevdiği uğrunda fedakarlıkta bulunmu-

yorsa demek ki yeterli sevmiyordur. Sevmek, derece derecedir. Vatan söz konusu olduğunda uğrunda seve seve ölmeye hazır olmak, gerçek sevginin bir göstergesi ve sonucudur. İşte ecdadımız bu vatani canlarından çok sevmişler ve uğrunda ölmüş, şehit olmuşlardır.

Akif diyor: "Allah, canımı, sevdiklerimi, bütün varımı alsın da, bu dünyada beni vatanımdan ayırmasın, yeter." Bu duygu, düşünce, temenni vatana verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır. Yukarıda da vurguladığımız üzere sevdiğini söylemek yeterli değildir. Asıl önemli olan, sevdiğini ortaya koymak ve o sevgi uğrunda her şeyini feda edebilmeyi gerekirse ölmeyi göze alabilmektir. Toplumların asıl ulaşmak istedikleri hedef belli bir toprak parçası üzerinde millet/devlet olarak yaşamaktır. Milletimiz de bunu tarih boyunca gerçekleştirmiş ve özgür bir millet ve devlet olmanın onurlu gururunu daima yaşamış ve vatani bizlere emanet etmiştir. O halde bizlere düşen, Akif'in de vurguladığı çerçevede vatanın her şeyine sahip çıkmak ve onu gelecek kuşaklara bölünmez, parçalanmaz ve ayrılmaz bir bütün olarak devretmektir. Eğer bu uğurda fedakarlık yapılabilirse vatan sevgisi hayata yansımış ve insanların bilinçlerinde önce vatan duygusu kökleşmiş olacaktır. Aksi takdirde halk arasındaki söylemiyle "Vatan, Millet, Sakarya" edebiyatlarıyla vatanın ve milletin değerleri eşelenmeye, değersizleştirilmeye ve haksız bir şekilde elde edilmeye çalışılacaktır. Bu da vatani gerçekten sevenlerin değil, sevmeyenlerin, ikiyüzlülerin hatta daha ağır ifadesiyle hainlerin işi olabilir. Zira unutulmamalıdır ki insanların hatalarını olabilir ancak ne var ki bile bile vatanın birliği, beraberliği ve bütünlüğü bozulmaya çalışılmamalıdır. Bu anlamda "Her Şey Vatan İçin" duygu ve düşüncesi son derece önemlidir. Bu düşünceler slogan gibi görülse de ifade ettiği olgu bir gerçeği dile getirmektedir.

Mehmet Akif, vatan sevgisini farklı şiirlerinde farklı temalarla dile getirmektedir. Onlardan bir tanesi de şöyledir:

Evler tûnek olmuş, ötüyor bir sürü baykuş...
 Seslerde: "Vatan tehlikedeymiş... Batıyormuş!"
 Lâkin, hani, milyonları örten şu yığından,
 Tek kol da "Yapışsam..." demiyor bir tarafından!
 Sahipsiz olan memleketin batması haktır;
 Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır.¹⁰

Memleketi ve milleti düşünme, o uğurda çaba içerisinde olma bir duygu, düşünce, inanma ve sevmeye işidir. Bu inanç ve sevgi özellikle de ülkenin zor zamanlarında belli olmaktadır. O dar zamanlarda vatan ve millet için ortaya konulacak çaba, bir kurtuluş ve var olma mücadelesidir. Zira ülkenin refah ve normal zamanlarında zaten hayat devam etmektedir. Önemli olan ülkenin zorluklarla karşı karşıya kaldığı zamanlarda onu canla başla savunmak ve bu uğurda ne gerekiyorsa onu yapmaktır. Aslında ülkeyi ve milleti düşünmek ve ona göre hareket etmek her zaman olması gereken bir tutumdur. Zaten bu düşüncelerle hareket edildiğinde ülkenin ve milletin başına da pek fazla bir sıkıntı gelmeyecektir. Unutulmamalıdır ki milletler dışarıdan daha çok iç kargaşa ve ayrılıklarla bölünür, parçalanır ve zayıflarlar hatta yok olurlar. İşte bundan dolayıdır ki her vatan evladının ülkesini ve milletini canından çok sevmesi, aynı zamanda kendi geleceği anlamına gelmektedir. Herkesin böyle düşündüğü bir toplumda iç dinamikler sağlam olacağından dışarıya karşı da güçlü bir yapı ortaya çıkar. Akif'in söylemek istediği "Sahipsiz olan memleketin batması haktır; Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır!" gerçekliği de bunu ortaya koymaktadır.

B. TOPLUMSAL BİLİNÇ

İnsanın bir toplum içerisinde yaşadığı ve toplumun bir ferdi olduğu bilincini taşıması önemli bir duygudur. Toplum, tek tek fertlerin birlikteliğinden oluşan anlamlı bir bütündür. İnsan, hayatı bu bütünlük içerisinde yaşamaktadır. Toplum

10 Akif, *Safahat*, s. 406.

içerisinde yaşamak insana haz verir ve insanın mutluluğunu artırır. İnsan hayatın anlamını toplumda bulur. Diğer fertlerden bağımsız hayat anlamını yitirir, değersiz ve yalnızlık içerir. Onun içindir ki insanlar karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde anlamlı davranışlarla hayatı yaşarlar.

Bilinç, insanî bir algıdır. Bir başka ifadeyle bilinç, insanın çevresine karşı duyduğu ilgi ve alaka olarak da nitelendirilebilir. Bu anlamda insan, kendisine, içerisinde bulunduğu dünyaya ve Allah'a karşı belli bir bilgi ve bilince sahiptir. Bu bilgi ve bilinç hali onun düşünce, tutum ve davranışları üzerinde de etkili olmaktadır. Aslında bilinç, insanın hayatı yorumlamasının daha doğrusu anlamlandırmasının arka planındaki bilgilere dayanmaktadır. Bilinç, sahip olunan bilgilerin değerlendirilmesi sonucu insanda oluşan genel bir kanaat ve bakış açısı olarak düşünülebilir.

Toplumsal bilinç, insanın içerisinde bulunduğu toplumsal değerleri öğrenmesi, benimsemesi ve muhafaza etmesi olarak düşünülebilir. Bu, aynı zamanda bir toplumsal duyarlılık halidir. Zaten bilinç ile duyarlılık arasında yakın bir ilişki vardır. Toplumsal yapıya duyarlı olan insan, değerlerinin farkında ve onları koruyup, yaşama ve geliştirme idealinde bulunmaktadır. Böylece toplumsal değerler, insanlar arasında hayata yansımakta ve geliştirilerek gelecek nesillere aktarılmaktadır. Buna karşılık toplumsal bilinci zayıf olanlar, değerler konusunda duyarsız bir tutum takınmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da değerler zayıflamakta, erimekte ve zamanla toplumsal hayatta yok olmaya başlamaktadır. Bu durum bir toplumun değerlerini yitirmesi ve farklı kültürel değerlere girmesi, değişmesi ve yabancılaşması olarak da düşünülebilir.

1. Toplumsal Uyanış

İnsanın uyanabilmesi için belli bir birikime ve donanıma sahip olması gerekir. Buradaki uyanış, bilinçli olmayı ifade etmektedir. Bilinçli bir insan ne yaptığıının farkında olan insandır. Bilgisi, birikimi olmayan insan nerede, nasıl hareket

edeceği konusunda sağlıklı tutum ve davranışlarda bulunamaz. Onun için insanın okuması, öğrenmesi ve bilinçlenmesine ihtiyaç vardır. Belli bir kültür düzeyine ulaşan insan aynı zamanda belli bir bilinç de kazanmış olmaktadır. Bu da onun uyanmasına, hayatını düzenlemesine olumlu katkı sağlamaktadır. Tüm insanların aynı yönde bir sürece girmeleri toplumsal uyanışı artırmaktadır.

Toplumsal uyanış, toplum fertlerinin duyarlı olmaları demektir. Duyarlı olmak, sosyal hayatın işleyişinde son derece önemlidir. Zira bir insan bir şey yaptığında toplum ona olumlu ya da olumsuz tepki vermektedir. Eğer tepki vermiyorsa toplumda uyanıklıktan değil, uyusukluktan söz edilir. Bu toplumun uyutulması olarak da düşünülebilir. Zira cahil, ne yapıp-ettiğini bilmeyen insan ya da insanları kandırmak çok kolaydır. Ancak duyarlı, farkındalık düzeyi yüksek toplum fertlerini kandırmak ya da yönlendirmek sanıldığı kadar kolay değildir. İşte Akif'in sözünü ettiği uyanış böyle bir durum olsa gerektir. Zira o, bireysel anlamda duyarlılığı yüksek bir şahsiyettir. Hatta bu duyarlılık duygularına, düşüncelerine, tutum ve davranışlarına da ciddi anlamda yansımış hatta toplumu uyandırmak için de elinden geleni yapmıştır. Bu anlamda Akif, bir "toplum öncüsü" ve "uyarıcısı" olarak hala kendisinden söz ettirmektedir.

Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de: Muhîtindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: Gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünya uyanikken uyumak maskaralıktır!
Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki: Ne din kaldı, ne nâmus!
Ey sine-i İslam'a çöken kapkara kâbus,
Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!¹¹

11 Akif, *Safahat*, s. 414.

Yukarıdaki şiire bakıldığında Akif, milletin yıllarca, asırlarca süren uykudan uyanmasını, kendine gelmesini ve çevredeki karanlıkları dağıtarak, aydınlığın gelmesine çalışmasını öğütlemektedir. O diyor ki, "Bir baksana, gökler uyanık, yer uyanık, dünya uyanırken uyumak maskaralıktır." Aslında burada bir kışkırtma söz konusudur. Böylece Akif, insanları uyanmaya, çabalamaya, dikkatli olmaya, elden geleni yapmaya yönlendirmektedir. Zira o dönemlerde vatan ve milletin geleceği tehlikeydedir. Millet, varlık ve yoklukla karşı karşıyadır. İşte bu noktada insanlara yeni şeyler yapmaları ve milletin karşı karşıya kaldığı bu karanlık ortamdan kurtulmaları öğütlenmektedir. Bunun sebebi olarak da cahillik gösterilmektedir.

Cahillik, aslında tüm zamanların en temel problemlerinden birisidir. Zira hemen her şey cahillikten insanların başına gelmektedir. İnsan ve toplumların kurtuluşunun en temel ve kolay yolu da cahilliği yenmekten geçmektedir. Unutulmamalıdır ki cahillik sorununu halleden milletler günlerini ve geleceklerini daha iyi planlamakta ve hayata yansıtmaktadırlar. Cahil bir insanı ya da milleti yönetmek, yönlendirmek ve onların imkanlarını devşirmek daha kolaydır. Cahil insan, neyi, nasıl ve ne zamanda yapacağı konusunda yeterli birikime ve donanımına sahip değildir. Dolayısıyla kârını ve zararını da çok iyi hesap edemez. Halbuki kültürlü insan kazanımlarının ve eksikliklerinin farkındadır. Farkında olmak, ne yaptığını bilmek demektir. Bilen insan, yönetilen değil, en azından kendi kendine kararlarını verebilen insan demektir. İşte Akif'in hararetle vurguladığı sosyal sorun da, onun ifadeleriyle söylemek gerekirse, şöyledir:

Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslam'ı da "batsın!" diye tutmuş, yediyorsun!
Allah'tan utan! Bâri bırak dini elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin gireceksen!
Lâkân, ne demek bizleri Allah ile iskât?
Allah'tan utanmak da olur ilm ile... Heyhat!¹²

"Ey millet, uyan!" ifadesi başlı başına bir silkinişi, kendine gelişi ve aya kalkışı ifade etmektedir. Edebiyatımızda bu tür çağrı ifadeleri, dikkatleri çekmek, ilgi uyandırmak ve gereğini yapmak şeklinde kullanılmaktadır. Ama bir insanın, bir milletin uyanışı, bilinçlenmesi ve dirilişi anlamında da son derece önemli anlatımlardır. Bazen de bu tür çağrılar bir gerçeğe işaret etmek, işin önemine vurgu yapmak ve harekete geçme şeklinde kullanılmaktadır. Akif, tüm anlatımlarını, gördüğü sosyal gerçeklerden hareketle dile getirdiği için bu ifadede de milletin içerisinde bulunduğu acı gerçeğe işaret edilmektedir. Öyle ki o, millete cahilliğine kurban gidiyorsun, hala uyanmıyor musun, diyerek sitem etmektedir. Bunu söylerken, İslam'ın da batması endişesini taşımaktadır. Demek istiyor ki Akif, "Ey millet sen batıyorsun bari İslam'ı bırak. Allah'tan utan!" diyerek, milletin acı durumunu dillendirmektedir.

Akif, İslam dininin insana bilgi, bilinç ve duyarlılık kazandırdığını, milletin ise bu dini yeterince anlayamadığını hatta yanlış anladığını düşünmektedir. Eğer bu millet dini doğru anlamış olsalardı zaten bu durumda olmazlardı, demektedir. Hatta o, "Allah'tan utan!" ifadesiyle dinin anlaşılması konusunda insanları uyarmaktadır. İslami öğretilere bakıldığında insan ve topluma yönelik ahlak, hürriyet, medeniyet vb. konularda öğretiler ve öğütler bulunmaktadır. Bu öğretileri ve öğütleri öğrenen, kabul eden insanların sosyal hayatlarının da düzgün olması İslam dininin insanlardan beklentisidir. İşte Akif, diyor ki, nasıl olur da Müslüman olan bu millet böyle felaketlerle, acılarla, ıstıraplarla karşı karşıya olur. Eğer İslam doğru anlaşıldıysa Müslümanların yani bu milletin bu halde olmaması gerekir. Demek ki milletin İslam anlayışında bir sorun var, demektedir. Bunun sebebini de cahilliğe, dini doğru anlamamaya bağlamaktadır. Bu noktada da en büyük sorunu cahillik olarak görmektedir. İnsanların duyarsızlığı, vurdumduymazlığı ve olaylar karşısındaki tutumu konusunda Akifin verdiği şu örnek önemli çağrışımlar yapmaktadır:

Zavallı köylüye, ilkin, epeyce sövmüşler;
 İştitemiş... Bu sefer bir odunla dövmüşler:
 Birer davul kadar olmuş da budlarındaki şiş,
 "Davul çalınmada, zannım, aşağıki evde!" demiş.
 İnince, derken, odunlar budur, deyip beyni,
 "Davul bizim eve gelmiş!" demiş sonunda, hanı?¹³

Şiirde anlatılan örneğe bakıldığında, bir insanın duyarsızlığı dile getirilmektedir. Aslında durum ciddidir. Ancak kişi gelişmelerin tam farkında değildir, ne zaman ki beynine sopa indiğinde sersemlemeye başlamış ve durumun vahametini anlamıştır. Benzer şekilde toplumda yaşayan insanların da olaylar karşısında duyarlı olmamaları, gelişmeleri takip etmemeleri, yaklaşmakta olan felaketi görmemeleri toplumun zararına olmaktadır. Bunun için de toplumda yaşayan insanların uyanık olmaları, gelişmeleri yakından takip etmeleri ve olayların nasıl bir seyir takip edeceğini tahmin etmeleri ve ona göre tutum ve davranışlarda bulunmaları gelecekleri açısından son derece önem taşımaktadır. Bu, aslında yağmurun yağacağını önceden tahmin ederek ona göre tedbir almak şeklinde bir durumdur. Tarih boyunca gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde olsun hayatın akışını yakından takip eden insanlar ve toplumlar ona göre adım atmışlar, geleceklerini şekillendirmişler ve başarılı da olmuşlardır. Bunu başaramayan insan ya da toplumlar ise şiirdeki örnekte de vurgulandığı üzere, ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu bir azim, bu bir takip, bu hayata gerekli önemi verme ve gerekeni yapma olarak düşünülmelidir. Zaten hayat gereğini yapanlara açılmakta, genişlemekte ve yeni imkanlar sunmaktadır. Bunu yapmayanlar ise hayatta başarılı olamadıkları gibi hayat şartları altında ezilmekte ve çile çekmektedirler.

Akif, hayatı bütünlüğünde yaşamış, acı ve tatlı günler geçirmiş sosyal hayattan haberdar bir fikir ve dava adamıdır. Toplumsal uyanış bağlamında verdiği şu örnek ayrı ve farklı bir anlam taşımaktadır:

13 Akif, *Safahat*, s. 538.

Kurt uzaktan bakar, dalgın görürmüş merkebi,
 Saldırmış ansızın yaydan boşanmış ok gibi.
 Lâkın aşk olsun ki aldırılmaz da otlarmış eşek,
 Sanki tavşanmış gelen, yâhud kılıksız köstebek!
 Kâr sayarmış bir tutam ot fazla olsun yutmayı...
 Hasımı, derken, çullanırmış yutmadan son lokmayı!...¹⁴

İnsan ve toplumların uyanması, kendisine gelmesi ve içerisinde bulundukları durumu değerlendirmeleri bağlamında Akif'in dramatize ettiği Kurt'la Eşek örneği bir gerçeği ifade etmektedir. Burada az bir menfaat uğruna büyük kayıplar verildiği, küçük bir menfaat için büyük tehlikenin görülemediği, tamah edilerek tehlikelerin gözden kaçırıldığı görülmektedir. Bu, aynı zamanda uyanık olmama ya da uyanamama olarak da düşünülebilir. Yine tedbirsizlik, uyuşukluk, aldır-mama, bilinçsizlik hali gibi durumlar akla gelmektedir. Zira bugün küçük görülen bir durum yarın büyüyebilir ve sonu alınamaz zararlara neden olabilir. Özellikle de varlık ve yokluk söz konusu olduğunda mutlaka uyanık olmak ve hayatta kalabilmek için elden gelenin yapılması gerekmektedir. Bu, tüm toplumların kaderidir. Güçlü ve dinamik olduklarında uzun süre hayatta kalabilir aksi takdirde başka toplumların ya kölesi olurlar ya da bunu canlarıyla öderler. İşte Akif'in vurgulamak istediği ya da anlatmak istediği toplumun bekası, hayatta kalması ve başka toplumlara karşı ezilmemesidir. Zaten o, şiirin devamında bu gerçekliğe işaret etmektedir:

Bir hakikattir bu, şaşmaz, bildiğin üsluba sok:
 Hâlimiz merkeble kurdun aynı, aslâ farkı yok.
 Burnumuzdan tuttu düşman, biz boğaz kaydındayız!
 Bir bakın: Hâlâ mı hâlâ ihtiras ardındayız!¹⁵

Akif'in bu anlatımları toplumsal bunalımların doruk yaptığı zaman dilimlerini dile getirmektedir. Aslında normal zamanlarda da duyarlı olmak, vatanın ve milletin istikbalini dü-

14 Akif, *age.*, s. 586.

15 Akif, *age.*, s. 586.

şünmek, ona göre hareket etmek uyanık olmanın da bir işareti-
retidir. Toplumsal uyanıklık denilince bunun bir bilinç olarak
hayata yansması gerekir. Yoksa toplumda bazı insanların
duyarlı ve olayların farkında olmaları yeterli olmayabilir. Sos-
yal hayat açısından büyük çoğunluğun toplumsal duyarlılığı
önemlidir. Osmanlının son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk dö-
nemlerinde yaşamış olan Akif, toplumsal uyanışın, bu mille-
tin hayatta kalabilmesinin yegâne şartı olduğunu düşünmek-
tedir. O, belli bir zihniyetin ve dünya görüşünün adamıdır.
Bu zihniyetin oluşmasında da Kur'an ve Sünnet yani İslamî
öğretiler son derece önemli olmuş ve Akifin zihniyetinin ve
şahsiyetinin oluşmasında etkin olmuştur. Bununla beraber
Akif, vatanına, milletine ve değerlerine bağlı bir vatan evladı-
dır. Hiçbir zaman vatanına, milletine ve değerlerine ihanet et-
memiş bilakis daima onların koruyucusu, kollayıcısı ve savu-
nucusu olmuştur. Onu tanımak için bu gerçekliği de bilmek
gerekmektedir. Hatta yukarıdaki şiirinin başına bir hadisi de
almıştır. Hadis, "Kim Müslümanların derdini kendine mâl et-
mezse onlardan değildir."¹⁶ şeklindedir. Bu hadisi zikrettikten
sonra da dizelerini şöyle sıralamaktadır:

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...
Âlem aldatmaksa maksad, aldanan yok, nâfile!
Kaç hakiki Müslüman gördümse: Hep makberdedir;
Müslümanlık, bilmem amma, gâlibâ göklerde dir!¹⁷

Bu şiirde de Akif, Müslümanlığa vurgu yapmakta, onun
birleştirici, bütünleştirici ve değer sunan boyutunu ifade ede-
rek, o değerlere bağlı olmaya çağırılmaktadır. Bunu söylerken
İslamî değerlerin kaybolduğunun da altını çizmekte hatta
"Müslümanlık nerde!" diyerek dikkatleri İslamî değerlere çek-
mektedir. Yine devamla "Bizden geçmiş insanlık bile" söylemi,
insan olanın insani değerler uğrunda çaba göstermesi gerek-
tiğine vurgu yapmaktadır. Akif'in önemli bir özelliği, dikkat-
leri çekmek ve insanları uyanışa yöneltmek olarak görülme-

16 Hâkım IV, 352; Haysemî, I, 87.

17 Akif, *age.*, s. 584.

tedir. Gerçekten de insanın bilgi çerçevesinde uyanık/bilinçli bir kişiliğe sahip olması her konuda önemlidir. Ne yaptığını bilen, hâl ve hareketlerinin farkında olan, toplumunun içerisinde bulunduğu şartları iyi gözlemleyen insanlar, elleri kolları bağlı bir şekilde duramazlar. Zaten İslamî değerler de insana bilgili, bilinçli hareket etmeyi kendisine ve çevreye duyarlı olmayı öğütlemektedir. Burada İslamî değerlerden söz ederken, İslam dininin insan, evren ve Allah arasında ontolojik anlamda bir düzenden bahsettiğinin altını çizmeliyiz. Zira İslamî öğretiler insanın insanca bir hayat yaşamasını, özgür olmasını, başkalarının hak ve hukuklarına saygı duymayı öğütlediği gibi kişinin kendi hak ve hukuklarını da korumasını tavsiye etmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında İslam, Hak, adalet ve ahlak dinidir. Bu anlamda Müslümanlara her konuda duyarlı olmayı, haklarını korumayı ve bunu yaparken de ahlaklı, insanî ve İslamî değerlere bağlı kalmayı önemle tavsiye etmektedir. İşte Akif, toplumda İslamî değerlere bağlılığın azaldığını halbuki ecdadın bu değerlerle daha anlamlı ve bağımsız bir hayat yaşadıklarına vurgu yapmakta ve bu milletin kendisine, özüne dönmesini böylece uyanışa geçeceğini ve içerisinde bulunduğu bu sıkıntılardan ve sorunlardan kurtulacağını belirtmektedir. Çünkü toplumun karşı kaşıya kaldığı sorun, bir ölüm-kalım meselesidir. Bunu da Akif şöyle dillendirmektedir:

İrzımızdır çiğnenen, evlâdımızdır doğranan!
 Hey sıkılmaz ağlamazsan, bâri gülmekten utan!
 "His" denen devletliden olsaydı halkın behresi:
 Payitahtından bugün taşmazdı sarhoş na'resî!¹⁸

Burada iki çok ciddi sorun bulunmaktadır. Bunlardan birisi, ırz ve namusun ayaklar altına alınıp çiğnenmesi diğeri ise milletin evlatlarının can vermesidir. Bu çok acıklı, dayanılmaz ve yürekleri yakan bir ıstırap halidir. Aslında bu yok olmaya doğru bir gidiştir. Hatta bir milletin ırz ve namusu

çiğnendikten sonra yaşamanın da çok anlamı yoktur. Zira milletin namusu, o milletin her şeyidir. Canı zaten varlığının temelidir. Bunlar gittikten sonra hayattan bahsetmek boş sözlerdir. İşte Akif, diyor ki, namus ve canlar gidiyor, sen ağlamazsan bari gülmekten utan, şeklinde bir serzenişte bulunuyor. Aslında bunu demekle ağlanacak haline gülüyorsun, işin farkında değilsin, sıra sana geliyor, demeye çalışmaktadır. Zira yürekler toplu vurdukça onu sindirmek, onu zapt etmek kolay değildir.

Akif'in bütün çırpınışları ve çağrılarını vatanın, milletin ve ümmetin kurtuluşuna yöneliktir. Bunun için de toplumsal bir uyanış gereklidir. Toplumsal uyanış olmadan, ayağa kalkma, sılkinme ve harekete geçme mümkün değildir. Unutulmalıdır ki insanları ayakta ve hayatta tutan en önemli etken, manevi motivasyondur. Bunun için de gerek insan gerekse toplum için manevi motivasyon unsurlarına ihtiyaç vardır. Din bu anlamda en önemli manevi motivasyon unsurudur. Burada dini faydacı bir unsur olarak değil, insan ve toplumların varlıklarının en önemli değerlerinden birisi olarak düşünmek gerekmektedir. Zira dini, ahlaki ve milli değerler, insanları zinde, dinamik ve uyanık tutar. Gündelik hayatlarını yaşamada ve geleceğe dair planlar yapmada olumlu düşünceler verir. Akif de bu bağlamda toplumu uyandırmak ve kendisine gelmesini sağlamak için serzenişlerine devam etmektedir:

Ey millet-ı merhûme, güneş battı... Uyansan!
 Hâlâ mı, hükûmetleri, dünyâları sarsan,
 Seylâbelerin sesleri, âfâkın enîni,
 A'sâra süren uykun için gelmede ninni?...
 Ahlâkı, telakkîleri, iklimi, cihânı,
 Yekpâre kesilmiş tutulan gâye için de,
 Vahdetten eser yok bir avuç halkın içinde!
 Post üstüne hem kavgaların hepsi nihâyet;
 Hâlâ mı boğuşmak? Bu ne gaflet, ne rezâlet!¹⁹

"Ey zavallı millet, güneş battı... Uyansan!" derken Akif, milletin hala uyuduğunu söylüyor ve devam ediyor. Hükûmetleri, dünyaları sarsan, sellerin sesleri, ufukların iniltileri, yüzyıllarca süren uykun için ninni mi oldu? Bunca yaşananlar, gürültüler, kıyametler senin uykunu açmaya yetmedi mi? Üstelik güneş battı, sen hala uyanmıyorsun. Burada toplumun gafletine, dağınıklığına ve perişanlığına bir gönderme vardır. Zaten şiirin devamında farklı ırktan, dilden, bölgeden, dünya görüşünden ve ahlaktan insanların varlıklarının devamlılığı için, onun deyimiyle, "yekpâre kesilmiş tutulan gâye için de" yani tek vücut kesilmişler, hedeflenen amaç uğrunda demektir. Buna karşılık bir avuç milletimiz içinde bir birlik bulunmamakta, üstelik post kapmak için birbirlerini yemektedirler. Akif, bu ayrılığı, farklılığı ve dağınıklığı eleştirirken; birliğe, beraberliğe ve dayanışmaya davet etmektedir. Zaten bu şiirin başlangıcında da bir ayet vermektedir. "*Birbirinize de girmeyin ki, ma'neviyatınız sarsılmasın, devletiniz gütmesin...*"²⁰

Toplumların dağılması içerideki farklı düşünce ve bu düşünceler çerçevesinde farklı uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Bir toplumda farklı duygular, düşünceler, tutum ve davranışlar dağılma sebebidir. Buna karşılık aynı duygu, düşünce, tutum ve davranışlar da birliğe, beraberliğe ve dayanışmaya götürmektedir. Milletin başına gelen bu felaketleri Akif, ayrılık ve farklılıklara bağlamaktadır. Onun için de bunu şöyle ifade etmektedir:

Sen! Ben! desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;

Milletler için işte kıyâmet o zamandır.

Mâzilere in, mahşer-i edvârı bütün gez:

Kanûn-ı ilâhî, göreceksin ki, değişmez.²¹

Herkesin sen, ben diye ayrılığa düştüğü ve farklı oluşumlar içerisine girdiği toplumlarda birlik ve beraberlikten söz edilemez. Bu toplumların dağılması, parçalanması ve yok ol-

20 Enfâl, 8/46.

21 Akif, *age.*, s. 892.

maları anlamına gelir. Tarih, bunun sayısız örnekleriyle doludur. Bu, aynı zamanda İlahi bir kanundur. Akif'in dikkat çektiği ve vurguladığı sosyal gerçeklik de budur. O nedenledir ki toplumları güçlü ve dinamik kılan birlik ve dayanışma duygu ve düşünceleridir. Akifin yaşadığı dönemde milletimizde bir dağınıklığın ve farklı yaklaşımların olduğu da bir gerçektir. İşte bundan dolayıdır ki diğer milletler, farklı dil, ırk ve bölgeden olsalar da aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmişler ve milletimizi parçalamaya, bölmeye ve yemeye çalışmışlardır. Akif, diyor ki, geçmişte bu millet birlik ve beraberlik içerisinde olduğunda çok güçlüydü ve bir medeniyet kurmuştu. Bugün ise aynı birlik ve beraberlik ruhunu taşımamaktadır. Başına gelenlerin en temel sebebi de bu ayrılıktır. O nedenle yeniden İslam'a, milli ve manevi değerlere yönelmek, onlar etrafında bir vahdet oluşturmak ve milletin istikbalini kurtarmak gerekmektedir. Bölünmüşlük ve parçalanmışlıktan dolayı ülke epeyce toprak ve değerler kaybetti, diyor Akif ve şu temenniyle nokt alıyor: "Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda!"²²

2. Ortak Vicdan

Vicdanların aynı duygu ve düşünceler etrafında oluşması toplumsal birlik ve beraberliğe götürür. Ortak vicdanın oluşabilmesi için de her şeyden önce vicdanları besleyen duygu ve düşüncelerin aynı kaynaklardan esinlenmesi gerekmektedir. Aynı kaynaktan esinlenen, kültürünü, dünya görüşünü aynı değerlerden alan insanlarda ortak kanaatler oluşur. Bu ortak kanaatler de düşünce ve davranış olarak benzerlikler gösterir. Ortak değerlerden beslenme tek düze, tek biçimli, monoton bir yapı olarak düşünülse de bunun sosyal hayatta açılımı zenginlik ve genişlik olarak yansır. İnsanların aynı duygu ve düşünceleri paylaşıyor olmaları sosyal gelişmenin önünde bir engel olarak değerlendirilmemelidir. Zira burada söz konusu olan insanların insani, ahlaki ve dinî değerler anlamında ortak değerlere sahip olmalarıdır.

İnsanlar arasında ne derece ortak değerler bulunursa sosyal hayatta o derece anlamlı ve düzenli olur. Bu anlamda farklılıklar, sosyal bütünlüğü olumsuz yönde etkiler. Bu da toplumsal sorunlara neden olur. Burada sözünü ettiğimiz ortak değerler, insan olma ve insani değerler çerçevesinde bir hayat yaşama ile ilgilidir. Zaten toplum olmanın, bir arada bulunmanın ve paylaşmanın en temel şartı ortak değerler etrafında bir araya gelmekten geçmektedir. Bu ortak değerler de dil, din, kültür, ırk, coğrafya ve hayata bakış vb. konulardadır. Bu değerler ne kadar ortak olursa sosyal bütünlük o derece fazla olur. Ancak hemen şunu belirtelim ki bugün küresel bir dünyada yaşıyoruz. Sosyal etkileşim ve iletişim olabildiğince artmış durumdadır. O halde küresel dünyada ortak bir vicdanın oluşması kolay mıdır? Sanıldığı kadar kolay değildir. Zaten kolay olmadığını da açık bir şekilde görüyor ve tecrübe ediyoruz. İşte tam bu noktada insan olma noktasında en temel bir özellik bulunmaktadır. Dolayısıyla hayata insan olma noktasından bakıp, farklı özelliklerde olan diğer insanlarla bu noktada ortak bir vicdan taşımak gerekmektedir. Şunu da hemen söylemek gerekmektedir ki İslamî değerler insana insan ve yaratılmış olma noktasında belli bir bilinç vermekte ve hayata buradan bakmayı öğütlemektedir. O nedenledir ki bir Müslüman farklı dilden, dinden, ırktan, kültürden insanlara karşı bile insanlık, adalet ve ahlak çerçevesinde davranmak zorundadır.

Akif, toplumun birlik ve beraberlik içerisinde olmasını, ortak değerler etrafında bütünleşmesini bir ideal olarak göstermektedir. Sosyal hayatın anlamlılığı ve yaşanabilirliği için de bu birlik ve dayanışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Toplamların her konuda aynı özelliklerde olması beklenemez. Eğer herkes kendi özelliklerini toplumun tüm fertleri için uygulamaya kalkarsa o zaman sorunlar çıkar. Ancak ortak değerler etrafında bir birlik sağlanabilirse işte o zaman birlikten, beraberlikten söz edilebilir. Örneğin bir toplumda farklı ırktan insanlar olabilir. Bu bir ayrılık nedeni olarak görülmemelidir. Akif'in de vurguladığı budur:

Müslümanlık sizi gayet sıkı, gâyet sağlam,
 Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlıyamam,
 Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
 Fıkr-ı kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
 Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
 Aynı milliyetin altında tutan İslam'ı,
 Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
 Bunu bir lâhza unutmak ebedi haybettir.
 Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
 Son siyâsetse bu, hiç böyle siyâset yürümez.
 Sizi bir âile efradı yaratmış Yaradan;
 Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.²³

Bir toplumun birliğe giden en önemli yolu manevi değerlerden geçmektedir. Akif bunu iyi bildiğinden dolayı toplumu İslamî değerler doğrultusunda bir araya gelmeye çağırmaktadır. Irkî/kavmî duygu ve düşüncelerin güçlü olduğu toplumlarda, ayrılık tohumları fazla olduğu için İbn Haldun'un da belirttiği üzere, "asabiyet duygusu" öne çıkar. Buna bağlı olarak da gruplaşmalar görülür. Gruplaşmaların olduğu yerlerde de ötekine karşı farklı bakış ve davranışlar yaşanır. Bu da toplumu böler ve insanlar arasında husumete varan noktaya gelmese de belli ölçüde yarılmalara/ayrılıklara neden olur. Dünyada bunun pek çok örneği tarih boyunca yaşandığı gibi günümüzde de bulunmaktadır. Belki bir toplumun bir araya gelmesinde aynı ırktan olmak önemli bir faktördür. Hatta kaynaşma açısından da bunun önemi inkar edilemez. Ancak böyle bakıldığında bunun insanları götüreceği yer savaşlardır. Böylece üstün ve güçlü olan ırk ayakta kalır, diğeri ise ya ölür ya da köle olarak varlığını devam ettirmek durumunda kalır. İşte Akif'in vurguladığı tehlike bu olsa gerektir. Zira daha önceki dönemlerde güçlü olan toplumumuz, ırkî duyguların devreye girmesiyle gücünü ve kuvvetini önemli ölçüde yitirmiş ve parçalanmayla karşı karşıya kalmıştır. Onun yapmaya çalıştığı, bölünme noktasına gelen ya da dağılmak

üzere olan bu toplumu İslamî değerler etrafında yeniden kenetlenmeye davet etmektedir.

Akif'in, "Müslümanlık sizi gayet sıkı, gâyet sağlam, Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlıyamam." derken vurguladığı, İslam dininin ortaya koyduğu değerlerin birlik ve dayanışma konusunda yeterli olduğunu, bunun dışında bir arayışa girmenin tefrika ve bölünmeye götürdüğünü ifadeden ibarettir. Zaten dinî değerlerin dışında bir arayış içerisinde olmak, toplumumuzu geçmişte zayıflatmış ve gücünü kırmıştır. Bunun sonucu olarak da farklı dünyalardan olan milletler, milletimizi ortadan kaldırmak ya da köle yapmak için bir araya gelmişlerdir. Bu anlamda milletimiz çok ciddi mücadeleler ve savaşlar vermiş ve bu toprakları bize armağan etmişlerdir. Bunun bilincinde olarak yaşamak son derece önemlidir. Tabii bu bilinç herkeste aynı düzeyde var mıdır, yok mudur? Bu, özellikle sosyal hayatın yaşanmasında belli olmaktadır. Burada biz duygusuna göre hareket etmek ve milletin menfaatini kendi menfaatimizden önce görmek önemli bir bilinç ve şuurlalıdır. İşte bu da yapıp-etmelerimizle ortaya çıkmaktadır.

Akif, bu yüce milletin ortak değerleri olduğunu ve onların kaynaşmasında bunun çok önemli yerinin bulunduğunu çok güzel ifade etmektedir. Bu duygu ve düşünce insana ayrı ve farklı bir birlik, ortak vicdan anlayışı kazandırmaktadır. O, bu duygunun kaynağının İslam'da olduğunu ifadeye çalışmaktadır:

Bu ittihâdı tabî'î yaşatmak isterdi...

Asıl kemâlini millet o işde gösterdi:

Düşündü hangi semâdan hayâtın indiğini;

Düşündü rûh-ı umûmiyi emziren dinî.

Sonunda gördü ki: Ümmette müşterek vicdan.

Tehassüsâtını almakta vaynı menba'dan;²⁴

Burada dinin insanları bir araya getiren, sosyal bütünleşmeyi ve insanların kalplerinin aynı duygular etrafında atma-

sını sağlayan en önemli faktör, inanç unsurudur. Bu noktada din, insanlar arasında en temel birleştirici unsurdur. Hangi din olursa olsun mutlaka inananlarını belli ölçüde bir araya getirir. Tabi bu Hak din olunca insanlara söylediği ya da verdiği mesaj daha anlamlı ve daha etkilidir. İşte İslam dininin öğretileri insanları Allah'a iman çatısı altında birlik olmaya davet etmektedir. Bu birlik, "iman kardeşliği" olarak ortaya çıkmaktadır. Akif'in söylediği de "toplumdaki ortak vicdan duygularını almakta aynı kaynaktan" ifadeleri bu gerçekliği belirtmektedir.

"Ortak vicdan" konusunda iki şeyin altını çizmek gerekmektedir. Birincisi her şeyden önce insanların bir arada yaşamaya olan ihtiyaçlarıdır. Bu bağlamda tarih boyunca insanlar farklı şekillerde de olsa ortak hayat yaşamaya çalışmışlardır. İkincisi ise bu ortak hayatı yaşarken insani değerler etrafında bir sosyal ortamın oluşmasıdır. İnsanlık tarihine bakıldığında bu ortak yaşam alanında insanlar genelde kaos yaşamışlardır. İşte bundan dolayı Yüce Allah, insanlara, Peygamberler ve Kitaplar göndermiş ve onların sosyal hayatlarının ahlaki ve insani değerler çerçevesinde şekillenmesini istemiştir. Bu anlamda son din olarak da İslam dini gönderilmiştir. Hz. Peygamber (s) bu dini tebliğ ederken insanların soyları, ırkları vb. özelliklerine göre değil, insan olmaları ekseninde onu tebliğ etmiştir. İslam dininin en önemli ve belirgin özelliği, insanı insan olarak görmesi ve yaratılmışları Yaratan'dan ötürü sevmeye bilincini vermesidir. İnsanlar birbirlerine Yaratanın kulu gözüyle baktıklarında, ortaya farklı bir duygu ve düşünce boyutu çıkmaktadır. Öyle ki Müslüman bir insan, Müslüman olmayanlara da insan olma noktasında saygıyla bakmak durumundadır. Müslüman olanların ise birbirlerine bakışları "kardeşlik değerleri" çerçevesindedir.

Ülkemiz ve milletimizin zor günlerinde Akif, Allah rızası için vatanın savunulmasına çağırmakta ve bu uğurda ne gerekiyorsa o fedakarlığın yapılmasını istemektedir. Bunun için de ortak değerlere vurgu yaparak, onlar etrafında kenetlenmenin önemini belirtmektedir.

Huda rızâsı için ey mücâhidîn-i kirâml
 Sebât-ı kesmeyiniz, çünkû, sâde sizde ümid;
 Dönerseniz ebediyen söner gıder Tevhîd,
 Harîm-i hak yıkılır savletiyle evhâmın...
 Olur me'âlimi dinin bir anda zir ü zeber!
 Ümidî sizde kalan üç yüz elli milyon can
 -Ki hasta göğsünü yıkmakta şimdiden helecan-
 Kopup damarları şîrâzesis kitâba döner²⁵

Akif, birlik ve beraberlik içerisinde vatanın, milletin ve sahip olunan değerlerin savunulması için canla başla mücadele edilmesini istemektedir. Eğer diyor o, direnilmez ve vatanın savunulmasında bir gevşeme gösterilirse sahip olunan tüm değerler yok olur, şirazesi dağılan kitap sayfaları gibi üç yüz elli milyon insan dağılır ve parçalanır. Nasıl ki dağılan kitabın sayfaları yerde ayaklar altında kalırsa aynı şekilde bu millet de diğer milletlerin ayakları altında kalır ve rast gelen çiğner, demektir. Bundan dolayıdır ki ortak vicdanın güçlü olması ve değerler etrafında kümelenerek birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde vatan sonuna kadar savunulmalıdır, demektir.

3. Toplumun Bekası

Toplum her şeyden önce bir birliktir. Bu birliğin sağlam olması toplumun dinamik bir yapıda olduğunun göstergesidir. Toplumsal bütünlüğün sağlam olduğu ortamlarda sosyal hayat her yönden huzurlu ve dayanışmalıdır. Toplumsal birlik, hem içeride hem de dışarıda bir güç demektir. Bu güç, içeride sağlam bir yapı oluştururken, dışarıya karşı da topyekûn hareket etmeyi sağlar. Böyle olunca da dışarıdan gelecek farklı tutumlara karşı birlik ve beraberliğini ortaya koyar.

Tarih boyunca birlik ve beraberlik içerisinde olan toplumlar daha uzun süre hayatta kalmışlardır. Zira kendi içerisinde toplumsal bütünlüğü sağlayan toplumlar diğer toplumlar karşısında sağlam bir duruş sergilemişler ve kendilerini teh-

25 Akif, *age.*, s. 656.

dit eden unsurlara karşı ciddi varoluş direnci göstermişlerdir. Aksi takdirde bir toplum kendi içerisinde birlik ve beraberliği sağlayamadı mı, parçalanmaya ve bölünmeye müsait bir görünüm arz eder. Bu da en küçük bir sosyal sarsıntıda, bu sarsıntı içeriden de gelebilir dışarıdan da gelebilir, hemen yıkılmaya yüz tutar. Onun içindir ki sosyal bünyenin aynı değerler çerçevesinde kenetlenmesi orada yaşayan insanların aynı duygu, düşünce, tutum ve davranışlar sergilemeleri anlamına gelmektedir. Hemen burada şu akla gelebilir. Böyle bir toplumda sosyal değişme, gelişme nasıl olacaktır? Burada kast edilen, toplumu ayakta tutan temel unsurlardır. Yoksa toplumun gelişmesi anlamında yeni açılımlara karşı çıkmak değildir. Sözü edilen insanların toplum bilincinin gelişmesi, birlik duygularının canlı olması ve dayanışma şuurunun oluşmasıdır. Bu sağlandığında sosyal bünye güçlenmiş ve dinamik bir hâl almış olur.

Mehmet Akif'in *Safahat*'ı baştan sona okunduğunda bir varoluş, hayatta kalış ve geleceğe yürüme düşüncesi akla gelmektedir. Onun beyitleri ve bu bağlamda hatırlattıkları bir milletin varlığı ve geleceği ile yakından alakalıdır. Şimdi onun mısralarını okuyalım:

Duygusuz olmak kadar dünyada lâkin derd yok;
 Öyle salgınmış ki mel'un: Kurtulan bir ferd yok!
 Kendi sağlamlar... Hissi ölmüş, ruhu ölmüş milletin!
 İşte en korkuncu hüsrânın, helâkin, haybetin!
 Ey, ölüm renginde topraktan hayat ilâ eden,
 Bir yığın toprak da olsak, sâde çiğnenmek neden?
 Başka tıynetler mi hep şâyân olan ihsanına?
 Âh, yükselsem de, bir düşsem senin dâmânına!
 Bir nesim ister kımıldanmak için canlar bugün;
 Bir nesim olsun, ilâhî... Canlanır kanlar bütün.
 Nev-bahârın ruhu etsin bir de bizlerden zuhur...
 Yoksa, artık Sûr-i İsrâfîl'e kalmıştır nüşür!²⁶

Akif, bu mısralarında hem bir durum tespiti yapıyor hem de toplumun uyanması, ayağa kalkması ve varlığını ortaya koyması konusunda Allah'tan yardım diliyor. Ona göre bir insanın duygusuz olması büyük bir dert hatta dünyada en büyük dert olarak görülmektedir. Hakikaten duygusuz olmak aslında duyarsız olmak, aldırmamak, boş vermektir. Hâlbuki bazı konular vardır ki aldırmaq, dikkate almak ve gereken önemi vermek gerekir. Örneğin toplumun bekası söz konusu olduğunda aldırmaq, duyarlı olmak, olmazsa olmaz bir duygu halidir. Akif'in yakındığı ve işaret ettiğı gerçek de bu olsa gerektir. Zira vatanın bölünmeye/parçalanmaya, toplumun yok edilmeye çalışıldığı bir ortamda toplum bireylerinin canlarıyla, mallarıyla bütün benlikleriyle duyarlı olmaları gerekmektedir. Akif'in işaret ettiğı sosyal problem de bu noktadadır.

"Kendi sağlam... Hissi ölmüş, ruhu ölmüş milletin! derken Akif, aslında bedenen sağlam olan milletin, ruh halinin çöküntüye uğradığını, bunun canlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. İnsan ve toplumlar için hissiyat önemli manevi bir güçtür. Öyle ki insanlar kimi zaman maddi güçlerini yeterince kullanamazlar. Zira bu gücün kullanılmasında insanın iç dünyasının motive edilmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki ruh hali-hissiyat, insanı yönlendiren önemli bir manevi güçtür. Burada önemli olan bir şeyi istemek, onu gerçekleştirmeyi hedeflemektir. İnsan bir şeyi istedi mi, bütün enerjisini onun gerçekleşmesi için kullanır. Aksi takdirde güç olsa bile onu kullanamaz. Onun içindir ki Akif, "işte en korkuncu yoksunluğun, yok olmanın, kaybetmenin!" derken milletin manevi gücü olan hissin, ruhun ölmesini göstermektedir.

Toplumumuzda "küllerden canlanma" diye bir deyim vardır. Bir insan her şeyini kaybedebilir. Bunları bir şekilde yerine getirmek kolaydır. Özellikle de maddi unsurları, ölüm hariç, telafi etmek kolaydır. Ancak umudu, maneviyatı kaybetmek her şeyi kaybetmek anlamına gelmektedir. İşte toplum bireylerinin manevi umutları kaybolduğunda o toplum bozul-

maya, dağılmaya ve yok olmaya başlar. Bu da bir toplumun felaketi anlamına gelmektedir. Ancak ne zaman ki bir toplum iç dinamiklerini özellikle de manevi değerlerini korumaya ve yaşatmaya çalışır işte o zaman var olma mücadelesi başlamış demektir. Bir toplumun maddi unsurlarını tahrip etmek kolaydır. Buna karşılık manevi değerlerine bağlı olan toplumları dağıtmak öyle kolay değildir. Zira bu değerler toplum bireyleri arasında sıkı bir dayanışma ve işbirliği meydana getirir. Maddi unsurlar he ne kadar görünürde bağlayıcı görünseler de manevi unsurların yerini tutamazlar.

Toplumumuz özellikle Akif'in yaşadığı dönemlerde ciddi sorunlar yaşamış öyle ki varlıkla yokluk arasında kalmıştır. İşte tüm bunlar Akifte toplumsal bir uyanışın ve toparlanıp ayağa kalkışın duygu ve hislerini oluşturmuş. Bu anlamda o, "bir maneviyat, toplum öncüsü, önderi ve toplumsal uyanış çağrısı rolü" oynamıştır. Bunu fiilen yapmakla beraber aynı zamanda şiiirleriyle de toplumun derlenip, toparlanmasına yardımcı olmuştur.

Yukarıdaki şiirinde o, Allah'tan da yardım dilemekte ve şöyle demektedir: "Ey ölüm rengindeki topraktan hayat fışkırtan... Bir esinti gerekli kımıldansın canlar bugün; Bir esinti olsun, Allah'ım... Canlanır kanlar bütün." Burada çok güzel bir benzetme de yapılmaktadır. Zira Akif, Allah'ım derken bir canlanma, kımıldanma esintisi için dua anlamında ifadeler kullanmaktadır. Bilinmektedir ki kimi zaman zayıf bir ışık, kırıntı anlamında bir şey, bir kelime, küçük bir düşünce, büyük açılımlara, gelişmelere ve olumsuz durumları olumluya dönüştürmeye imkan sağlayabilir. İşte burada da Akif, toplumun bekası için küçük bir esinti istemektedir. Bu esinti topluma bir ruh vererek yeniden dirilişe, ayağa kalkışa ve şahlanışa sebep olabilir.

Daha önce de belirtmeye çalıştığım üzere Akif, toplumun birlik ve beraberliğini maddi öğelerden ziyade manevi öğelerde görmektedir. Zaten bunun böyle olduğu bilinen de bir

gerçektir. Bu konuda o, manevi dinamiklere ve özellikle de dini/ahlaki inanç, ibadet ve diğer unsurlara ciddi vurgular yapmaktadır:

Demin huşûa varan bir kıyâm-ı haşyetle,
 Huzûr-i Hâlik'a durmuştunuz cemâ'âtle.
 Yarınca kubbeyi "Allahu ekber!" ikrârı;
 Boşandı yerlere Hakk'ın semâ-yı esrârı...
 Bu here ü merc-i ubûdiyyetin tevâlisi,
 Sukutu cebhelerin, sonradan teâlisi,
 Namazda hem beni göz yaşlarıyla ağlattı;
 Hem öyle ağlanacak bir hakikat anlattı,
 Ki dinlemezsensiz elbette mahvolur millet:
 Sizin felaketiniz: Târumar olan "vahdet"
 Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa;
 Eğer o his gibi tek, bir de gâyeniz varsa;
 Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz.
 Demek ki birliği te'mîn edince kurtuluruz.²⁷

Yukarıdaki mısralar bize bir toplumun aynı inancı paylaşması ve bu inancın gereği olarak namaz ibadetini saf halinde birlikte yapmaları ve bir birlik oluşturmaları anlamında bir dayanışma örneği sunmaktadır. Bir toplumda insanların zihin ve kalp dünyalarının aynı değerler doğrultusunda işlemesi manevi birlikteliği meydana getirir. İnsanların duygu, düşünce, inanç ve değerler etrafında buluşmaları bedensel olmasa bile zihinsel yakınlaşmayı da beraberinde getirir. Zihinsel/manevi yakınlık her şeyin üzerinde bir anlam taşır. Manevi yakınlaşma olmadan ne kadar maddi yakınlaşma olursa olsun ideal anlamda bir yakınlaşmadan ve dayanışmadan söz edilemez. İşte inanç unsurları, insanları bir araya getiren önemli manevi dinamiklerdendir. Bunun göstergelerinden birisi de namaz ibadetidir. Akif, namaz ibadetinden yola çıkarak bu dayanışmanın sosyal hayatta da olması gerektiğini, böyle davranıldığında toplumun sağlam bir birlik

27 Akif, *age.*, s. 536.

oluşturacağını ifadeye çalışmaktadır. Bu, aynı zamanda birlik ve beraberliğin de bir yansımasıdır.

“Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa; Eğer o his gibi tek, bir de gâyeniz varsa; Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz. Demek ki birliği te'mîn edince kurtuluruz” demektedir, Akif. Bir toplumda insanların aynı hislerle donanmış, aynı değerlere bağlanmış olması, yüreklerin aynı doğrultuda atması demektir. Böyle bir toplum ne kadar da felaketlerle karşı karşıya kalsa, var olma, ayakta ve hayatta kalma mücadelesini elden bırakmayacaktır. Zira onları bir arada tutan değerler, zihinlerinde ve gönüllerindeki yerini korumaktadır. Bu duygu hali de onları daima canlı ve dinamik tutmaktadır. Unutulmamalıdır ki insanları sevk ve idare eden zihni, kültürel unsurlardır. Bunlar ne kadar sağlam ve insanlar bunlara ne kadar candan bağlı olurlarsa o derece güçlenmiş ve dinamik hale gelmiş olurlar.

Akif, toplumun bekası/geleceği için bazı tavsiyelerde de bulunmaktadır. Bu tavsiyeler, hem bir durum tespiti hem de neler yapılması gerektiğine dair yol göstermelerdir. Örneğin aşağıdaki mısraları önemli öğütler içermektedir:

Milletin, memleketin böyle sefil olmasına.
 Bir sebep varsa, havâssın geriden bakmasıdır...
 Yoksa, Şark'ın bu zeki unsuru her feyzi alır.
 Müslümanlık gibi, mâhiyyeti cidden yüksek,
 Sonra, vicdanları bir nefhada tehyiç edecek,
 Din-i fitrideki bir milleti irşâda ne var?
 Daha yüksek mi aceb Şark'ı ezen fitratlar,
 Kâbiliyyetçe? Hayır, ben buna asla kanmam.
 Adam ister yalnız etmeye bir kavmi adam!
 Doğru yol işte budur, gel, diye sen bir yürü de,
 O zaman bak ne koşanlar göreceksin sürûde!²⁸

Bu mısralarda milletin sefaleti, bunun sebebinin aydınların geriden bakması, Doğu'nun zeki insanların feyzi almaya

müsait olması, Müslümanlık değerlerinin vicdanları bir nefeste heyecanlandıracak düzeyde olması, Doğu'yu ezenlerin kabiliyetçe onlardan üstün olmaması gibi temalar işlenmektedir. Aslında bu temalar toplumun sorunları ve bunların çözüm önerilerini dile getirmektedir.

Her şeyden önce Akif, milletin/memleketin böyle sefil halde olmasının sebebini aydınların geriden bakmasına bağlamaktadır. Gerçekten de bir toplumun ayakta kalmasının, varlığını devam ettirmesinin ve gelişmesinin asıl unsuru aydınlardır. Aydınlar bir toplumu aydınlatan daha doğrusu aydınlatma, yol gösterme yeni şeylerle buluşturma konusunda öncü insanlardır.

Bir toplumun bekası için, o toplumun önünde olan insanların bilgi, görgü ve tecrübelerini topluma sunmaları gerekmektedir. Bu sunma her şeyden önce o insanların ellerinden geleni ortaya koymalarıyla gerçekleşmektedir. Zira toplumda herkes aynı bilgi ve birikime sahip değildir. Bilgili ve donanımlı olanların toplumu yönlendirmesi gerekmektedir. Çünkü toplum daha çok yönlendirmelerle hareket eder. Bu yönlendirmeyi yapacak olanların da bilgi, tecrübe ve doğru kararlar üzerine olması, o toplumun geleceğiyle yakından ilişkilidir. Doğru kararlar ve doğru uygulamalar bir başka ifadeyle doğru zamanda doğru kararlar ve uygulamalar toplumun hem varlığını hem de geleceğe sağlıklı yürümesini sağlar. Bugün bakıldığında gelişmekte olan toplumlar, bilim ve teknoloji alanında doğru adımlar atmaktadırlar. Tabii bir toplumun geleceği açısından salt teknoloji yeterli bir unsur değildir. Bir bütün olarak maddi ve manevi unsurların birlikte düşünülmesi ve değerlendirilmesi, ona göre yeni adımların atılması toplumun her şeyiyle geleceğe taşınması anlamına gelmektedir.

Kabul edilmektedir ki bir toplumda önde olanlar aynı zamanda toplumu da yönlendirme konumundadırlar. Özellikle eğitim/kültür düzeyi düşük toplumların sevk ve idare edilmeleri daha kolaydır. Zira cahil adamı kandırmak, aklını kul-

lanabilene göre daha kolaydır. Ancak eğitim, bilgi ve tecrübe boyutu yüksek bir toplumu yönlendirmek sanıldığı kadar kolay değildir. O nedenle toplum bireylerinin bilgi ve tecrübe boyutlarının her geçen gün yükseltilmesi o toplumun hem günü hem de geleceği açısından son derece önem taşımaktadır. Bununla beraber toplumda aydın/entelektüel olarak bilinen insanların bu donanımlarını topluma aktarmaları diğer deyişle topluma öncü olmaları gerekir. Böylece toplum doğru/bilimsel bilgiler üzerine varlığını sürdürür. Hakikaten doğru bilgiler üzerine adım atmak hayatın akışı ve gelişmesi açısından önemlidir. Ayrıca toplumların gelişmeleri için de ayrı bir önem taşımaktadır. Bu anlamda bilgili, aydın/entelektüel insan bir kenarda duracak, cahil/bilgisiz insan toplumu ilgilendiren konularda kararlar vererek geleceği şekillendirecek. Bu aklın, bilimin ve insanlığın kabul edemeyeceği bir durumdur. İşte bunun için de Akif'in havâs/aydın dediği insanların ellerini taşın altına sokmalarına ihtiyaç vardır. Ayrıca toplumun önünde bulunan insanların da bilime azami oranda değer vermesi her işi bilim, fen, teknoloji ve değerler çerçevesinde yapmaya çalışması gerekmektedir.

Akif'in vurguladığı niteliği gerçekten yüksek dediği değer ise Müslümanlıktır. O "Doğu'nun bu zeki insanları her feyzi alır." diyerek Doğu insanının kabiliyetli olduğunu dile getiriyor. Aslında Akif'in söyledikleri bugün bile apaçık ortadadır. O İslamî değerlerin insanların yaratılışına da uygun olduğunu, vicdanları bir nefeste heyecanlandıracak özellikte bulunduğunu, bunun için adamın gerekli olduğunu belirtmektedir. "Adam ister yalnız, etmek için bir milleti adam!" derken bu gerçekliğe işaret etmektedir. Bir başka yerde de Akif, "Beka-yı dîn ile kaim hayât-ı cem'ıyyât; Mukaddesâtını tesbite uğraşıp durdu... Mücerredât-ı kesifeyle bir cihan kurdu."²⁹ derken, toplumun yaşamasını dine bağlamaktadır. Hatta o, bu değerlere bağlılıkla sonunda toplumumuzun bir dünya kurduğunu belirtmektedir.

29 Akif, *age.*, s. 644.

Din denilince farklı düşünce ve kanaatler akla gelebilir. Bizim toplumumuzun büyük çoğunluğu Müslümandır. Akif İslami değerlerin nelerden ibaret olduğunu ve bu değerlerin insan ve topluma neler kazandırdığının farkındadır. Zira din, her şeyden önce insana manevi bir huzur vermektedir. Bu din, evrensel değerleri öğreten ve insanın yaratılışıyla da uyumlu/fitri bir din ise bu manevi huzur daha da artmaktadır. Ayrıca din, insanlar arasında birlik ve beraberlik duygularını da güçlendirmektedir. Dinin bir başka özelliği de içerisinde yaşanılan topluma sahip çıkılmasını ve onun ayakta kalabilmesini öğütlemesidir. Dolayısıyla böyle bir bilgi ve ona dayalı oluşan bilinç hali, insanlarda toplumlarına sahip çıkma ve onun varlığını koruyarak devam ettirme duygu ve düşüncesi vermektedir.

“Daha yüksek yaratılışlı mı acaba Doğu’yu ezip duranlar, Kabiliyetçe? Hayır, ben buna asla kanmam.” derken gerçekten insana bir moral, güven ve yapabilme duygu ve düşüncesi vermektedir. Bugün bile bakıldığında bazı insan ya da toplumların diğer insan ya da toplumları kendilerinden üstün gördükleri ve yapamayacakları duygusuna kapıldıkları bir gerçektir. Bu, bir insanın bir toplumun varlığını ortaya koyması, kendini ifade etmesi ve geleceğe dair plan ve projeler yapmasının da önündeki en büyük engeldir. Zaten insan ya da toplumların en büyük engelleri kendileridir. İnsanlar kendilerine güvenemediklerinde potansiyellerini de gerçekleştiremezler ve varlıklarını sürdürme konusunda başkalarına ihtiyaç duyarlar.

Toplumların bekası bağlamında Akifin vurguladığı diğer bir husus, bir toplumda “öncü, rehber, başı çeken insanların” bulunmasıdır. Bu insanlar, toplumlarının değerlerine bağlı olarak, “önde gidenler”dir. Burada “toplum psikolojisi” ifadesinin hatırlanması uygun olur. Zira insanlar genelde bir öncünün arkasından yürürler. Bu zamanına, yerine ve şartlarına göre kimi zaman bir kahraman, kimi zaman bir rehber, kimi zaman bir siyaset adamı, kimi zaman bir hukukçu, kimi

zaman bir din adamı vs. ya da konularına göre farklı şekillerde olabilir. Örneğin siyasette siyaset adamı, hukukta hukuk adamı, dinde din adamı, ekonomide bir ekonomist vb. şekillerde olabilir. Dolayısıyla toplumu sürükleyen bir öncü olur. Toplum da o öncünün öncülüğünde geleceğe yürür. Eğer bu öncü, milli ve manevi değerlerine bağlı, toplumunu seven ve onun hayatta kalabilmesi için mücadele veren birisi olduğunu ispatlar ve bunu ortaya koyarsa daha doğrusu toplumu kendisine inandırırorsa diğer toplum bireyleri onun arkasından yürürler. "Doğru yol işte budur, gel, diye sen bir yürü de, o zaman bak ne koşanlar göreceksin sürüde!" İşte aydınların, siyaset adamlarının, yöneticilerin, kanaat önderlerinin milli, manevi ve evrensel değerler ve doğrular çerçevesinde içerisinde bulundukları topluma rehberlik etmeleri ve onları bilgilendirerek bilinçlendirmeleri ve böylece güçlenerek geleceğe yürümeleri var olmalarının, hayatta kalmalarının ve güçlenmelerinin yolu olarak görülmektedir.

C. TOPLUMDAN MEDENİYETE

İnsan, var olmak, hayatta kalmak ve varlığını devam ettirmek ister. Toplum, insanlardan oluşur. Toplumlar da büyümek, gelişmek ve daha büyük bir toplum olmak isterler. Medeniyet denilen gerçeklik de bir toplumun gelişmesi sonucu oluşan sosyal bir gerçekliktir. Bir toplum, maddi ve manevi unsurlarıyla bir bütündür. Bu bütünlük, kendi içerisindeki unsurlarını geliştirmek suretiyle her geçen gün gelişme eğilimi gösterir. Bu süreçte gerek kendi içerisinde ve gerekse diğer toplumlardan beslenerek medeniyet kurma sürecine girer. Zira bir toplumu oluşturan maddi ve manevi unsurlar ona ait olurken, medeniyete ait unsurlar evrensel özellik gösterirler. Dolayısıyla bir toplumun kendine ait unsurları ki bunlar dil, örf, adet, gelenek vb. o kültürün özelliklerini yansıtmaktadır.

Medeniyete ait özellikler ise daha çok diğer toplum bireylerine de hitap eden bir boyuta sahiptirler. Mesela bunlar bilim,

teknik ve fen alanında olan unsurlardır. İşte bir toplumun medeniyet kurması kendi dinamikleri çerçevesinde gelişerek diğer toplumlara da hitap edebilecek medeni unsurları da kendi bünyesinde barındırması şeklinde düşünülebilir. İbn Haldun'a göre medeniyet, "Umran için medenilik, artık arkasında başka bir şeyin olmadığı nihai noktadır."³⁰ Cemil Meriç'in ifadeleriyle söylemek gerekirse, "Kültürler doğar, gelişir ve ölürler. Medeniyet bu vetirenin son merhalesidir."³¹ Yine medeniyet, "Geçmişten veya diğerlerinden hazır bulunan (maddi, manevi) eserlerden ve tasarruflar toplamından ibarettir."³²

1. Doğu Toplamları

Mehmed Akifin yaşadığı dönem itibariyle bakıldığında Doğu, özellikle de İslam toplumlarının hiç de iç açıcı bir düzeyde olmadıkları görülmektedir. Tek tek ülke olarak değil bir bütün olarak maddi ve manevi anlamda sorunların yaşandığı, toplumsal yapının istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu olumsuzlukların en başında da savaşlar, iç kargaşalar, dış güçlerin bu toplumlar üzerindeki baskıları ve yaptırımları Doğu toplumlarını ciddi anlamda sarsmıştır. Bütün bunları gören, yaşayan ve hisseden Akif, gerek fiili anlamda gerekse düşünce bazında öncelikle kendi toplumunun kurtulması ve İslam dünyasının kurtuluşu için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Ayrıca bütün bu gerçeklikleri de mısralarıyla dile getirmeye çalışmıştır. Onun kaleminden Doğu'nun genel hali şu mısralarla dile getirilmektedir:

Musallat, hiç göz açtırmaz da Garb'ın kanlı kâbusu,
Asırlar var kı, İslâm'ın muattal, beyni, bâzûsu.
"Ne gördün, Şark'ı çok gezdin?" diyorlar. Gördüğüm:
Yer yer, Harâb iller; serilmiş hânûmanlar; başsız ümmetler;

30 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çev.: H. Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Cilt: II, Ankara 2004, s. 507.

31 Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996, s. 109.

32 Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi I*, Fecr Yayınları, Ankara 1987, s. 7.

Yıkılmış köprüler; çökmüş kanallar; yolcusuz yollar;
 Buruşmuş çehreler; tersiz alınlar; işlemez kollar;
 Bükülmüş beller; incelmüş boyunlar; kaynamaz kanlar;
 Düşünmez başlar; aldırmaş yürekler; paslı vicdanlar;
 Tegallübler, esâretler; tehakkümler, mezelletler;
 Riyâlar; türlü iğrenç ibtilalar; türlü illetler;
 Örumcek bağlanuş, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;
 Ekinsiz tarlalar; ot basmış evler; küflü harmanlar;
 Cemâ'atsiz imamlar; kirli yüzler; secdesiz başlar;
 "Gazâ" nâmiyle dindaş öldüren biçâre dindaşlar;
 İpissiz âşîyanlar; kimsesiz köyler, çökük damlar;
 Emek mahrumu günler; fıkır-ı ferdâ bilmez akşamlar!³³

"Doğu" başlığı altında kaleme alınan Akif'in yukarıdaki gözlem ve düşünceleri Doğu'nun içerisinde bulunduğu ortamı açık-seçik gözler önüne sermektedir. Zaten harap iller diye başlaması o toplumların halini en baştan ortaya koymaktadır. Devamla Akif, "başsız toplumlar" diye devam ediyor. Bir ilin harap olması, toplumun başsız kalması her şeyi anlatmaktadır. Zira toplum olabilmek için illerin yapılı/düzenli ve başlı olması gerekmektedir. Dışarıdan bakıldığında bir ilin görünümü ve oradaki hayat size önemli ipuçları vermektedir. Eğer il yıkık-dökük, bakımsız ise anlaşılmaktadır ki o ilde sosyal yapı da istenilen düzeyde değildir. Devam ediyor Akif Doğu'yu betimlemeye/tarife, "yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar" ifadeleriyle, maddi hayatın o illerde ne halde olduğunu göstermeye çalışıyor. Bu ifadeler anlatmaya çalıştığı Doğu toplumlarının maddi hayatlarının ne derece bakımsız hatta çöküntü içerisinde olduğunu göstermektedir. Hâlbuki yol, köprü, kanal, binaların bakımlı olması, parklar ve bahçelerin düzenliliği ve bunlara benzer diğer yapıların düzen ve intizamı o ilin fiziki yapısını göstermektedir. Bunlar düzenli olduğunda o ile dair olumlu tespitlerde bulunulabilir. Akif, Doğu toplumlarının düzensiz bu hallerini perişanlık olarak tasvir ediyor.

Akif, Doğu hakkındaki kanaatlerine sosyal hayat tasvirleriyle devam ediyor. "Buruşmuş çehreler, tersiz alınlar, işlemez kollar, bükülmüş beller, incelmış boyunlar, kaynamaz kanlar, düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar" tasvirleriyle de insanların fiziksel ve ruhsal hallerini anlatmaktadır. Bu ifadeleriyle o, insanların hem fiziksel güçlerinin zayıf hem de düşünmeyen, aldırmayan, önemsemeyen ve vicdani sorumluluk taşımayan bir halde olduklarını ifade etmekte, bir bakıma da serzenişte bulunmaktadır. Aslında o, bunları söylerken bir dert ve ıstırap da duymaktadır. Özellikle "tersiz alınlar" ve "paslı vicdanlar" ifadeleri bu ıstırapı açık şekilde ortaya koymaktadır. Zira o, tersiz alınlar derken, toplumun neden bu hale düştüğünü, yolun, köprünün, kanalın ve diğer unsurların yapımı konusunda, ilin imanı için gerekenlerin yapılmadığından yakınmaktadır. Çalışma konusunda Akif, bir başka yerde alınlar terlemeli, ifadesini kullanmaktadır. Alınlar terlemeli ki bir takım yeni şeyler yapılabilsin ve toplumun refah düzeyi yükselsin. Bunlar daha çok toplumun maddi/fiziki yapısıyla ilgili durumlardır. Ayrıca Akif, sosyal hayatla yani insanların düşünce, tutum ve davranışlarından da yakınmaktadır

Sosyal hayatla ilgili o, "tegallübler/zorbalıklar, esaretler, tehakkümler/baskı kurmalar, mezelletler/bayağılıklar, riya- lar/ikiyüzlülükler, türlü iğrenç ibtilalar/iğrenç alışkanlıklar, türlü illetler/hastalıklar" tasvirleriyle de insani yapının bozulmuşluğunu, sosyal hayatın felç olduğunu, güvenin, insani değerlerin kalmadığından yakınmaktadır. Bütün bunlar bozulmuş bir toplumun özellikleri olarak yansımaktadır. Yukarıdaki fiziki görünümle ilgili söylenenler ile sosyal hayatla ilgili söylenenler birlikte düşünüldüğünde/değerlendirildiğinde Akife göre Doğu, iflasın eşiğinde bir hayata sahiptir. Herhalde akıllı başında, normal bir hayat yaşamak isteyen bir insan böyle bir toplumda yaşamak hatta bulunmak istemez. Çünkü hiçbir haliyle görmeye, kalmaya ya da gezmeye değer bir özellik göstermemektedir. Bilakis insan hayatını olumsuz

yönde etkileyecek ne varsa böyle bir toplumda görülmektedir. "Öyle ki bu düşünceleri akla getiren onun şu tespitleridir: Cemâ'atsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar, "gaza" namıyla dindaş öldüren biçâre dindaşlar" tasvirleriyle o mısralarını sürdürmektedir.

Akif'in, "cemâ'atsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar, "gaza" namıyla dindaş öldüren biçâre dindaşlar" tasvirleri günümüze de yansımış görülmektedir. Bugün İslam dünyasına bakıldığında "gaza" namıyla dindaş öldüren biçâre dindaşlar" ifadesi hala yaşanan acı bir gerçektir. Bu, üzerinde ciddi anlamda durulması, düşünülmesi ve gerekli adımların atılmasını akla getirmektedir. Tâ o zamanlardan bugüne neden İslam dünyası bu ikiye bölünmüşlüklerle, mezhep, ırk vb. nedenlerden dolayı insanlar diğerlerine karşı şiddet uygular ve onları yok etmek için mücadele verirler. Neden İslam dünyasında kan, gözyaşı ve acılar bir türlü bitmez? Neden bütün sorunlar hep İslam dünyasında yaşanır? diye düşünmek ve üzerinde derin tahliller yapmak gerekmektedir.

Doğu, ona göre, geçmişteki o hareketli, imarlı ve canlı günlerini kaybetmiş, sessiz, sedasız ve ıssız bir görünüm almıştır. Bu atıl tablo içler acısı bir manzara sunmaktadır. Zaten Akif bunu, "İpissiz âşîyanlar; kimsesiz köyler, çökük damlar; Emek mahrumu günler; fikr-i ferdâ bilmez akşamlar!" tasvirleriyle dile getirmektedir. Böyle bir manzara aynı zamanda terk edilmişliğin de bir görünümüdür. Buradan Doğu'nun perişan hali ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ortamda sosyal hayatın dinamikliğinden söz edilemez. Zira sosyal hayatın dinamik olduğu yerlerde evler bakımlı, bahçeler imarlı, sokaklar düzenli, insanlar iş/aş peşinde çalışma içerisinde, çocuklar parklarda, bahçelerde oynamakta ve okullarda eğitim öğretim görmekte, sokaklar cıvılcıvıllı insanlardan oluşmakta ve hayat renkli ve canlı bir durumdadır. İşte Akif'in yakındığı terkedilmiş köyler, yıkık-dökük evler/barklar acı ve terkedilmiş bir vatan izlenimi vermektedir. Aslında o, bir yakınma içerisinde. Zira neden benim ülkem

ve Doğu toplumları eski dinamik durumlarında değiller, diye serzenişte bulunmakta ve bununla yeni nesillere bir ruh ve bilinç aşılama istemektedir.

O, Doğu'nun acı/acınacak halini ifade bağlamında tespitlerine kişisel düşünceleriyle devam etmektedir:

Geçerken, ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum;
 Duyan yok, ses veren yok, bin perişan yurda başvurdum.
 Mezarlar, âhiretler, yükselen karşında dūrâdür;
 Ne topraktan güler bir yüz, ne göklerden güler bir nūr!
 Derinlerden gelir feryâdı yüz binlerce âlâmın;
 Ufuklar bir kızıl çenber, bükük boynunda İslam'ın!
 Göğüsler hırlayıp durmakta, zincirler daralmakta;
 Bunalmış kalmış üç yüz elli milyon cansa gırtlakta!³⁴

Akif, yukarıdaki ifadeleriyle İslam dünyasının o acılı, kederli ve çile dolu hâl ve günlerini seslendirmektedir. Üç yüz elli milyon insanın yaşadığı topraklarda hayat adeta durmuş, insansız, ekinsiz ve cansız bir durumda kalmıştır. Tabi o günkü şartlarda İslam dünyası perişan bir haldedir. Bu perişanlık sadece kendi içinden kaynaklanmamakta dış güçlerin de İslam dünyasına karşı yaptıklarının sonucu olarak da yaşanmaktadır. Burada İslam dünyasının perişan edilmesi ve acılarıyla, gözyaşlarıyla ve ölümlerle pençeleşmesi söz konusudur. Daha önce de ifade ettiğim üzere, bu acılar sadece o dönemlerde yaşanmamış, tarihin farklı zamanlarında farklı şekillerde görülmüş ve halen de görülen ve yaşanan durumlardır. Ancak Akif'in yaşadığı dönemlerde gerçekten milletimiz başta olmak üzere İslam toplumları ve bu bağlamda Doğu toplumları ciddi anlamda ölüm/kalım savaşı vermişlerdir.

"Göğüsler hırlayıp durmakta, zincirler daralmakta; Bunalmış kalmış üç yüz elli milyon cansa gırtlakta!" tespiti yaşanan trajedinin ne derece zor olduğunu göstermektedir. Akif, bu tespitleri yaparken, devam ediyor ve şöyle diyor:

34 Akif, *age.*, s. 876-878.

İlâhî! Gördüğüm âlem mi insânîyyetin mehdi?
 Bütün umrânı târihin bu çöllerden mi yükseldi?
 Şu zâirsiz bucaklar mıydı vahdânîyyetin yurdu?
 Bu kumlardan mı, Allah'ım nebiler fışkırıp durdu?
 Henüz tek berk-ı iman çakmadan cevvinde dünyanın,
 Bu göklerden mi, yâ Rab, coştı, sağnak sağnak, edyânın?...
 Hirâlar, Tûr-i Sinâlar, bu âfâkın mı şehkân?
 Bu taşlardan mı, yer yer, taşı Rûhullah'ın esrânı?
 Cihânın Garb'ı vahşet-zâr iken, Şark'ında, Karnak'lar,
 Herem'ler, Sedd-i Çin'ler, Tâk-ı Kısra'lar, Havernaklar,
 İrem'ler, Sûr-i Bâbil'ler semâ-peymâ değil miydi?
 O mâziler, İlâhî, bir yıkık rû'yâ mıdır şimdi?³⁵

Ortadoğu, insanlığın beşiği, medeniyetin doğduğu, insanlığın ne olduğunun vahiy temelli ortaya çıktığı mekandır. İşte Akif, "Allah'ım! Gördüğüm bu âlem mi insanlığın beşiği" diye yakınıyor. O, bu manzara insanlığın beşiği olamaz, diye serzenişte bulunuyor. "Bu çöllerden mi yükseldi tarihin bütün uygarlığı, şu ıpissız bucaklar mıydı Allah'ı birleyenlerin yurdu?" derken, o mekanların geçmişte uygarlık beşiği, İlâhi vahyin zuhur ettiği alanlar ve insanlığın medeniyet, insanlık, erdem anlamında şanlı bir tarihinin bulunduğu işaret etmektedir. Ancak ne oldu da bu topraklar ve bu insanlar bu hale geldi, acı, ıstırap içerisinde ve mekanlar harap ve yıkık bir durumdadır.

O, bütün bunları anlatırken, geçmişte medeniyetlere beşiklik yapmış, insanlığın hayata açılımının merkezi olmuş toprakların bugün bu halde olmaması gerekir, demek istemektedir. Öyle ki, mısralarında, "Harem'ler (Mekke-Medine), Beyt-i Makdis'ler (Mescid-i Aksa'lar) bu toprak'tan mı yoğruldu?" diye sormakta ve dikkatleri yoğunlaştırarak, bizlere nereden nereye, ne halden ne hale geldiğimizi hatırlatmaktadır. Bir başka ifadeyle İslam âleminin (Doğu'nun) dünü ile bugünü arasında nasıl bir fark olduğunu ortaya koymaktadır.

Gerçekten de insanlığın dalaletten hidayete, inkardan imana, kötülüklerden iyiliklere yönelmesine ev sahipliği yapmış bölgelerin ve o topraklarda yaşamış başta Peygamberler olmak üzere şanlı ecdadın torunlarının gelinen noktadaki hali düşündürücü ve ibret vericidir. Akif'in de güzel tespitlerle hatırlatmaya ve ciddi anlamda bir durum değerlendirmesi yapmaya sevk eden mısraları bu bağlamdadır.

O mâziler, İlâhî, bir yıkık rû'yâ mıdır şimdi?
 Ne yapsın, nâ-ümid olsun mu Şark'ın intibahından,
 Perişan ruhumuz, hâlb, dönerken bâr-gahından?
 Bu haybetten usandık biz, bu hüsran artık elversin!
 İlâhî! Nerde bir nefhan ki, donmuş hisler ürpersin,
 Serilmiş sineler kâbusu artık sîlkıp üstünden,
 "Hayat elbette hakkımdır!" desin, dünyâ "değil!" derken?³⁶

Yukarıdaki mısralarıyla Akif, geçmişe özlem duymakta ve geçmişin o şanlı günlerinin hayal mi olduğunu sormaktadır. Tabi bunu ifade ederken Yüce Allah'a da niyazda bulunmaktadır. "Bütün o geçmiş, Allah'ım yıkık bir rüya mıdır şimdi?" diyerek, geçmişe olan özlemini de dile getirmektedir. Yine dua ve niyazlarla Müslümanların bu acılı ve hüzünlü hallerden kurtulmaları için de "Allah'ım! Nerde bir esintin ki, donmuş hisler ürpersin" diyerek Allah'tan İslam dünyasının uyanması için yardım dilemektedir. Bunları söylerken Müslüman insanın duruşu, kişiliği ve kimliğine dair çok önemli uyarıcı/çarpıcı cümleler de kullanmaktadır: "Hayat elbette hakkımdır!" desin, dünya "değil" derken? Öyle görülüyor ki Akif, bir yandan Yüce Allah'tan dua ve niyazla yardım dilemeyi, diğer yandan da yaşama hakkımızın en temel hak olduğunu, bütün dünyanın buna karşı gelmesi ve yaşama hakkını elden almaya çalışması karşısında dik durmayı, varlık göstermeyi ve direnmeyi öne çıkarmaktadır. Zira zaten Doğu'ya, İslam dünyasına hücum edilmiş, tarumar edilmeye çalışılmış, mesele bir var olma ve yok olma meselesi haline gelmiş, işte bu

noktada hayat elbette hakkımdır demek herhalde en insani bir hak olarak ifade edilmelidir.

Akif'e göre Doğu toplumlarında bir ataletin, tembelliğin, vurdumduymazlığın ve ayrıca birlikte hareket edememe halinin olduğu görülmektedir. Bütün bunlar Doğu'yu zayıflatmakta ve güçsüz duruma düşürmektedir. Bu anlamda Doğu toplumları gerek kendi içlerinde ve gerekse bir bütün olarak istenilen düzeyde başarı gösterememektedirler. Durum da onları zayıflatmakta ve diğer toplumlar nezdinde güçsüz kılmaktadır. Zaten diğer toplumların hedefi de onları sömürgeleştirmek, maddi ve manevi imkanlarını ellerinden alarak, kendilerine bağlamaktır. Özellikle Batı toplumlarının tarihte yaptıkları Doğu toplumlarının maddi imkânlarını sömürerek, ellerinden almak ve onları adeta köleleştirmek şeklinde olmuştur. Bu durum bizim toplumumuza da uygulanmak istenmiş, ancak ecdadımızın şanlı direnişi onları püskürtmüştü ve tarihte ortaya konulan o var olma, hayatta kalma mücadelesi en güzel şekilde verilmiştir. İşte tam bu süreçlerde Akif de bu olayları bizzat canlı olarak yaşamıştır. O, toplumumuzun ruh halinin, duygu düzeyinin ve düşünce ufkunun canlı ve dinamik olması için hem bizzat hayatın içerisine katılarak hem de yazılarıyla toplumu uyandırmaya çalışmıştır. Ancak şunu hemen itiraf etmek gerekir ki, Doğu toplumları ve bu bağlamda bizim toplumumuzda da belli bir tembelliğin, kâderciliğin olduğu inkar edilemez. Belki Akif'in de altını çizdiği bu hususlar olsa gerektir.

Gelişme ve sosyal hayatı daha ileri noktalara götürme, maddi ve manevi unsurları geliştirmeye olur. Bunun için de birey ve toplum olarak topyekûn bir bilinç ve ruh halinin işe karışması gerekmektedir. Geçmişte Doğu/İslam toplumları manevi ve maddi alanda dünyada zirve noktada bulunup, medeniyet buralardan diğer bölgelere yayılırken, ilerleyen süreçte Doğu, zayıf düşmüş, en temel ihtiyaçları karşılama noktasında kendisine yetemez hale gelmiştir. Yukarıda da ifade ettiğim üzere bunun içeriden ve dışarıdan farklı sebepleri

olabilir. Ancak ne olursa olsun, İslam dinine mensup olan bir milletin hangi şartlarda olursa olsun, her şeyden önce ayağa kalkma, kendisine yeterli olma, insanlık ve medeniyet yolunda gelişme konusunda belli bir bilincinin olması beklenir. İşte bu noktalarda bir bilgi ve bilinç eksikliği ile beraber tembelliğin olduğu görülmektedir. Zira bir insan ya da insanlar için, bilgi düzeyi düşük oldu mu, bilinçlenme de düşük olabiliyor. Bu şu anlama gelmemelidir. İnsan bilgili olduğunda milli ve manevi değerlerine daha fazla bağlıdır diye bir kural da yoktur. Belki bu noktada kendi toplumsal değerlerine bağlı kalarak bilgilenme ve bu bilgiyi kendi toplumu ve insanlık için olumlu/faydalı bir şekilde uygulama gerekmektedir.

Akıf, Doğu ve bu bağlamda İslam toplumlarının perişanlığını farklı şekillerde dile getirirken, daha çok bizim toplumumuz üzerinde durmaktadır. Yukarıda da değindiğim üzere toplumsal çöküşün, dağınıklığın ve yok olmayla karşı karşıya kalmanın nedenlerini o, iç ve dış faktörlere bağlamaktadır. Bunu da şu dizeleriyle dile getirmektedir:

Nasıl bu memleket âtiden olmasın nevmid?
 Ufuklarında sönük bir zıyâ, cılız bir ümid
 Belirnesiyle, bakarsın, deminki baykuşlar,
 Meşimesinde fezanın o nuru boğmuşlar!
 Koşarken Avrupa ta'cile ihtizârımızı;
 İçerde bir sürû hâin kazar mezârımızı!"
 Gebermek istemeyiz biz!" desek de kim dinler?
 Kımıldasan, "Ezeriz, mahvolursunuz!" derler!³⁷

Şiirde de görüldüğü üzere, toplumun içerisine düştüğü hâl dışarıdan ve içeriden şeklinde ikili bir yapıdadır. Bu noktada hem içeriye hem dışarıya karşı mücadele vermek ve toplumu içerisinde bulunduğu dar boğazdan kurtarmak gerekmektedir. Aslında bir toplum kendi içerisinde birlik ve beraberlik oluşturdu mu, o toplumu bozmak, dağıtmak ve ona zarar vermek sanıldığı kadar kolay değildir. Ancak toplumun içe-

risinde ikilik oluştu mu, o toplumun bozulması, zayıflaması daha kolaydır. Zaten düşmanlar ya da bir toplumu bozmak isteyenler bunu çok iyi bildikleri için genelde bu yöntemi uygulamaya koyarlar. Bu durum İslam dünyası için de geçmişte uygulanmış, aslında hala da uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu konularda Akif şöyle söylemektedir:

Ne söyleyip duruyor, görmedin mi İngiliz'i:
 "Üzûlmeyin, yaşamaktan kesin ümidiniz!
 Hakikat ortada, ma'nası var mı evhâmın?
 Bilirsiniz ki: Mısır, kâinât-ı İslam'ın
 O sıska gövdesi üstünde adetâ kafası;
 Diyar-ı Hind ise, göğsünde kalb-i hassâsı;
 Sizinkiler de, kımıldanmak isteyen koludur.
 Ki boş bırakmaya gelmez, ne olsa korkuludur!
 Biz İngilizler olup hâli önceden müdrik;
 O beyne pençeyi taktık, o göğse yerleştik.
 O halde bir kolu kalmış ki bizce çullanacak,
 Yolundadır işimiz bağladık mı kısıkvrak!
 Hem öyle zorla değil, çünkü "fıkr-ı kavmiyyet"
 Ede bu gâyeyi teshile pek büyük hizmet.
 O tohm-i lâ'neti baştan saçıp da orta yere,
 Arab'la Türk'ü ayırdık mı şöyle bir kerre,
 Ne çırpınır kolu artık, ne çırpınır kanadı.³⁸

Akif, İslam dünyasını bir bütün olarak görmekte, birlik ve dayanışmanın da bu toplumlara güç vereceğine inanmaktadır. Bu dağınıklığın ve ayrışmanın ise her birine olumsuz yansıdığını düşünmektedir. O bu dağınıklığın sebebini de bir İngiliz'in dilinden ifade etmektedir. Ona göre İslam dünyası tıpkı bir vücudun azaları gibi bir bütünlük oluşturmaktadır. İşte "Mısır bunun başını, Hindistan kalbini, biz ise kollarını..." şeklinde bir tasvirde bulunmaktadır. O günkü şartlarda Akif'in benzetmesi böyledir. Bu tasvir bugün farklı şekillerde düşünülebilir. Ancak burada onun söylemek istediği, İslam

dünyasındaki dağınıklığın zayıflamaya neden olduğu şeklindedir. Hatta diğer toplumların ırkçılık fikrini İslam toplumlarına yayarak parçalanmalarını artırmaktadır. Zaten kültürel ve ırkî ayrılıklar "öne çıkarıldı mı toplumların ayrışması çok kolay olmaktadır. Bu değişmez bir gerçekliktir. O nedenle Akif, Türk-Arap şeklinde bir ayrıştırmanın İslam toplumlarında var olan ayrılığı daha" da artıracak kanaatindedir. Hâl böyle olunca hem dışarıdan hem de içeriden bir toplumun ayakta kalması olabildiğince zorlaşmaktadır.

Tarihi süreçte yaşanan İslam toplumlarındaki ayrışma ve dağınıklık bugün de had safhadadır. Bugün çok farklı sebepler bu ayrışmanın nedenlerindendir. Bu anlamda gözyaşı, acı, keder ve ölümler genelde hep İslam dünyasındadır. İşin garip yönü hep de Müslümanlar ağlamakta ve ölmektedirler. Öyle ki Batı toplumları hemen çoğu konularda işbirliği yapmışlar. Kaldı ki onlar hemen her konuda aynı kültürel unsurlara da sahip değiller. Bu bağlamda İslam toplumlarının sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer alanlarda işbirliği yapmalarının daha kolay olacağı kültürel alt yapı da bulunmaktadır. Tüm bunlara rağmen bu birlikteliğin sağlanamadığı hatta ayrışmanın her geçen gün arttığı görülmektedir.

Bizim toplumumuz açısından bakıldığında, arzu edilen düzeyde toplumsal birlik, beraberlik ve dayanışmanın olduğu söylenemez. Halbuki bunu gerçekleştirecek oldukça zengin kültürel değerlerimiz bulunmaktadır. Bu anlamda sosyal, kültürel, dini, ekonomik vb. alanlarda önemli imkanlar bulunmaktadır. Bu imkanlar Türkiye'de de önemli ölçüde adil bir dağılım süreci çerçevesinde hayata yansıtılmaya çalışılmaktadır. Toplumumuz geçmişte bu birlikteliği sağladığı için var olma ya da yok olma mücadelesini ecdadımız kazanmış ve bu vatanı bize miras bırakmışlardır. Eğer geçmişte bu birliktelik sağlanmasaydı belki bugün çok farklı bir durumda olurduk. Ne var ki dimdik ayaktayız ve geleceğe toplum olarak yürüme sürecindeyiz. İşte tam bu noktada Akif'in de belirttiği çerçevede birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde olmaya

ihtiyacımız bulunmaktadır. Böyle olduğumuzda gelecek daha güzel ve yaşanmaya değer olacak ve dolayısıyla içerideki ve dışarıdaki toplum düşmanlarımız bu ülkeye, bu millete olumsuz bir şey yapamayacaklardır.

2. Batı Toplumlari

Mehmet Akif gerek bizzat giderek ve gerekse okumaları, duydukları ve tecrübe ettiklerinden hareketle Batı toplumlarını kendine göre tasvir etmektedir. Ona göre Batı toplumları maddi anlamda gelişmiş ve belli bir düzeye ulaşmıştır. Zaten bu bilinen, görülen bir gerçekliktir. Dolayısıyla Batı toplumları denilince Akif'e göre "iki boyutlu" bir algı söz konusudur. Birincisi Batı'nın madde medeniyeti, diğeri ise manevi alandaki sosyal yapısıdır. Öncelikle ona göre Batı'nın madde medeniyeti nasıldır, onu anlamaya çalışalım:

Sokak dedikleri neymiş? Fezâ-yı bi-pâyan,
Ki tayyedilmesinin yoktur ihtimâli yayan.
Demek, vesâit-i nakliyye nâmı tahtında,
Havada, yerde, yerin çok zamanlar altında
Uçup duran o havârık bir ihtiyâc-ı şedid.
Piyâde harcı mı, hâşâ, bu imtidâd-ı medidl...
Çamur bu beldede âdet değil ne kış, ne de yaz.
Geçende haylice kar yağdı Berlin'in içine;
Bıcık bıçık olacakken takır takır yine!
Merak edip soruverdim, "bırakmayız" dediler!
-Bırakmayın, güzel amma yağar durursa eğer?
"Bırakmayız!" sözü aynen tekerrür etmez mil
Evet, bu sözde nûmâyân heriflerin azmı.³⁹

Akif, bizzat Almanya/Berlin'de bulunmuş ve oradaki hayatı görmüş ve yaşamıştır. İşte yukarıdaki mısraları kışın kar yağmasına rağmen, sokakların hemen temizlenmesi ve pırıl pırıl yapılması halidir. O, yağın yağmurdan sonra kar, çamur beklerken, sokakların temizlenmesi karşısında hayrete

düşmekte ve bunu onlara da sormaktadır. Aldığı cevap ise "Bırakmayız!" olunca, "Evet, bu sözde görülebilir heriflerin azmi." diye çalışkanlıklarını ve madde medeniyeti anlamında ne düzeyde olduklarını ifade etmektedir. Hatta yollarının halini, "Bakın nasıl da mücellâ ki: Ferş-i nevvârı, (Bakın nasıl parlatılmış ki: Pırıl pırıl yolları)" ifadeleriyle dile getirmektedir. Kaldı ki Akif'in bunları söylediği zamana bakıldığında, yaşadığımız zamandan hemen hemen bir asır önce bunlar Berlin'de hayata geçirilmiş. Dolayısıyla Batı maddi anlamda tâ o zamanlardan başlamak üzere belli bir düzeye ulaşmıştır. Ancak bunu herhalde oturarak gerçekleştirmemiştir. Akif'in deyiimiyle "görülebilir heriflerin azmi".

Avrupa dünyanın imarı ve bu anlamda maddeye hükmetme konusunda gerekli çabayı ortaya koymuş ve bunun karşılığını da almıştır. Kabul edilmelidir ki, çalışmayla, çaba sarf etmeyle insanlar belli bir aşamaya ulaşabilirler. Bu Yüce Kitabımızın da bize öğütlediği bir hakikattir. Zira insana ancak çalıştığının karşılığı vardır. Öyle olunca da Batı toplumları bu bağlamda bir çalışma ve gelişme azmi göstermişlerdir. Bu çaba doğal olarak onlara evreni keşfetme ve onun potansiyellerinden yararlanma imkanı sağlamıştır. Bu noktada Batı diğer toplumları sömürerek bu aşamaya gelmiştir, deme kolaylığını seçme yerine; bilim, teknik ve fen alanındaki çabaları sonucu bu aşamaya gelmiştir demenin daha doğru olduğunu belirtmeliyiz. Çünkü bilim ve teknik alanında belli bir aşamaya gelmek sanıldığı kadar da kolay bir iş değildir. Bunu söylerken onları olduğundan fazla göstermek, acze düşerek konuları izah etmek taraftarı da olmamak gerekir. Bununla beraber yığıldı öldürüp hakkını teslim etmek de herhalde bilimsel ve hakkaniyetli bir yaklaşım olsa gerektir.

Akif, Batı'yı anlatırken, onların ilim ve san'at alanında ileri bir düzeyde olduklarını inkar etmemekte hatta bunu almayı hararetle tavsiye etmekte ve şöyle söylemektedir: "Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini; Veriniz hem de mesainize son

sür'atini.”⁴⁰ İlim ve sanatın milliyeti ve memleketi yoktur. İlim ve sanat insanlığın ortak malıdır. Bu dünyanın herhangi bir yerinde gelişebilir. Bu noktada taassuba düşmemek gerekir. Hatta ilim ve sanatı alma konusunda dış dünyaya açık bir zihne sahip olunmalıdır. Böyle baktığımızda, dünyanın farklı yerlerindeki gelişmelere açık olur ve onları kendi ülkemize getirmek için çaba sarf ederiz. Bu yapılmadığında da geri bir noktada kalırız. Geri noktada kalmak demek, kar yağdığında yolları hemen temizleyememek ve çamur-çorak içerisinde kalmak demektir. Halbuki gelişmiş makinelerle hemencecik yolları temizleme imkanı vardır. Almanya bunu Akifin anlatımıyla çok öncelerden hayata geçirmiş. O halde burada bir zihniyet dönüşümüne ihtiyaç vardır. Bir başka anlatımla inanmak gerekir. Bilim ve sanatın bir toplumu geliştirici en önemli faktör olduğuna her şeyden önce, dinî inanç gibi olmasa bile, inanmak gerekir. Çünkü bilim, gelişmeye açık bir alandır. Her geçen zaman diliminde dünyada çok farklı bilimsel, sanatsal ve teknolojik yenilikler ortaya çıkmaktadır. Bir toplumun bunlara duyarsız kalması, zamana uyum gösterememe ve dünyadaki gelişmelerden istifade edememe anlamına gelmektedir. Burada bilimin kutsallaştırıldığı gibi bir yanılgıya düşülmemelidir. Söylemek istediğim, bilim, dünyanın imkanlarından daha iyi ve hızlı bir şekilde yararlanma anlamında bir araçtır.

Akif, Batı'nın fen ve teknoloji alanındaki biliminin alınmasından yanadır. Belki bu noktada, bilim, fen ve teknoloji kendi kültürünü içerisinde taşımaktadır gibi bir düşünce akla gelebilir. Ancak objektif gerçekler ya da salt bilimsellik diyebileceğimiz hakikatler vardır ki bunlar daha önce de söylediğimiz üzere kimsenin malı değildir. Tüm dünya insanların kullanabileceği gerçekliklerdir. O nedenle fen, teknoloji alanındaki bilimsel gelişmelere direnme yerine açık olmak, belki onları kendi toplumsal yapımıza uygun bir çerçevede değer-

lendirilmek gerekmektedir. Bu da yetiştirilecek bilim insanları sayesinde hayata yansıyacaktır.

Bugün Batı'nın ve Amerika'nın bilimsel alanlarda ulaştığı düzey inkar edilemez ya da görmemezlikten gelinemez. İnkâr edilse ya da görmemezlikten gelinse de bu ortada olan bir gerçekliktir. İşte Akif'in ısrarla belirttiği, bu çabayı ortaya koymak ve bilim alanında belli bir düzeye ulaşmaktır. Hatta bu konuda o, ciddi anlamda da yakınmaktadır. İşte onun yakındığı asıl husus, Batı'nın ilmini alma ve bilimsel düzeyini yakalama hatta geçme çabası değil, sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerini alarak gelişme anlayışıdır. Ona göre bizim toplumumuzun gelişmesi, kendi sosyal dokumuz ve değerlerimiz üzerine bilimsel çabalarla olmalıdır.

Akif, kendi toplumumuzun sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerini geri kalmamızın sebebi olarak gören, buna karşılık Batı'nın olduğu gibi alınması taraftarı olanlarla ilgili de önemli tespitlerde bulunmaktadır. Bu tespitlerden bazıları şöyledir:

Beyoğlu'nun o mülevves muhit-i fâhişine.
 Dalar gider, takılıp bir sefilenin peşine.
 "Hayâ, edep gibi sözler rûsum-i fâsidedir;
 Vatanla âile, hattâ, kuyûd-ı zaidedir."
 Dıyor da hepsine birden kuduzca saldırıyor.
 "Ayp değil mi?" demişsin. Acep kim aldırıyor!...
 Namaz, oruç gibi şeylerle yok alış veriş.
 Mukaddesât ile eğlenmek en birinci iş.
 Duyarsanız "kara kuvvet" bilin ki: İmandır.
 "Kitâb-ı köhne" de -hâşâ- Kitâb-ı Yazdan'dır.
 Üşenmeden ona Kur'ân-ı anlatırsan eğer,
 Şu ezberindeki esmâyı muttasıl geveler:
 "Kurûn-ı mâziyeden kalma cansız evrâd.
 Çekerse, doğru mu yirminci asrın evlâdı?"
 Nedir alâkası yirminci asr-ı irfânla.
 Bu şaklaban herîfîn? Anlamam ayıp değil al
 Metâ-ı fazlı mı varmış elinde gösterecek?

Nedir meziyyeti, görsek de barı öğrensek.

Hayır! Mehâsîn-i Garb'ın birinde yok hevesi,

Rezâil, oldu mu lâkin, şîârdır hepsil!⁴¹

Yukarıdaki mısralar Batı'nın sosyal hayatına özlem duyan, kendi toplumunun da aynı hayatla refaha kavuşacağını düşünenleri tasvir etmektedir. Akif, diyor ki, onlar kendi değerlerinin farkında olmadan Batı'yı olduğu gibi taklit etme taraftarıdır. Halbuki yirminci asra dair sahip oldukları ciddi bir donanımları da bulunmamaktadır. Bu konuda, "Hayır! Batı'nın heves etmez güzelliklerinin hiçbirine, Fakat sarılmayı adet edinmiştir rezilliklerine!" demektedir. Burada Akif, her şeyden önce kendi toplumsal dinamiklerimize vurgu yapmaktadır. Bunların en başında da Yüce Kur'an gelmektedir. Bu konuda Batı'yı olduğu gibi savunanların Kur'an'ı bilmediklerini, onu geçmiş çağlardan kalma anlamsız dualar olarak nitelediklerini ifade etmektedir. Ona göre "Batıyı olduğu gibi taklidi savunanların acaba nedir hünerleri, anlatsalar da bir bilsek" demektedir. Bunu söylerken de, "Hayır!" diyor, "Batı'nın heves etmez güzelliklerine, sarılmayı adet bilir rezilliklerine" diye hem Batı'nın bizim toplumsal yapımıza uymayan yönlerini hem de Batı hayranı olanların bu düşünce ve tutumlarını eleştirmektedir.

Bir bütün olarak bakıldığında gerçekten Batı toplum yapısı ile bizim toplum yapımız sosyal, kültürel ve ahlaki konularda farklılıklar göstermektedir. Bu, bütünüyle olmasa bile önemli ölçüde farklılıklar olarak görülmektedir. Akif, ülkemizde Batı hayranı olanları, yani Batı'nın bilimsel, teknik ve fenni yönlerini değil de sosyal yaşantısını idealize edenleri eleştirmeye devam etmektedir. Hatta bu tür insanların her türlü çirkinlikleri yaptıklarını, kendilerini haklı çıkarabilmek için de milletin önde gelen insanların yanlışılarını saymaya kalkıştığını belirtmektedir. Onun kaleminden satırlar şöyledir:

41 Akif, *age.*, s. 544.

"Utanmıyor musun? Ettiklerin rezalettir!"
 Denirse kendine, milletlerin ekabirini
 Sayardı göstererek hepsinin kebâirini:
 "Fılan içerdi... Filan fuhşa münhemikti..." diye
 Mülevvesâtını bir bir ricâl-i mâziye.
 İzâfe etmeye başlardı pâye vermek için.
 "Pekil Fezâilî yok muydu söylediklerinin?"
 Diyen çıkarsa "Müverrihlik etmedim!" derdi.
 Şu zübbeler de, bugün, aynı ruhu gösterdi.
 Fransız'ın nesi var? Fuhşu, bir de ilhâdî;
 Kapaştı bunları "yirminci asrın evladı!"
 Ya Alman'ın nesi var zevki okşayan? Birası;
 Unuttu ayranı, ma'tûha döndü kahrolası!
 Heriflerin, hani, dünya kadar bedâî'i var:
 Ulûmu var, edebiyâtı var, sanâî'i var.
 Giden birer avuç olsun getirse memlekete;
 Döner muhitimiz elbet muhit-i ma'rîfete.
 Kucak kucak taşıyor olmadık mesâviyi;
 Beğenmesek, "medeniyet!" diyor; inandık; iyil
 "Ne var, biraz da ma'ârif getirmiş olsa..." desek;
 Emin olun size "Hammallık etmedim!" diyecek.⁴²

Akif, yukarıdaki satırlarda Batı toplum yapısını ve ülke-
 mizden Batı hayranı olanların düşüncelerini kendince ortaya
 koymaya çalışmıştır. Onun tasvirleri aslında sosyal gerçekli-
 ği yansıtmaktadır. Öyle ki Batı toplum yapısını savunanlar,
 kendi toplum yapısının olumsuzluğundan hatta bazı önde
 gelen insanların kötü davranışlarından söz ederek Batı'yı öne
 çıkarmaktadırlar. İşte Akif, "Kötüledikleri o insanların hiç mi
 iyi yanları yok diye onlara sorsanız, ben tarihçi değilim" der-
 ler diyor. Halbuki diyor Akif, "Fransız'ın nesi var, fuhşu; Al-
 man'ın nesi var, birası." Tüm bunlar bizim toplum yapımıza
 uymayan davranışlar olarak görülmektedir. İşte onun eleştir-
 diği ve sosyal bir sorun olarak belirttiği, Batıyı savunanların
 ve oralara gönderilenlerin bilim, sanat, eğitim, teknik, fen gibi

alanlara ait medeniyet özelliklerini alma yerine çirkinliklerini almalarıdır. Yine bu bağlamda o, eğer her giden bir avuç bilim getirmiş olsaydı, ülkemiz çok daha farklı bir noktada olurdu, demektedir.

Batı toplumları ile ilgili olarak Akif'in düşüncelerine bir bütün olarak bakıldığında o, Batı'nın maddi boyutunun yani bilim, teknik ve fenne ait özelliklerinin ülkemize getirilmesi, insani ve toplumsal anlamda yaşam biçimlerinin ise alınmaması taraftardır. Bu noktada çok dikkatli olunmasının da altını çizmektedir. Yine bunu yaparken taklitçi bir zihinle değil, anlayarak, farkına vararak ve toplumsal gerçekliğimize uygun davranarak hareket edilmesini belirtmektedir.

3. Doğu-Batı Mukayesesi

Doğu toplumları ile Batı toplumları benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Toplum olma anlamında elbette benzeşen yönleri bulunmaktadır. Zira son tahlilde dünyanın neresinde olursa olsun insan, insandır. Bu anlamda her insan saygındır ve saygıya layıktır. Dolayısıyla insan olma noktasında, değil Doğu-Batı toplumları, dünyanın her yerindeki insanlar benzer özelliklere sahiptirler. Bununla beraber insanların renkleri, dilleri, kültürleri, dinleri ve diğer özellikleri bakımından farklılıklar göstermektedirler. İşte bu anlamda Doğu toplumları ile Batı toplumları arasında da bazı temel farklılıklar bulunmaktadır. Yine bu bağlamda Müslüman olan toplumlarla diğerleri arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. Akif'in de üzerinde durduğu ve vurguladığı bu farklılıklar olarak görülmektedir.

Doğu-Batı ayrımını her şeyden önce coğrafi bir ayrımdır. Buna göre Batı toplumları denildiğinde bu bölgede yaşayan insanlar, toplumlar ve ülkeler akla gelmektedir. Doğu denildiğinde de o bölgede yaşayan insanlar, toplumlar ve ülkeler akla gelmektedir. Müslümanlar çoğunlukla Doğu bölgesinde yaşayan toplumları oluşturmaktadırlar. Bizim de burada Doğu dediğimiz zaman genelde Müslüman toplumlar özelde

ise ülkemiz/Türkiye akla gelmektedir. Zaten Akif'in de bunu böyle kullandığını görmekteyiz. Akif, düşüncelerini daha çok şiirleriyle dile getirmiştir. Şiirlerine bakıldığında genel olarak o, Batı ve Doğu tasviri bir başka ifadeyle biz ve onlar şeklinde bir karşıtlık üzerine düşüncelerini ifade etmiştir. Onun Doğu ile kast ettiği aslında Müslümanlardır. Başlangıçta Müslümanlar, bir medeniyet kurmuşlar, insanlığın ne olduğunu dünyaya göstermişler ve belli bir düzeye ulaşmışlar. Ancak ilerleyen süreçte İslam dünyası ve dolayısıyla bizler de bu gücü, kuvveti kaybetmiş ve zayıf duruma düşmüşüz. Akif, bu durumdan ciddi anlamda yakınmakta ve geçmişle yaşadığı dönemi mukayese ederek geçmişe özlem duymaktadır. Ayrıca Batı ile Doğu'yu mukayese ettiğinde Doğu'nun daha ileri bir düzeyden gerilediğine buna karşılık Batı'nın maddi alanda geliştiğini belirtmektedir. Tabi ona göre Müslümanların geri kalmasının nedeni de dinî değerlerden uzaklaşma olarak gösterilmektedir. O bunu şöyle ifade etmektedir:

Şehamet dini, gayret dini ancak Müslümanlık'tır;
Hakikî Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.
Cebânet, meskenet, dünyâda, sığmaz rûh-ı İslâmîla.
Kitâbullâh'ı işhâd eyledim –gördün ya- da'vâma.
Görürsün, hissedersin varsa vicdânınla imânın:
Ne müdhiş bir hamâset çarpıyor göğsünde Kur'ân'ın!
O vicdan nerededir, lâkin? O iman kimde var? Heyhât!
Ne olmuş, ben de bilmem, pek karanlık şimdi hissiyyât!
O imandan velev pek az nasip olsaydı millette,
Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!⁴³

Akif'in yukarıdaki mısraları, İslam ile gelişme, medeniyet kurma arasında yakın bir ilişkiyi akla getirmektedir. O, böyle güçlü bir dine inanan Müslümanlar nasıl olur da zayıf düşerler, acınacak hale gelirler diyerek yakınmaktadır. "O iman, diyor o, pek azı bile bulunsaydı millette bu hale gelmezlerdi. Ne oldu da böyle zayıf düştüler." diyerek dinle hayat arasın-

daki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Gelineen noktanın da içler acısı olduğunu söylemekten kaçınmamaktadır:

O iman hüsn-i hulkun en büyük hâmisî olmuşken...

Nemiz vardır fezâilden, nemiz eksik rezâilden?⁴⁴

Bu düşüşü Akif, sadece maddi hayatla sınırlı görmemekle ayrıca manevî/ahlaki alanda da düşüş olarak tanımlamaktadır. Ona göre "İman, güzel ahlakın en büyük koruyucusu olmuşken, neyimiz kaldı erdem adına, nemiz eksik rezilliklerden?" diye de sormaktadır. Burada onun maddi hayatla manevî hayat arasında yakın bir ilişki kurduğunu da görmekteyiz. Bu olgu, aslında sosyal bir gerçekliktir. Bir insanın zihniyeti, hayata bakışı nasılsa yaptığı işler de o çerçevede şekillenmektedir. Ancak burada hemen şöyle bir itiraz yapılabilir. Batı'nın dini bozulmuş din olmasına rağmen, neden onlar maddi alanda ilerlemişler de bizler geri kalmışız, şeklinde düşünülebilir. Burada şunu açıkça söylemeliyiz ki, Batı toplumları dinî değerlerinden uzaklaştıkça maddi alanlarda gelişme kaydetmişler, bizler ise dinî/ahlaki değerlerimizden uzaklaştıkça düşüş kaydetmişiz. Bu tarihi bir gerçekliktir. Zira bizim dinimiz dolayısıyla ahlaki değerlerimiz, çalışmayı, alın terini, işleri en güzel şekilde yapmayı, hak yememeyi, başkalarına zulmetmemeyi yani erdemli ve çalışkan olmayı temel bir öğreti olarak ortaya koymaktadır. Ancak Müslümanlar yani bizler ne zaman ki değerleri değersiz görmüşüz işte o zaman Akif'in tabir caizse diline düşmüşüz. Onun tespitleriyle konuyu anlamaya çalışalım:

Demek: İslâm'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda;

Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterler seylâb-ı eyyama;

Rücû' etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslâm'a.

O devrin yâd-ı nûrânûru bî-pâyan şehâmettir;

Mefâhîr onların tarîhidir; ümmet o ümmettir.

Ki bir yandan celâdetler saçıp dünyayı titretmiş;

Öbür yandan da insanlık nedir dünyaya öğretmiş.

Değilmiş böyle mahkûmiyyetin timsâli-i pâ mâlî⁴⁵

İslam dünyasının son zamanlardaki kaybedişini Akif, Müslümanlık değerlerinin adının kalmasına bağlamaktadır. O, İslam'ın ancak adı kalmış Müslümanlarda, diyerek bu gerçeğe işaret etmektedir. Yukarıda da bir nebze değindiğim üzere, İslam, çalışmayı, helal kazancı, dünyayı imar etmeyi, başkalarına muhtaç olmamayı öğütleyen yüce ahlak öğretilerine sahip vahiy kaynaklı bir dindir. Bu değerler içselleştirildiğinde Müslümanlar tarihte olduğu üzere güzel şeyler ortaya koyabilirler. Akif'in belirtmeye çalıştığı da geçmişte bu Müslümanlar bu halde değillerdi. Onlar, "Bir yandan kahramanlık gösterip dünyayı titretmişler, öbür yandan da insanlık nedir dünyaya öğretmişler. Böyle ayaklar altında sürünerek, ibret olmamışlardır." demektedir Akif. Özellikle İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanların ortaya koydukları medeniyet, tarih boyu ve hatta günümüzde insanlığın önünde önemli bir çağ olarak hala durmaktadır. Ancak ne zaman ki Müslümanlar bu değerlerin dışında bir tutum takınmışlar, Akif'in deyişiyle, "ayaklar altında sürünmek" durumunda kalmışlardır. Aslında bu satırları yazdığım şu günlerde de Müslümanların hali çok iyi bir düzeyde değildir. Hala Akif'in belirttiği ya da yaşadığı o dönemlerdeki sorunlar gibi ciddi sorunlarla Müslümanlar boğuşmaktadır. Bu bağlamda acı, keder, gözyaşı, kan, yokluk, kıtlık, sefalet yine İslam dünyasında yaşanmaktadır. Bunlar sosyal problemler olarak yaşanan/yaşadığımız acı gerçeklerdir.

Müslüman toplumların içine düştüğü acı tabloyu Akif çok farklı bir şekilde anlatmaktadır: Onun tasvirleri şöyledir:

Dilenci mevki'i, milletlerin içinde yerin!

Ne zevki var, bana anlat bu ömr-i derbederin!

Kuzeye doğru gidersin: soğuk bir istikbâl,

Cenûba niyyet edersin: Açık bir istiskâl!

"Aman Grey! Bize senden olur olursa meded...
 Kuzum Puankare! Bittik. İnâyet et, kerem et!"
 Dedikçe sen, dediler karşıdan: "İnâyet ola!"
 Dilencilikle siyâset döner mi, hey budala?
 Siyâsetin kanı: Servet, hayâtı: Satvettir,
 Zebûn-kûş Avrupa bir hak tanır ki: Kuvvettir."⁴⁶

"Milletlerin içinde yerin" diyor Akif, "dilenci mevkidir. Kuzeye doğru gidersin soğuk bir karşılama, güneye niyet edersin, açık bir hor görmedir. Aman Edward Grey, bize senden olur olursa meded." dediği de İngiltere'nin o dönemlerdeki dışişleri bakanıdır. "Kuzum Puankare, bittik, yardım et, kerem et!" dediği de, o dönemin Fransa başbakanıdır. Tabi bunları söyledikten sonra da Avrupa ile ilgili düşüncesini, "zayıfı ezen Avrupa bir hak tanır ki: kuvvettir." sözleriyle onların nasıl bir zihniyet ve davranışa sahip olduklarını anlatmaya çalışır.

Mehmet Akif, "Doğu toplumlarında genel olarak iki düşünce"nin hakim olduğunu belirtir. Ona göre bu iki düşünce de Doğu'nun kurtulması için geçerli bir yol değildir. Üçüncü bir metodun takip edilmesi gerekir ki, bizim anladığımız, o da Akif'in düşünce dünyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi onun sözünü ettiği bu farklı iki düşünce dünyasının neler olduğunu onun sözlerinden hareketle anlamaya çalışalım. Birincisi Batı'yı olduğu gibi takip etme anlayışında olanlardır:

Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
 "Medeniyette teâlisi umûmen Şark'ın,
 Yalnız bir yolu ta'kib ederek kabildir;
 Başka yollarda selâmet gözeten gâfildir.
 Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
 Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.
 Garb'ın efkarını mâl etmeli Şark'ın beyni;
 Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya'ni:
 İçtimaî, edebî, hâsılı her mes'eledede,
 Garb'ı taklid edemezsek, her ne desek beyhude.

Bir de din bağıını kaldırmalı, zirâ o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkimize engel hâlâl!"⁴⁷

Yukarıdaki düşünceyi savunanlar "Batı'yı olduğu gibi takip etme" taraftarındırlar. Onlara göre Batı'nın sadece bilimsel yönünü değil, sosyal, edebi, din dahi kısacası her konuda Batı taklit edilmeli ki gelişebilelim. Bu yaklaşım bir toplumun kendi olması, kendi değerleri üzerine varlığını sürdürmesi anlamında ciddi sorunları içermektedir. Bu demektir ki Batı'nın yediği gibi yemek, onların giyindiği gibi giyinmek, onların oturup-kalktığı gibi kalkmak, sosyal, kültürel hatta geleneksel kültürümüze ait ne varsa Batı tarzı bir şekle dönüştürmek demektir. Ayrıca bu düşünceyi savunanlar din bağıını da gelişmenin önünde bir engel olarak görmektedirler. Zaten genel anlamda yapılan bu tartışmaların özel anlamda da din üzerinden yapıldığı görülmektedir. Din üzerinden yapılan tartışmalar uzun süre devam etmiş hatta günümüze kadar da yansımaları olmuştur. Bu noktada söylenecek çok şey olduğu bilinmelidir. Zira eğer dinden kast edilen İslam dini ise ki öyledir, orijinal anlamda İslam dininin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet insanlığın gelişmesinin, ilerlemesinin ve bir medeniyet kurmasının en temel dinamizmidir. Ancak din adına gelişmeye karşı çıkmak farklı bir durumdur. Zaten Akif de onların yanlış bir kanaatte olduklarını aşağıdaki ifadeleriyle ortaya koymaktadır:

Gelelim şimdi, ne merkezde avâmın hissi...
Şüphe yoktur ki tamâmiyle bu fikrin aksi:
Görenek neyse, onun hükmüne münkâd olarak,
Garb'ın efkârını, âsârını düşman tanımak;
Yenilik nâmına vahy inse kabul eylememek.
Söyle dursun o teceddüd ki dışardan gelecek,
Kendi milliyetinin kendi muhitinde doğan,
Yerli, hem haklı teceddütlere hatta udvan!
Müşterek hissi budur işte avâmın sizde.

Mütefekkirleriniz tuttuğu yanlış izde,
 Öyle saplandı ki aldırmadı bir başkasına.
 Hiç o gitsin de dönüp bakmayarak arkasına, ...
 Açılıp gitgide artık iki hizbin arası,
 Pek tabî'i olarak geldi nîzâm sırası.⁴⁸

Akif, gelişme ve ilerleme konusunda toplumda ikili bir anlayışın olduğunu açık bir şekilde görmüştür. Aydınlar "Batı'yı olduğu gibi taklidi" savunurlarken, halk "yerel kalmayı" hatta yenilik adına her şeye karşı çıkmayı yeğlemektedir. Burada taassuba dayalı karşıtlık söz konusudur. Hatta Akif, halkın yaklaşımını, "yenilik adına vahiy inse kabul etmemek" ifadeleriyle dile getirmektedir. Gerçekten onun ifade etmeye çalıştığı bu düşünce, toplumun aydınların düşünce, tutum ve icraatları konusunda ne derece taassup içerisinde olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan da aydın geçinenlerin toplumun din vb. gibi en temel değerlerine yabancı olmaları ayrı bir sorun ve taassup olarak değerlendirilebilir. İşte bu tür yaklaşımlar bir insanın, bir toplumun, bir milletin kendisi kalarak gelişmesinin önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır. Bu noktada en büyük sorumluluk da aydınlarla düşmektedir.

III. BÖLÜM

MEHMED AKİF ERSOY'UN İSLAM ANLAYIŞI

A. İSLAM İLE İLGİLİ KANAATLER

Mehmet Akif, vatan, millet ve din konularında duyarlı bir şahsiyettir. Onun hayatı da zaten bu çerçevede geçmiştir. Şiirlerine bakıldığında da bunu açıkça görüyoruz. Dolayısıyla hem yaşayışı hem de düşünceleri itibarıyla o, değer eksenli bir kişiliğe sahiptir. Vatan, millet ve değerler konusunda duyarlı olan Akif'in İslam konusunda da son derece duyarlı ve hassas olduğu görülmektedir. "Hile, entrika bilmeyen; hatta ilişkilerini kendine zarar vermeyecek şekilde düzenleme manasına 'siyasete tenezzül etmeyen, hayatının her kesitinde saf ahlakı benimseyen ve yaşayan Mehmet Akif, arı bir İslam inancıyla, muhtemelen gördüğü pozitif tahsilin de tesiriyle, selefi din anlayışını hayatının bütün dönemlerinde düstur edinmiştir. Bulunduğu alanın, mevkiin oyuncusu olmak yerine her zaman tabii şahsiyeti olmayı seçmiştir."¹

Akif'in hayatına bir bütün olarak bakıldığında onun fikir ve mücadelelerinin İslam, iman, tevhid, vatan ve millet eksenli olduğu çok açıkça görülmektedir. O, İslam dininin son ve hak din olduğuna kesin bir şekilde inanmakta ve Müslümanların bu şemsiye altında birleşmelerini istemektedir. Zaten fikir ve mücadeleleri de bu doğrultuda olmuştur.² Öyle ki Akif, hayatın hemen her safhasında bulunan bir kişiliğe sahiptir. Bakıyorsanız o, camide vaaz veriyor, bakıyorsunuz gazetede başyazarlık yapıyor, bakıyorsunuz milli mücadeleye katılmış, vatanın ve milletin kurtulması için mücadele ediyor. Dolayısıyla o bir dü-

1 D. Mehmed Doğan, *İslam Şairi İstiklal Şairi Mehmed Akif*, Yazar Yay., Ankara 2008, s. 33.

2 Doğan, *Camideki Şair Mehmed Akif*, Yazar Yay., 4. Baskı, Ankara 2009, s. 24-25.

şünce ve aksiyon adamıdır. Ancak tüm bunları inancı ve imanı doğrultusunda yapmaya çalışmaktadır. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak o, ilhamını Kur'an ve Sünnet'ten almaktadır. Hatta öyle ki İslamî ve imanî konularda olumsuz bir durumla karşılaştığında da tepkisini göstermekten geri kalmamaktadır. Bu tepki yerine, zamanına ve şartlarına göre de değişmektedir. İşte Akif, İslam ve iman konularında duyarlı, imanlı bir karakter abidesidir. Zaten söz konusu özellikleri onu farklı kılmakta ve günümüze taşınmasına vesile olmaktadır.

1. İslam-İman

"İslam Şairi ve Camideki Şair" olarak tanımlanan Akif, bu isimlendirmeye layık bir kişidir. O, İslami değerlere büyük önem vermekte ve onların insan, toplum ve millet için son derece anlamlı ve önemli olduğunu belirtmektedir. Akif, İslam ile o denli içli dışlı bir hayat sürmektedir ki, Kur'an'ı anlama, bu konuda makaleler yazma, tefsirler yapma ve vaazlar verme çabası içerisindeydi.³ Yine bu bağlamda onun tefsir yaptığını ve vaazlar verdiğini görüyoruz.⁴ Aslında onun düşünce ve hareket noktasının merkezinde İslamî bir inanç bulunmaktadır, diyebiliriz. O bu inançla, vatana, millete ve değerlere bağlı olunmasının gereği üzerinde durmaktadır. Zira İslami öğretiler insana belli bir kişilik ve kimlik kazandırmakta ve vatanın korunmasını öğütlemektedir. Onun için Akif, milli ve dinî değerlere bağlı olmayı kendisine temel bir mesele edinmiştir. Dolayısıyla o aynı zamanda hem milli şairimiz⁵ ve hem de dinî şairimiz⁶ olarak değerlendirilebilir. Daha önce de belirttiğimiz üzere o, aynı zamanda kürsüdeki şairdir.⁷

3 Bkz.: Mehmed Akif, *Düzyazılar Makaleler-Tefsirler-Vaazlar*, Haz.: A. V. Akbaş, Beyan Yay., İstanbul 2010.

4 Mehmed Akif Ersoy, *Kur'an'dan Ayet Tefsirleri ve Va'azlar*, Haz.: B. Kulüp- M. Demirel, İrmak Yay., İstanbul 2009.

5 H. Akay-M. F. Andı, *İstiklâl Marşı 41 Dize 41 Yorum*, Hat Yayınevi, İstanbul 2010.

6 Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi- Mehmed Âkif ve Kur'an Meâlî*, Birun Yay., İstanbul 2000.

7 *Kürsüdeki Şair Mehmet Âkif*, Diyanet Aylık Derginin ücretsiz Eki, Sayı 247, Temmuz 2011.

Akif'in İslam'la ilgili yönünü anlamak için yaptığı diğer meal, tefsir, vaaz, düzyazı ve benzeri etkinliklere bakmaksızın *Safahat*'ındaki şiirlere bakmak yeterlidir. Onun *Safahat*'ına aldığı şiirler aslında bütünüyle İslam, iman, vatan ve millet temalı içeriğe sahiptir. Anlatılan konuların özü İslam dininin temel öğretilerine dayanmaktadır, denilirse yanlış olmaz. Zira Akif, bir dinin, insan, toplum ve millet için ne derece anlamlı ve önemli olduğunun farkındadır. Dolayısıyla İslam gibi Hak bir dinin de millet için faydaları son derece anlamlıdır. Zaten o, özelde bu milletin genelde İslam ümmetinin içerisinde bulunduğu acı tabloyu yakından görmekte ve kurtuluş için çareler aramaktadır. İşte tam bu noktada milleti bir araya getirecek ve aralarında sağlam bir birliktelik oluşturacak en önemli bağlardan birisi de din olarak düşünülmektedir. Buradan hareketle Akif, kurtuluşu İslami değerlere bağlı olmada görmektedir.

Akif, *Safahat*'ında bazı şiirlerine önce Kur'an'dan seçtiği bir ayeti ve mealini koyarak başlamaktadır. Örneğin bunlardan bir ayet şu mealdedir: "*O müminlere Allah indinde büyük sevap var ki: Birtakım kimseler kendilerine 'düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmalısınız' dedikleri zaman bu haber imanlarını artırdı da: 'Allah'ın yardımını bize yeter, o en güzel vekildir!' derler.*"⁸ Bu ayetten sonra Akif, İslam'la ilgili düşüncelerini şiirsel bir ifadeyle şöyle açıklamaktadır:

Şehâmet dini, gayret dini ancak Müslümanlık'tır;
Hakîki Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.
Cebânet, meskenet, dünyâda, sığmaz rûh-i İslâm'a...
Kitâbullâh'ı işhâd eyledim-gördüm ya- da'vâma.
Görürsün, hissedersin varsa vicdânınla imânın:
Ne müdhiş bir hamâset çarpıyor göğsünde Kur'ân'ın!⁹

8 Âl-i İmran, 3/173.

9 Akif, *age.*, s. 596.

Akif'in İslam'la ilgili kanaatlerini, yukarıdaki ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır. O, Müslümanlığı cesaret dini, gayret dini olarak tanımlamakta ve hakiki Müslümanlığı da en büyük kahramanlık olarak belirtmektedir. Burada hakiki Müslümanlık üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Her insanda doğal olarak kahramanlık duygu ve düşüncesi az ya da çok olarak bulunmakta ve her insan kahraman olarak tanımlanmak istemektedir. İşte Akif'in en büyük kahramanlık olarak tanımladığı Müslüman tipi, "hakiki Müslümanlık" olarak belirtilmektedir. Demek ki hakiki Müslüman olmaya çalışmak kahramanlık anlamında en büyük bir derece olarak gösterilmektedir. Burada İslami değerlere bağlı olmaya büyük bir vurgu vardır. Zira insanlar çok farklı şekillerde kahramanlık algılarına sahiptirler. Akife göre ise eğer bir insan büyük bir kahraman olmayı düşünüyorsa o zaman hakiki manada İslami değerlere bağlı bir kişilik ve kimliğe sahip olmaya çalışmalıdır. Bu aynı zamanda "söz Müslümanlığı değil öz Müslümanlığı" olarak da tanımlanabilir. Buradan hareketle tarihin hemen her döneminde farklı Müslümanlık algıları ve yaşayışları görülmüş ve günümüzde de farklı algı ve yaşayışlar görülmektedir. İşte tam bu noktada hakiki mü'min olma ideali ön plana çıkmaktadır. Tabii bu noktada hakiki Müslüman denilince neyi anlayacağız, bu da ayrı bir konudur. Ancak hemen şunu belirtelim ki, İslam'ın Kur'an ve Sünnet temelli öğretileri ortadadır. Bu noktada ciddi bir tartışma da yoktur. Daha doğrusu olmamalıdır. Eğer bir Müslüman inandığını iddia ediyorsa temel İslami öğretilere bağlı olmak durumundadır. Akif'in deyiimiyle Hakiki Müslüman olmayı bir başka deyişiyle en büyük kahraman olmayı İslami değerleri hayatına geçirmekle gerçekleştirmiş olmaktadır.

"Allah'ın kitabını" diyor Akif, görüşlerime şahit gösterdim. "Görürsün, hissedersin varsa vicdanınla imanın." diyerek, Kur'an'a yönelmeyi, söylediklerinin Kur'an çerçevesinde olduklarını ispata çalışmaktadır. Aslında o, tüm bu söyledikleriyle bir Müslümanın düşünce dünyasını, ufkunu, hayata

bakışını, hal ve hareketlerini de etkilemeye ve bir bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Sözünü ettiği düşünce ve öğretiler de İslam mirasında bulunmaktadır. Oradan hareketle Müslüman kişiliği ve kimliğinin inşasını oluşturmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken yani İslami öğretilerden hareket ederken en temel ve önemli nokta olan imana vurguyu da ihmal etmemektedir. Bunu ifade bağlamında da “varsa vicdanınla imanın” derken, imanın ki onun yeri kalptir, en önemli olması gereken dini boyutu vurgulamaya çalışmaktadır.

Akif'in insan, toplum ve din alanındaki görüşlerine bakıldığında, onun hem manevi hem de maddi alanda bir bütün olarak insana, topluma ve hayata baktığını görüyoruz. İslam anlayışı konusunda da bütüncül bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir. Yine bu bağlamda şiirini/düşüncelerini belirtmeden önce bir hadisle konuya başlamaktadır. “Kim Müslümanların derdini kendine mal etmezse onlardan değildir.”¹⁰ Bu hadis metninden sonra Akif, kendi düşüncelerini sıralamaktadır:

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...

Âlem aldatmaksa maksad, aldanan yok, nâfile!

Kaç hakiki Müslüman gördümse: Hep makberdedir;

Müslümanlık, bilmem amma, galiba göklerde!''¹¹

Akif, “Müslümanlık nerde, bizden geçmiş insanlık bile” derken, İslami değerlerin Müslümanlarda görülmediğini hatta normal insani değerlerin bile onlarda bulunmadığından yakınmaktadır. “Kaç hakiki Müslüman gördümse mezardadır, Müslümanlık bilmem amma galiba göklerde!'' derken de yaşadığı dönemdeki Müslümanların gerçek manada İslami değerlere bağlı olmadıklarından yakınmaktadır. Yani ona göre Müslümanlık adı altında yapılanlar İslami değerler ile örtüşmemektedir. O da “Gerçek Müslümanlık, galiba göklerde!'' diyerek serzenişte bulunuyor. Bu tespit, aslında Müslüman-

10 Hâkım IV, 352; Haysemi, 1, 87; *Safahat*, s. 584.

11 Akif, *age.*, s. 584.

ların yani bizlerin genel bir sorunudur. Belki Hz. Peygamber'in ve sahabenin hayata geçirdiği manada İslamı yaşamak çok kolay hatta mümkün olmayabilir. Ancak bununla beraber İslamî değerler konusunda hassas olmak aynı zamanda Müslüman duyarlılığıdır. Burada yeri gelmişken hemen şunu da belirtelim ki, İslamî değerler/öğretiler ile insani değerler arasında çok yakın bir benzerlik bulunmaktadır. Sözgelimi adalet, İslamın üzerinde durduğu çok hassas bir konudur. Bu aynı zamanda insani de bir değerdir. Dolayısıyla İslamî değerler ile insani değerler hemen hemen aynı içeriğe sahiptir denilse, herhalde yanılmış olunmaz. Zaten Yüce Allah, yarattığı kullarına hayatta yollarını şaşırmamaları için vahiy göndermiş ve onlara sorumluluklarını hatırlatmıştır. Akif'in şiirsel ifadeleriyle hatırlatmaya çalıştığı da bu olsa gerektir.

Akif, İslam dini bağlamında imanı en önemli bir güç olarak görmekte ve Müslümanların imanlarının güçlü olmasına vurgu yapmaktadır. Ancak gelinen noktada bu imanın arzu edilen düzeyde olmadığını da belirtmektedir:

O vicdan nerededir, lâkin? O iman kimde var? Heyhât!
 Ne olmuş, ben de bilmem, pek karanlık şimdi hissiyyât!
 O imandan velev pek az nasîb olsaydı millette,
 Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillettel!
 O iman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...
 Nasıl "bün-yân-ı mersûs" olmamız lâzımsa gösterdi. Pekî!
 Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, târumâr olduk...
 Nihâyet bir denî sadmeyle düştük, hâk-sâr olduk!
 O iman kuvvet ihzârîyle emretmişti...Lâkin, biz
 "Tevekkelnâ" deyip yattık da kaldık böyle en âciz!
 O iman, farz-ı kat'idir diyor tahsili irfânın...
 Ne câhil kavmiyîz biz müslümanlar, şimdi dünyânın!
 O iman hûn-i hulkun en büyük hâmisî olmuşken...
 Nemiz vardır fezâilden, nemiz eksik rezâilden?¹²

Akif, "O iman kimde var?" diye soruyor. Burada onun aradığı güçlü imanlı olmaktır. "Ne olmuş, ben de bilmem, pek karanlık şimdi duygular." diye de taaccübünü ifade ediyor. Halbuki imanı güçlü olanın duruşu, tutumu, dinî ve diğer konulardaki tavrı net ve açıktır. Ancak zayıf imanlılar, olgu ve olaylar karşısında karmaşık bir duygu ve düşünce içerisinde bulunabilirler. Buna karşın güçlü imana sahip olanlar, olaylar karşısında daha dik durabilirler. Akif, devam ediyor, "O iman beraberlik isterdi bizden, birlik isterdi. Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol ayrıldık, darmadağınık olduk." diyerek de mevcut dağınıklığı ifade etmektedir. Demek ki imanın önemli kazanımlarından birisi de Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde olmalarını sağlamaktır. Zira iman öyle bir duygudur ki, insanın gönlüne sevgi, saygı, diğerini düşünme, onun için fedakarlık yapma vb. duygu ve düşünceleri vermektedir. İmanlı insan, başta Allah'ı seven ve sayan, daha sonra da tüm yaratılmışları Yaratandan ötürü seven bir inancın temsilcisidir. İman, insanın kalbine yumuşaklık ve merhamet duygusu aşlamakta ve insana insanlığını hatırlatmaktadır. Ayrıca diğer imanlı kardeşleriyle de işbirliği yapmasını sağlamaktadır. İşte Akif'in yakındığı, o imanın pek azı bile bulunabilseydi millette, millet böyle kol kol ayrı ve gayrılığa düşmez, parça parça olmazlardı ve bu sefil durumda da bulunmazlardı. Zira imanın birleştirici bir özelliği de vardır. İman, insanları bir araya getiren önemli bir bağıdır. Bu anlamda imandan daha güçlü bir bağ olduğu düşünülemez. Elbette başka faktörler de bir araya getirme özelliğine sahiptirler. Ancak imanın insana verdiği o duygu hali başka bir faktörde o denli bulunamaz.

"Allah'a sığındık" deyip yattık da kaldık böyle en aciz!

O iman her şeyden önce ilim öğrenmeyi farz koşar.

Ne cahil milletiyiz şimdi dünyanın, biz müslümanlar!

Akif'in bu ifadeleri imanın hayatla ilişkisini ifade bağlamında çok önemli düşünceler vermektedir. İman, bu anlamda salt kuru bir inanç değil, bilakis hayata bağlanma ve hayatın gereklerini yerine getirme diğer deyişle aktif olma ve hayata

olumlu müdahale etme bilinci olarak algılanmalıdır. Diyor ki Akif, eğer biz imanı güçlü bir millet olsaydık, ilme sarılır ve dünyanın en kültürlü ve bilgili bir milleti olurduk. İmanımız zayıf olduğu için ilim, bilgi yönünden dünyanın cahil milleti haline düşmüştüz. Yine aynı şekilde o, imanı, güzel ahlakın en büyük koruyucusu olarak görmektedir. Fakat o, “Gel gör ki neyimiz var erdem adına, nemiz eksik rezilliklerden.” diye de sormaktadır. İşte bütün bunlar onun imanla ilişkili hayata bakışını göstermektedir.

İman denilince akla ilk gelmesi gereken Yüce Allah'tır. İnsan Allah'a şeksiz ve şüphesiz inandı mı, artık onun duygu, düşünce kısacası tüm manevi dünyası Allah adına hareket etme bilinciyle donanır. Bu inanç, insanın duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde de etkisini gösterir. Burada imanın güçlü ya da zayıf olması önemli bir noktadır. Bir insanın inancının güçlü ya da zayıf olduğu ancak hayatla olan ilişkileri bağlamında anlaşılabilir. Zira güçlü imanı olan bir insan Allah'ın emir ve yasakları konusunda daha duyarlı ve hassastır. İmanı zayıf olan birisi ise bu konularda daha esnek bir tutum takınabilir.

İman, daha önce de vurguladığımız üzere, inanan insana bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Bu aynı zamanda bir bilinç halidir. Bu bilinçle insan, sorumluluklarını daha iyi yerine getirme çabası içerisinde bulunur. Böyle davranınca da işler daha anlamlı ve güzel olur. Buna dayalı olarak da hem bireysel hem de toplumsal alanda sorumluluklar ideal anlamda yerine getirilmiş olur. Ayrıca yapılan ya da yerine getirilen sorumluluklar bilim, ahlak ve evrensel dolayısıyla İslamî değerler çerçevesinde yapılmış olur. İşte o zaman Müslümanlar gerek bilim, gerek ahlak ve gerekse birlik ve beraberlik konularında örnek bir konumda olabilirler. Akif'in aradığı ve ideal olarak gösterdiği bireysel ve toplumsal düzey de bu çerçevede düşünülebilir. O, kaç “Hakiki Müslüman gördümse mezardadır.” derken, geçmişte bu tür insanların olduğunu, bugün ise bu düzeyde insanların azaldığını, tüm sıkıntıların da bundan

dolayı yaşandığını belirtmektedir. Öyle ki o, bunları “demek: İslâm'ın ancak nâmı kalmış müslümanlarda; Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda. Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma; Rücû' etsinler artık müslümanlar Sadr-ı İslâm'a”¹³ dizeleriyle dile getirmektedir. Burada İslam'ın ilk dönemlerine bir gönderme yapılmaktadır. Müslümanlar açısından Hz. Peygamber ve Sahabe dönemi ideal bir örneklik teşkil etmektedir. Bu anlamda Müslümanlar için özellikle Hz. Peygamber'in söz, uygulama ve uygun gördükleri (söz, fiil ve takrir) kıyamete kadar ideal bir örnek olarak göz önünde bulundurulması gereken bir anlam taşımaktadır. Belki o dönemde yaşananlarla günümüzde yaşananlar birebir aynı olmayabilir. Ancak o dönemde hayata yansıyan olgu ve olayları doğru anlayarak, onlarla günümüz olgu ve olayları arasında bir mukayese yapmak suretiyle problemlerimize çözümler üretebiliriz. Bu bağlamda onlar Müslümanlar için anlamlı örnekler olarak daima göz önünde bulundurulması gereken olaylardır. Bu gerçekliği Akif'in deyiimiyle ifade edecek olursak, “o devrin yâd-ı nûrânûru bî-pâyan şehâmettir; Mefahir onların târihidir; ümmet o ümmettir. Ki bir yandan celâdetler saçıp dünyâyı titretmiş; Öbür yandan da insanlık nedir dünyaya öğretmiş”¹⁴ şeklindedir. Burada Akif, geçmişin şanlı tarihini idealize ederek, içerisinde bulunduğu topluma ve gelecek nesillere yol da göstermektedir. Ona göre bu dağınıklığın temel sebebi değerler dünyasından uzaklaşma diğer deyişle iman ve İslamî değerler noktasında yaşanan eksikliklerdir. Yeniden toparlanabilmek için de güçlü bir imanla İslamî değerlere sarılmak gerekmektedir.

İslam dünyası dün olduğu gibi bugün de sorunlarla boğuşmaktadır. Akif'in yaşadığı dönemler de buhran dönemleridir. Özellikle ecdadımız o dönemlerde çok acılar çekmiş ve ıstıraplarla boğuşmuştur. İşte bu bunalımları aşma noktasında o da bir çıkış/kurtuluş aramaktadır. Bu noktada İslam'ın birleşti-

13 Akif, *age.*, s. 598.

14 Akif, *age.*, s. 598.

rici gücü önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Akif de dinin birleştirici gücünü çok iyi bildiği için iman ve inanç eksenli bir çağrıda bulunmaktadır. O dönemde onun özellikle Milli Mücadele yıllarındaki gayretleri kayda değer niteliktedir. Bu bağlamda onun "ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı, İslam'ı uyandırmak için haykıracaktım. Gür hisli, gür imanlı beyinler coşar ancak, ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım!"¹⁵ ifadesi İslam'a ve imana verdiği önemi göstermektedir. O aynı zamanda bu değerlerin insanları uyandırmada ve coşturmada en motive edici faktörler olduğunu da ifade etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere iman gücü maddi faktörlerle izah edilemez. Zira insan son tahlilde iradeyle hareket eden bir varlıktır. Bu anlamda o bir şeye inandı mı, bütün enerjisini onu gerçekleştirme uğrunda kullanabilir. Ancak bunun için bütün benliğiyle o şeye inanması ve bağlanması gerekmektedir. Zaten insanı bir şeye bağlayan en önemli boyut ona verdiği değerle yakından ilişkilidir. Örneğin vatan sevgisi, insan vatanının varlığına ve devamlılığına inandı mı, onun için canı dahil her şeyini seve seve verebilir. İşte bunun için buna inanması gerekmektedir.

Akife göre iman duygusu, insana aynı zamanda "emel" aşılacaktır. "Ey, Hakk'a taparken şaşırın, kalb-i muvahhid! Bir sine emelsiz yaşar ancak, o da mülhid."¹⁶ İnsanların hayatta emellerinin olması güzel bir duygudur. Emel, insana hareket etme, aktif olma ve bir şeyler yapma azmı verir. Zaten insan, hayatta emelleri uğrunda koşmaktadır. İnsanın bütün gayret ve çabası emellerini gerçekleştirmek içindir. Zira böyle de olması gerekir. Emeli olmayan insan, yaşayan ölü gibidir. Bu duygunun canlı olabilmesi için, insanın yapmayı hedeflediği arzuları olmalı ve onlar uğrunda çabalamalıdır. Bu çaba yeni şeyler gerçekleştirmeyi sağlar. İnsan çabaladıkça yeni kazanımlar elde eder. Her yeni kazanım da daha yeni kazanımları doğurur. Hayat böylece nehir misali büyüyerek akar

15 Akif, *age.*, s. 874.

16 Akif, *age.*, s. 898.

gider. Yıllar geçer, insanlar gelir-gider, günler geçer yeni şeyler hayata yansır ve böylece hayat devam eder. Zaten hayatın dünyevi anlamda anlamı da budur. İşte bu süreçte insanın, öteki alemi de düşünerek hareket etmesi hayatı daha anlamlı kılar. Aksi takdirde hayat sadece bu dünyadan ibaret görülür. Buna bağlı olarak da insan, hayvanlar gibi yer-içer-gezer ve gider. Ancak ahiretle ilgili inancı olanlar, yeme, içme, gezmenin yanında ahiret sorumluluğu da taşıyarak hareket etmeyi bir başka ifadeyle Allah'ın yarattığı kullar olduklarını ve bu dünyadaki tüm nimetlerin O'nun ihsanı olduğu bilinciyle hareket ederler. İşte hayat o zaman daha anlamlı ve manidar olur. Bu inanç aynı zamanda insana bilinçlilik de kazandırır.

2. Peygamber (s) Sevgisi

Mehmet Akif, Hz. Peygamber'in doğumunu "Bir Gece" başlıklı şiiriyle anlatmaktadır. O'nun doğumunu bir müjde olarak belirtmekte ve beklendiğini ifade etmektedir. O doğduğunda dünyanın bayındır yerlerinin bunalımlar içinde bugünden beter olduğunu, kargaşa ve bölücülüğün tüm dünyayı sardığını söylemektedir. "Necid Çöllerinden Medine'ye" adlı şiirinde de Hz. Peygamber'e olan sevgiyi, muhabbeti ve O'nu görmeye olan aşkı dile getirmektedir.

Akif, İslam düşüncesi konusunda Kur'an ve Sünneti merkeze alan bir kişiliktir. Bu anlamda Hz. Peygamber, Allah'ın seçtiği ve insanlığa örnek olarak gönderdiği bir peygamberdir. Akif, Hz. Peygamber'in gönderilişini şöyle tasvir etmektedir: "On dört asır evvel, yine bir böyle geceydi, Kumdan, ayın on dördü, bir öksüz çıkıverdi!"¹⁷ Bu ifade Hz. Peygamber'in doğumunu ve öksüz oluşunu olduğu gibi anlatan güzel bir başlangıçtır. Burada zamana, mekana, içerisinde bulunulan şarta vurgunun yanında ayrıca bir müjde de bulunmaktadır. "Bir öksüz çıkıverdi." ifadesi Hz. Peygamber'in yetimliğine ve müjde olmasına bir göndermedir. Burada hem acınası bir durum hem de insanlığın kurtuluşuna vesile olacak bir peygamber

17 Akif, *age.*, s. 986.

müjdesi hatırlatılmaktadır. Akif'in ifade gücü, ona, bir çok özelliği bir arada söyleme imkanı vermektedir. Gerçekten de Hz. Peygamber, insanlığa rahmet olarak gönderilmiş, doğumuyla dünyanın çehresi değişmiş ve dünya adeta aydınlanmış bir hal almıştır. O'nun aynı zamanda yetim olması da çok farklı ve manidar bir durumdur. Öksüz bir çocuğun, bunalımlar, acılar, kargaşalar, bölücülükler içerisinde daha da acısı inkar içerisinde bulunan bir dünyanın öksüz bir çocukla yeniden imana davetinin hikayesidir, Akif'in anlatmaya çalıştıkları. Aslında hikayesi değil gerçeklikleridir. Zaten Akif, ne yazdımsa gördüm de yazdım demektedir. Hz. Peygamber'in hayatı da gün yüzü gibi ortada olduğuna göre, Akif'in tasvirleri gerçekliğin edebi bir üslupla ifadesinden ibarettir.

"Derken, büyümüş, kırkına gelmişti ki öksüz, Başlarda gezen kanlı ayaklar suya erdi! Bir nefhada insanlığı kurtardı o ma'sûm,"¹⁸ derken Akif, Hz. Peygamber'in kırk yaşına gelmesi ve peygamberliğini hatırlatmaktadır. Ayrıca devam ediyor, masumun bir nefhada insanlığı kurtardığını söylüyor. Bu anlatımlar Hz. Peygamber'e olan sevginin, muhabbetin ve bağlılığın göstergeleridir. Aynı zamanda onun insanlığa gelişinin ve getirdiklerinin anlatımlarıdır. Öyle ki, "aczin ki, ezilmekti bütün hakkı, dirildi; zulmün ki, zevâl aklına gelmezdi, geberdi! Âlemlere, rahmetti, evet, Şer'-i mübîni, şehbâlini adl isteyenin yurduna gerdi."¹⁹ Bu ifadelerle de Akif, Hz. Peygamber'in insanlığa gelme gayesini anlatmaya çalışmaktadır. Gerçekten de O'nun gelişiyile mazlumlar, mağdurlar, kimsesizler, ezilenler hayat bulmuşlar, içerisinde bulundukları durumdan kurtulma imkanına kavuşmuşlardır. Hz. Peygamber'e inen vahiyle insanlık dirilişe geçmiş, hayatın anlamını öğrenmiş, her şeyden önce Allah'ın kulu olduğunu, O'nun dışındakilerin ise ancak kendileri gibi yaratılmış olduğu bilincine ulaşmıştır. Mazlum ve mağdurların böyle bir bilince ulaşmaları son derece önemli bir zihin halidir. Böylece insan-

18 Akif, *Safahat*, s. 986.

19 Akif, *Safahat*, s. 986.

lık Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünnetiyle tanışmış ve hayat yolları onlara açılmıştır. Dolayısıyla yok olmak akıllarına gelmeyen zalimler, Akif'in deyişiyle, gebermişlerdir. Bu noktada üzerinde durulması ve önemle kavranılması gereken İslam'ın insanlığı kula kul olmaktan kurtarması, Yüce Yaratıcıya kul olmaya davet etmesidir. Bu inanç ve bilinç hali özellikle köle olarak alınıp-satılan insanların hürriyetlerine kavuşmalarını sağlamakta, ayrıca ezilen, horlanan ve dışlanan insanların özgürlük ve hak mücadelelerinde farklı bir bilinç kazandırmaktadır. Hatta bu bilinç hali tüm zamanları, mekanları ve şartları kapsayan bir özelliğe de sahiptir. Onun içindir ki Akif, Hz. Peygamber'i ve onun getirdiklerini tasvir etmeye devam ediyor.

Dünyâ neye sahipse, onun vergisidir hep;
medyun ona cem'iyeti, medyun ona ferdi.
Medyündür o ma'sûma bütûn bir beşeriyet...
Ya Rab, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret.²⁰

Dizelerde de ifade edildiği üzere, dünyanın sahip oldukları O'nun vasıtasıyla elde edilmiştir. Zira O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla O'na bağlı olan ferdler, toplumlar hatta insanlık ona çok şey borçludur. Akif'in "o günahsız kula" demesi, Hz. Peygamber'e olan sevginin, ilginin, yakınlık hissinin ve muhabbetin bir yansımasıdır. Bu ifadeleri ancak onu canı gibi hatta canından çok sevenler söyleyebilir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere "Necid Çöllerinden Medine'ye"²¹ adlı şiirinde Akif, Hz. Peygamber'e olan özlem ve ona kavuşmanın hikayesini tasvir etmektedir. Öyle ki bu yolculuk özlem dolu, yıllarca bekledikten ve çileli bir yolculuktan sonra gerçekleşiyor. Sonunda da onun mescidinde ölümle son buluyor. Bu yolculuğun daha doğrusu ona kavuşma arzusunun tasvirini kesitler halinde sunmaya çalışalım:

20 Akif, *age.*, s. 986-988.

21 Akif, *Safahat*, s. 662.

Nerdedir vâhası, yâ Rab bu serâbistanın?
 Necd'in a'mâkına dalmış, iki aydan beridir,
 Koca bir kafilâ Mecnun gibi hâlb, hâsır,
 Koşuyor, merhamet et, badiyeden badiyeye,
 Görürüm, bir gün olur "Hayme-i Leylâ"yı diye!
 Ne devam etmeye tâkat, ne kârar etmeye yer;
 Bir ılık gölge, İlâhî... O da olmazsa eğer,
 Kalmıyor sahil-i maksuda vusul imkanı.²²

Yukarıdaki satırlarda kâfilenin Medine yolculuğu tasvir edilmekte ve bu yolculuğun ne derece meşakkatli ve çileli olduğu anlatılmaktadır. İnsan sevgilisine kavuşmak veya sevdiği için çilelere katlanabilir. Aksi takdirde insan, çileli işlere girmez. İşte Ka'be ve Mescid-i Nebeviye ulaşmak için de çölde yaşanan sıkıntılar Akif'in tasvirleriyle canlandırılmaktadır. Gerçekten de önceki dönemlerde, bugünkü gibi yolların ve hava yolunun olmadığı dönemlerde Hacca ve umreye gitmek kolay bir iş değildir. Zira öncelerden yolculuk yaya olarak, atlarla, develerle yapılmıştı. Dolayısıyla Suudi Arabistan gibi bir ülkeye gitmek, aynı zamanda çölleri geçmek anlamına geliyor. Çöl ki, olabildiğine kumsal, sert bir arazi yapısına sahiptir. Gölgelebilmek için ne bir ağaç ne de başka bir şey bulunmaktadır. Ayrıca çölde su imkanı da yoktur. Bu yolculuk göze alınabilecek kolay bir seyahat değildir. Bu ancak Hacc ve Umre gibi kutsal vazifeler için veya vatan savunması ve buna benzer düşüncelerle göze alınabilir. İşte Akif'in sözünü ettiği de Hz. Peygamber'e olan sevginin ve muhabbetin bir tezahürü olarak insanlar akın akın at, deve gibi hayvanlarla veya yaya olarak kutsal topraklara yolculuk yapmaya çalışmaktadırlar. Bugünle mukayese edildiğinde bugünkü yolculuk bir hayli keyifli ve konforludur. Zira uçaklarla bulunduğunuz yerden çok rahat bir şekilde Mekke ve Medine'ye ulaşma imkanı vardır. Burada hemen şunu hatırlatalım ki, Mekke'de havalimanı bulunmamakta ancak hemen yakınındaki Cidde ilinde bulunmakta ve buradan otobüslerle Mekke'ye kolaylıkla ulaşılmaktadır.

Tasvirlerine devam ediyor Akif, hem de bu yolculuğu biz-zat yaşamış ve o çileyi tecrübe etmiş bir duyguyla:

Yeniden cûşa gelirken bir alev tûfânı,
 Karşıdan "Kubbe-i Hadrâ" edivermez mi zuhur?
 O nasıl heykel-i didâr, o nasıl cebhe-i nûr!
 Öyle bir Tûr ki: Her lemha-ı istiğrâkı,
 Olmadan çâk-ı tecelli, süzüyor Hallâk'ı!
 Ebedi fecrini gördükçe perişan lâhût;
 Zıl-ı memdûduna düştükçe güneşler memhût!....
 O cehennem gibi vâdide bu cennet ne güzeli!²³

Kervan, çölde yeniden coşmaya başlayan alev tufanı arasında ilerlerken bir de bakarlar ki, karşıdan Yeşil Kubbe görülmektedir. Yeşil Kubbe, Hz. Peygamber'in mezarının üzerindeki kubbedir. O kubbenin rengi yeşildir. Bakıldığında insana manevi bir hâz vermekte ve insanın içini ısıtmaktadır. İşte bunu Akif, "O nasıl nurlu yüz, o nasıl somutlaşmış sevgili!" ifadeleriyle dile getirmektedir. Gerçekten de Yeşil Kubbe insana manevi bir huzur vermekte ve insanın gönül ve ruh dünyasını rahatlatmaktadır. Ona olan sevgi ve yakınlık hissi ile insan mutlu olmakta ve ona bağlılık, insanda derin bir huzur hâli oluşturmaktadır. Zira Hz. Peygamber o kubbenin altında yatmaktadır. Ona orada kavuşmak, manevi olarak onu selamlamak, ona salat-u selam getirmek ayrı bir hâz ve mutluluktur. İnsanlar onun huzurunda Salat-u Selam getirirlerken gözyaşlarına sahip olamamakta ve deruni bir hâle bürünmektedirler. Bu, sevginin, saygının ve ona olan bağlılığın bir tezahürü olarak anlaşılmalıdır. Zira o, âlemlere rahmet olarak Yüce Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir.

Yeşil Kubbe'yi görmek, ona ulaşmak, yukarıda anlatmaya çalıştığımız üzere, insanda farklı bir duygu ve coşku meydana getirir. Bu coşku halini Akif'in tasvirlerinden okuyalım:

"Menhâ'dan geçiyorduk, ikindi olmuştu.
 Çıkınca karşıma Cânân'ımın yeşil yurdu,
 Gözüm karardı, atıldım harîm-i cazibine;
 Yarıp cemâ'ati, düştüm direklerin dibine.
 Sonunda bir yere, lâkin, gömünce varlığımı,
 Ridâ-yı haşyete hisseyledim sarıldığımı.
 Yavaş yavaş o demin duyduğum derin heyecan
 İçimde dondu da bir ra'se koptu ruhumdan;
 Ki hilkatındaki her zerre ayrı ürperdi!"²⁴

Menha, Medine'nin ortasında bir meydandır. Kafiler de-
 velerini oraya çöktürmektedirler. İşte Akif, bu hali yani ker-
 van Medine'nin ortasındaki konaklama yerine gelince Müslü-
 manlar bir an önce Mescid-i Nebvi'ye gitmeyi arzularlar. O
 da bu anı, çıkınca karşıma "Canan'ımın Yeşil Yurdu, gözüm
 karardı, atıldım çekici makamına, yarıp cemaati, düştüm
 direklerin dibine." mısralarıyla canlandırmaktadır. Aslında
 yaşanan tablo, dün öyle olduğu gibi bugün de benzer şekil-
 dedir. Hacc ya da umreye gidenler Medine'ye vardıklarında
 bir an önce Mescid-i Nebvi'ye gitmek, Yeşil Kubbeyi görmek
 ve onun etrafında bulunmak, Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret
 etmek, orada namaz kılmak, dua etmek ve Rasulullah'a (s)
 Salat-u Selam getirmek isterler. Oradaki tablo çok farklı bir
 durumdur. İnsanlar orada manevi bir atmosfere girerler, ade-
 ta manevi olarak günahlarından arınmak için bir gayretin içe-
 risinde olurlar. Özellikle de Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret
 esnasında bu duygu zirveye çıkar ve insan ölümlü bir var-
 lık olduğunu hatırlar. Zaten Akif bu anlatımlarının sonunda
 kendinden geçen bir Müslümanın orada can verdiği tasviriyle
 mısralarını sonlandırmaktadır. Orada yaşanan atmosferi yine
 Akif'in mısralarıyla anlamaya çalışalım:

Ne manzaraydı, ilâhî, o herc ü merc-i samut!
 Ki vecde geldi temâşâdan ansızın meleküt:
 Hurûş edip beşi birden yanık minârelerin,

Hudâ'yı bağrına basnuş yığın yığın beşerin
 Gömülmüş olduğu ummânı dalgalandırdı;
 Deminki mahşeri inletti, Sûr'u andırdı!²⁵

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in kabrinin hemen yanındaki manzara manevi bir atmosfer taşımaktadır. O derece insan kalabalığı olmasına rağmen, derin bir sessizlik vardır. İnsanlar, orada Hz. Peygamber'in manevi huzurunda olmanın bilinci içerisinde saygılı bir şekilde hareket etmekte adeta onu selamlamakta ve onunla konuşmaktadırlar. Nasıl ki onun sağlığında sahabe ona derin saygı duyar ve o bilinçle hareket ederlerse işte Mescid-i Nebevi'de de insanlar benzer saygıyı göstermeye çalışmaktadırlar. Bizzat bu tabloyu görmüş, tecrübe etmiş ve incelemiş birisi olarak, o atmosferin insana olumlu bir kazanımı olduğunu da belirtmeliyim. Orası adeta manevi bir terbiye ve arınma mekanı olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda başta Ka'be ve Mescid-i Nebevi Müslümanların arınmalarında önemli temel iki mekandır.

Akif, Hz. Peygamber'in kabrinin etrafı bu derece kalabalık olmasına rağmen, neden uyanmıyor diye de soruyor. Onun ifadeleriyle manzarayı hissetmeye ve anlamaya çalışalım:

Muhammed'in ebediyyet-güzîn olan yâdı.
 Ne gulguleydi o Yâdın peyinde dalgalanan!
 Nasıl uyanmadı bilmem ki uykudan Cânan?
 Muhiti bunca zamandır ki inliyor, az mı?
 Kıyâm-ı Haşr'e kadar yoksa hiç uyanmaz mı?
 Nasıl sığar ki, İlâhî, hayâle, idrake:
 Şu hâb-gâhı derâgûş eden demir şebeke²⁶

Hz. Peygamber'in kabrinin etrafı bu derece kalabalık ve coşkulu olmasına rağmen onun uyanmamasına Akif, dikkat çekiyor. Acaba diyor, kıyamete kadar yoksa hiç uyanmayacak mı? Taaccübünü ileri götürüyor, "Allah'ım, akla hayale bilmem ki nasıl sığar." diye de ekliyor. Gerçekten de oradaki

25 Akif, *age.*, s. 668.

26 Akif, *age.*, s. 668.

manzara insanı etkiliyor, katı yürekleri yumuşatıyor, insana insanlığını hatırlatıyor. Dünyanın o albenili hayatının geçici, ahiretin ise baki olduğunu düşündürüyor.

Akif, burada aynı zamanda birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularının da yeşerdiğini hatırlatmaktadır:

Ne istesin ki, berâberce ben de istemeyim?
 Şu ben ki... Her birinin ayrı ayrı kardeşiyim.
 Ezelde kaynaşan ervaha ayrılık var mı?
 Cihan yıkılsa bu vahdet yerinden oynar mı?
 Olunca minberimiz, Arş'ımız Hudâ'mız bir;
 Benim de beklediğim nûr onun da gâyesidir.²⁷

Yukarıdaki satırlarda Akif'in dikkat çektiği husus, birlik, beraberlik ve kardeşlik ruhudur. O diyor ki, şu ben ki... Her birinin ayrı ayrı kardeşiyim. Bu bakış açısı Müslümanın diğer Müslümanlara bakış açısını göstermektedir. Bu birlik ruhu inancımıza göre ruhlar âleminden gelmektedir. İşte bu duygu ve inançla Müslümanlar hangi ırktan, hangi boydan ve hangi toplumdan olurlarsa olsunlar aynı inancın birer mensubu olarak hareket etmek durumundadırlar. Mescid-i Nebevi'de bu ortam oluşmaktadır. Bu ortamı Akif'in tasvirleriyle okuyalım:

Evet, o koskoca âlem... Tunuslu, Afganlı,
 Transvalli, Buhârâlı, Çinli, Sudanlı
 Habeşli, Hıyveli, Kaşgarlı, yerli, Hersekli,
 Serendib'in, Cava'nın, Mağrib'in bûtûn şekli...
 O düdmân-ı kerimin sayılmaz evlâdı,
 Huzur içinde bırakmış bu mahşer-âbâdı!²⁸

Görüldüğü üzere o, Yeşil Kubbenin direklerinin çevresinde dünyanın farklı bölgelerinden renkleri, dilleri ve kültürleri farklı insanların bulunduğunu, ancak onların "ezelde kaynaşan ruhları" gibi burada da birlik içerisinde bulunduklarını

27 Akif, *age.*, s. 672.

28 Akif, *age.*, s. 668.

belirtmektedir. O bu birliği, "Ezelde kaynaşan ruhlara ayrılık var mı?" diye dile getirmekte ve böylece bu birliğin daimi olduğunu ayrılığa düşülmeyeceğini daha doğrusu nasıl ki ezelde ruhlar kaynaşmıştı, burada da aynı birliktelik var ve bu birliktelik diğer alanlarda da sağlanmalı demek istemektedir. Akif, "Huzur içinde bırakmış mahşeri andıran bu yeril!" derken, Mescid-i Nebevi'deki kardeşliği, sevgiyi, saygıyı ve muhabbeti dile getirmektedir. Tabii o, bu güzelliği, sevgi ortamını orada görmek, yaşamakla beraber diğer yandan da milletin selameti için dua etmektedir, onun dizeleriyle söyleyecek olursak şöyledir:

O nuru gönder, İlâhî, asırlar oldu, yeter!
 Bunaldı milletin âfâkı, bir sabah ister.
 İnâyetinle hâlas et ki, dalga dalga zalâm
 İçinde kaynamasın çarpınıp duran İslâm!²⁹

Akif, Hz. Peygamber'in huzurundaki manevi coşkun, sosyal hayatta da yaşanmasını arzulamaktadır. Bu coşku gerçekten manidardır. O coşkun bireysel, toplumsal ve diğer alanlarda da yaşanması hayatı olumlu yönde etkiler. Böylece Müslümanlar arasında sevgi, saygı ve kardeşlik duygusu, düşünce ve tutumları gelişir. Ancak aynı coşkun sosyal hayatta istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Hatta bir başka şiirinde, camiden çıkınca Müslümanların boğaz boğaza gelmelerinden söz eder ki bu, Müslümanların arasında olması gereken bir durumdur. Bugün bile bakıldığında en çok sorunlar İslam dünyasında yaşanmaktadır. Akif'in de belirttiği üzere, minberimiz, Arş'ımız, Allah'ımız, Kitap'ımız, Peygamber'imiz bir olduğu halde Müslümanlar arasında ciddi sorunlar hatta savaşlar görülmektedir. Öyle ki daha önce de belirttiğimiz üzere, acı, ıstırap, gözyaşı, kan hep İslam dünyasında yaşanmaktadır. İnsan sormadan edemiyor, bu derece ortak değerlere rağmen, neden bunlar oluyor. Bunu cevabını verebilmek de kolay gözüküyor. İşte tam bu noktada Yeşil

Kubbe etrafında oluşan manevi ruh halinin sosyal hayatta da devam ettirilmesi gerekmektedir. Belki bütünüyle insan o atmosferde kalamayabilir, ne var ki hiç olmazsa bir duygu ve düşünce hali olarak oraya bağlı kalmak ve o duygu ve düşüncelerle hayata bakmak herhalde yaşanan sorunların azalmasına vesile olabilir. Bu noktada her Müslümana görev ve sorumluluklar düşmektedir. İşte o zaman Akif'in de duası çerçevesinde, "O nuru gönder, Allah'ım, asırlar oldu, yeter!" demeye yüzümüz olur. Böylece Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbet de belki daha anlamlı hâle gelir.

3. Camii-Ezan-İmam-Cemaat

Camii, ezan, imam ve cemaat, Akif'in ilgi alanında olan konulardır. O, toplum açısından da bunları son derece önemli görmektedir. Zira camii, ezan, imam ve cemaat dinî alanla ilgili unsurlardır. Hatta Akif, anlatımlarının pek çoğunu bu değerler üzerinden ifade etmiştir. O, belki doğrudan doğruya dinî alanla ilgili bir görevli değildir. Ancak yapıp-ettiklerine bakıldığında dinî hayatın doğrudan doğruya içerisinde bulunmuştur. Öyle olmuş ki kimi zaman vaaz etmiş, kimi zaman cemaat olmuş, kimi zaman dinî nasihatlerde bulunan bir konumda yer almıştır. Aslında Akif, sosyal hayatta çok yönlü bir kişiliktir. Onun hayatına bakıldığında bu renkliliği görmek mümkündür.³⁰ Şimdi onun yukarıdaki değerlerle ilgili kanaatlerini kısaca anlamaya çalışalım.

Camii

Akif'in hayatında ve düşünce dünyasında caminin ayrı bir yeri vardır. Hayatına bakıldığında küçük yaşlarından itibaren camiye gitme alışkanlığı olduğu ve bunun daha sonra da devam ettiği görülmektedir. Ayrıca o, din hizmeti alanında görevli olmasa da muhtelif camilerde vaazlar vermiştir. Düşüncelerine bakıldığında da din eksenli bir düşünceye sahip olduğu

30 Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif, Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, Timaş Yay., 8. Baskı, İstanbul 2011; Hasan Basri Çantay, *Âkıfname Mehmed Âkif*, Erguvan Yay., İstanbul 2008.

açıkça görülmektedir. Onun camiye bağlılığı ve dinî alandaki düşüncelerini ifade bağlamında *Camideki Şair*³¹ adında kitap bile yazılmıştır. Akif'in muhtelif camilerde vaaz verdiğini söylemiştik. Bunlardan birisi Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Balıkesir'de 23 Ocak 1920 Cuma günü Zağanos Paşa Camiinde verdiği vaazdır. Daha sonra, onun Kastamonu Nasrullah Camiinde ve diğer yerlerde vaazlar yaptığını biliyoruz. Hatta Nasrullah Camiinde yaptığı vaaz çoğaltılarak yurdun muhtelif yerlerinde halka dağıtılmıştır. Milli Mücadele yıllarından önce de vaazlar verdiği bilinmektedir. Bunlardan bazıları da Fatih Camiindedir. Burada da mühim vaazlar vermiştir.³² Dolayısıyla Akif, küçük yaşlarından itibaren camiye, cemaate ve dinî hayata aşına bir kişi olarak hayatını devam ettirmiştir. O, aynı zamanda bir Kur'an şairi olarak da tanımlanır.³³

Akif'in *Safahat*'taki şiirlerinin bazılarının başlığına bakılırsa camii adları taşımaktadır. Bunlardan bazıları, "Fâtih Câmii, Süleymaniye Kürsüsünde, Fâtih Kürsüsünde, Vâlî Kürsüde" gibi adlar taşımaktadır. "Fatih Camii" adlı şiirinde cami tasviri yapmakta, caminin fiziki yapısından hareketle manevi alana bir yolculuk yapmaktadır. Bu tasvirleri onun kalemin-den okuyalım:

Derâgüş etmek ister nâzenin-i bezm-i lâhûtu:
 Kol açmış her menârı sanki bir ümmid-i cüretkâr!
 O revzenler, nazarlardan nihan didâra, müstağrak,
 Birer gözdür ki sıyrılmış önünden perde-i esrâr.
 Bu kudsi ma'bedin üstünde taban fevç fevç ervâh,
 Bu ulvî kubbenin altında cûşan mevc mevc envâr³⁴

31 D. Mehmet Doğan, *Camideki Şair Mehmed Âkif*, Yazar Yay., 4. Baskı, s. Ankara 2009.

32 Bkz.: Çantay, âkifname, s. 189; Eşref Edip, *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharriğin Yazıları*, Haz.: F. Gün, Beyan Yay., İstanbul 2010, s. 81, 103, 114.

33 Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi-Mehmed Âkif ve Kur'an Meâlî* -, Birun Yay., İstanbul 2000.

34 Akif, *Safahat*, s. 26.

Görüldüğü üzere Akif, caminin fiziksel özelliklerinden hareketle manevi bir açılım yapmakta ve caminin manevi alanla olan irtibatını dile getirmektedir. Öyle ki “Kucaklamış ister gibi ilâhi âlemin nazlı güzelliğini” derken İlahi alemini hatırlatmakta, “cesaret ve ümitle minareler açmış kollarını, pencereler, bakışlardan uzak ilahi güzelliğe dalmış, birer gözdür ki önünden sır perdeleri kaldırılmış, kutsal mabedin üstünde parlamakta bölük bölük ruhlar, bu yüce kubbenin altında coşmakta dalga dalga nurlar” derken Akif, caminin her bir mekanına uygun manevi bir hatırlatmakta bulunmaktadır. Hakikaten de insan camiye girdiğinde, caminin her bir bölümü insana manevi bir haz vermekte, onu dünyevi unsurlardan daha doğruyu madde âlemden manevi âleme doğru yöneltmektedir. Bu anlamda camiler, insanların gönül ve mânâ dünyalarının tatmin olması için huzur veren mekânlardır. Zira dünya meşakkati insanları yormakta ve kimi zaman bunaltmaktadır. İşte din ve dinî hayatla ilgili cami gibi mekânlar insanların huzur ve mutluluk bulmaları açısından önemli manevi doyum alanlarıdır. Bu tatmin/doyum salt dünyevi bir rahatlama değil, aynı zamanda Allah'ı, ahireti hatırlama ve insanın yaratılış gayesinin ne olduğunun farkına varması anlamında yerlerdir.

Akif, “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı şiirinde cami tasvirini öyle güzel yapıyor ki, caminin fiziki mekânından insanı manevi iklimine doğru çekiyor. Böylece insanda manevi bir açılım, rahatlama ve huzur bulma hissi oluşuyor. Şimdi onun ifadelerinden okuyalım cami tasvirini:

Şimdi ey sevgili karı', azıcık vaktin eğer,
 Varsa -memnun olacaksın- beni ta'kib ediver.
 Gireriz koynuna, düşsek bile şâyed yorgun,
 Karşıdan baktığımız heykel-i nûrânûrun.
 Göreceksin: O hârîmin ebedî zillinde,
 San'atın ruhunu seyyâl bulut şeklinde.
 “Gördüğüm var...” demel Gel bir de beraber görelim:
 Nerenden? Haydi şadırvan kapısından girelim:
 Bir musanna' kemer, üstünde kurulmuş Tevhid;

Daha üstünde bir âyet ki: Hudâ'dan te'yîd,
 Emr-i mevkut-i salâtın bize kat'îyyetine.
 Şöyle bir baktı mı insan, kapının hey'etine,
 Evvela her iki yandan oluyor çehre-nümün:
 Mütenâzır iki mihrâb, iki âzâde sütün.
 Sonra göz yükseliyor doğru yarım kubbelere,
 Ki dayanmış biri sağdan, biri soldan kemere ³⁵

Caminin gerek san'at boyutunu görmek ve gerekse manevi iklimini teneffüs etmede Akif'in okuyucuya tavsiyesi çok nazik ve dikkat çekicidir. Öyle bir girişle camiyi, mekânsal ve metafiziksel anlamda açıklıyor ki, okunduğunda bu hazzı yaşayabiliyorsunuz. Onun cami ile ilgili daveti, okuyucunun gönlü olmasa bile motive edici bir yaklaşım tarzıdır. "Ey sevgili okur!" derken Akif, zaten okuyucunun gönlünü fethediyor. Yine devam ediyor, "azıcık vaktin eğer varsa" derken de nezaketini sürdürüyor. "Gireriz koynuna, düşsek bile yorgun" ifadeleriyle de, caminin o manevi dünyasının dinlendirici, yorgun insanları rahatlatıcı bir atmosfer taşıdığını ifade ediyor. Burada insana haz veren sanata da bir gönderme olduğunu unutmayalım. Zira Cami ve onun mimari özellikleri başlı başına bir sanat ürünüdür. Bu sanat, bir zihniyetin, dünya görüşünün, dine kısacası hayata bakışın bir yansımasıdır. Aynı zamanda manevi alana da hitap eden bir boyuta sahiptir. Bu anlamda İslam sanatları tarihine bakıldığında camii mimarisi ayrı ve farklı bir zenginlik oluşturmaktadır. Burada ince bir ruh, estetik bir zevk, maddeye şekil verme ve daha da önemlisi maddeden manaya açılan bir süreç dikkati çekmektedir. İlk bakıldığında cami, maddi bir zevk gibi algı oluşturabilir ancak daha detaylı incelendiğinde insana, Allah'ı, ahireti hatırlatan bir manevî iklime de sahiptir. Zaten onun için insanın yorgunluğunu almaktadır. Bu yorgunluk, fiziki ve zihni olabilir. Cami atmosferinin her iki anlamda da dinlendirici bir boyutunun olduğu söylenebilir. Ama daha önemlisi manevi anlamda insanın dünyevi/zihni yorgunluklarını unutması ve

35 Akif, *Safahat*, s. 312-314.

manevi bir haz hali yaşaması olarak düşünülmelidir. Hacc ve Umre ibadetlerinin en önemli kazanımı, insanın nereden gelip, nereye gittiğini bir başka ifadeyle insanın nasıl bir varlık olduğunu insana hatırlatıyor olmasıdır.

“Haydi şadırvan kapısından girelim!” diye başladığı camii tasvirine Akif, devam ederek caminin girişinden içerisindeki tüm özelliklerine kadar sayıyor ve öyle güzel de anlatıyor ki sanki siz onunla beraber Süleymaniye Camiinin girişinden itibaren içerisini en güzel şekilde gezmiş gibi oluyorsunuz. O, okuyucuya caminin girişten içerisine varıncaya kadar tüm detaylarını anlattıktan/gezdirdikten sonra onu orta yerde oturmaya davet ediyor:

Artık ey sevgili kari', gel otur orta yere,
Cebhe divârına bak, camlara bak, minbere bak;
Sonra mihrâb ile mahfillere, kürsilere bak.
İşte her cephede, her yerde demâdem görünen,
Lâkin esrara bürünmüş gibi mübhem görünen,
Seni bitâb-ı telâkki bırakan âyâtın,
Kalarak mülhem-i âvâresi hissiyyâtın,
Dalgalsın da denizler gibi kalbinde celâl;
Görmesin didelerin reng-i sivâ, reng-i zılâl
Vecde gel; vahdete dal, âlem-i kesretten uzak...
Yalnız Sâni'i gör; san'atı, masnû'u bırak!
Ben de bir yer bularak şöylece tenhâ dalayım,
Varlığımın geçeyim, mahv-ı temâşâ kalayım.³⁶

Yukarıdaki ifadelere bakıldığında, Akif'in caminin fiziki, sanatsal özellik ve güzelliklerinden bir başka ifadeyle kesretten vahdete doğru bir yol izlediği görülmektedir. Okuyucuyu önce camiye götürmekte, onun sanatsal özelliklerini tanıtmakta, bunu yaparken de şadırvandan başlamakta, giriş kapısından devam etmekte, kubbelerle sürdürmekte sonra okuyucuyu caminin orta yerine oturarak şöyle demektedir. “Ey sevgili okur, gel otur orta yere, cebhe duvarına bak, camlara bak,

minbere bak, baş döndürücü ilhamının etkisiyle hislerin, Allah'ın azameti dalgalansın denizler gibi kalbinde; görmesin gözlerin ondan başka ne bir renk, ne bir gölge!" diyerek de kalbini sadece Allah'ın birliğine dayamasını öğütlemektedir.

Akif'in Allah'ın birliğine daveti de çok manidardır. Öyle ki, "Vecde gel; birlik âlemine dal, varlık âleminden uzak... Yalnız Yaratıcı'yı gör; sanatı, sanat eserini bırak! Ben de bir yer bularak şöyle bir tenhaya çekileyim, varlığımdan sıyrılıp bakarken kendimden geçeyim." demektedir. Onun bu ifadeleri aslında İslam inanç, ibadet ve düşüncesinin bir yansıması olarak özet mahiyettedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, camilerimiz, ibadet alanlarımız sanatsal anlamda elbette güzel, görkemli ve İslam sanatının yansımaları şeklinde olmalıdır. Ancak tüm bunlar asıl gaye olan Allah'a kulluğu unutturmamalı, O'na bağlılık ve ibadette bizi büyüleyerek cazibesine hapsetmemelidir. Belki Müslüman bu kesretten vahdete bir yol bularak O'na yönelmeli ve her sanatsal özelliğin O'nu hatırlattığı duygu ve düşüncesiyle bakmaya çalışmalıdır. Akif, "Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinde anlatımlarına devam ediyor. Bundan sonra da camideki cemaatin ibadetini konu alıyor ve kürsüdeki imamın güzel öğütleriyle de süslüyor.

Akif, *Safahat*ının farklı yerlerinde cami tasavvuru yapmaktadır. Bunlardan birisi de "Fatih Kürsüsünde -İki Arkadaş Fatih Yolunda-" adlı şiirinde yer almaktadır. O, yol boyunca gördüklerini anlatımlarına devam ederken yolu/sözünü Süleymaniye Camii'ne getirmektedir. Tasvirleri şöyledir:

- Demek ki: Yakınıdayız Süleymaniye Camii'nin.
- "Demek" de var mı ya? Karşında!
- Fakat insanın, Nasıl kararmada mâziye tırmanan nazarı!
- Bugün, bizim tepemizden bakan şu âsârı,
- Sıyânet eylemeden âcızız, değil yapmak...
- Hakikat öyle! Şu ma'bed nedir? Şu haşmete bak!
- Bırak ki câmi'î, dünyada olmaz öyle eser;³⁷

Bu tasvirleriyle de Akif, Süleymaniye Camiinin haşmetini, muhteşemliğini ve görkemini ifadeye çalışmaktadır. Bizim kültürümüzde camii yapmak ayrı ve farklı bir anlam taşımaktadır. Maddi olarak bakıldığında bir yerde camii olması, o yörenin İslam olduğunu göstermektedir. Camii bulunduğu mekanlarda bir sembol, bir işaret ve İslam'ı temsil eden bir özelliğe sahiptir. Camii kelimesi Arapça toplama, toplanma gibi anlamlara gelmektedir. Zira Müslümanlar ibadet amaçlı camide toplanarak ibadetlerini yerine getirirler. Hz. Peygamber Efendimiz (s) de cemaatle namaz kılmanın tek başına kılmaktan yirmi yedi derece daha faziletli olduğunu bildirmektedir.³⁸ Hz. Peygamber (s) döneminde caminin daha farklı fonksiyonları da varmış. Zira Peygamberimiz ümmetin işlerini cami merkezli çözmeye çalışmış.

Bugün bakıldığında da caminin Müslümanlar açısından büyük anlam ve önemi vardır. Zira camiler Müslümanlar için aynı zamanda o mahallenin sembolü, buluşma, kaynaşma mekanlarıdır. Camilerin asıl fonksiyonu ibadet mahalli olmalarıdır. Zira ibadet, insanları maddi dünyadan manevi alana yönlendiren, insana iç huzuru veren önemli bir tutumdur. Bu anlamda camiler insanların adeta manevi huzur bulma mekanlarıdır. Bununla beraber camii, bunalan insanların manevi nefes alma, kendine gelme ve huzura kavuşma alanlarıdır. Camii atmosferi insanı rahatlatır, iç huzuru verir, gönlünü, kalbini yumuşatır. Duygu ve düşüncelerini inceltir, kötü duygu ve düşünceler, camii atmosferinde yerini, sevgi, saygı ve kardeşlik duygularına bırakır. Özellikle bunalan gönüller için camiler adeta nefes alma, rahatlama, kendine gelme mekanlarıdır.

Psikolojik tatmin sağlamanın yanında caminin sosyolojik anlamı da vardır. İnsanlar camilerde bir araya gelirler. Böylece birbirlerine yaklaşmış ve yakınlaşmış olurlar. İnsanların birbirlerine yaklaşmaları ve yakınlaşmalarının çok boyutlu

38 Buhari, Ezan, 30; Müslim, Mesacid, 272.

kazanımları vardır. Hatta bu kazanımlar sayılamayacak kadar da çoktur. İki insan eğer bedenlen birbirlerine yakınlaşırlarsa aralarında sevgi, saygı ve samimiyet de o oranda fazla gelişir. İşte cami insanları bir araya getiren sosyal mekânlardır. Böylece namazda yan yana gelen insanlar arasında belli bir yakınlık ve samimiyet ortamı oluşur. Bu yaklaşma önemli bir ilişkinin de kapılarını aralamaktadır. Ancak bu yakınlığı candan ve samimi duygularla yapmak gerekmektedir. Yeri gelmişken hemen ifade edelim ki, Hz. Peygamber (s) Müslümanlara namazda yakınlaşmalarını ifade etmektedir. Zira sahabenin kıyafetleri omuzlarından yıpranmaya başlamış. Çünkü namazda safları oldukça sık tutarlarmış. Bu yaklaşma kardeşliğe götüren bir duyguyu da insana vermektedir. Sosyolojide var olan bir tespiti göre iki insan birbirine ne kadar bedensel anlamda yakınlaşırsa samimiyet de o oranda fazla olmaktadır. Bu yakınlık aynı zamanda ilişkinin boyutunu da göstermektedir. İşte cami ortamı da sosyal ilişkilerin olumlu gelişmesini sağlamada önemli bir fonksiyona sahiptir.

Akif'in camii temasını işlemesi İstiklâl Marşı'nda da yer almaktadır. Burada o, "rûhumun senden, İlâhî şudur ancak emeli: Değmesin ma'bedimin göğsüne nâ-mahrem eli", ifadeleriyle camiye verdiği önemi göstermektedir.³⁹ Görüldüğü üzere Akif, burada İlâhî derken Allah'a dua etmekte ve kutsal mekanlara na-mahrem elinin değmemesini dilemektedir. Zira İslam'da camii, mescid gibi yerler kutsaldır. Bu kutsal mekanları korumak, kollamak ve oralara gereken önemi vermek Müslümanların temel sorumluluklarıdır. Tabii bununla beraber kutsal değerlerin zedelenmemesi bağlamında Allah'tan yardım dilemek de önemlidir. İşte Akif'in yaptığı da budur. O İstiklâl Marşı'nın mabedden sonraki mısraında ezanları dile getirmektedir. Şimdi de ezanın anlam ve önemini açıklamaya çalışalım.

39 Bkz.: H. Akay, M. F. Andı, *İstiklâl Marşı İstikbal Marşı 41 Dize 41 Yorum*, Hat Yay., İstanbul 2010, s. 395-416.

Ezan

Akif, İstiklâl Marşı'nda mabetle başladığı temasına ezanla devam etmektedir. O, camii gibi ezanın da dinî temelli kut-sal bir değer olduğunu bilmekte ve bunların muhafazası için Yüce Allah'tan yardım dilemekte ve dua etmektedir. Bir başka ifadeyle o, dileklerini dua şeklinde şiirsel bir ifadeyle dile getirmektedir. Burada bir yakarış, yardım dileme ve aynı zamanda topluma da bir gönderme vardır. Aslında o, Allah'tan bunların varlığını dilerken, millete de bu değerlere sahip çıkılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ezan konusunda yukarıda mabed konusunda kaldığımız yerden devam edecek olursak o şöyle yazmaktadır: “Bu ezanlar –ki şehâdetleri dinin temeli– Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.” Bu mısralar okunduğu zaman bile, insana manevi bir çağrışım yapmaktadır. Zaten İstiklâl Marşı'nın bundan sonraki mısraları da bu mısralara bağlı/devamı niteliğinde bir anlam dünyasına sahiptir. O, adeta camii ve ezanların devamlılığı ile vatanın devamlılığı arasında bağlantı kurmakta ve eğer bu değerler yok olursa vatanın ve milletin yok olması kolaydır, demek istemektedir.

Ezan, “îmanın özü, İslâm'ın bir nevi ön sözüdür. Çünkü dinin kapıları onda dile getirilen îman esaslarıyla açılır. Bilinen bir ifadeyle İslam'a girmenin ilk şartı, ezanın da ruhu olan ‘kelime-i şehâdet’tir. Bu nedenle, dinin şahitliğini yapmakla birlikte yeryüzünün îmanını diri tutan/diriltten bir sestir ezan. Ulvî bir nidadır özü ve biçimiyle.”⁴⁰ Akif, ezanın dinî anlamını çok iyi bildiği için İstiklâl Marşı'nda onu da konu edinmiştir. Onun düşünce dünyasına göre din, bu milletin ayrılmaz bir gerçekliğidir. O, milleti için dinî değerlerin ne derece önemli olduğu inancından hareketle milli ve dinî değerleri birbirinden ayırmaksızın mısralarını sıralamaktadır. “Bu milletin has evlatlarından biri olan Mehmed Âkif, atalarından devraldığı milli ve dinî hassasiyetleri, zor günlerin karanlığında, o büyük heyecanı ve imanıyla, tüm insanların hâ-

40 T. Karataş, “Birlik ve Dirlik Çağırısı”, H. Akay, M. F. Andı, *İstiklâl Marşı İstikbal Marşı 41 Dize 41 Yorum*, s. 419.

line, duygu ve düşüncelerine tercüman olmak üzere İstiklâl Marşı'nda dile getirmiştir. Hem de kusursuz bir söyleyişle, samimiyetle ve yüksek bir heyecanla, bedii bir kıymet ifade-siyle. Bu ezanlar –ki şehâdetleri dinin temeli– mısraı da, bu muazzam, yekpare eserde, kıymetli bir yüzükteki elmas taş gibi durmaktadır.”⁴¹

Akif, ezan temasını *Safahat*'ının farklı yerlerinde de işle-mektedir. Mesela bunlardan birisi “Fatih Camii” adını verdiği şiirlerinde geçmektedir:

Bir inflâk-ı safâdır ki yâr-ı cânımdır,
Sabahı pek severim, en güzel zamanımdır.
Ridâ-yı leyli henüz açmamıştı dest-i semâ;
Sabâ da hâb-ı sükûndan ayılmamıştı daha,
Fezâ-yı rûhda aksetti, es-salâ-perdâz
Müezzinin dem-i mahmûtu, bir hâzin âvâz.
İçimde cûş ederek lûcce istiğrak,
Ezânı beklemez oldum; açılmadan âfâk,⁴²

Akif, yukarıdaki şiirinde Fatih Camiine sabah namazına gitme anını anlatmaktadır. “Müezzinin mahmur sesi ruhum-da yankılandı ki salat ve selam okuyan ne hüzünlü bir ses-ti. Kabardı içimde dalga dalga bir coşkunluk, ezanı beklemez oldum; henüz açılmadan ufuk” şeklinde müezzine ve onun okuduğu ezana vurgu yapmaktadır. Müezzinin mahmur sesi-nin ruhunda yankılandığını belirterek, ezanın insanın ruhu-nu dinlendirdiği ve insana huzur verdiğini ifadeye çalışılmak-tadır. Tabii bu inanan insanlar için böyledir. Ezan, kamet, salat-u selam gibi dinî içerikli ifadeler inananlar üzerinde manevi bir coşku meydana getirmektedir. Bu ifadeler ve onla-rın manalarıyla Müslümanlar adeta huzur bulmakta, ruhları dinlenmektedir.

Safahat'ta ayrıca “Ezanlar” başlıklı bir şiir de yer almakta-dır. Burada da Akif, ezanı ve onun okunduğu vakitlere de bir

41 Karataş., agm., s. 424.

42 Akif, age., s. 28.

ufak gönderme yaparak ezanın insanlar üzerindeki etkisini anlatmaktadır. Ancak mısralar başlamadan önce “Ezanlar” başlığının altında şöyle bir ifade yer almaktadır: “Güneşin doğuş zamanındaki farklılıklardan dolayı, dünya üzerinde ezanın okunmadığı bir an yoktur.” Bu da ezanın dünyada daima okunması anlamında çok güzel bir uygulamadır. İşte Akif bu şiirinde, “bu lâhûti sadâ çıktıkça cûşa-cûş olup yerden, iner esrâr-ı kudret Kibriya tavrıyla göklerden”⁴³ diyerek ezanı anlatmayı sürdürmektedir. Bu ifadeleriyle o, “Bu ilahi ses büyük bir coşkuyla yükseldikçe yerden, iner Kudret sahibinin sırları bütün azametiyle göklerden” demektedir. Yine ilerleyen mısralarında o, “senin, dem geçmiyor, yâdınla lebrîz olmadan eb’âd; Ne müdhiş saltanat yâ Rab, nasıl âsûde istibdâd!”⁴⁴ Burada da Akif, senin, an geçmiyor ki, zikirle dolup taşmasın evren, ne müthiş saltanat ya Rab, nasıl bir hükmedicilik bu, huzur veren, diye ezanın evren ve insan açısından anlamı üzerinde durmaktadır. Bu ifadelerle de evrende her an ezan sesinin bulunduğunu ve o okunduğunda insanın huzur bulunduğunu belirtmektedir.

Akif, ezanı anlatmaya devam ediyor, “semâya çıktı o feryâd, âh-ı ümmet olup! Semâdan indi o feryâd, rûh-i rahmet olup!”⁴⁵ Bu ifadelerle de o, ezanın ümmetin ahı olup semaya çıkmasını ve oradan rahmetin ruhu olarak inmesini dile getirmektedir. Müslümanlar için belki Kur’an’dan sonra en ulvî kelime ve ifadeler ezan’da bulunmaktadır, dersek herhalde yanılmış olmayız. Zira ezan ifadeleri Allah’ın varlığı, birliği ve yüceliğine dair ifadelerdir. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in peygamberliğini teyit eden ifadelerdir. Bu anlamda ezan ifadeleri İslam’ın en temel öğretileri olarak dile getirilmektedir. Bu, hem Müslümanlar için hem de dünya insanlığına İslam’ın gür sedasını ve öğretisini sunmada önemli bir anlam taşımaktadır. Akif, ezanın o uyandırıcı, diriltici ifadelerini dile

43 Akif, *age.*, s. 200.

44 Akif, *age.*, s. 202.

45 Akif, *age.*, s. 204.

getirme bağlamında, “çoşunca âlem-i câmidde sayha-i tehlil, minareler bana gelmişti sûr-i İsrâfil”⁴⁶ yani o donuk âlemde çoşunca Lâilâhe illâllah sesleri, İsrâfil'in sûru sandım minareleri, demektir. Burada da ezanın donuk âlemi uyandırması anlatılmaktadır. Hakikaten ezanla yeryüzünde bir coşku, bir seda, bir canlılık vuku bulmakta, hayat adeta canlanmakta ve coşmaktadır. İnsanlarda da bir yenilenme, diriliş ve kendine geliş heyecanı oluşmaktadır. Bu sedayı zaten Akif, “Uyandı sonra sabahın ruhu, uyandı âlemler; uyandı yokluk uykusundan insanlar birer birer; uyandı bende de karanlığı yakan bir gece چراغی, ki Allah'ın feyziyle sonsuza dek aydınlatacak yüreği. Sönmek diye bir şey düşünmem artık o meşale için... Meğer ki Allah'ın nuru sönüp gitsin.” şeklinde anlatmaktadır. İşte ezanın böyle uyandırıcı, ruh verici, dinamik kılıcı bir boyutu bulunmaktadır.

İmam

Akif'in *Safahat*'taki şiirlerine bakıldığında imam/hoca konusunda iki farklı yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi, bilgili, kültürlü, donanımlı ve hem dinî hem de dünyayı iyi bilen, toplumu aydınlatmaya ve onların sorunlarıyla ilgilenmeye çalışan ideal hoca tipi, diğeri ise söz konusu özelliklerden yoksun olan ve Akif'in de tenkit ettiği hoca geçinen tip olarak tanımlanabilir. Burada aynı ad altında tasvir edilen ancak nitelik olarak oldukça farklı iki insan tipi ile karşılaşmaktayız. Akif, “sözüm odun gibi olsun doğru olsun yeter ki” demektir. Bu ifadesinden de onun olayları olduğu gibi tasvir ettiği görülmektedir. Zaten bir başka ifadelerinde de “ne yazdımsa gördüm ve tecrübe ettim de yazdım” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Dolayısıyla onun anlatımlarına göre iki tür imam/hocayla karşılaşmaktayız. Aslında onun bu tasviri, bugün de geçerli denebilir. Zira bazı hocalar gerçekten işin ehli, uzman ve doğru dinî bilgiler üzerine bu görevi yaparlarken, bazıları da daha eksik hatta farklı bir tutum ta-

kınabilmektedirler. Burada önemli olan, haddi bilmek ve din gibi hassas bir konuda ölçülü konuşmak, davranmak ve insanlara doğru dinî bilgileri vermek gerekmektedir.

Akif, imama, vaize büyük değer vermektedir. Onun imam ve vaize verdiği değeri şiirlerinden anlıyoruz. Özellikle “Köse İmam, Vaiz Kürsüde ve Fatih Kürsüsünde” adlarını taşıyan şiirlerinde imam, vaiz ve hoca tasvirlerini işlemektedir. Aslında her ne kadar veteriner olsa da kendisi de bu alanın dışında sayılmaz. Zira babası hocadır. Kendisi de çocukluğundan itibaren camiyle, medreseyle, dinî eğitim ve öğretimle yakından ilgilenmiş, dinî bir tahsil de görmüştür. İlerleyen süreçte baytar mektebini başarıyla bitirmiş ve yirmi yıl dolaylarında devlet memurluğu görevlerinde bulunmuş ve bu zaman sürecinde de dinî içerikli okuma ve yazmalardan geri durduğu söylenemez. Belki bizzat din hizmeti alanında görev yapmamış olsa bile özellikle Osmanlının son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarında Milli Mücadele sürecinde bizzat Balıkesir, Konya, Kastamonu ve diğer yerlerde onu aktif olarak cami kürsülerinde görüyoruz. Daha önceden de onun İstanbul’da Fatih ve Süleymaniye Camii kürsülerinde vaazlar verdiği bilinmektedir. Bununla beraber onun *Sebülürreşâd* ve *Sırâtılmüstakim* dergilerinde yazılar yazdığı ve hatta tefsire dair yazıları kaleme aldığı bilinmektedir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde Kur’an’ın tercüme ve tefsirinin yapılması planlandığında meal işinin bizzat Akife verildiğini ve Kur’an Meali çalışmasını yaptığı daha sonra ise bunu eğer ölürse yakmak üzere vasiyet ettiği bilinmekte/rivayet edilmektedir.⁴⁷

“Köse İmam” adlı şiir bir imamın sosyal fonksiyonu anlamında bugün bile son derece anlamlı mesajlar içermektedir. Öyle ki bu şiirde Akif, kocasından dayak yiyen bir kadının halini konu edinmektedir. Erkek karısını ölesiye dövmüş, kafasını-gözünü darp etmiş. Bu haliyle kadın bir kurtuluş,

47 Bkz.: Dücane Cündioğlu, *Bir Kur’an Şairi – Mehmed Akif ve Kur’an Meali*, Birun Yay., İstanbul 2000; Eşref Edib, *Mehmed Akif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Haz.: F: Gün, Beyan Yay., İstanbul 2010.

yardım amaçlı hocaya gelerek derdini anlatmaktadır. Duyarlı hoca derhal buraya gelsin diye, hemen kadının kocasına haber göndermekte fakat koca bunu kale almamaktadır. Hoca ikinci defa haber gönderir, eğer gelmezse, ben oraya gidersem iyi kaçmaz, hadi gıt söyle ona, diye haber gönderir. İkinci ve uyarıcı haber üzerine koca, hocaların yanına gelir. Hoca, "Ne kibarlık bu beyim? Bir davet, yetmiyor, öyle mi? der. Koca da, "Yorgundum efendim de..." diyerek mazeret uydurur. Hoca, "Haber aldık... o fakat sizce büyük bir şey mi? On kadın dövse yorulmaz, benim İhsan bey'im. Bilirim ben ne tosunur." der. Koca, "Hoca, bak, ben kızarım, size halt etme düşer... Dövmüş isem, kendi karım. Keyfim ister döverim, sen diyemezsin: "Dövme." Bu tecavüz sayılır doğrusu haysiyetime... Hoca da, hangi haysiyetin oğlum? O da varmış desene." Hoca ile koca arasındaki söz düellosu böyle devam ediyor. Hoca tabii kocaya hanımını dövmenin yarlışığını usulüne uygun bir şekilde anlatıyor. Zira hanımının üç çocuğunu baktığını, evine sahip çıktığını evin ve çocukların hizmetine koşturduğunu, ayrıca kocasına da hizmet ettiğini, hanımefendi bir kadın olduğunu kocaya iyice bir hatırlatıyor. Aslında kocanın amacı ikinci kadını almakmış. Birinci hanım buna karşı çıktığı için güya dövmüş. Hoca da bunun doğru olmadığını, eğer din adına yaptığını söylüyorsa bunun da bu şartlarda hiç doğru olmadığını ona izah ediyor. Tabii hoca işi düzeltiyor. Kadını da çağırarak, kocasının bir cahillik yaptığını, bir daha böyle şeyler yapmayacağı konusunda söz aldığını, mahcup olduğunu hanımına söyleyerek aralarını düzeltme yoluna gidiyor ve onları beraberce evlerine uğurluyor. Ben Akif'in satırlarından bu tasvirleri okuyunca gerçekten bir imamın toplumsal fonksiyonu konusunda önemli ve anlamlı bir vazife yaptığı kanaatim pekişti.

"İki Arkadaş Fatih Yolunda" adlı mısralarında Akif, Fatih Camiinde vaaz eden hocayı anlatmaktadır. Arkadaşlardan biri diğerine gidip de öğleyi Fatih'te kılmayı teklif etmektedir. O da her yerin camii olduğunu, oraya gitmeye ne gerek olduğu-

nu belirtmektedir. Fakat arkadaşı oraya gitmedeki amacının, "namaz değil yalnız maksadım... Bugün bir adam, çıkıp da vaaz edecek öğleüstü halka... demektedir." Arkadaşı, "tamam! Zamanıdır oturup, şimdi, herze dinlemenin; O yâve-gûları hâlâ, adam, deyin beğenin! Sarıklı milletidir milletin başında belâ..." demektedir. Bunun üzerine arkadaşı "Fakat hepsini birden batırmak iş değil a! Bilir misin ne dehalar yetiştirdi medreseden" deyince arkadaşı, "Deha mı, at bakalım hiç sıkılma, bol keseden" demekte, bunun üzerine arkadaşı, "Sayarak boş yere bilinen beş on ismi, Yorulma, onları ezberlemek de bir iş mi? diyor. Diğeri bunun üzerine, fakat, şu vaaz edecek boş lakırdıcı kim ola? Ne olsa hiç ya... Sonuçta, sarıklı bir molla!" dediğinde, arkadaşı, "haksızlık değil mi, görmeden, 'sarıklıdır' diyerek, insafsızca, İslam büyüklerini küçümsemek? Gelip de bir bulunaydın geçenki vaazında: Kalırdı parmağın, Allah bilir ki, ağzında!" şeklinde cevap veriyor.⁴⁸

Yukarıda Akif'in tasvir ettiği hoca/vaiz modeli, toplumu aydınlatan, onlara doğru dinî bilgiler sunan, donanımlı, bilgi yüklü ve model insan/hoca örneğidir. İşte onun bir model, örnek olarak sunduğu ve idealize ettiği imam tipi böyle özelliklere sahiptir. Burada Akif, hocayı, dinî alanda hizmet veren birisi olarak küçük görmenin, onu saçmalayan, hayattan ve sosyal olaylardan kısacası dünya gerçeklerinden habersiz birisi olarak değerlendirmenin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Yine basit yaklaşımlarla İslam büyüklerini hafife almanın doğru bir yaklaşım olmadığına vurgu yapmaktadır. Ayrıca gerçek hocaları/bilim insanlarını, dinî alanı bilen uzmanları dinlemeden önyargıyla değerlendirmenin doğru bir yaklaşım olmadığına altını çizmektedir. Bütün bunlarla beraber görünüşe de aldanmanın yine doğru bir tutum olmadığını belirtmektedir. Ona göre İslam âlimleri, zamanlarına ışık tutmuş, insanları aydınlatmaya çalışmış, toplumun sorunlarıyla doğrudan ilgilenmiş mümtaz şahsiyetlerdir. Bu anlamda gerçek din âlimleri, toplumun önünde ahlak, erdem, fazilet konula-

48 Akif, *age.*, s. 444-445.

rında örnek simalardır. Bu simalar dini temel kaynaklarından doğru okuyup, anlayarak ve yaşayarak diğer insanlara her konuda örnek olmaya çalışmışlardır.

Gerçek din âlimlerinin olmadığı ortamlarda sahte din istismarcıları çıkararak din adı altında toplumu yanıltabilir. Zaten Akif, bunlara da işaret etmektedir. Arkadaşıyla konuşması esnasında bile, "Sayıp da nâfile malum olan beş on ismi, yorulma: onları ezberlemek de bir iş mi?" derken bu sahtekârlara dikkat çekmektedir. Bu, tüm dinî grup, cemaat ve yapılar da görülebilecek durumlardır. İslam tarihi boyunca da bu tür simalarla karşılaşmak mümkündür. Bunlar dini kendi süfli emelleri doğrultusunda kullanmaya çalışan din tacirleridir. Gerçek Müslüman âlim, bırakınız böyle bir tutum takınmayı, dinî konularda dinine bir zarar gelmesi bile onu en derinden yaralar. O âlimler Peygamberî mirası taşıma sorumluluğu içerisinde hareket eden saygıdeğer insanlardır. Onlar dinlerini dünyevî menfaatler karşılığında satmayacak onurlu, haysiyetli şahsiyetlerdir. Daha doğrusu onlar şahsiyetli, dinî değerlerini en temel öğretiler olarak gören ve o bilinçle hareket eden saygın simalardır. Zira Akif, bu tür insanları kendi zamanında tanımış, onlardan dersler okumuş, vaazlarını dinlemiş ve onları yakinen tanıyan bir kişidir. Yukarıdaki mısralarında da bu tür vaazlara değer vermekte ve onların vaazlarını dinlemenin çok önemli olduğunu belirtmektedir. Arkadaşına olan ısrarı da bu önemden daha doğrusu vaazın dehasından kaynaklanmaktadır.

Gerçek din âlimleri, hocaları, vaazları, imamları yanında çok farklı zihniyet, düşünce ve tutumda olanlara da dikkat çekmektedir, Akif. Ona göre, bu tür insanlar âlim, hoca görüntüsünde, tabir caizse hoca bozuntusu simalardır. Bunlar dini kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya çalışan insanlardır. Bu aslında bir kişilik zaafıdır. Zira unutulmamalıdır ki din, yüce bir değerdir. İnsan, o dinle onurlanır ve değer kazanır. O dinin üzerinden kendisini değerli kılmaya çalıştığı anda, dini istismar ediyor demektir. Din istismarı da ciddi

bir sorundur. Tarih boyunca bazı insanlar hoca adı altında insanlara şirin görünüp bazı hedeflerine ulaşabilmek için bu tür aşağılık tutumlarda bulunmuşlardır. İslam gibi Yüce bir din mensubunun özellikle de dinî bilgi ve yaşayış alanında belli bir düzeyde olan insanların böyle davranmaları düşünülemez. Ancak her toplumda ve dinî yapılarda bu tür insanlarla karşılaşmak mümkündür. Şunu da belirtelim ki, dinî ve kültürel değerlerini belli düzeyde bilen bir toplumda ve yeterli din âlimlerinin bulunduğu sosyal ortamlarda bu tür insanların tutunma imkanı oldukça zayıftır.

Akif, cahil, bilgisiz hocalardan ve toplumdan bahsederken "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiirinin ilerleyen bölümlerinde matbaanın kapatılmasını, ondan sonra kendisinin Türkistan, Taşkent, Buhara, Semerkand ve o yörelerdeki yerlere seyahatinden söz etmekte ve gördüğü tabloyu şiirsel bir dizinle anlatmaktadır. "Eski dünyada bakındım ki ne âlemler var? Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim: Yâdı temkini mi sarsar da kan ağlar yüreğim" ⁴⁹ diye ifade etmektedir. O daha önceki dönemlerde yüzlerce "İbn-i Sinâ'ları doğurmuş toprakların, bugün tek çocuk vermiyor ilmin kucağına, ne kadar kısır." diye dert yanmaktadır. "Dünyanın rasathanesi, o Semerkand bile, öyle dalmış ki batıl inançlara o geçmişiyile, ay tutulmuş, "koyalım şeytanı kalkın" diyerek, dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!" diye ifade etmektedir. Akif, oralardaki sosyal, kültürel ve dinî hayatın bilgiden, kültürden ve dinî anlayıştan yoksun olduğunu görmüş ve bunları kendi ifadeleriyle dile getirmiştir. Cahil hocalarla ilgili olarak da yaptığı tespitler dikkat çekicidir:

Ya ta'assubları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?

O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,

Hem bakarsın eşi yok dine teaddisinde,

Hem ne söylersen olur dini hemen rencide!

Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bîd'at;

Şer'i tağyîr ile terzil ise -hâşâ- sünnet!
 Ne Hudâ'dan sıkılırlar, ne de Peygamber'den.
 Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden
 Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!
 Sayısız medrese var gerçi Buhârâ'da bugün...
 Okunandan ne haber? On para etmez fenler,
 Ne bu dünyada soran var, ne de ukbâda geçer!⁵⁰

Yukarıdaki mısralarıyla Akif, bir milletin ve o millet içerisinde din adına görev yapan hocaların durumlarını çok güzel bir şekilde özetlemiştir. Zira din ve dindarlık adına kılık kıyafetle hoca görünmek ama ilim, bilgi adına cahil olmak eksik bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. İşte Akif'in eleştirdiği de uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca, hem dine saldırmakta rastlanmaz benzerine, hem ne söylersen doku-nur hemen dinine diye tezatlıklara dikkat çekmektedir. Bir toplumda hocalar ilimsiz oldu mu, toplumun halini varın din adına siz düşünün. Zira bir toplumda din hocaları ne kadar bilgili ve donanımlı olursa, toplum da onlardan o derece doğru dinî hayatı (inanç, ibadet ve ahlak) öğrenme imkanı bulur. Aslında bu dünün olduğu gibi günümüzün de ciddi sorunları arasında bulunmaktadır. Ancak bu noktada tüm sorumluluğu da hocalara yüklemek insafsızlık olur. Bu topyekûn bir sorumluluk olarak düşünülmelidir. Zira ilim, irfan ve bilgi konusu toplumu daha doğrusu insanı ilgilendiren hemen her konuda önemlidir. Dolayısıyla her alanda bilgili, uzman bilim insanlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun için de her alanda uzman insan yetiştirme konusunda belli bir gayretin içerisinde olunmalıdır. Ne var ki din alanı tüm insanları bir şekilde ilgilendirdiğinden dolayı, başta hocaların bilgili olmaları ve onlardan topluma doğru dinî bilgi ve tecrübe akışının sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde Akif'in de belirttiği üzere, "Ay tutulması karşısında toplum, "kovalım şeytanı kalkın!" diyerek dümbelek çalmaya" başlar.

Cemaat

Camii, ezan, imam gibi dinî alanla ilgili konulardan bahsedenden Akif'in cemaatle ilgili konuşmaması, yazmaması düşünülemez. Zaten onun temel ilgi alanı insan, vatan, milli ve manevi değerlerdir. Bu bağlamda cemaatle ilgili de kanaatleri vardır. O, özelde milletimizi genelde de İslam toplumlarını kendisine mesele edinmekte ve onların kurtuluşu konusunda tespit, tahlil ve çıkarımlarda bulunmaktadır.

Cemaat denilince bugünkü anlamda akla camii cemaati gelmektedir. Belki Akif döneminde de cemaat denilince akla bu gelmektedir. Ancak bununla beraber onun cemaat kavramını toplum anlamında da kullandığını hatta daha vurgulu şekilde bu anlamıyla kullandığını görmekteyiz. Şu ifadeleri bunun kanıtı olarak düşünülebilir:

Vatanın tâkati yoktur yeniden ihmâle:
Dolu dizgin gidiyor baksana izmihlâle!
Ey cemâat, uyanın elverir artık uykul!
Yok mu sizlerde vatan nâmına hiçbir duygu?⁵¹
Nasıl tahammül eder hür olan esaretine?
Kör olsun ağlamayan, ey vatan, felâketinel!
Cemâ'at elverir artık, bu uykudan uyanın,
Hudâ rızası için, dünkü hâdisâtı anın!⁵²

Yukarıdaki ifadelere bakıldığında Akif, cemaate seslenmektedir. Bu cemaat camii cemaati olsa bile söylenenler onların uyanmaları ve vatani koruma konusunda çaba göstermeleri gerekmektedir. Dolayısıyla onun cemaatten kastettiği toplum olarak düşünülmelidir. Vatanın kurtarılması topyekûn bir çabayı gerekli kıldığı için Akif'in söyledikleri ya da hedef kitlesi içerisinde bulunan toplum olmaktadır. Yoksa camii cemaati vatani kurtarmak için çabalasın, camii dışında kalanlara bu sorumluluk yoktur, şeklinde bir düşünce Akif'in düşüncelerine aykırı bir izahtır.

51 Akif, *Safahat*, s. 356.

52 Akif, *age.*, s. 532.

Akif, ey cemaat, ey cemaat kavramlarıyla belki camii cemaatine hitap ediyor olabilir. Ancak burada topluma genel bir hitabın olduğu görülmektedir. Ayrıca onun söylemleri tüm toplumu ilgilendiren konulardır. Zaten onun temel meselesi, vatanın, milletin ve dinin kurtarılması meselesidir. Aşağıdaki ifadeleri de bu bağlamdadır:

Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan.
Müslüman, fırka belâsıyla zebun bir kavmi,
Medenî Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?
Ey cemâat, yeter Allah için olsun, uyanın...
Ey cemâat, uyanın! Yoksa, hemen gün batacak.
Uyanın!Korkuyorum: Ley-i nedâmet çatacak.⁵³

Söz konusu mısralarıyla Akif, cemaate seslenmekte ve toplumun genel sorunlarını dile getirmektedir. Dolayısıyla burada sözün nerede söylenmiş olmasından ziyade ne ile ilgili olduğu daha ön plana çıkmaktadır. Yine bu ifadelerle o, toplumu uyandırmayı, kendine getirmeyi ve bilinçlendirmeyi hedeflenmektedir. İşte biz de alt başlığımıza cemaat derken, Akif'in, camii, ezan, imam ve cemaat kavramlarını kullandığını ve bunların toplum açısından ne anlam ifade ettiklerini ona göre izah etmeyi hedefledik.

Akif, içerisinde bulunduğu toplumu kendi sınıflandırmasına göre dört sınıfa ayırmaktadır. Ona göre bu dört sınıfın belli bakış açıları, tutum ve davranışları bulunmaktadır. Öncelikle o, kendi toplumunu şöyle tasvir etmektedir:

Bizim muhiti, bizim halkı seyredince nazar;
Görür ki: Beyni bozulmuş yığın yığın kafa var.
Düşünceler mütehâlifir istikamette;
Şu var ki, hepsi nihâyet bulur sakamette!⁵⁴

Bu ifadeleriyle o, "Bizim halka şöyle bir göz atanlar, görürler ki, beyni bozulmuş yığın yığın kafa var, aykırı hedeflere yö-

53 Akif, *Safahat*, s. 358.

54 Akif, *Safahat*, s. 540.

nelmekte düşünceler, şu var ki, hepsi aynı yanlış noktada bi-
ter.” demektedir. Buradan da anlaşılıyor ki ona göre toplum,
dağınık dağınık, farklı düşünceler içerisinde fakat hepsinin
de olduğu nokta bir yanlış duraktır. İşte Akifin dert yandı-
ğı toplumun bu ayrılığı ve farklılığıdır. Aslına bakılırsa onun
tüm düz yazıları, şiirleri ve diğer yazıları hatta yapıp-ettikleri
vatanın ve milletin birliği ve dirliği, dinin ve ümmetin selameti
doğrultusundadır.

Akif, içinde bulunduğu toplumu dört farklı sınıf olarak
değerlendirmektedir. Bunlardan birincisi onun tespitleriyle
şöyledir:

Birinci zümreyi teşkil eden zavallı avam,
Bıraksalar edecek tatlı uykusunda devam.
Bugün nasibini yerleştirtince kursağına;
“Yarın” nedir? Onu bilmez, yatar dönüp sağına.
Yıkılsa arş-ı hükûmet, tıkılsa kabre vatan,
Vazifesinde değil: Çünkü “hepsi Allah’tan!”
Ne hükmü var ki esâsen yalancı dünyanın?
Ölürse, yan gelecek Cennet’inde Mevlâ’nın.
Fenâ kuruntu değil! Ben derim, sorulsa bana:
“Kabul ederse Cehennem ne mutlu, amca, sanal!”⁵⁵

Ona göre toplumda birinci sınıfı oluşturan insanlar, karın-
larını doyurdu mu, gerisi önemli değil zihniyetinde olanlardır.
Bunlar vatan elden gitmiş, yıkılmış umurunda olmayan gru-
bu oluşturmaktadırlar. Çünkü bunların hepsi Allah’tandır.
Akif onların düşüncelerini, “Ne hükmü var ki aslında bu ya-
lancı dünyanın” şeklinde ifade etmektedir. Ona göre bu grup,
vurdumduymaz, vatan, millet ve dinî değerler konusunda
yeterli duyarlılığa sahip değildirler. Akif bunlar için, “Kabul
ederse Cehennem ne mutlu, amca, sanal” değerlendirmesi-
ni yapmaktadır. Aslında bu düşüncede olanların ne acı bir
durumda olduklarını ifadeye çalışmaktadır. Öyle ki bu dü-
şüncede olanları cehennem kabul ederse ne mutlu, diye tarif

etmektedir. Yani bu adamları cehennem bile kabul etmeyebilir, demektedir.

Akife göre toplumu oluşturan ikinci sınıf insan grubunun düşünce ve davranışları ise şöyledir:

İkinci zümreyi teşkil eden cemâ'at ise,
 Hayâta küskün olandır ki: Saplanıp ye'se,
 "Selâmetin yolu yoktur... Ne yapsalar boşunal"
 Demiş de hırkayı çekmiş bütün bütün başına.
 Bu türlü bir hareket mahz-ı küfr olur; zîra:
 Talebe âmir olurken bir âyetinde Hudâ,
 Buyurdu: "Kesmeyiniz rûh-i rahmetimden ümîd;
 Kî müşrikin olur ancak o nefhadan nevmîd."
 Bu bir; ikincisi: Ye'sin ne olsa esbâbı,
 Onun atâlet-i külliyyedir ki icâbı,
 Teressübâtını etmiştik önceden tahlîl.⁵⁶

Bu ikinci grubu oluşturanlar Akife göre ne yapılırsa boşunadır, mantığında olanlardır. Onlar, ne yapılırsa boşuna deyip, hırkayı çekmişler bütün bütün başlarına ve kendilerini soyutlamışlardır. Akif, bunlara da cevap veriyor. Bu düşünce ve uygulamanın Allah'ın rahmetinden ümit kesme, O'na ortak koşma anlamına geldiğini belirtiyor. Ayrıca bu düşüncenin insanı tembelliğe de götürdüğünü ifade ediyor. Ona göre bu grup da yanlış bir yola girmiştir. Zaten diyor o, daha önce bu düşüncede olanların akıbetleri hakkında malumat vermiştik diye de sözlerini tamamlıyor. Gerçekten de hayat mücadelesinde işi Allah'a bırakıp hiçbir şey yapmama İslam düşüncesiyle örtüşmemektedir. İslam'a göre Müslüman elinden geleni yaptıktan sonra Allah'a tevekkül etmelidir. Yoksa hiçbir çaba göstermeden işleri Allah'a havale, yanlış bir inanç ve tevekkül olarak değerlendirilmektedir. Peygamber Efendimiz (s) de "Deveni sağlam kazığa bağladıktan sonra Allah'a dua et!" öğüdüyle nasıl tevekkül edileceğinin somut yolunu bizlere göstermiştir. O nedenle Müslümanların yaşadıkları çağı doğ-

ru anlayarak hareket etmeleri hem yaşadıkları zaman hem de gelecek zamanlar için önemlidir.

Ona göre üçüncü grubu oluşturanlar ise şu özellikleri taşımaktadırlar:

Üçüncü zümreyi kimlerdir eyleyen teşkil?
 Evet, şebâb-ı münevver denen şu nesl-i sefih.
 -Fakat nezihini borcumdur eylemek tenzih-
 Bu zübbeler acaba hangi cinsin efrâdı?
 Kadın desen, geliyor arkasından erkek adı;
 Hayır, kadın değil, erkek desen, nedir o kılık?
 Demet demekten o saçlar, ne muhtasar o bıyık?
 Sadâsı baykuşa benzer, hırâmı saksağana;
 Hülâsa, zübbe demiştin ya, artık anlasana!⁵⁷

Akif, açık sözlü olduğu için ifadelerinde de bunu göstermektedir. Zaten o, “sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun yeter ki” demektedir. Ona göre bu üçüncü grubu oluşturanlar, aydın gençlik denen şu zevk düşkünü nesildir. Fakat diyor o, “ayırma borcumdur, temiz gençler böyle değil. Bu züppelerin acaba nedir cinsleri, diye soruyor Akif. Kadın desen, taşıdıkları erkek isimleri, hayır, kadın değil, erkek desen, nedir o kılık? Demet demetken o saçlar, nedir o kısacık bıyık? Sesi baykuşa benzer, salınarak yürüyüşü saksağana; kısaca, züppe demiştin ya, artık anlasana” diyor. Burada onun yaşadığı dönemdeki gençleri tahlil etme vardır. Ona göre temiz gençler müstesna olmak kaydıyla, diğer gençler çok farklı bir tavırda bulunmaktadırlar. O, kadın ile erkeğin ayrılmasının zorluğuna dikkat çekmektedir. Bu, hem isimlerde hem de giyim-kuşamda görülmektedir. Ayrıca tutum ve davranışların da çok farklı olduğunu, toplumun genel değerlerine uygun olmadığını belirtmektedir. Akif’in sözünü ettiği farklılıklar hemen her dönem az ya da çok görülebilmektedir. Ancak bu noktada hemen şunu belirtelim ki, bir toplum kendi sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerini kısacası milli ve manevi değerlerini ken-

di gençliğine kazandırmak durumundadır. Bu aynı zamanda söz konusu toplumun geleceğini de yakından ilgilendirmektedir. Eğer toplum kendi gençliğine sahip çıkmaz ve onu kendi değerleriyle buluşturup, benimsetmezse orta ve uzun vadede o gençlik başka toplumların gençliğini kendisine model alabilir. Bu da uzun vadede bir toplumun kültürel yozlaşması ve kendi değerlerinden uzaklaşması anlamına gelmektedir.

Akife göre dördüncü grubu oluşturan insan tipi ise şöyledir:

Ne kaldı arkaya? Dördüncü grubun efrâdı.
 Bu zümrenin de sefâhet hayât-ı mu'tâdı.
 Hem i'tiyâdını hiçbir zaman değiştiremez;
 O nazlı sineye, zirâ, acıklı şey giremez!
 Geçen kıyamet için "fırtınaydı, geçti" diyor,
 Diyor da zevkine, vur patlasın, devam ediyor.
 -Bugün Florya mı? A'lâl Yarın ne var? -Konser...⁵⁸

Ona göre dördüncü sınıfı oluşturan grup ise, kendilerini zevke, eğlenceye kaptıranlardır. Onlar alışkanlığını hiçbir zaman değiştirmeyenlerdir. Geçen kıyamet için de "fırtınaydı, geçti", diyerek eğlencelerine devam etmeye çalışanlardır. Akife göre bunlar, zevklerine, vur patlasın, diye devam etme alışkanlığında olanlardır.

Tüm bu grupları sayınca Akif, insanın aklına acaba hiç ideal insanlar yok mu diye gelebilir? Zaten *Safahat*'ının farklı yerlerinde ideal genç, ideal insan, ideal imam, ideal vaiz ve ideal toplum anlamında insanlara da yeri geldikçe vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan da ideal olanın nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mesela Asım'ın neslinde nesilmiş meğer diyerek ideal neslin nasıl olduğunu/olması gerektiğini bildiriyor. Öyle ki Akif, hayatı, olayları ve insanları bütünlüğü içerisinde yani iyi-kötü, ideal-ideal olmayan, faydalı-zararlı, dinî-gayri dinî şeklinde bir anlatımla izah etmeye çalışmaktadır. Burada da toplumun nasıl hareket etmesi gerektiği konu-

58 Akif, *age.*, s. 546.

sunda mesajlar vermekte ve toplumun içerisinde bulunduğu durumdan kurtuluşunun yollarını kendince göstermektedir. Akif'in o dönemlerde söylediklerine bakıldığında, günümüze de önemli ölçüde ışık tuttuğu görülmektedir. Bu anlamda onun diğer yazılarıyla beraber özellikle *Safahatı* okunmaya, üzerinde düşünölmeye ve mesajlar almaya layık bir anlam dünyasına sahiptir.

B. İSLAM'TN HAYATLA İLİŞKİSİ

Akif'in eserlerine bir bütün olarak bakıldığında sosyal hayatla ilgili olduğu açıkça görölmektedir. Öyle ki o, gördüğü, okuduğu, yaşadığı ve tanık olduğu olgu ve olayları kendi gözlemleri çerçevesinde kaleme almıştır. Ancak bunları ifade ederken dinî hassasiyetlerini de ifadeden geri kalmamıştır. Aslında onun, belli bir kişiliğı ve kimliğı vardır. Olgu ve olayları kaleme alırken de bu kişilik ve kimliğı görmek mümkündür. Akif'in kişiliğı üzerinde İslamî değerlerin etkili olduğu görölmektedir. İşte bu bağlamda onun yazıları okunduğunda İslamî bir duyarlılığın bulunduğu açıkça görölmektedir.

Akif, İslamî değerlere büyük önem vermekte ve bir insan ve toplum için önemi üzerinde durmaktadır. Bu anlamda insanın çocukluk döneminden yaşlılık dönemine kadar değerlerle ilişkili olması gerektiğine de vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde o, toplum açısından da İslam'ın bir huzur ve kurtuluş reçetesi olduğu kanaatindedir. Zaten yazılarının önemli bir bölümünde hatta tüm yazılarında bu anlamı fark etme ve hissetme imkanı vardır. İşte biz de aşağıda bazı kavram ve ifadeler bağlamında onun bu kanaatlerini sizlerle paylaşmaya çalıştık.

1. Ahlak

Ahlak, insanlığın ortak bir değeridir. Ancak onun içeriğı insandan insana, toplumdan topluma farklılıklar gösterebilir. Bununla beraber ortak insanlık değerleri de vardır. Yani aklın

kabul ettiği ve tüm insanlığın üzerinde ittifak edebileceği bazı temel ahlak değerleri bulunmaktadır. Bu değerler ortak aklın bulduğu ya da ortak akılca kabul edilen değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam dini bağlamında bakıldığında İslam dininin öğütlediği ahlaki değerlerin iyi düşünüldüğü zaman tüm insanlığın kabul edebileceği, ortak akla hitap eden öğretiler olarak sunulduğu görülmektedir. Zaten İslami değerler, sunulduktan sonra, üzerinde düşünülmesi de istenmektedir. Yani bu değerlerin kabulü ya da reddi akla sunulmakta ve ne derece anlamlı olduğu hatırlatılmaktadır. İşte Akif'in de hararetle savunduğu ve bağlı kalınmasını istediği bu değerlerdir. Aslında Akif, İslam ahlak öğretilerini savunmakta ve onların hem insanların bireysel hem de toplumsal hayatlarında uygulanmasının ne derece anlamlı olduğu üzerinde durmaktadır. Hatta o, manevi değerlerin bir toplum için olmazsa olmaz bir anlam taşıdığı kanaatindedir.

O, doymak bilmeyen, mabûda kurbandır hayâ hissi,
 Hamiyyet, âdemiyyet hissi, ulvî hislerin hepsi!
 Bu hissizlikle cem'iyyet yaşar derlerse pek yanlış:
 Bir ümmet göster, ölmüş ma'neviyyâtıyla sağ kalmuş?⁵⁹

Yukarıda ifade edilen, utanma hissi, yurt sevgisi ve insanlık sevgisi gibi değerler aslında tüm insanlarda bulunan duygulardır. Ancak bunların güçlendirilmesi ve hayata geçirilmesi farklı şekillerde olabilir. Bir toplumun genelinde bu değerler bulunmadan o toplumun ayakta kalabilmesi mümkün değildir, demektedir Akif. Gerçekten de toplumu ayakta tutan temel değerlerdir. Bu değerler zayıfladığında sosyal dağılma ve çözümler başlamaktadır. Sosyal dağılma ve çözümler başladığında da artık toplum yavaş yavaş yok olmaya doğru gitmektedir. Batıl bile olsa belli değerler etrafında bir araya gelen toplum varlığını devam ettirir. Zira dışarıdan gelecek zararlara karşı toplumsal bilinç hali devreye girer ve savunma refleksi gösterirler. Bu da bir toplumun varlığı ve devamlılığı

için zorunlu bir durumdur. Bu gerçekliği Akif, "kendi ahlâkiyetle bir millet ölür, yâhud yaşar"⁶⁰ sözleriyle ifade etmektedir.

Bugün dünyaya bakıldığında ortak değerler etrafında bir araya gelmiş toplumların daha huzurlu olduğu, sosyal, kültürel, etnik, dinî vb. açılardan farklılıklar gösteren toplumların ise daha kargaşalı bir halde bulunduğu görülmektedir. Bunun nedeni, toplum bireyleri arasında aynı sosyal bağların bulunmayışı ya da farklılıkların daha fazla olmasıdır. Belki gelişmiş bazı ülkelerde yerleşmiş ortak normlar çerçevesinde belli standartlara ulaşılmış olabilir. Ancak insanların ortak duygu ve düşünceler etrafında bir araya gelmeleri ve bu değerlere göre yaşamaları kanunlardan daha etkilidir. Zira kanunların yaptırım gücü dışarıdan, ahlaki değerlerin yaptırım gücü ise insanların kendi iç dünyalarındandır.

Akif, ahlaki değerleri bir toplumun gelişmesinde önemli faktörlerden birisi olarak görür. Ona göre bir toplumun gelişmesinde bilim ve ahlak gereklidir. Bu iki değer at başı bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir. Zira birisi toplumun maddi hayatının gelişmesi diğeri de sosyal ve kültürel dünyanın gelişmesi olarak değerlendirilebilir. Bu konuda o şöyle söylemektedir:

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,
Ma'rîfet, bir de fâzilet... İki kudret lâzım.
Ma'rîfet, ilkin, ahâliye sa'âdet verecek,
Bütün esbâbı taşır; sonra fazilet gelerek,
O birikmiş duran esbâbı alır, memleketin
Hayr-ı ilâsına tahsis ile sarf etmek için.
Ma'rîfet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek faziletle teâlî edemez, za'fa düşer⁶¹

Bir toplumda bilim ve ahlakın beraber bulunması Akif'in de anlattığı üzere, o toplumun her alanda sağlıklı bir işleyişe sahip olduğunu gösterir. Zira bilim bir toplumun daha çok

60 Akif, *age.*, s. 592.

61 Akif, *age.*, s. 862.

maddi refah düzeyi ile ilgili bir alandır. Ancak üretilen bu bilimin insanlığın faydası yönünde kullanılması ayrı bir anlam taşımaktadır. Bilime bir şeylerin yön vermesi gerekmektedir. Burada belki “bilim, salt kendi başına yeterli bir alandır” gibi bir düşünce akla gelebilir. Evet, doğrudur, salt bilim insana doğru şeyler yapmayı öğütleyebilir. Ancak üretilen nükleer enerjinin nerede kullanılacağına insan karar vermektedir. İşte ahlak tam da bu noktada devreye girmekte ve insana, üretilen bu nükleer enerjinin hastalıkların tedavisinden tutunuz da insanlığın faydasına olacak diğer alanlarda kullanmayı öğütlemektedir. Aksi takdirde ahlak, erdem yoksunu insanlar bunu öldürme, savaş gibi alanlarda kullanabilirler. Bu örneği bilimin tüm alanları için düşünebiliriz. Bu anlamda bilim, terbiye edilmemiş aygır at gibidir. Onun kullanılması insana bırakılmıştır. Eğer doğru yerde, doğru istikamette kullanılırsa bilim, insanlığın gelişmesinin en temel yolu hatta biricik yoludur. Buna karşı çıkmak akıl kârı değildir. Ancak yukarıda da söylediğimiz üzere ahlaksız bir hayat da anlamdan yoksundur.

Erdemsiz bir ilim, toplumlar için arzu edilen bir gelişme olarak düşünülemez Zira erdem, Akif'in de belirttiği üzere, “bilimin doğru yerde, doğru amaçlar istikametinde kullanılmasını tavsiye eder.” Bunu Akif çok güzel ifade etmiştir:

Ma'rifet, farz edelim, var da, fazilet mefkud...

Bir felâket ki cemâ'atler için, nâ-mahdûd.

Beşerin ruhunu tesmîm edecek karha budur;

Ne musibettir o: Tâunlara rahmet okutur!⁶²

Akif, erdemsiz bilimin toplumlar için felaketler doğuracağını belirtiyor. Ona göre “toplumların ruhunu zehirleyecek yara budur. Ne büyük beladır o, vebalara rahmet okutur.” diyor Akif. Aslında tarih boyunca erdemsiz bilimin insanlığın başına ne büyük felaketler açtığı ortadadır. Tarih bunun canlı şahididir. O nedenle bilimin kontrol edilmesi ve yön-

lendirilmesi gerekmektedir. Ahlak/erdem ise insana ve hayata rehberlik eden yol gösteren değerler bütünüdür. Değerin olmadığı yerde değersizlik vardır. Değersizliğin olduğu yerde de düzenden değil, düzensizlikten/kaostan söz edilir. İnsan/insanlar ise düzensizlikle/kaosla değil, düzen içerisinde yaşamak isterler. Zira insan ruhu huzur arar. Bu huzuru öğütleyen de değerlerdir. Bu değerlerin en güzel bulunduğu yer de İslam ahlak öğretileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Akif'i dinleyelim:

Şehâmet dîni, gayret dîni ancak Müslümanlık'tır;
Hakîki Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır...
Görürsün, hissedersin varsa vicdânınla îmârın:
Ne müdhiş bir hamâset çarpıyor göğsünde Kur'ân'ın!
O vicdan nerededir, lâkin? O iman kimde var? Heyhat!
Ne olmuş, ben de bilmem, pek karanlık şimdi hissiyyât!⁶³

Ahlakın evrensel bir değer olduğunu daha önce belirtmiştik. İslam dini de ahlaki değerlerin nelerden ibaret olduğunu ortaya koyan bir özelliğe sahiptir. Zira Yüce Allah, ilk insandan itibaren tüm insanlığa iman, ahlak, dünyayı ve ahireti öğreten vahyini bildirmiştir. Dolayısıyla Kur'an, ilahî kitapların, Hz. Peygamber (s) de peygamberlerin sonuncusudur. Allah, Yüce Kur'an'da insanlığa, Hak ile batılı, iman ile inkarı, iyi ile kötüyü, dünya ile ahireti temel olarak vahyetmiştir. Bunların dünyada nasıl hayata geçirileceğini de Hz. Peygamber vasıtasıyla bizlere öğretirmiştir. Bu öğretiler, insanlığın insanî değerlerin nelerden ibaret olduğunu öğrenmeleri, hayata geçirmeleri anlamında bir muhtevaya sahiptir.

İslam ahlak öğretileri, insana bir bilinç kazandırmakta, vicdanını harekete geçirmekte ve hayatta o bilinç ve vicdanla hareket etmesini öğütlemektedir. Gerçek manada İslam ahlak öğretilerini özümsemiş bir insan ve toplumda çok fazla kural koymaya gerek yoktur. Zira onları manevi anlamda bağlayan ve sorumluluk duygusu yükleyen dinî değerler vardır. Bu an-

lamda Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında insana, imanı, ibadeti ve ahlaklı olmayı tavsiye etmektedir. Bu değerlere inanan bir insandan da olsa olsa güzel ahlak ve davranışlar meydana gelir.

Akif, ahlak konusunda toplumun durumunu hiç beğenmemektedir. Yaşananların nedenini de "ahlaki yozlaşmaya" bağlamaktadır. Ona göre eğer gerçek anlamda ahlaki değerlere bağlı olunsaydı bu yaşananlar olmayacaktı. Daha önce de belirttiğimiz üzere, onun ahlaki değerlerle kast ettiği İslam ahlak öğretileridir. İşte bu noktada o, yakınmakta ve kurtuluşun yeniden değerlere dönmede olduğunu belirtmektedir:

Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi!
Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücudun hâlidir;
Rûh-ı izmihlâlîmiz ahlâkın izmihlâlîlidir.
Sâde bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli:
Bir halas imkanı var: Ahlâkımız yükselmeli,
Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız...
Çünkü hem dünya gider, hem din, eğer yapmazsanız.⁶⁴

Yukarıdaki ifadeler Akif'in yaşadığı toplumla ilgili yaptığı tespitlerdir. O, Müslümanlığın kendi dönemlerinden önce böyle aşağılanma görmediğini, durumlarının, çökmüş bir vücudun durumu gibi olduğunu, bunun ana sebebini de ahlak yoksunluğu şeklinde açıklamaktadır. Yine o, bu durumu, "hikmeti özlü bir sözle ifade etmeli" diyor ve kurtulmanın tek yolu bulunduğunu söylüyor. Ona göre kurtulmanın tek yolu da, "ahlakın yükseltilmesidir." Eğer ahlak yükseltilmezse, ona göre, "hem dünya gider hem de din." Görüldüğü üzere Akif, sorunun ana sebebini ahlaka bağlamaktadır. Aslında bu tespit, çok doğru bir tespit olarak ortaya konulmuştur. Günümüz açısından da bakıldığında sorunun insan sorunu, insan açısından bakıldığında da sorunun ahlak sorunu olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira insanlığın sorunu en temelde ahlak sorunudur. Yüce Allah, ilk insandan itibaren insanlığa vahyini de göndermiş ve insanları Hak, adalet

ve ahlak konularında bilgilendirmiştir. İnsanlık bu değerlere bağlı olduğu sürece bu dünyada huzurlu bir hayat yaşamış, bu yoldan ayrıldığında da sorunlarla karşılaşmıştır. Onun içindir ki ahlak sorunu insanlığın ortak bir sorunu olarak her zaman gündemde yerini almıştır.

Ahlak sorunu, Müslümanların da ciddi bir sorunudur. Halbuki Müslümanlar dünyanın en doğru, en güvenilir ve en ahlaklı adamları olmaları beklenir. Bu bağlamda en huzurlu toplumun da Müslüman toplumlar olması arzu edilir. Ancak Hz. Peygamber (s) dönemi hariç istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Evet tarihin farklı dönemlerinde ideal anlamda Müslüman toplumlar olmuştur. Belki diğer toplumlara göre Müslüman toplumlar daha huzurlu, daha güvenli ve daha yaşanabilir düzeydedir. Fakat farklı dönemlerde ahlaki/dini değerlerden uzaklaşma olduğunda söz konusu toplumlarda da ciddi sorunlar yaşanmış ve yaşanmaktadır. İşte Akif, kendi dönemi bağlamında toplumun ahlaki değerlerden uzaklaşmasını dile getirerek, asıl meselenin ahlaki noktada düğümlendiğine işaret etmekte ve yükseltilmesi gerekenin ahlak olduğunu bir başka ifadeyle işe ahlaktan başlanılmasına vurgu yapmaktadır. Bu noktada "yüksek ahlak yüksek bilim" şeklinde bir ifade kullanılabilir.

Akif, bağımsızlıkla ahlaki değerlerin varlığını eşdeğer görmektedir. Ona göre eğer bağımsız olunmak ve daha müreffeh bir toplum ideal ediliyorsa ahlaki değerler dinamik ve yaşanıyor olmalıdır. Aksi takdirde ahlaki çöküntü yaşanıyorken, bağımsızlık nasıl yaşar, diye soruyor Akif.

Gezerken tavr-ı istilâ alıp meydanda bin münker,
Şu milyonlarca iman "nehye kalkışsam" demez, ürker!
Ömürlerdir bir alçak zulme miskin inkıyâdından,
Sılınmış emr-i bi'lma'rufun artık ismi yâdından.
Hayâ sıyrılmış, inmiş: Öyle yüzsüzlük ki her yerde...
Ne çırkın yüzler örtermiş meğer bir incecik perde!
Vefâ yok, ahde hürmet hiç, emânet lâfz-ı bî-medlül;

Yalan râic, hıyânet mültezem her yerde, hak meçhul.
 Yürekler merhametsiz, duygular süfli, emeller hâr;
 Nazarlardan taşan ma'na ibâdullahı istihkar.
 Beyinler ürperir, yâ Rab, ne korkunç inkılâb olmuş;
 Ne din kalmış, ne iman, din harâb, iman tûrâb olmuş!
 Mefâhîr kaynasın gitsin de, vicdanlar kesilsin lâl...
 Bu izmihlâl-i ahlâkî yürürken, durmaz istiklâl!⁶⁵

Toplumda yaşanan ahlaki sorunlara işaret eden yukarıdaki satırlar, bir toplumun ne hâle geldiğini, nasıl yozlaştığını göstermektedir. Akif, milyonlarca iman sahibinin de bu kötülükleri engellemekten de ürktüğünü belirtmektedir. Halbuki dinî açıdan bir toplumda "Bir kötülük görüldüğünde iman sahibi birisinin onu eliyle, eliyle değiştirmeye gücü yetmezse diliyle, diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse ona kalbiyle buğz etmesi dinî bir sorumluluktur."⁶⁶ Bu yapılmadığında toplumda kötülüklerin günden güne artması ve her tarafı bir şekilde etkilemesi kaçınılmazdır. İşte Akif, "vefa yok, söze bağlılık hiç, sözde kalmış emaneti korumak; yalan geçerli, hainlik kaçınılmaz her yerde, bilinmez olmuş hak, yürekler merhametsiz, duygular bayağı, emeller çirkin, bakışlardan taşan anlam hor görmek kullarını Allah'ın" derken toplumun düştüğü hâlî ifade etmektedir. Böyle bir toplum yapısı ahlaken çürümüş demektir. Böyle bir toplumda değil Müslüman, farklı dine, kültüre sahip bir insan bile yaşamak istemez. Zaten devam ediyor Akif, "Beyinler ürperir, Allah'ım, ne korkunç değişim olmuş: Ne din kalmış, ne iman, din yıkılmış, iman toprak olmuş!" İşte tam bu noktada o, söz konusu toplumu bekleyen akıbeti işaret ederek, "Bu ahlak çöküntüsü sürerken, bağımsızlık nasıl yaşar!" diye sormadan kendini alamıyor. Aslında bu şartlarda bağımsız bir toplum olmaz, yaşayamaz, demek istemektedir. Zira böyle bir kirlenme, toplumun tüm alanlarına sirayet edeceğinden, artık söz konusu toplum duyarsızlaşır, içeriden ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı kendi-

65 Akif, *age.*, s. 888.

66 Tirmîzî, *Fiten*, 11.

sini koruyamaz hale gelir ve varlığını tehdit eden unsurların farkına varamayacağından çözülme ve dağılma sürecine girer.

Akif, toplumun kendi kendine de bozulmadığını dış güçlerin yanında iç düşmanların da olduğuna vurgu yapmaktadır. Zira onlar ahlak dışı bir takım düşünce ve uygulamaları topluma aşlamakla ahlaki değerlerin yozlaşmasına neden olmuşlardır. Bu durumları o şöyle kaleme almıştır:

Fakat bu, ırzını dellâla vermiş, alçaklar.
 Muhîti levse henüz bulmayınca âmâde;
 Diyâsetin edebî şekli sökmüyor sâde...
 Bir öyle felsefe lâzım ki: Susturup halkı,
 Birer birer kırversin kuyûd-ı ahlâkı.
 Mukeddesâtını millet bırakmıyor hâlâ
 Fezâyı köhne bir "Allah'tır etmiş istilâl
 O indirilmelidir Arş-ı Kibri'yasından
 Ki biz de kurtulalım şunların riyâsından!⁶⁷

Yukarıdaki mısralarda da anlatıldığı üzere millet değerlerine bağlıdır. Bu değerlerden hoşlanmayanlar, ne yapıp-etmeli milleti bu değerlerden uzaklaştırmalı, diye düşünmektedirler. Bunun için de değerleri değersizleştirecek farklı yollara müracaat etmektedirler. Akif diyor ki, bunun için öyle bir felsefe gerekli ki, susturup halkı, birer birer koparıversin ahlak bağlarını. Buna rağmen, millet kutsal değerlerini bırakmıyor. O halde öncelikle "Fezayı köhne bir Allah'tır etmiş istilâ, o indirilmelidir ki yüce Arş'dan" daha sonra diğer değişimler kendiliğinden gelir. İşte Akifin eleştirdiği, bu düşünce, tutum ve davranışta olan insanlardır. Yine bu bağlamda o, üç beş utanmaz edebiyatçı alçak, bitirmek istedi ahlakı, arı, namusu; çıkardı ortaya, gezdirdi, saksılar dolusu, fuhuş arzusunu kudurtan zehirli "zanbak"ları,⁶⁸ demektedir.

67 Akif, *age.*, s. 1044.

68 Bkz: Akif, *age.*, s. 648 -649. "Mehmed Rauf'un 1910 yılında imzasız yayımladığı 'Bir Zambağın Hikâyesi' adlı müstehcen romanına işaret edilmektedir. Yazar bu romanından dolayı yargılanarak ordudan atılmıştır."

Ahlak konusunda Akifin İslamî değerleri savunan ve toplumun bağımsızlığı için bu değerlerin kaçınılmaz olduğu şeklinde bir kanaati bulunmaktadır. Ona göre de bu yozlaşmanın ve çürümenin arka planında İslam ahlak öğretilerinin bulunmayışı yatmaktadır. Bu millet, diyor Akif, geçmişte şanlı bir tarihe sahipti, ne oldu da bugün özgürlüğünü, bağımsızlığını kaybetti, bunun en temel sebebi ahlaki değerlerdeki aşınmadır. Bu aşınma giderilmeye başlandığında, ayağa kalkma, bağımsızlık sürecine girme de kendiliğinden gelecektir. Bu düşünceler aslında her zaman geçerli olacak düşüncelerdir. Zira İslam düşüncesi ve bu bağlamda ahlakı, insana ve topluma özgürlüğü, bağımsızlığı bir hayat tarzı olarak öğütlemekte hatta öngörmektedir. Bu bilinç, insanlarda/Müslümanlarda oluştu mu, o insanları köleleştirmek kolay olmaz. Zaten bir Müslüman, ahlaki değerleri özümsemi mi, onu köleleştirmek hemen hemen imkansızdır. Ahlaki/İslamî değerlerin insana verdiği bir başka özellik de iyi insan, faydalı insan ve özgür olma, Allah'tan başkasını Rab olarak tanımama bilinç ve şuurudur. İşte Akifin mısralarından da bunlar akla gelmektedir.

2. Kuvveti Hakka Verme

Kuvveti Hakka verme her şeyden önce bir inanç meselesidir. Bu öyle bir inançtır ki insan, her hâlükârda hak ve adaletin yanında yer almak ister. Hak ve adaletin yanında yer almak, aslında hakkı hakkı olana teslim etmek, demektir. Bu, işlerin âdil bir şekilde hayata yansımaları, kimsenin kimseye hakkının geçmemesi olarak da anlaşılabilir. Sosyal hayatta buna inanmak, uygulamak ve savunmak sanıldığı kadar kolay değildir. Bu noktada öncelikle bu gerçekliğe inanmak gerekir. Buna inanmak, aslında işin özüdür. Zira insan hak kavramına inandığında, duyguları, düşünceleri ve uygulamaları bu çerçevede sosyal hayata yansır. Dolayısıyla toplum bireylerinin büyük çoğunluğunun bu duygu, düşünce ve tutumda olması söz konusu toplumda kuvvetin değil, hakkın egemen olması anlamına gelir.

İnsanlık tarihi bir anlamda haklılarla haksızlar, kuvvetlilerle zayıflar, hak ile batıl mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen ifade edelim ki insanın “ne mutlu haktan yana olanlara” demesi bir erdemdir. Şu sosyolojik bir gerçektir ki tarih boyunca her şey hak çerçevesinde hayata yansımamıştır. Kimi zaman hatta çoğu zaman kuvvetli olanlar üstün gelmiş ve haksız oldukları halde haklıymış gibi tutum ve davranışlarda bulunmuşlardır. Bu anlamda tarih haklılarla haksızların, kuvvetlilerle mazlumların tarihi olarak yaşanmıştır. İşte Akif'in savunduğu, peşinden koştuğu ve yazdığı kuvvetliden yana değil, haktan yana olmaktır. Hak ve haklıyı savunmak, çok kolay değildir. Başta da ifade ettiğimiz üzere, öncelikle hak kavramına ve onun içeriğine inanmak gerekir. Bu inancın da güçlü olması önem taşır. Zira iki kişi, iki grup ya da iki toplum arasında veya herhangi bir konuda hak tarafında yer almak, yürek ister. Bu bir inanç ve cesaret işidir. Bu anlamda İslam dinine inanan bir mü'min, kuvvetlinin yanında değil haklının yanında yerini almak zorundadır. Zorundadır, zira bu onun inancının bir gereğidir. Aslında insan olan bir insanın, kuvveti değil, hakkı üstün tutması ve kuvvetli dahi olsa haksıza karşı durması imanının ve inancının bir gereğidir. Bu anlamda Akif'in bir duruşunun olduğunu açıkça görüyoruz. Onun hayatında bile bu duruş açık bir şekilde görülmektedir.

Haktan ve haklıdan yana olmak sanıldığı kadar kolay değildir, demiştik. Zira bunu duygu, düşünce ve uygulamalarla hayata yansıtmak ona olan inancın bir gereğidir. Belki normal zamanlarda buna riayet etmek kolaydır. Ancak haksızın kuvvetli olduğu zamanlarda hakkı savunmak her babayığidin kârı değildir. Zira kaba kuvvet kimi zaman hatta çoğu zaman insanları sindirebilir. Belki hak ve adaleti savunmak bu zamanlarda daha önemli olmaktadır. Bunun için de güçlü bir hak inancına sahip olmak gerekmektedir. Aslında işin özü hak kavramına olan sağlam inançta yatmaktadır. Bu inanç sağlam oldu mu, insan hangi şartlarda olursa olsun kaybet-

me ve zarar görmeyi göze alarak hakkı savunma sürecine girer. İslam dininin insana verdiği en önemli duygu, düşünce ve inanç unsuru olarak Allah'ın varlığı ve birliği ile beraber Hak'tan yana olma inancıdır. Bu gerçeklik, Yüce Kur'an'da ve Hz. Peygamber Efendimizin (s) sünnetinde ortaya konulan bir hakikattir. Aslında hak ve adaletin yanında olma bir insan sorunudur. İnsan, normal şartlarda hakkı savunur. Daha doğrusu kirlenmemiş vicdan, ona hakkın yanında olma konusunda içeriden baskı yapar.

Akif'in gerek sözlerine ve gerekse hayatına baktığımızda hep hakkı savunduğunu ve hakkın yanında yer aldığını görüyoruz. Ancak o, kuvveti hakka verme konusunda dünyanın sınıfta kaldığını da belirtir. Hatta çoğu insanın kuvveti gördüğünde sindiğini, kuvvetliden yana tavır takındığını ifade eder. Bu durumu da ikiye bölme, insani değerlere saygı duymama gibi düşünce ve ifadelerle yerer. Şimdi onun hak anlayışı konusundaki ifadelerini kendi mısralarından okuyalım:

Zulmü alkışlayamam, zâlmı asla sevemem;
 Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
 Biri ecdadıma saldırdı mı, hattâ, boğarım...
 -Boğamazsın kil
 -Hiç olmazsa yanımdan kovarım.
 Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
 Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
 Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,
 Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
 Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?
 Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
 Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,
 Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
 Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
 Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım.
 Zalımın hasmıyım anıma severim mazlûmu...⁶⁹

Akif'in yukarıdaki ifadeleri onun hak konusundaki duygu ve düşüncelerini çok açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ifadelerin insan zihninde çağrıştırdığı anlam, vicdanı, insafı, imanı olan herkes için önemli düşüncelerdir. "Zulmün alkışlanmaması, zalimin asla sevilmemesi, gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövülmemesi" bir duruşun, kişiliğin ve kimliğin daha doğrusu onurun bir göstergesidir. Hakkı savunan ve hakkın yanında yer alan insanlar onurlu, hay-siyetli insanlardır. Bu onuru korumak, ortaya koymak ona olan inancın da bir yansımasıdır. "Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam." ifadesi ölümü göze alma uğruna hakkın yanında yer almayı ifade etmektedir. Burada kesin bir inanç söz konusudur. Daha önce de söylediğimiz üzere her babayığidin göze alabileceği bir tutum değildir. Ama ne olursa olsun, bu inançta olmak, hak uğruna gerekirse ölmek, hem şahsiyet hem yaşanan topluma ve arkadan gelecek kuşaklara büyük ibrettir. Şanlı tarihimiz bu tür kahramanlarla doludur, dersek herhalde yanılmış olmayız. Akif, hak konusundaki düşüncelerini aktarmaya devam ediyor: "Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim, onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim. Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım. Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım. Zalimin hasmıyım amma severim mazlumunu." Burada hak ve adaleti savunanların duyarlılığına da bir vurgu yapılmaktadır. Sadece haktan yana olduğunu söylemek sosyal hayatın düzeni açısından yeterli de görülmemektedir. Öyle de olmamalıdır. Zira hakka inanma ve onu savunma aynı zamanda dünyanın hak ve adalet değerlerine göre işlemesini de savunma anlamına gelmelidir. Çoğunluğun bu şekilde düşünmesi ve bu tutumda olması daha yaşanabilir bir toplum ve dünya anlamına gelmektedir. Çoğunluk iyilerden ve değerleri savunanlardan oluşursa azınlıkta kalan zalimler kendilerine yaşama alanı bulamayacaklardır. Akif'in "Kanayan bir yara karşısında yanar tâ ciğerim." demesi aynı zamanda bir Müslüman duyarlılığı olarak okunup anlaşılabilir. Zira bir Müslümanın ister Müslüman olsun, ister olmasın her hâlükârda zulme karşı çıkması imanının bir

gereğidir. Akif'in deyişiyle, "Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım." söylemi aynı zamanda İslamî duyarlılığa işaret etmektedir. Daha önce de söylediğimiz üzere insan olan, vicdan taşıyan birisinin zulüm karşısında duyarsız kalması düşünülemez. Ancak tarih boyunca ve günümüzde yaşananlar gösteriyor ki değil Müslüman olmayanlar, Müslümanların bile bu konuda yeterli hassasiyeti göstermedikleri ortadadır. Eğer yeterli hassasiyet gösterilseydi dün ve bugün gözyaşları, acılar, zulümler ve ölümler bu derece olmazdı. Hele bugün İslam dünyasında yaşananlar zulüm ve haksızlık adına İslam dünyasının ve küresel dünyanın bir sorunu olarak ortadadır.

Hak ve adalet konusunda Akif, dünyanın içerisinde bulunduğu gerçekliği ifade etmeye çalışmaktadır. Ona göre zulümler ve haksızlıklar karşısında kuvvetten yana tavır takılmakta ve kuvvetin sırtı okşanmaktadır. Bu çok acı verici bir ızdırabdır. O bu gerçekliği şu dizeleriyle dillendirmektedir:

Haklı, haksız diye taksimi kim etmiş ki kabul?
 Bu cihan, baksana, baştanbaşa: Âkil, me'kûl.
 Kuvvetin sırtını kimmiş, göreyim, okşamayan?
 Ne zaman altta kalırsan, o zaman derdine yan!
 Beşerin adli masal, hak zıdırındır yalınız;
 Dövülen mahkemelerden kovulur, çünkü: Cılız!⁷⁰

Gerçekten insan haklı olduğu halde, zayıf olduğundan dolayı hakkını arayamayışı acı verici, mağdur olucu bir durumdur. Özellikle kuvvet sahibi olanlar karşısında, hak arayamama sanki bir kadermiş gibi hayata yansımaktadır. İşte bu gibi durumlarda kuvvetli olanların kuvvetlerini hakkı tutup kaldırma konusunda kullanmaları gerekmektedir. Bu gerçeklik, en basit iki insan arasında yaşanan sosyal bir olaydan, dünya ülkeleri arasında yaşanan olaylara varıncaya kadar geçerli olan bir realitedir. Toplumda altta kalanın canı çıksın diye bilinen bir söz bu gerçeği acı da olsa ifade etmektedir. O zaman akla, hem güçlü olmak hem de hakkın yanında yer

70 Akif, *age.*, s. 834.

almak seçeneği geliyor. Bir başka ifadeyle gücü, hak ve adalet noktasında kullanmak, bir erdem olarak görülmektedir. Akif, "Baksana" diyor, "Bu cihan baştanbaşa yiyen yenilenlerle dolu." Hakikaten de dünyada haksızlıklar tarih boyu yaşanmış. Zaten dünya tarihi, daha önce de vurguladığımız üzere, zalimlerle mazlumların hikâyesinden ibarettir. Bazı dönemler dünyada hakkı savunanlar egemen olmuşlar, ancak zalimler hiç yok olmamış, bir şekilde zulümlerine devam etmişler hala da etmeye devam etmektedirler. Ama unutulmamalıdır ki Akif'in de ifade ettiği üzere, Yüce İslam dini, tevhîd'i insanlığın önüne bir kurtuluş reçetesi olarak koymaktadır. Bu konuda Akif'i sözlerini okuyalım.

Şimdi baştanbaşa tevhîd ile dolmuştu küre,
O nasıl kalb, o nasıl azm, o nasıl itmînân?...
İşte tevfik-ı İlâhî'ye yürekten inanan;
İşte lâ havle aleyhim diye Kur'ân-ı Hakim,
Bu velî zümreyi etmektedir ancak tekrîm.
Hâlik'ın nâ-mütenâhî adı var, en başı: Hak.
Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!
Hani, Ashâb-ı Kirâm, ayrılalım derlerken,
Mutlaka Süre-i ve'l -As'ı okurmuş, bu neden?
Çünkü meknûn o büyük nsûrede esrâr-ı felâh;
Başta imân-ı hakîkî geliyor, sonra salâh,
Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık.
Dördü birleştî mi yoktur sana hüsrân artık.
Müslüman hakka zahîr olmaya her an mecbur,
Sarsılır varlığı, göstermeye başlarsa fütur.
Hele zulmün galeyânında bu mecbûriyyet,
Daha şiddetli olur başkalarından elbet.
Çünkü hak öyle zamanlarda kalır tehlikede,
Çaresizdir onu kurtarmaya bakmak sâde.⁷¹

Müslüman'ın imanı her şeyden önce gelmektedir. Bu iman, ona bir yürek, azim ve özgüven vermektedir. Zira o, Allah'ın

71 Akif, *age.*, s. 812.

varlığına ve yardımına yürekten inanmaktadır. Bu imanıyla hayata ve olaylara bakmaya çalışmaktadır. Böyle bakmaya çalışınca da korku nedir, aklına gelmemektedir. İmanı zayıf olanlar ancak korkarlar. Güçlü imana sahip olanlar, Allah'a bağlılık ve onun yolunda olmada korkusuzdurlar. Tabii iman sahipleri Yaradan'ın sayısız adları yanında en başta geleninin de Hak olduğuna inanırlar. Bu inançla hakkın elinden tutmak isterler, diyor Akif. Devam ediyor o, ashab-ı kıram'ın ayrılırken Asr suresini okuduğunu belirtiyor. O surede de *"iman, iyi işler yapma, Hakk'a inanma ve sabır gösterme"* bulunmaktadır. İşte kuzum insanlık, bunlardan ibarettir. Bu dört şeye bağlı kalındığında senin için kaybetmek yok artık. Ona göre Müslüman hep hakka yardımcı olmak zorundadır. Aslında Müslüman varlığıyla ve hayatıyla hakkı temsil etme konumundadır. Bu anlamda bir yerde Müslüman varsa orada zulüm barınmaz, hak ve hakikat değerleri hayat bulur. Zulüm ise siner ve yok olur, daha doğrusu canlanma imkanı, hayat hakkı bulamaz. Ancak hemen sorulacaktır, dünyada bugün bir buçuk milyon dolayında Müslüman olduğu halde, zulüm ve haksızlıklar neden vardır? Özellikle de İslam dünyasında bu zulüm neden yaşanmaktadır? İşte bunun cevabını yine Akiften dinleyelim:

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...

Âlem aldatmaksa maksad, aldanan yok nâfile!

Kaç hakiki Müslüman gördümse: Hep makberdedir;

Müslümanlık, bilmem amma, gâlibâ göklerde!'⁷²

Demek: İslâm'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda;

Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı milli son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyama;

Rücû' etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslâm'a.⁷³

Görüldüğü üzere, tâ o dönemlerde yaşanan sorunlar hakkında Akif, çözüm önerilerini sıralamaktadır. Bugünden baktığında da zulmün ortadan kalkması konusunda İslami

72 Akif, *age.*, s. 584.

73 Akif, *age.*, s. 598.

duyarlılığın yüksek olması, insan hakları, hukuk ve ahlaki değerlerin daha fazla savunulması ve hayata geçirilmesi anlamına gelmektedir.

Akif'in "Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdil! Fevzâ bütün âfâkına sarmıştı zeminin."⁷⁴ dediği zaman diliminde, Hz. Peygamber yeryüzüne bir rahmet olarak gönderilmiştir. Onun insanlığa gelişi ve getirdiklerini yine Akif'in satırlarından okuyalım:

Derken büyümüş, kırkına gelmişti ki öksüz,
Başlarda gezen kanlı ayaklar suya erdi!
Bir nefhada insanlığı kurtardı o ma'sûm,
Bir hamlede kayserleri, kısırâları serdi!
Aczin ki, ezilmekti bütün hakkı, dirildi;
Zulmün ki, zevâl aklına gelmezdi, geberdi!
Âlemlere, rahmetti, evet, Şer'-i mübîni,
Şehbâlini adl isteyen yurduna gerdil.⁷⁵

İşte Hz. Peygamber'in gelişi, zulmün, haksızlığın, insana değer vermemenin ortadan kalkması, yeni ve adaletli bir yapının oluşması demektir. Onunla insanlık, onurlanmış ve insan olduğunun farkına varmıştır. Ezilenler, horlananlar, zulüm altında inim inim inleyenler onun gelişiyle dirilmiş ve hayat bulmuşlardır. Hz. Peygamber (s) insanlık için bir rahmet ve rehber olarak insanlığın aydınlanmasına, zulmetin yok olmasına vesile kılınmıştır. İnsanlık, hayatın anlamını onunla öğrenmiş ve zulüm, kölelik dönemi kapanmış; hürriyet, adalet ve insani değerler dönemi açılmıştır. Bunun tarihi gerçekliği apaçık ortadadır. Bugün de insanlık onun rehberliğine her zamankinden daha fazla muhtaçtır. Ona tâbi olmakla insanlık ancak huzur ve hayat bulabilir. Aksi takdirde zulüm, işkence ve ölümler durmaksızın sürer gider. Zira Akif'in deyişiyle, "Dünya neye sahipse, onun vergisidir hep; medyûn ona cem'iyeti, medyûn ona ferdi."⁷⁶ Ona salat ve selam olsun.

74 Akif, *age.*, s. 986.

75 Akif, *age.*, s. 986.

76 Akif, *age.*, s. 986.

3. İşleri Allah'a Havale

İslam inancına göre Allah, her şeyin yaratıcısı, sahibi Yüce varlıktır. Allah'ın varlığı, birliği, yüceliği ve her şeyin O'nun emriyle olduğu konusunda İslam inancına göre hiç şüphe yoktur. Bir Müslüman da böyle inanır ve hayatını bu inanç üzere devam ettirir. Ancak insanın evrenle olan ilişkisi konusunda kelâmî bazı farklı tartışmalar bulunmaktadır. Yani insanın çalışması, çabalaması ve hayatını kazanması ile Allah'ın takdiri ilişkisi konusunda farklı yaklaşımlar olabilir. Burada asıl mesele, insanın çalışması ve çaba göstermesidir. Elbette her şeyi yaratan ve takdir eden son tahlilde Allah'tır. Ancak Allah, insanı ve hayatı yaratmış, insana akıl nimeti ve güç vermiştir. İnsanın aklını kullanarak gücünü ortaya koyması ve dünyada yaşamını devam ettirebilmek için çabalaması gerekmektedir.

İnsan, evrenin en mükemmel varlığıdır. Varlıklar hiyerarşisine bakıldığında insandan daha üstün bir varlık yoktur. Güç bakımından insandan üstün hayvanlar bulunsa da akıl ve irade gücü sadece insanda bulunmaktadır. Bu nimetle insan, dünyada her şeyi irade ederek yönetmeye çalışır. Bu da Allah'ın insana verdiği bir imkandır. Zaten insanın Allah'a karşı sorumlu olmasının sebeplerinden birisi de budur. Aslında Allah, bütün varlıkları insanın emrine vermiş, onun istifadesine sunmuştur. Yoksa Yüce Allah yarattıklarını boş yere yaratmamıştır. Her birinin belli bir yaratılış gayesi bulunmaktadır.

Yukanda ifade edilenler bağlamında düşünüldüğünde, insan, hem Allah'a karşı sorumlu hem de bu evrende varlığını devam ettirmek durumundadır. Bu devamlılığı sağlarken yaratılış gayesine uygun davranması insanlığının bir gereğidir. Bu çizginin dışına çıkması ise yaratılış gayesinin dışına çıkması olarak görülmektedir. İşte bu süreçte insan hayatını devam ettirebilmek için de bazı şeyleri yerine getirmek durumundadır. Örneğin, en basit ifadesiyle insanın yaşaması

için ekmeğe ihtiyacı vardır. Allah tohumu, toprağı, suyu ve ateşi yaratmıştır. Şimdi tohumu toprağa ekmek, bakımını yapmak ve onun yetişip buğday olması için gerekli şartları yerine getirmek insana düşmektedir. Buğday yetiştikten sonra onu öğütmek için değirmen yapmak, değirmen için gerekli teknik donanımı oluşturmak ve buğdayı değirmende un haline getirmek, daha sonra unu ateşte pişirerek ekmek haline dönüştürmek insana düşmektedir. Ekmek örneğinde olduğu gibi hayatın tüm alanlarında insan ya da hayat için gerekli olan şartlara uymak ve onları yapmak insanın vazifesidir. Ancak insan, toprağa tohumu eker her türlü şartlara uyar da buğday yetişmez ya da az yetişir, bu tamamen Yüce Allah'ın takdirinde olan bir şeydir. İşte tam bu noktada bu bölümden sonra açıklayacağımız tevekkül bahsi devreye girmektedir. İnsana düşen sadece çaba ve gayret içerisinde olmaktır.

İnsan, iki yönlü bir varlıktır. İnsanın bir yönü çalışan, çabalayan, gayret eden insan olarak bilinir. Diğeri ise tembel, asalak, çalışmayan, Allah'ın verdiği gücü kullanmayan insan tipidir. İdeal olan, insanın kendi eliyle yapıp-ettiklerini yemesi, başkasına muhtaç olmamasıdır. Zira Allah çalışanı sever. Tembellik, şeytanın özelliklerindendir. Özellikle Müslüman insan, çalışan, çabalayan ve üreten bir özelliğe sahiptir. Bu konuda ayet ve hadisler de Müslümanları helal yoldan çalışmaya sevk etmektedir. İşte ayet ve hadisler ortadayken, akıl da çalışmayı gerekli kılmaktayken, Müslümanın çalışmaması, işlerini Allah'a havale etmesi ne İslami değerlerle örtüşmekte ne de aklın sınırlarına sığmaktadır. Burada bir mantık hatası bulunmaktadır. Hiçbir şey yapmadan diğeri bir deyişle gerekli şartlara riayet etmeden işleri Allah'a havale etmek, ahmaklıktan başka bir şey olmasa gerektir. Bu anlamda İslam dünyası dolayısıyla biz Müslümanlar yanlış bir tutum içerisinde bulunmaktayız. Hatta meşhur bir ifadeyle su akar Müslüman bakar düşüncesi, içerisinde bulunduğumuz durumu özetler mahiyettedir. Halbuki o suyla neler yapılmaz ki? Zira

su hayattır. Hayatın devamlılığı için de suyla pek çok ihtiyaç en güzel şekilde karşılanabilir. Burada söylenmek istenen zaten Müslümanın tembelliği ile ilgili bir kanaattir.

Akif, *Safaha*'nın çoğu yerinde çalışmaya vurgu yapmaktadır. O kadar çok çalışma ve azmetmeden bahsetmededir ki, adeta mısralarının çoğu bu düşüncelerden ibarettir dersek, abartmış olmayız. Müslümanların tembelliğine de epey vurgu yapmakta, geri kalışımızın nedenlerini temel olarak ahlaka ve tembelliğimize bağlamaktadır. Onun çalışmayıp, işleri Allah'a havale etme konusundaki uzunca mısralarını buraya alarak bu konudaki kanaatlerini daha yakından görelim:

Bırak çalışmayı, emr et oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecir-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tekmil edince defterini;
Bütün o işleri Rabbim görür: Vazifesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Hudâ vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak!
Onun hazîne-i in'âmı kendi veznendir!
Havâle et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, hududu bekleyen O;
Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesabına küffârı hâk-Sâr edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
"Yetiş!" de, kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;
Şifâ hazinesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na âid: Lalan, bacın, dadın O;
Vekil-i harcın O; kâhyân, müdir-i veznen O;
Alış seninse de, mes'ûl olan veriştin O;
Denizde cenk olacakmış... Gemin O, kaptanın O;
Ya ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;

Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O;

Tabib-i âile, eczâcı... Hepsî hâsılı O.⁷⁷

Yukarıdaki satırlar Allah-insan ilişkisini anlama noktasında önemli tasvirler sunmaktadır. Bu yaklaşım kaderci bir anlayışı ifade etmektedir. Aslında buna kaderci değil, kör kadercilik demek daha doğru olur. Zira İslam düşüncesinde böyle bir kader anlayışı sağlıklı bir düşünce olarak kabul edilmemektedir. Akif, bunu çok iyi bildiği için bir anlamda kör kadercilerle adeta dalga geçmekte, diğer yandan da aklınızı başınıza toplayın, demek istemektedir.

İslam düşüncesinde, Allah, her şeyi takdir edendir. Ancak bu takdir, O'na ait bir boyut taşımaktadır. İnsan açısından bakıldığında, insana, evrenle ilişkilerini düzenleme sorumluluğu verilmiştir. Dolayısıyla hiçbir şey yapmadan her şeyi O'ndan beklemek, yaratılışla örtüşmeyen bir gerçekliktir. Allah, her şeyi bir düzen içerisinde sisteme bağlamıştır. Bu sistemin kendi içerisinde bir işleyişi bulunmaktadır. İnsan ve evren açısından bakıldığında da evrenin ontolojik bir yapısı vardır ve ona göre hareket eder. Bu hareketi temelde veren Allah'tır. Ancak bu evren içerisinde insan da bazı işleri yapmak durumundadır. Eğer onları yerine getirmezse -örneğin yaşaması için temiz su içmesi gerekir, bu suyu da gidip bulması gerekmektedir- hayatını devam ettiremez. Zira Allah suyu yaratmış, yere indirmiş, onu bulmak, korumak ve içme suyu olarak kullanmak insana kalmıştır. Çok basit gibi görülen bu sorumluluk insanla ilişkilidir. Bu anlamda insan-evren ilişkisi insanla ilgili bir durumdur. Allah bu noktaya karışmaz. Bu noktada Allah, insana akıl nimeti vermiştir. Akıl nimetinin en ideal anlamda kullanılması insana aittir. İşte insan bu aklını doğru yerde, doğru zamanda ve doğru işlerde kullanmazsa, sorumluluğunu yerine getirmemiş ve perişan olmuş olur. Bunun sorumluluğu da Allah'a değil, insana aittir. Bu noktada hemen şunu belirtelim ki, Müslümanlar olarak aklımızı kul-

lanma konusunda yeterli çabanın içerisinde değiliz. Akif'in yukarıdaki mısralarda belirtmeye çalıştığı kaderci anlayış da buna vurgu yapmaktadır.

İslam dünyasının İslamî öğretileri doğru anlamaya çalışması, Allah, insan ve evren arasındaki ilişkiyi de doğru anlaması anlamına gelmektedir. Bugün Batı dünyasının özellikle madde medeniyeti konusunda ilerde olmasının arka planında akıllarını doğru kullanmaları bir başka değişle insan-evren ilişkisi konusunda belli çabanın içerisinde olmaları yatmaktadır. Halbuki bu noktalarda bizim daha önde olmamız beklenmektedir. Aslında biz daha çok üreten, ortaya yeni şeyler koyan ve evrenin sırlarına vakıf olmaya çalışan bir özellikte olmamız gerekmektedir. İslam medeniyet tarihine bakıldığında bu çabanın olduğu dönemlerde Müslümanlar hep önde olmuşlar ve tarihin akışını belirlemişlerdir. Bunlar ideolojik bir savunma mekanizmasından ziyade tarihi gerçeklerdir. Ancak ne zaman ki Akif'in de vurguladığı üzere, işleri Allah'a havale etme sürecine girmişiz işte o zaman tarihin akışı değişmiş, ibre Batılılardan yana dönmüştür. Bu dönüş İslam dünyasının kaderi üzerinde de etkili olmuş ve "Müslümanlar gündem belirleyen değil, gündemi belirlenenler" sınıfına düşmüşlerdir. Bununla söylemek istediğimiz, yeniden kendimize gelmek, dinî öğretileri doğru anlamak ve Allah, insan ve evren arasındaki ilişkiyi doğru kavrayarak işlerimizi yapmak durumundayız. Böylece "pasif değil aktif, alan değil veren, fakir değil zengin" bir insan, toplum ve millet olma sürecine girilmiş olur. Eğer bu yapılmazsa Akif'in belirttiği üzere, birey, toplum ve millet olarak muhtaç durumdan kurtulamayız. İşte tam bu noktada Akif soruyor, şimdi onun mısralarını okuyalım:

Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!

Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu?

Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;

Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?⁷⁸

Bu mısralarıyla Akif, hem soru soruyor, hem de cevabını okkalı bir şekilde veriyor. O cevap da, "Allah'ı kendine kul yaptı, ilâh oldu ya." şeklindedir. Akif, "Biraz da saygı gerektir, bu ne saygısızlık, utanmadan da tevekkül diyor bu cürete." diye serzenişlerini de dile getiriyor. İşte hâlimiz, hayata bakışımız bu çerçevededir. Ne zaman ki bu anlayışı değiştirir, Allah'ın yarattığı kullar olarak, O'na iman ve inançla insan-evren ilişkisini doğru bir düzleme oturtma sürecine girersek, yavaş yavaş işler de düzelmeye sürecine girer.

4. Tevekkül

Tevekkül, Allah'a teslim olmak, güvenmek, dayanmak, bağlanmak ve sığınmak gibi anlamlara gelmektedir. Tevekkülün dinî terim olarak anlamıysa, bir amaca ulaşmak için gerekli olan her türlü önlemi alarak, elinden gelen tüm gayreti gösterdikten sonra kalben Allah'a bağlanıp ona güvenmek, ona dayanmak ve sonucu sadece Allah'tan beklemek anlamına gelmektedir.

Tevekkülü doğru anlamak önemli bir sorundur. Kavram her şeyden önce İslamî bir kavramdır. Dolayısıyla tevekkülün İslam'daki anlamını bilmek gerekmektedir. Bunun için de öncelikle Yüce Kur'an'da tevekkül konusu nasıl anlatılmaktadır, ona bakmak gerekmektedir. Konu ile ilgili ayet mealleri şöyle sıralanabilir: "*Allah'a güven, vekil olarak Allah yeter!*";⁷⁹ "*O, doğunun ve batının Rabbidir; O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse O'nu vekil tut!*";⁸⁰ "*Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güven, O'nu överek yücelt. Kullarının günahlarından haberdar olarak O yeter!*";⁸¹ "*Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir, bütün işler O'na götürülür. O'na kulluk et ve O'na güven. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir!*".⁸² Bu ve benzeri ayetler Müslümanın nasıl tevekkül edeceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öyle ki Allah dilemedikçe yeryüzünde

79 Ahzab, 33/3.

80 Müzzemmil, 73/9.

81 Furkan, 25/58.

82 Zümer, 39/36.

asla bir yaprak bile kıpırdamaz. Ancak daha önceki bölümde de ifade etmeye çalıştığımız üzere, burada sorun, insanın yapmakla sorumlu olduğu alanlardır. Zira unutulmamalıdır ki ayette Yüce Allah, *"Allah dilemedikçe hiçbir şey için asla: 'ben onu yarın yapacağım deme'. Unuttuğun zaman Rabbini an ve: 'umarım ki, Rabbim beni doğruya bundan daha yakın olana ulaştırır' de"*⁸³ şeklinde buyurmaktadır. Tüm bu ayetler her işte sonucu belirlemenin Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Zaten hayatın da bir gerçekliğidir ki, "insan taşı taş çalsa" derler, işler onun dediği gibi değil, Allah'ın takdir ettiği şekilde gerçekleşir.

İslam'da tevekkül anlayışını Hz. Peygamber (s) de "Deveni bağla, duanı öyle yap!"⁸⁴ şeklindeki ifadeleriyle bize öğütlemektedir. Aslında Peygamberimizin bu sözü çok açık, net, kısa ve anlaşılır bir üslupla tevekkül anlayışını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle tüm Müslümanların dünya işleri konusunda nasıl davranmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır. Tevekkül gibi zor bir alanı/konuyu Hz. Peygamber pratik olarak bize göstermektedir.

Bu izahlardan sonra Akif'in tevekkül ile ilgili tespitlerine gelecek olursak, onun da ayet ve hadisler doğrultusunda bir düşünceye sahip olduğunu görüyoruz. O, mısralarıyla ve verdiği örneklerle Müslümanların çok yanlış bir tevekkül anlayışlarının olduğunu belirtiyor. Durum tespiti yaptıktan sonra o, tevekkül anlayışının nasıl olması gerektiğini de ifade ediyor. Şimdi onun tevekküle bakışı ile ilgili tespitlerinden seçmeler okuyalım:

Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?

"Kadermiş!" Öyle mi? Hâsâ, bu söz değil doğru;

Belâni istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

Taleb nasılsa, tabî'i, netice öyle çıkar,

Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?

83 Kehf, 18/23-24.

84 Tirmizî, Kıyame, 60.

"Çalış!" dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!⁸⁵

Bu anlattıklarıyla Akif, Müslümanların içerisinde düştükleri durumu izaha çalışmaktadır. Ona göre yaşanan bu çıkmazın sebebi, dini yanlış anlama ya da dinin öğretilerine uygun davranmamaktır. O, diyor ki, dinin emri gereği çalışmadınız ve bu duruma düştünüz. Geldiğiniz bu durumu da tevekkülle iza-ha çalışıyorsunuz. Halbuki sizin bu yaptığınızın tevekkülle bir alakası yoktur. Devam ediyor Akif, tevekkülle ilgili tespitlerine:

Görür de hâlini insan, fakat, bu derbederin;
Nasıl günahına girmez tevekkülün, kaderin?
Sarılmadan en ufak bir işinde esbaba,
Muvaffakiyyete imkân bulur musun acaba?
Hamâkatın aşıyor hadd-i i'tidâli, yeter!
Ekilmeden biçilen tarla nerde var göster!
"Kader" senin dediğin yolda Şer'a bühtandır;
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrandır.⁸⁶

Tevekkül, sebeplere sarıldıktan sonra yapılması gereken bir mahiyete sahiptir. İnsan herhangi bir konuda önce işin gereklerini yerine getirir, ondan sonra da Yüce Allah'a dua eder. Burada bir istek/arzu vardır. O da işin arzu edildiği istikamette olması ve sonuçlanmasıdır. İşte tevekkül buna denilir. Hatta tüm gerekleri yerine getirmeye rağmen, iş, arzu edilen şekilde gitmeyebilir, gitse bile arzu edilen şekilde sonuçlanmayabilir. Tüm bunlar Allah'ın takdirinde olan hususlardır. Akif'in asıl vurgulamak istediği, Müslümanın sebeplere sarılması ve sonucu Allah'tan dilemesidir. Bu yapılmadan yani tarla ekilmeden biçimi beklemek ahmaklıktır. Zaten Akif, bunun ahmaklık olduğunu açıkça ifade ediyor. Ayrıca böyle bir anlayışın dini de saptırmak olduğunu belirtiyor. Akif

85 Akif, *Safahat*, s. 496.

86 Akif, *age.*, s. 500.

bu bağlamda anlatımlarına devam ediyor ve sahabenin hayatından örnek veriyor. Akif, Hz. Ömer'in Ebu Ubeyde'nin yardımına koşmak için Şam'a gidişini ve Şam'da veba mikrobi olduğundan dolayı sahabelerle farklı istişareler sonucu şehre girmeyip, orduya geri dön emri vermesini ve bunun üzerine Ebu Ubeyde'nin Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun ya Ömer demesi üzerine Hz. Ömer'in de, "Şu var ki bir kaderu'llâhtan kaçarken biz, koşup öbür kaderu'llâha doğru gitmedeyiz."⁸⁷ dediğini anlatmaktadır.

Hz. Ömer'in bu uygulaması yanı karşılarına çıkan beklenmedik bir olay karşısında sahabelerle konuyu enine boyuna istişare etmesi ve sonunda dönme kararı alması, kader ve tevekkül konularında Müslümanlara önemli bir örnek ve ibrettir. Bu örnekten alınacak çok dersler vardır. Hz. Ömer ki, sahabelerin önde gelenlerinden birisi olarak, bilinçli, ne yaptığının farkında olan bir halifedir. Kaldı ki bu konuda tek başına da karar vermiyor, konuyu yetkili ve ilgililerle değerlendirdikten sonra adımını atıyor. O halde, demek istiyor ki Akif, bugün Müslümanlar da Hz. Peygamber'in (s) sünneti ve sahabenin uygulamalarını kendilerine örnek alarak yeni olaylar karşısında tedbirli olmaları ve sebeplere sarılmaları gerekmektedir.

Akif, tevekkül konusuna çok detaylı eğilmekte ve bu konuda epey de sözler söylemektedir. Ona göre bu konu Müslümanların dirilişleri ve ayağa kalkmalarında son derece önemlidir. Bundan dolayıdır ki o, Müslümanların tevekkül konusunu doğru anlamalarını istemektedir. Bu bağlamda onun mısralarını okumaya devam edelim:

Tevekkülün, hele, ma'nâsı hiç de öyle değil.

Yazık ki: Beyni örümcekle bir yığın câhil,

Nihâyet oynıyarak dine en rezil oyunu,

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!

Yazık ki: Çehre-i memsûha döndü çehre-i din;

Bugün kuşatmada İslâm'ı bir nazar: Nefrin.
 Tevekkül inmek için tâ bu şekl-i mübtezele,
 Nasıl uyuttunuz efkârı, bilsem, ey hazele?
 Nasıl durur aceb alnında Şer'-i ma'sûmun,
 Bu simsiyah izi hâlâ o levs-i meş'ûmun?
 Tevekkül öyle yaman bir şîâr-ı imandı,
 Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı.
 Yazık ki: Rûhuna zerk ettiler de meskeneti;
 Cüzâma döndü, harâb etti gitti memleketi!⁸⁸

Akif, tevekkül, öyle yaman bir iman işaretiydi ki ona erdemlerin en üstünü dense yeriye, yazık ki, ruhuna aşılandı tembellik illeti, cüzama döndü, harap etti gitti memleketi, diye ıstırabını, duyduğu acıyı dillendirmektedir. O, dinin bir grup cahil tarafından yanlış anlaşılmasından, dine en rezil oyunun oynanmasından yakınmaktadır.

Safahat'ta "Azimden Sonra Tevekkül" başlığını taşıyan yazısına Akif, şu ayetle başlar: "Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (O'na dayanıp güven)."⁸⁹ Ayetin devamında da, "Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever." buyrulmaktadır. Bu ayet tevekkülün ne şekilde yapılmasını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bu ayet ve Hz. Peygamber'in "deveyi sağlam kazığa bağlayarak tevekkül etmeyi öğütlemesi" birlikte düşünüldüğünde açık ve net bir şekilde bir Müslümanın tevekkül konusunda zihninde bir tereddüdün kalmaması gerekir. İşte Akif, bu öğütlerden hareketle tevekkülü açıklamaya çalışmaktadır. Tevekkül konusunda, gerekeni yapmayanlar için de şöyle söylemektedir: "-Allah'a değil, taptığın evhama dayandın; Yandınsa eğer, hakk-ı sarihindi ki yandın."⁹⁰ demektedir. Akif, burada insanın gerçekten Allah'a değil, kendi kuruntularına dayandığını, gerçekten hak ettiği için yandığını belirtmektedir. Akif, insanın didinmesini, uğraşmasını ve çalışmasını ondan sonra tevekkül

88 Akif, *age.*, s. 504.

89 Âl-i İmrân, 3/159.

90 Akif, *Safahat*, s. 902.

etmesini söylemektedir. Bunlar yapılmadan tevekkül etmenin anlamsız olduğunu dile getirmektedir.

Akif, mısralarıyla aynı zamanda okuyucuda azmi uyan-
dırmak istemektedir. Bunun için de kimi zaman okuyucuyu
motive etmekte, ona tarihten örnekler vererek, uyanmasını,
kendine gelmesini ve azm etmesini sağlamaya çalışmaktadır.
Aşağıdaki dizeler bunun en güzel örnekleridir:

"Allah'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan...
Ma'nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde "tevekkül" demek olsaydı "atalet",
Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhidi sönerdi;
Kur'an duramaz, nezd-i îlâhî'ye dönerdi.⁹¹

Tevekkülde asıl olan elden gelen tüm gayreti göstermek,
daha sonra duaya yönelmektir. Müslüman için başında da
sonunda da her zaman Allah'a can-ı gönülden inanan insan-
dır. Ancak bir iş yapma konusunda ise o iş için gerekli tüm
şartlara riayet ederek Allah'a yönelir. Hatta sonuç konusunda
bile hayırlısını diler. Zira bir şeyi istediğinde ve gerekli tüm
şartları yerine getirdiğinde bile hayırla neticelenmesi için Yüce
Allah'tan yardım diler. Çünkü neyin hayırlı neyin hayırsız ol-
duğunu ancak Allah bilir. Bu noktada biz kullara düşen ha-
yırlı işlere yönelmek ve o konuda sebeplere sarılmaktır. Gerisi
bizim takdirimizde olan bir durum değildir. Bu aynı zamanda
imanın gücü ile de ilgili bir durumdur. Sonuç bizim isteme-
diğimiz gibi de olsa Allah'a şükretmemiz, dua etmemiz gere-
kir. Belki bizim bilmediğimiz farklı bir durum olabilir. Bu da
Kur'an-ı Kerim'de, "*Sizin hayır zannettiğinizde şer, şer zannet-
tiğinizde hayır olabilir.*"⁹² şeklinde geçmektedir. O halde bize

91 Akif, *age.*, s. 904.

92 Bakara, 2/216.

düşen konuları ilgililerle istişare etmek ve o konuda makul çaba içerisinde bulunmaktır. Tabii bir işe azmetti mi, elden gelen tüm gayreti de ona vermek gerekmektedir. Bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamak, bütün gayretle işe sarılmak ve neticeye varmak gerekir. Neticeye varmak derken, sonucu elbette Allah takdir eder. Ama biz iyi niyet, sahih düşünce ve hayır umuduyla işe yönelmek durumundayız.

Akif, uyarılarına devam ediyor ve diyor ki, "dünya koşuyor" söz mü? Berâber koşacaktın; Heyhât, bütün azmi sen arkanda bıraktın! Madem ki uyandın o medid uykularından, bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa, kımıldan."⁹³ Onun bu sözlerini okuyup da etkilenmemek, esinlenmemek ve çalışma, çabalama konusunda motive olmamak elde değildir. Bu ifadeler, insana hayata tutunma, zamanı iyi değerlendirmeye, bir iş peşinde koşma, ekmeğini (helal yoldan) kazanma, vatan, millete ve değerlere bağlı kalarak hayat sürme aşk ve heyecanı vermektedir. Yine onun mısralarıyla sözü bitirelim: "Ey yolcu, uyan! Yoksa çıkarsın ki sabâha: Bir kupkuru çöl var; ne ışık var, ne de vâha!"⁹⁴

5. Dünya-Ahiret Dengesi

Dünya ve ahiret, iki bilinen kavram ve iki farklı âlemdir. Ahirete göre dünya daha somut, içerisinde bulunduğumuz ve yaşadığımız gerçekliktir. Dünya insan açısından bizzat görülen, duyulan, hissedilen ve yaşanarak tecrübe edilen bir olgu olduğu için, fark edilmesi daha kolaydır. Dolayısıyla insan, bu dünyanın somut gerçekliği karşısında, somut tutum takınmakta ve hayatını sürdürmektedir. Zaten böyle de olması gerekir. Öyle ki hayatın gereklerine göre davranmak, insanın hayatını sürdürmesi açısından zorunludur. Bu zorunluluk, özellikle bazı konularda kaçınılmazdır. Örneğin yaşayabilmek için, yemek, içmek ve giyinmek bir ihtiyaçtır. Aksi takdirde insan hayatı riske girer. Hayat devam etmez. Bununla bera-

93 Akif, *age.*, s. 904.

94 Akif, *age.*, s. 906.

ber dünyada zorunlu olmayıp insanın yapıp-ettiği şeyler de vardır. Aslında bu ihtiyaçlar üçe ayrılmaktadır. Zorunlu, kültürel ve lüks şeklindedir. Belirttiğimiz üzere zorunlu, adı üzerinde yaşamak için gereklidir. Kültürel ve lüks olanlar ikinci ve üçüncü sırada gelmektedir. Hayat böyle akıp-giden bir süreçtir. Ancak insanı düşündüren bu sürecin ölümle son bulmasıdır. İşte ölümle, ahiret denilen yeni bir dünyaya/âleme/âhirete girilmekte ve yeni hayat süreci başlamaktadır.

Ahiret âleminin varlığı, ne olduğu, orada nasıl bir hayat olduğu konusunda dünya gibi somut bir delil göstermek zordur. Maddecî/pozitivist bir anlayışla bunu izah etmek/ispatlamak sanıldığı kadar kolay değildir. Ancak ahiretin varlığı daha doğrusu bu dünyadan sonra yeni bir hayatın başladığı konusunda somut delil, insanın ölümüdür. Ölüm, bir gerçeklik ve bir hakikattir. Bu anlamda her doğan/canlı ölmektedir. İşte bundan sonrası inanmayı gerektirir. O halde ahiret âleminde nasıl haberdar olacağız, diye düşünüldüğünde, her şeyden önce Yüce Kur'an bize ahiretin bir gerçeklik olduğunu haber vermektedir.⁹⁵ İkinci temel İslamî kaynak olarak da Hz. Peygamber (s) ahiret âleminin gerçekliğini bize haber vermektedir. Diğer inanç sistemlerinde de farklı ahiret tasavvurlarının olduğu bilinmektedir. Buna dair dinler tarihi kitaplarına bakılabilir. Bizim burada söylemek ya da anlatmak istediğimiz dünya ve ahirete dair kanaatlerdir.

İnsan bu dünyaya kendi elinde olmaksızın gelir. Bu, tamamen Yüce Yaratıcının takdirindedir. İnsan, çocukluk yaşından itibaren biyolojik anlamda doğar, büyür, belli bir hayat yaşar ve ölür. İnsanın biyolojik gelişmesine paralel akıl yaşı da gelişir. İşte insan, kendisine öğretilen ve kendi aklıyla da düşüncesi çerçevesinde bu dünyada ahiret endeksli bir hayat yaşamak durumundadır. Daha önce belirttiğimiz üzere, dünya hayatının kendine göre yerine getirilmesi gereken işleri vardır. İnsan bunları ahiret inancı ve bilinci eksenli hayata

95 Bkz.: Kur'an-ı Kerim, A'la, 87/16; Necm, 53/42; Araf, 7/169; Kasas, 28/83; İsra, 17/18, 72; Yunus, 10/60 bu ayetlerden bazılarıdır.

geçirirse bunlar anlam ifade ederler. Bu, aynı zamanda ahirete de bir yatırım demektir. Zira Müslüman açısından bu dünya bir imtihan yeridir. Çünkü Allah, insanı boş yere/eğlence olsun diye yaratmamıştır. Bu anlamda dünya ahiretin tarlasıdır. İnsan bu dünyada ne ekerse ahirette o karşısına çıkacaktır. Aslında insan bu dünyada yaptığı zerre miktarı iyiliğin ve zerre miktarı kötülüğün karşılığını görecektir. Bu inanç, dünyada insana çok önemli bir bilinç vermekte ve insanın duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerinde etkili olmaktadır. İşte Akif, tüm bu değerleri bilen ve farkında olan bir insan olarak yaşamaya çalışmış, düşüncelerini söylemiş, vaazlar yapmış ve yazılar yazmıştır.

Akif'in hayatına ve yazılarına bakıldığında ahireti önemseydiği görülmektedir. Zira o, her şeyden önce inancı sağlam bir mü'mindir. Onun yazılarında, sanki dünya ön plandaymış gibi bir algı oluşabilir. Ancak onun dünyaya dair söylediklerinin hemen tamamı, Müslüman'ın bu dünyadaki hâli ile ilgilidir. Zira Yüce Allah da insana bu dünyada bazı sorumluluklar yüklemiştir, insan da bu sorumlulukları yerine getirmekle mükelleftir. İşte Akif'in yapmaya çalıştığı da bu sorumlulukları hatırlatarak, Müslüman'ın onları hakkıyla yerine getirmesi ve mağdur olmaması, hem bu dünyayı hem de ahireti kazanması yönündedir. Şimdi onun kaleminden bu konudaki düşüncelerini okuyalım:

Nihâyet neyse idrâk ettiğin şey ömr-i fâniden;
 Onun bir aynıdır mutlak nasibin ömr-i sânen.
 Hatâdır âhiretten beklemek dünyâda her hayrı:
 Öbür dünyâ bu dünyadan değil, hem hiç değil, ayrı.
 Sen ey sersem ki "üç günlük hayâtın hükmü yok" der de,
 Sanırsın umduğun âmâdedir ferdâ-yı mahşerde;
 Ne ekmiştin ki mahsul istiyorsun bir de ferdâdan?
 Senin meşru' olan hakkın: Bugün hüsrân, yarın hüsrân!
 Eğer maksûdu ancak âhiret olsaydı Yezdân'ın;
 Ne hikmet vardı ibdâında hiç yoktan bu dünyanın?⁹⁶

Yukarıdaki satırlarda da vurgulandığı üzere Akif, İslam düşüncesinin ahiret ile ilgili öğretileri çerçevesinde bir dünya-ahiret ilişkisini dile getirmektedir. Akif'in de işaret ettiği üzere, İslam inancına göre dünya-ahiret arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Aslında ahireti kazanma dünyada gerçekleşmektedir. Bu anlamda ahiret, dünyanın içerisinde içkindir. Dolayısıyla dünya-ahiret aynı hakikatin farklı alanları ve farklı zaman dilimleri şeklinde açıklanabilir. Fakat bu farklılık, süreçle ilgili olarak düşünülebilir. O nedenle ahireti kazanmak isteyen, dünyada çaba sarf etmek durumundadır. Bu bağlamda, dünya çalışma, ahiret kazanma yeridir. Zaten Akif bunu, "Ne ekmişsin ki bir ürün bekliyorsun öte dünyadan?" diye ifade etmektedir.

Akif, dünyanın anlamsız olduğunu düşünenlere de göndermelerde bulunmaktadır. Yine bu kanaatlerini onun kaleminden okuyalım:

"Cihânın aslı yoktur, çünkü fânîdir" diyen sersem,
Ne der "Öyleyse hilkat pek abes bir şey çıkar" dersem?
Nedir dünyâyâ gelmekten garaz, gîtmek midir ancak?
Velev bir anlamak hırsıyla olsun yok mu uğraşmak?
Ganîmettir hayâtın, iğtinam et, durma erkenden...
Çalış dünyada insan ol, elindeyken henüz dünya;
Öbür dünyada insanlık değilmiş yağma, gördün ya!
Dilinden ahiret hiç düşmüyor ey Müslüman, lâkin,
Onun hakkında âtıl bir heves mahsulü idrâkin!
Bu mecnûnâne vehminden şifâyâb olmadan, şayet
Gidersen böyle sıfru'l-yed, kalırsın sonra sıfru'l-yed!
Hâyâlat arkasından koştüğün yetmez mi hey şaşkın?
Senin hâlâ hakikatten nedir iğmâz için hakkın?
Bu âlem şöyle bir rû'yâ imiş, yâhud muvakkatmış...
Evet ukbâda anlarsın ne müdhiş bir hakikatmış!⁹⁷

Dünya-ahiret ilişkisini doğru İslam akaidi üzere anlamak gerçekten büyük önem taşımaktadır. Bu nokta doğru anlaşıldığında, dinî hayat da önemli ölçüde doğru anlaşılmış de-

mektir. İşte bu noktada Akif, insanların dikkatini çekmekte ve onları uyarmaktadır. Zira dünya-ahiret konularında farklı anlayışların olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda bazı insanlar dünya öncelikli bir hayatı yeğlerken, bir grup ahiret öncelikli bir hayatı, diğer bir grup da dengeyi yakalamaya çalışmaktadır. Belki farklı anlayışlarda bulunanlar da olabilir. Ama en temelde böyle bir kanaatin olduğu söylenebilir. Dünyayı değersiz görenlere Akif, "Sersem!" diyor ve hemen peşinden de, "Ne der, öyleyse tüm varlıklar boşuna mı yaratılmış dersem?" diye de ekliyor. O, devam ediyor ve "Ey Müslüman, gerçi ahiret hiç düşmüyor dilinden, ama boş bir hevesin ürünüdür onunla ilgili düşüncen, bu saçma sapan kuruntundan şifa bulmazsan, şayet, böyle eli boş gidersen, orada da eli boş kalırsın elbet." diye uyarılarına devam ediyor. Aslında mesele Allah'ın huzuruna boş gidip gitmeme, ya da ne ile gidip-gitmeme meselesidir. Bir başka anlatımla ömrünü nasıl, nerede ve ne ile geçirdin, meselesidir. İnsan, Kur'an'da da belirtildiği üzere, elbette dünyadan da nasibini unutmayacaktır. Ancak son tahlilde ölümlü bir varlık olduğunu, bir gün doğduğu gibi bir gün de öleceğinin bilinci içerisinde bu dünyada hayatını yaşamalıdır. Burada bir denge vardır. İşte önemli olan bu dengeyi kurabilmek ve ona göre hayatı yaşamaktır.

İnsan için denge önemli bir kavramdır. Bu denge hemen her konuda sağlanmalıdır. Dengeyi kaçıranlar hayatın anlamını da kaçırmaktadırlar. Dengeyi sağlayanlar nasıl ayakta ve hayatta kalabiliyorlarsa, işte dünya-ahiret konusunda da dengeyi tutturanlar, kazanacak olanlardır. Yukarıda belirttiğimiz üzere her şeyi dünyadan ibaret görenler nasıl dengeyi bozmuşlarsa, her şeyi ahirete bırakanlar, ya da dünyadan vaz geçenler de dengeyi bozmuş olanlardır. Belki bu noktada denge biraz ahiretten yana olabilir, belki de olmalıdır. Ancak görünen o ki Müslümanlar genel olarak dengeyi dünyadan yana daha fazla bozmaktadırlar. Bu da hayata farklı olarak yansımaktadır. Ahirete nasıl yansıyacağı konusunda vahiy ve sünnetin bildirdikleri çerçevede bir yansıma olacağı açıktır. Ancak hesap görücü Yüce Allah'tır.

Akif'in, dünya-ahiret konularını bir bütün olarak gördüğünü ve dengeli bir yaklaşımının olduğunu daha önce söylemiştik. Bununla beraber o, *Safaha*'ında geçen bazı yazılarının başlığını bizzat ahireti hatırlatan kavramlardan seçmiştir. Örneğin "Hasır" ve "Mezarlık" bunlardandır. Akif, "Hasır" adlı şiirinde garip yaşlı bir kadının ölümünü ve bir hasır satın alınarak kefenlenmesini, daha sonra "yük olup gönülsüz beş on fakırın omuzlarına... Omuzdan indi hasır, yoktu artık yol. Mezarının o kürek yüzlü kayıtsız ellerinin yardımıyla sonunda mezara yaslandı kadın"⁹⁸ mısralarıyla anlatmaktadır. Yine benzer şekilde "Mezar" adlı şiirinde mezarlıktan geçişinin hikâyesini dile getirmektedir. Mezarlıktaki o manevi sessizliği güzel tasvirleriyle ifade etmektedir. Bu şiirde ayrıca mezarlıkta bir mezar başında Kur'an okuyan çocuk ile annesinin hâli anlatılmaktadır. Bu konuda şöyle yazıyor Akif: "Gözüm, uzaktaki bir medfenin ayakucuna, çöküp ziyaret eden, bir çocukla bir kadına ilişti. Sonra biraz yaklaşıncı, iyiden iyi tezâhür eyledi: Bak-tım, çocuk 'Tebâreke'yi kemâl-i vecd ile ezber tilavet eylemede; Yanında annesi gözyaşlarıyla dinlemede. Zemîne ra'ş'e verirken neşâid-i melekût, ne manzaraydı ilâhî o makber-i mebhût? Çocuk hayata, o makber de mevte bir levha. Tezâd-ı kudreti gör. Bak şu levh-i zîrûha!"⁹⁹. Akif, o kadar güzel tasvirler yapıyor ki, "çocuk hayatın resmiydi, o mezar da ölümün" ifadesiyle iki gerçekliği bir arada zihinlere nakşediyor. Bu tasvirlerle de anlıyoruz ki hayat ve ölüm, her ikisi de insan/insanlık için bir gerçekliktir. O halde Akif'in yazılarından da anlaşıldığı üzere, ölüm gelip çatmadan, dünya hayatında alınan her nefesin, bir gün alınamayacağı ve yapılan her işin bir gün hesabının sorulacağı, iyiliklerin ve kötülüklerin mutlaka karşılığının görüleceği hesap gününün varlığına mutlak bir imanla, sayılı günü ve belirli zamanı en güzel şekilde Müslümanca yaşamak gerekmektedir. Böylece hem dünyanın hem de ahiretin kazanılması imkân dâhilinde olabilir.

98 Bkz.: Akif, *age.*, s. 68-69.

99 Akif, *age.*, s. 96.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mehmet Akif Ersoy, Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış, veteriner, yazar, şair, edebiyatçı, mütefekkir özellikleri olan çok yönlü ve kabiliyetli bir insandır. Her şeyden önce o, milli ve manevi değerlerine bağlı, vatanını, milletini ve değerlerini çok seven ve bu uğurda fedakârlıklarda bulunan örnek bir şahsiyettir. Çocukluğundan vefatına kadar bütün hayatı anlamlı ve dolu dolu geçmiş bir vatan evladıdır. Her ne kadar aslen babası Arnavut kökenli, annesi Buhara kökenli olsa da o kendisini tanımlarken bu vatanın bir evladı olarak nitelendirmektedir. Hayatı boyunca yaptıkları da bu vatanın bir evladı olduğunu göstermektedir.

Akif, diğer özelliklerinin yanında her şeyden önce bir düşünce adamı, mütefekkir olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira o, hep hayatın içinde olmuş, aktif olarak sosyal hayata katılmıştır. İlk çocukluk yıllarından itibaren aldığı eğitim süreciyle hem pozitif bilimler hem de dinî ilimler alanında kendisini yetiştirmiştir. Zaten babası da bir din âlimidir. Dolayısıyla aile ocağından başlayan dinî eğitim süreci gelişerek devam etmiş ve o bu süreci ölünceye kadar da sürdürmüştür. Onun diğer eğitim/uzmanlık alanı veteriner hekimliktir. O zamanki ismiyle Baytar Mektebi bugünkü adıyla Veteriner Fakültesini bitirmiş ve on dokuz yıl memurluk görevinde bulunmuştur. Bu sırada müdürüne yapılan bir haksızlığa tahammül edemeyerek görevinden istifa etmiştir. Şunu hemen burada belirtelim ki Akif, onurlu, vakarlı, şahsiyetli bir kişilik ve kimliğe sahiptir. Ömrü boyunca da bu şahsiyetini muhafaza etmiştir. Onu tanıyanlar, onunla arkadaşlık yapanlar ve ona dair eserleri okuyanlar onun bu özelliğini fark edip, görebilirler.

Akif, gerek memuriyeti ve gerekse farklı nedenlerden dolayı hem Doğu'yu hem de Batı'yı görmüş birisidir. Tabii o,

okumaları, gezileri ve tecrübelerini yazıya dökmeyi de ihmal etmemiştir. Zaten *Sırâtı-müstakim* ve *Sebülürreşâd* dergilerinde devamlı yazıları yayımlanmaktadır. Akif, her ne kadar veteriner olsa da küçük yaşlarından itibaren dinî ve sosyal alanlardaki okuma-öğrenme faaliyetine ömrü boyunca devam etmiştir. Memuriyetten önce devam ettirdiği dil, edebiyat ve dinî alandaki okuma ve yazmalarını, memuriyeti süresince ve bıraktıktan sonra daha da aktif olarak devam ettirmiştir.

Akif, dinî alanda kendisini iyi yetiştirmiş bir kişidir. Aynı zamanda o, dil ve edebiyata da eğilimliydi. Öyle ki Doğu'nun ve Batı'nın önde gelen klasik edebiyatçıların eserlerini okuyarak onları tanımış ve önemli bir birikim elde etmiştir. Eğitim açısından bakıldığında karşımızda çocukluğundan bu yana dinî ilimleri öğrenmekte olan bir tutum, diğer yandan dil ve edebiyat tutkunu bir kişilik, öte yandan da pozitif bilimlerin alanında (veteriner) uzman bir insanla karşılaşırız. Bütün bunlarla beraber, ayrıca güreş, yüzme, yürüyüş alanlarında da sportif bir kişidir. İşte Akif, tüm bunları şahsında toplayan bir karakterdir.

Akif, *Sırâtı-müstakim* ve *Sebülürreşâd* dergilerinde yazılar yazma faaliyetini Cumhuriyetin ilk yıllarında da sürdürmüştür. O, düşünce dünyasına, basın-yayın hayatına ilk dönemlerinden itibaren girmiş ve bunu milletvekilliğinden sonra Mısır'a gidişine kadar devam ettirmiştir. O, bir yandan yazılar yazarken diğer yandan da sosyal hayatın bizzat içerisinde yer almıştır. Öyle ki İstanbul'da Fatih, Süleymaniye gibi camilerde vaazlar vermiş, Ankara'ya hareketinden önce de Balıkesir Zağanos Paşa Camiinde vaaz etmiş, Ankara yıllarında da Kastamonu Nasrullah Camiinde vaaz vermiş ve ayrıca Konya ve Kayseri gibi illerde bu tür faaliyetlerini devam ettirerek, milleti, vatanın kurtarılması konusunda bilinçlendirmeye çalışmıştır. İlk parlamentoda Balıkesir'den seçilmiş olmasına rağmen Burdur milletvekili olarak görev yapmıştır. Daha sonra ise İstanbul'a dönmüş ve bir süre sonra da vefatının son yılına kadar kalacağı Mısır'a hareket etmiştir. Tabii bu arada Diyanet'in Kur'an meal ve tefsir projesinde meal çalışması Akif'e

verilmiş, o da Kur'an'ı Mısır'da tercüme etmiştir. Ancak daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı ile yaptığı mukaveleyi feshetmiş ve meali vermeden vazgeçmiştir. Türkiye'ye dönerken de arkadaşı Yozgatlı Mehmed İhsan Efendiye emanet etmiş ve şu vasiyette bulunmuştur: "Ben sağ olur da gelirsem, noksanlarını ikmâl eder, ondan sonra basarız. Şayet ölür de gelemesem bunu yakarsın!". Kur'an meal'i konusu epey tartışmalı bir konudur, bunun üzerinde tartışmalar yapılmış ve bu konuya dair kitaplar yazılmıştır. Ancak benim okumalarımından edindiğim kanaatim, Meal'in yakılma ihtimalinin, yakılmama ihtimalinden daha fazla olduğu yönündedir.

Akif, hasta bir halde İstanbul'a gelir, Said Halim Paşa'nın oğlu Halim Bey'in Baltacı Çiftliği'ne gider ve tedavi için arada da İstanbul'a gelir. İstanbul'da da Şişli'deki Mısır apartmanında tedavi görür. Daha sonra 27 Aralık 1936 Pazar günü akşam saat 19.45'te Hakk'a yürür. Cenazesi mezarlığa götürülürken, başlangıçta bir avuç olan kalabalık, Akif'in cenazesinin olduğu duyulunca üniversite öğrencilerinin katılımıyla giderek artar ve defnedilir.

Başta da söylediğimiz üzere Akif, çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Ama onun öne çıkan en önemli özelliği vatan, millet ve değerler (dini ve ahlaki) konusunda duyarlı olması, tabir yerindeyse bütün hayatını bu üç kavram etrafında geçirmiş olmasıdır. Eğer o, farklı bir kişilik ve kimliğe sahip olsaydı belki farklı bir hayat yaşayabilirdi. Ama bütün öncelikleri sözünü ettiğimiz üç kavram etrafında olmuştur. Öyle ki Parlamento yıllarında yazdığı İstiklal Marş'ından verilen ücreti bile, kaldı ki o zamanlar soğuk Ankara günlerinde üzerinde giyecek pardösüsü bile olmamasına rağmen, almayarak bir hayır kurumuna bağışlamıştır. Ayrıca İstiklal Marş'ını *Safahat*'ına almayarak, millete ve Kahraman Ordumuza hediye ettiğini göstermiştir. İşte Akif, böyle bir inanca, düşünceye ve şahsiyete sahiptir.

Akif'in yazılarına bakıldığında gerek *Sırâtı müstakim* ve *Sebilürreşâd* dergilerinde, gerek diğer yazıları ve en önemlisi de *Safahat*'ına koyduğu şiirleri, onun devamlı okuduğunu, göz-

lemelerde bulunduğunu ve yazdığını göstermektedir. Ayrıca o, yazdıklarının âfâki değil, bizzat tecrübe edilerek yani onun değişişyle “ne yazdımsa gördüm de yazdım” dediği çerçevededir. Bu anlamda *Safahat* adlı şiirsel anlatımlı eseri, hem ondan bize kalan bir miras hem de milletimiz için önemli bir eserdir. Zira bu eserde o, milletimizin o dönemlerdeki hayatını olaylar üzerinden çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Hem Akif'i hem de milletimizin o günlerini tanıma, anlama ve kavrama noktasında önemli bir eserdir.

Akif'in *Safahat*'ında çok farklı konular ele alınmıştır. Öyle ki gündelik hayatın hemen her alanına dair onun sözlerini ve olayların anlatımını görmek mümkündür. Eser baştan sona okunduğunda insana çok farklı konularda aydınlatıcı ve ufuk açıcı düşünceler vermektedir. Bu ufuk, olaylar üzerinden insanı yaşanılan âna getirmekte ve mesajlar vermektedir. Zaten Akif, dili çok güzel kullanmakta, dolayısıyla olgu ve olayları anlatırken adeta dili konuşturmakta ve edebiyat yapmaktadır. Ancak o, amacının edebiyat yapmak olmadığını, meseleleri ortaya koymak olduğunu söylemekten de edemiyor. Zaten öyle de yapıyor. Yani o, millete üsten bakma gibi bir açmazlığa da düşmüyor. Mütevezzilğini her yerde ve her ifadesinde gösteriyor. Ama vatan, millet ve değer düşmanlarına karşı da o dik ve onurlu duruşunu daima koruyor.

Akif'in çok yönlü bir kişilik ve perspektife sahip olduğunu belirtmiştik. Bu düşünceden hareketle biz de onun insan, toplum ve İslam'a bakışını daha doğrusu insan, toplum ve İslam anlayışını daha çok *Safahat*'taki yazılarından hareketle okumaya, anlamaya ve sosyolojik açıdan yorumlamaya çalıştık. Bunu yaparken öncelikle onun insan anlayışını, sonra topluma bakışını ve üçüncü olarak da İslam ile ilgili kanaatlerini bizzat onun kaleminden izaha çalışırken aralara da kendi düşüncelerimizi sıkıştırmaya çalıştık. Bu büyük bir düşüncenin ve dehanın yanında cılız bir ses ya da bir dehayı gündemde tutma anlamında düşüncelerden ibarettir, dersek abartısız söylemiş oluruz.

Çalışma bağlamında, onun insan ve insani özelliklere dair tespit ve yaklaşımlarını anlamaya çalıştığımızda, insana büyük bir değer verdiğini görüyoruz. Zira onun şu üç sınıf insana merhamet edilmeli, çocuk, ihtiyar ve kadın tespiti çok manidardır. Bugün de bu düşünce geçerliliğini korumaktadır. Zaten onun söylediklerine bakıldığında, günümüze de önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Ayrıca o, insan için, korku, ümit, cesaret, çalışma, ilim, adalet, özgürlük vb. kavramları gündemimize taşımaktadır. Bu anlamda kimlikli ve kişilikli bir şahsiyet profili önermektedir.

Topluma dair görüşlerine bakıldığında aile, ideal nesil, vatan sevgisi onun olmazsa olmaz kıymetleri olarak ortaya çıkmaktadır. Yine toplumsal uyanış, ortak vicdan ve toplumun bekası, millet olmanın, ayakta kalmanın ve geleceğe yürümenin temel değerleridir. Ayrıca onun Doğu ve Batı toplumlarını tasvirleri, tespitleri, onların özelliklerini ortaya koyması ile söz konusu bu iki toplumu karşılaştırması anlamlı düşünceler vermektedir. Tabii bunu yaparken her iki medeniyetin özelliklerini de tespit, tahlil ve değerlendirmelerden geri kalmamaktadır. Hatta bu bağlamda Doğu medeniyetlerinin ki bundan kastı İslam medeniyetidir, anlamlı ve hayatın içinden olduğunu vurgulamadan da edememektedir. Bu anlamda Doğu medeniyetinin insan ve değer yüklü, Batı medeniyetinin ise menfaat ve sömürüye dayalı olduğunun da altını çizmektedir.

Diğer bir boyut olarak onun din/İslam anlayışına bakıldığında o, tam bir mü'mindir dersek, herhalde abartmış olmayız. Zaten onun Müslümanlığı/mü'minliği konusunda herhalde kimsenin kuşkusu yoktur. Gerek hayatına ve gerekse yazılarına bakıldığında bu gerçeklik açık bir şekilde görülmektedir. O, Müslümanların İslam anlayışlarının eksik ve yanlış olduğunu, zira yaşanan tüm bu olumsuzlukların doğru dinî anlayış ve uygulamaya sahip olmadıklarından dolayı başlarına geldiğini savunmakta ve çıkar yollar üzerinde durmaktadır. Bakıldığında o, Yüce Kur'an'a, Hz. Peygamber'e (s) ve Müslümanlara karşı çok hassas ve son derece kıymet veren

bir özelliğe sahiptir. Bütün yakınması ve serzenişleri, neden daha fazla İslamî değerlere bağlı kalınmadığı ve vatan, millet, mmet ve değerler uğruna mücadele edilmediği şeklinde yoğunlaşmaktadır. Bunları anlatırken Akif, Müslümanların yaşıadıkları dönemde ne derece İslamî değerlerin dışında bir düşünce, anlayış ve uygulamaya sahip olduklarını da belirtmektedir. Zira o, bu gidişatin eğer düzeltilmezse sonunun felaket olacağını ifade etmektedir. Zaten diyor o, tüm bu olanlar değerlerden uzaklaştığımız için başımıza geldi, eğer bir dönüş yaparsak, o zaman ecdadımızın tarihte ortaya koyduğu medeniyeti yeniden tesis edebiliriz. Tabii tüm bunları derken dünya-ahiret dengesini ve sonunda ölüm olduğunu anlatmadan da geçmemektedir. Zira Müslüman en nihayetinde öleceğine ve bir gün dünya hayatından Allah'a hesap vereceğinin de bilincindedir. Akif, bunu da çok iyi bilmekte ve *Safahat*'ında işlemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKAY, Hasan, ANDI, M. Fatih, *İstiklâl Marşı 41 Dize 41 Yorum*, Hat Yayınevi, İstanbul 2010.
- CÜNDİOĞLU, Dücane, *Bir Kur'an Şairi -Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli-*, Birun Yay., İstanbul 2000.
- Âkife Dair, 2. Baskı, Kapı Yay., İstanbul 2010.
- ÇAĞLAR, Y., *Aile Albümünden Fotoğraflarla M. Âkif Ersoy*, Haz.:Y. Çağlar, Zaman Kitap, İstanbul 2010.
- ÇANTAY, Hasan Basri, *Âkifnâme Mehmed Âkif*, Erguvan Yay., İstanbul 2008.
- ÇEVİK, S., *Âkif'ten Asum'a*, ed.: S. Çevik, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2007.
- DOĞAN, D. Mehmet, *İslâm Şairi İstiklâl Şairi Mehmed Âkif*, Yazar Yay., Ankara 2008.
- Vefatının 71. Yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni*, Yay.: D. M. Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara 2008.
- Camideki Şair Mehmed Âkif*, Yazar Yay., 4. Baskı, Yazar Yay., Ankara 2009.
- Mehmet Âkif Edebiyat ve Düşünce*, Yay.: D. M. Doğan, Türkiye Yazarlar Birliği Yay., Ankara 2010.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar I-III*, İfav Yay., İstanbul 2006.
- Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtı-müstakkîm Mecnûası*, Proje Yürütücüsü, M. E. Düzdağ, Cilt: 1, 2. Baskı, Bağcılar Belediyesi Yay., İstanbul 2013.
- Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtı-müstakkîm Mecnûası*, Proje Yürütücüsü, M. E. Düzdağ, Cilt: 2, Bağcılar Belediyesi Yay., İstanbul 2012.
- EDİB, Eşref, *Mehmed Âkif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Haz.: Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul 2010.
- ENGİNÜN, İ., *Vefatının 60. Yılında Mehmed Âkif Sempozyumunu Bildirileri* 30 Aralık 1996, Yayına Haz.: İ. Enginün, İSAR Yay., İstanbul 1997.
- ERSOY, Mehmet Âkif, *Safahat*, Neşre Haz.: M. E. Düzdağ, TDV Yay., Ankara 2011.
- Safahat*, Haz.: A. V. Akbaş, Beyan Yay., Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2009.

Safahat, Yayına Haz.: Ş. Tanju, Acar Basım Yay., Türk Telekom'un hediyesidir, İstanbul 2011.

Düzyazılar, Makaleler, Tefsirler, Vaazlar, Beyan Yay., İstanbul
Kur'an'dan Ayet Tefsirleri ve Va'azlar, Haz.: B. Kulüp-M: Demirel, Irmak Yay., İstanbul 2009.

İSMAİL, Hekimoğlu, *Mehmet Akif'e Göre Dün Bugün Yarın*, Timaş Yay., İstanbul 1997.

KARA, İ., İBANOĞLU, F., *Sessiz Yaşadım, Matbuatta Mehmet Âkif* 1936-1940, ed.: İ. Kara, F. İbanoğlu, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2011.

KARAKOÇ, Sezai, *Mehmed Âkif*, 8. Baskı, Diriliş Yay., İstanbul 1999.

KILIÇ, A. Faruk, Milli Yürek, *M. Âkif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı*, Değişim Yay., Sakarya 2008.

KUNTAY, Mithat Cernel, *Mehmed Akif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, Timaş Yay., 8. Baskı, İstanbul 2011.

Kürsüdeki Şair Mehmet Âkif, *Diyanet Aylık Dergi'nin Ücretsiz Eki*, Sayı: 247, 2011.

Mehmet Âkif Ersoy, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Özel Sayı, Yıl: 7, Sayı: 73, Mart 2006.

ÖZALP, H., *Fıraklı Nâmeler Âkif'in Gurbet Mektupları*, Haz.: Ö. H. Özalp, Timaş Yay., İstanbul 2011.

PEKOLCAY, Neclâ, *Mehmed Âkif'in Verdiği Mesajlar ve Te'sir Alanları*, İFAV Yay., İstanbul 1991.

VAKKASOĞLU, Vehbi, *Mehmed Âkif*, Nesil Yay., 4. Baskı, İstanbul 2003.

VECDİ, M. F., *Müslüman Kadını*, Tercüme: M. Âkif Ersoy, Sadeleştiren: M. Çamdibi, Huzur Yayın-Dağıtım, Üçüncü Baskı, İstanbul 1991.

Vefatının 75. Anısına Mehmet Âkif Ersoy, DİB Yay., Ankara 2013.

YILDIZ, G., 1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Ed.: G. Yıldız vd., Cilt: 1-2, Burdur 2009.

DİZİN

A

- adalet 5, 8, 49, 67, 71, 87, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 147, 151, 194, 237, 244, 245, 246, 248, 271
- ahiret 8, 58, 199, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 272
- ahlak 8, 13, 32, 75, 78, 84, 99, 104, 105, 107, 131, 143, 147, 151, 185, 196, 222, 225, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241
- ahlaki değerler 87, 95, 121, 179, 230, 234, 241
- aile 118, 119, 120, 122, 126
- âlim 267
- âlimler 98, 113, 223
- Allah-insan ilişkisi 79
- Almanya 132, 176, 178
- Amerika 80, 179
- asabiyet duygusu 152
- Âsım 127, 128, 129, 131
- Âsım'ın nesli 94, 133, 231
- Avrupa 80, 130, 132, 173, 177, 186, 227
- aydın 161, 162, 164, 188, 230
- azım 51, 54, 56, 71, 80, 246
- azmetmek 83

B

- bağımsızlık 115, 241
- Batı 5, 8, 132, 133, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 253, 267, 271
- batıl 224, 233, 236, 242

Bayram 28

Berlin Hatıraları 61

bilgi 89, 162, 163, 225

bilgi kirliliği 102

bilim 86, 87, 100, 132, 161, 162, 164, 177, 196, 234

bilinç 8, 15, 17, 23, 57, 68, 73, 102, 103, 117, 118, 119, 136, 137, 140, 141, 143, 146, 151, 153, 163, 169, 172, 173, 193, 196, 201, 233, 236, 241, 262

Bir Gece 199

birlik ve beraberlik 115, 150, 151, 155, 163, 173, 195, 196

Buhara 224

C-Ç

cahillik 142, 143

Camideki Şair 209

camii 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 226, 227

cehalet 89, 90

cemaat 208

Cemil Meriç 165

Cemile 32

cesaret 49, 51, 53, 56, 61, 62, 63, 64, 192, 210, 242, 271

çaba 77, 79, 139, 198, 250

çalışma 64, 65, 67, 68, 70, 76, 79, 82, 167, 251, 271

Çanakkale 136

çocuk 26, 29, 30, 33, 37, 41, 45, 48, 50, 53, 120, 121, 125, 126, 271

D

değerler 109, 117, 118, 147,
161, 162, 189
dinî değerler 133
dinî eğitim 220
Doğu 161, 162, 163, 165, 166,
167, 168, 169, 171, 172,
173, 183, 186, 267, 271
Doğu-Batı ayrımı 182
dünya 260, 263, 264, 272

E

Hız. Ebu Bekir 107
Ebu Ubeyde 257
eğitim 91, 93, 162
erdem 86, 87, 88, 89, 133, 170,
236
erdemsiz ilim 89
evrensel değerler 70, 164, 236
ezan 208, 216, 217, 226, 227

F

Fatih Camii 209, 217, 221
fazilet 94, 95, 127, 130, 131,
133, 222
fen 65, 66, 132, 133, 162, 165,
177, 178, 181, 182
Feride 32
Fransa 186

G

gayret 80, 192, 198, 250

H

Hacc 202, 204, 212
hak 107, 108, 147, 236, 242,
244, 245, 247
hasır 265
havâs 162

hürriyet 110, 111, 115

I-İ

ırkçılık 175
ibadet 225
İbn Haldun 130, 152, 165
içtihad 98, 99
ihtiyar 30, 45, 93, 104, 271
ilim 66, 85, 90, 92, 94, 96, 127,
177, 178, 225, 271
ilimsiz erdem 89
imam 208, 222, 223, 226, 227
iman 189, 190, 236, 247
inanç 225, 249
irfan 47, 104, 105, 127, 131, 225
Hz. İsa 40
İslam 70, 74
İslamî değerler 95, 147, 151,
152, 153, 194, 196, 197,
233
İstiklâl Marşı 16, 51, 110, 135,
215

K

Ka'be 202, 205
kadercilik 76, 84
kadın 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 125, 271
kardeşlik değerleri 154
kolektif bilinç 73, 102
kolektif şuur 117
Korkma 61
korku 49, 50, 271
kölelik 112, 113, 248
Köse İmam 38, 44, 220
Kur'an 146, 190, 199, 201, 218,
236
Kur'an'ı anlama 190
Kur'an'ın tercüme ve tefsiri 220,
268

Küfe 33

küllerden canlanma 157

kültür 17, 50, 99, 114, 117, 134,
141, 151, 161, 165

M

mahalle mektebi 92

manevi değerler 158

maneviyat 122, 157, 158

medeniyet 27, 37, 97, 98, 99,
100, 131, 133, 135, 143,
150, 164, 165, 170, 172,
173, 182, 183, 185, 187,
253

medeniyet kurucu 98

Medine 202, 204

Mekke 202

Merhum İbrahim Bey 46

Meryem 40

mezar 265

Mısır 7, 11, 174, 268, 269

millet 17, 114, 115, 117, 123,
134, 135, 137, 138, 142,
146, 148, 149, 150, 155,
161, 189, 196, 225, 241

millî değerler 148

Millî Mücadele 15

Müslüman 105, 109

N

namaz 159

Necid Çöllerinden Medine'ye
199, 201

O-Ö

okul 91, 92

Ortadoğu 170

ortak bilinç 117

ortak vicdan 8, 151, 153, 154,
271

Osmanlı 7, 11, 12, 267

öğretmen 91

ölüm 261

H. Ömer 83, 84, 257

önde gidenler 163

özgürlük 8, 110, 111, 114, 115,
134, 201, 241, 271

özgüven 59, 63, 64, 246

P

paslı vicdanlar 167

H. Peygamber 80, 82, 154, 194,
197, 200, 203, 205, 214,
236, 238, 255

pozitif bilimler 80

S

Sahabe 197

sanat 177, 178

sanayi 66

Sebülrreşâd 14, 62, 220, 268,
269

Semerikand 224

Sırâtıüstakım 14, 62, 220, 268,
269

siyaset 164

Süleymaniye Camii 212, 213,
214, 220

Süleymaniye Kürsüsünde 210,
224

Süleymaniye Kürsüsündeki 213

Sünnet 146, 190, 199, 201

T

taklit 180, 187

tarîhin akışı 253

Taşkent 224

teknik 66, 132, 133, 165, 177,
180, 181, 182, 250

tembellik 78

tersiz alınlar 167

tevekkül 76, 78, 81, 83, 84, 85,
229, 254, 255, 256, 257,
258

tevhid 189, 246

toplum öncüsü 141, 158

toplum psikolojisi 163

Türkistan 224

U-Ü

umran 165

Umre 212

ümit 8, 49, 53, 55, 56, 57, 59,
73, 229, 271

ümme 184, 197, 218, 233, 272

V

vatan 17, 81, 114, 115, 123,
134, 135, 137, 138, 146,
154, 155, 189, 226

vicdan 161

Y

yenilenme 98

Yeşil Kubbe 203

Z

zulüm 105, 245, 247, 248